

Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji

*Zbornik radova sa Druge godišnje konferencije Saveta
za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka
i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima*

Centar za prava deteta

Savet za praćenje i unapređenje rada
organa krivičnog postupka i izvršenja
krivičnih sankcija prema maloletnicima

Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji

ZBORNİK RADOVA

Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji

ZBORNİK RADOVA
SA DRUGE GODIŠNJE KONFERENCİJE
SAVETA ZA PRAĆENJE I UNAPREĐENJE RADA
ORGANA KRIVIČNOG POSTUPKA I IZVRŠENJA
KRIVIČNIH SANKCIJA PREMA MALOLETNICIMA

Izdavač

Centar za prava deteta
Beograd, Skender-begova 20/12
011 33 44 170
www.cpd.org.rs
office@cpd.org.rs

Za izdavača

Dr Ivana Stevanović

Urednica

Dr Ivana Stevanović

Lektura

Tanja Bogičević

Korektura

Slađana Mitrović

Dizajn

Rastko Toholj

Štampa

Igam, Beograd

Tiraž 500

ISBN 978-86-83109-54-8

Štampano 2012. godine

Objavlјivanje ove knjige finansijski je podržala
kancelarija UNICEF-a u Beogradu.

U publikaciji su izražena mišljenja stručnjaka koja
ne moraju nužno da odražavaju stavove UNICEF-a.

unicef

Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji

ZBORNİK RADOVA
SA DRUGE GODIŠNJE KONFERENCIJE
SAVETA ZA PRAĆENJE I UNAPREĐENJE RADA
ORGANA KRIVIČNOG POSTUPKA I IZVRŠENJA
KRIVIČNIH SANKCIJA PREMA MALOLETNICIMA

Uredila
Dr Ivana Stevanović

Beograd 2012. godine

Sadržaj

Predgovor 7

MALOLETNIČKI KRIMINALITET U REPUBLICI SRBIJI - SA FENOMENOLOŠKOG I ETIOLOŠKOG ASPEKTA -

Fenomeni potrošačke kulture i njihov uticaj na maloletnički kriminal u Srbiji (Olivera Pavićević, Sergej Uljanov)	17
Uzroci povećanja vršnjačkog nasilja među maloletnicima (Ljubomir Prelić)	28
Krivična dela izvršena na području škola u Republici Srbiji (Branislava Popović-Čitić, Slađana Đurić, Marija Marković)	41
Fenomenološke karakteristike imovinskog kriminaliteta maloletnika za period od 2008. do 2010. godine (Filip Mirić)	49
Reforma sistema prikupljanja i praćenja podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji (Ivana Stevanović)	57

KRIVIČNI POSTUPAK PREMA MALOLETNICIMA SA POSEBNIM OSVRTOM NA FUNKCIONISANJE U PRAKSI

Unapređenje kvaliteta donošenja odluka u sistemu maloletničkog pravosuđa (Đurađ Stakić)	69
Principi u međunarodnim dokumentima i postupak prema maloletnicima u našem krivičnom postupku s osvrtnom na neke probleme u praksi (Gordana Stojanović-Milošević)	81
Analiza postupanja prvostepenih sudova u maloletničkim predmetima sa stanovišta prvostepenog suda (Suzana Grujović)	90
Rezultati, pitanja i problemi u sprovođenju Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, pre i posle reforme pravosuđa u Srbiji – pogled iz prakse (Savo Đurđić)	93
Postupanje službenih lica prema maloletnim učiniocima krivičnih dela u sistemu maloletničkog pravosuđa (Dragan Obradović)	105
Mesto i uloga branioca u krivičnom postupku prema maloletnim učiniocima krivičnih dela u Republici Srbiji (Milena Banić)	116
Krivični postupak prema maloletnicima pred drugostepenim sudom (Slavka Mihajlović)	122
Analiza postupanja prvostepenih sudova u maloletničkim predmetima na području Apelacionog suda u Nišu (Vesna Stevanović)	133

IZRICANJE I PRIMENA VASPITNIH NALOGA

Standardi i procedure za primenu vaspitnih naloga (Dragica Vlaović–Vasiljević, Tamara Džamonja–Ignjatović, Ljubinka Marković, Vera Sofrenović)	145
Primena vaspitnih naloga u tužilačkoj praksi (Jelica Vučković–Janković)	155
Izricanje i primena vaspitnih naloga (Aleksandar Gavrić)	161
Primena vaspitnih naloga u praksi Višeg suda u Novom Sadu (Dragana Dragičević)	172
Primena vaspitnih naloga i posebnih obaveza u Gradskom centru za socijalni rad: operacionalizacija zadataka i ciljeva (Snježana Jović, Mikaina Stevanović)	179

ULOGA I ZNAČAJ CENTRA ZA SOCIJALNI RAD U SISTEMU MALOLETNIČKOG PRAVOSUĐA

Analiza rada centara za socijalni rad u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini u zaštiti dece sa problemima u ponašanju (Marina Vukotić, Sanja Grmuša)	189
Model zaštite u zajednici – jedan od preduslova za ostvarivanje pozitivnih promena u oblasti maloletničkog pravosuđa (Živorad Gajić, Nada Šarac, Svetlana Živanić, Lidija Milanović)	202
Preventivne i interventne mere organa starateljstva u odnosu na (pre)delinkventno ponašanje deteta (Nataša Jović, Snežana Nešić)	211
Specijalizovani program za mlade sa problemima u ponašanju „OPTIMUS” (Jasna Hrnčić, Tamara Džamonja–Ignjatović, Vera Despotović–Stanarević)	223
Iskustva i izazovi u radu sa porodicama sa decom sa problemima u ponašanju (Lidija Filipovski)	236
Uloga i značaj organa starateljstva u krivičnom postupku prema maloletnicima (Nada Maletić, Snježana Jović)	245
Uloga organizacije civilnog društva u primeni Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (Radomir Jevtić)	253

IZVRŠENJE VASPITNIH MERA I KAZNE MALOLETNIČKOG ZATVORA

Kažnjavanje maloletnika u krivičnom pravu (Dragan Javošević)	265
Krivične sankcije prema maloletnicima – stanje i primena (Tatjana Skakavac)	283
Izvršenje vaspitnih mera i kazne maloletničkog zatvora (Stanka Simonović)	300
Primena mera bezbednosti prema maloletnim učiniocima krivičnih dela (Vera Sofrenović)	305
Efikasnost vaspitnih mera iz otvorene zaštite (Ljubinka Marković)	310
Prednosti primene člana 18. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica – vaspitna mera pojačan nadzor uz boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika (primer dobre prakse) (Mirjana Sremački, Aleksandra Birta, Jelena Zorić, Stana Todorić)	319

Predgovor

Savet za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima (u daljem tekstu: *Savet*) formiran je u novembru 2009. godine od strane Ministarstva pravde i Vrhovnog suda Srbije sa ciljem da prati aktuelne pojavne oblike prestupništva mladih i krivičnopravnu zaštitu maloletnih lica, podnosi svojim osnivačima inicijative, predloge, mišljenja i analize za unapređenje ove oblasti, saraduje sa nadležnim državnim organima kao i naučnim i stručnim ustanovama u primeni odredaba *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*), kao i da prati primenu preuzetih međunarodnih obaveza. Imajući u vidu izneto, *Savet* je odlučio da pokrene inicijativu za redovnim okupljanjem stručnjaka u sistemu maloletničkog pravosuđa na kojima će različita pitanja koja se tiču unapređenja ove oblasti biti zajednički razmatrana na godišnjem nivou. U skladu sa odlukom donetom maja 2011. godine, na prvoj Konferenciji organizovanoj na inicijativu *Saveta*, u Beogradu u periodu od 28. do 30. maja 2012. godine, održana je Druga godišnja konferencija pod nazivom: „Dani maloletničkog pravosuđa”. Konferencija je organizovana uz podršku Ministarstva pravde, Pravosudne akademije, *International Management Group* – IMG, kancelarije UNICEF-a u Srbiji i Centra za prava deteta. Cilj Konferencije bio je razmena iskustva među stručnjacima iz različitih sektora koji su uključeni u sistem maloletničkog pravosuđa, jačanje njihovih kapaciteta i definisanje preporuka za dalje unapređenje sistema. Učesnici konferencije bili su sudije, tužioci, predstavnici sistema socijalne zaštite, predstavnici policije, predstavnici Ministarstva pravde u delu koji se odnosi na izvršenje krivičnih sankcija i naučni radnici koji se bave ovom problematikom. Pored iskustva iz Srbije, na konferenciji su bila predstavljena i iskustva Crne Gore i Bosne i Hercegovine na polju reforme sistema maloletničkog pravosuđa. Prezentovano je preko 40 radova koji su prihvaćeni na osnovu prosleđenih apstrakata od strane *Programskog i organizacionog odbora konferencije*.¹ Na Konferenciji je posebno istaknut značaj multidisciplinarnog pristupa u ovoj oblasti, neophodnost stvaranja svih uslova za primenu mera koje omogućavaju skretanje sa klasične krivične procedure, značaj regionalnog povezivanja, kao i neophodnost kontinuirane obuke svih profesionalaca.

Najveći deo radova koji su prezentovani tokom Druge godišnje konferencije *Saveta* našao je svoje mesto u ovoj knjizi koja je podeljena u pet tematskih celina: *Maloletnički kriminalitet u Republici Srbiji: sa fenomenološkog i etiološkog aspekta*, *Krivični postupak*

¹ *Programski i organizacioni odbor konferencije* izabran je od strane *Saveta*. Na čelu Odbora je Zoran Savić, predsednik *Saveta* i *Odbora* i članovi *Odbora* Slavka Mihajlović, dr Ljubomir Prelić, Ljubinka Marković, Nikola Milošević i dr Ivana Stevanović.

prema maloletnicima sa posebnim osvrtom na funkcionisanje u praksi, Izricanje i primena vaspitnih naloga, Uloga i značaj centra za socijalni rad u sistemu maloletničkog pravosuđa i Izvršenje vaspitnih mera i kazne maloletničkog zatvora.

Prva tematska celina posvećena je razmatranju stanja maloletničkog kriminaliteta u Republici Srbiji, a posebno nekih njegovih pojavnih oblika, s etiološkog i fenomenološkog aspekta. Rad dr Olivera Pavićević i mr Sergeja Uljanova identifikuje društvene fenomene povezane sa intenzivnim uplivom potrošačke kulture i analizira njihov uticaj na konstruisanje identiteta mladih osoba, a shodno tome i maloletnički kriminal u Srbiji. Nakon opsežne analize, autori zaključuju da je uspostavljena veza između hiper-maskuliniteta kao izraza besa i mržnje i kratkoročnog hedonizma – etičkog utemeljenja prevlađujuće rezignacije i cinizma, i ukazuju na to da maloletnički kriminal i u Srbiji dobija novo utemeljenje, jer sa jedne strane predstavlja izraz huliganske pobune protiv neprijateljskog poretka (koji dolazi sa Zapada), a sa druge revolt zbog uskraćenosti u nečemu što je promovisano kao imperativ novog „potrošačkog raja”. Doktor Ljubomir Prelić analizira uzroke povećanja vršnjačkog nasilja među maloletnicima u Srbiji, a na osnovu podataka Rrepublickog javnog tužilaštva. U radu su vrlo detaljno prikazani makro i mikro faktori – kako ih autor definiše, i dati pojedini predlozi na planu opšte prevencije ove pojave. U koautorskom radu dr Branislave Popović-Čitić, dr Slađane Đurić i Marije Marković razmatra se problem bezbednosti školske sredine s aspekta analize podataka o izvršenim krivičnim delima na školskom području u Republici Srbiji od strane učenika, nad učenicima i na štetu imovine učenika i škola. Na osnovu prikazane analize autorke zaključuju da je opravdano dalje ulaganje napora u pravcu razvijanja obuhvatnih strategija unapređenja bezbednosti i kreiranja preventivnih programa koji bi bili primenjivani u domenu školske sredine. Filip Mirčić analizira fenomenološke karakteristike imovinskog maloletničkog kriminaliteta u Republici Srbiji u periodu od 2008. do 2010. godine, a na osnovu podataka Republičkog zavoda za Statistiku Republike Srbije. Autor zaključuje da prezentovani rezultati pokazuju da je udeo imovinskog kriminaliteta u ukupnom kriminalitetu maloletnika u Srbiji i dalje veoma visok, što treba imati u vidu prilikom kreiranja i primene politike njegovog suzbijanja. Rad dr Ivane Stevanović, kojim se završava prva tematska celina ove knjige, ukazuje na značaj razvoja indikatora u smislu unapređenja okvira za prikupljanje, analizu i prezentovanje podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji, kao jedne od osnova za jasnije sagledavanje stanja maloletničkog kriminaliteta, a u cilju kreiranja jedinstvenih politika na lokalnom i nacionalnom nivou za suzbijanje i prevenciju ove pojave. Posebna pažnja u radu posvećena je prikazu i analizi neophodnih mera za unapređenje ove oblasti koje su od strane *Saveta* sačinjene i dostavljene relevantnim ministarstvima i institucijama.

Poseban deo rada posvećen je upoznavanju stručne i naučne javnosti sa izmenjenim i dopunjenim obrascima SK-3 i SK-4 Republičkog zavoda za statistiku Srbije koji su u primeni od 1. januara 2012. godine.

Drugu tematsku celinu u ovoj knjizi čine radovi posvećeni funkcionisanju sistema maloletničkog pravosuđa s procesnog aspekta. U svom radu prof. dr Đurađ Stakić posebno insistira na potrebi ustanovljavanja novih metodoloških instrumenata za procenu rizika i u sistemu maloletničkog pravosuđa u Srbiji. Navedeno je naročito bitno u oblasti „ulaska u sistem” i primeni diverzionih i alternativnih programa, kao i radi minimiziranja upućivanja maloletnika u ustanove i programe visokog stepena izolacije. Veliki značaj ovog rada je u tome što autor daje konkretan prikaz jednog od najrasprostranjenijih instrumenata za procenu rizika kod maloletnih delinkvenata, koji se vrlo uspešno primenjuje u Americi – *YASI (Youth Assessment Screening Instrument)* i razmatra mogućnost njegovog prilagođavanja našem sistemu radi direktne primene u praksi. Rad Gordane Stojanović Milošević posebnu pažnju posvećuje međunarodnim krivičnopravnim standardima, koji su inkorporirani u maloletničkom zakonodavstvu Republike Srbije. Sa navedenog aspekta, autorka kao neko ko ima dugogodišnje iskustvo iz tužilačke prakse, zaključuje da je srpski zakonski okvir veoma dobar ali da je praksa, iz objektivnih razloga u kojem se naše društvo nalazi, naša najveća slabost. Misao da „zakoni vrede onoliko koliko vrede ljudi koji ih sprovode”, po mišljenju autorke, u Srbiji, u maloletničkom pravosuđu ima pozitivnu konotaciju, jer su ljudi koji se bave maloletničkim pravosuđem najčešće entuzijasti i zaljubljenici u svoj posao. Međutim, po njenom mišljenju ovu problematiku nikako ne treba ostaviti samo njima već treba povećati napore da se na pažljiviji i sveobuhvatniji način organizuje „bavljenje” maloletničkim kriminalitetom. U tom smislu, u radu su posebno podvučeni neki od prepoznatih problema u praksi i dati predlozi za njihovo rešavanje. Analiza postupanja prvostepenih sudova u maloletničkim predmetima, iz ugla sudije za maloletnike višeg suda kao prvostepenog u maloletničkim predmetima, predmet je rada Suzane Grujović. U radu autorka predstavlja krivični postupak prema maloletnicima s aspekta njegovog funkcionisanja u praksi, a u svetlu jednog od njegovih osnovnih načela – hitnog postupanja. Još jedan „pogled iz prakse” imamo i u radu Save Đurđića. Na osnovu iskustava sudije za maloletnike Višeg suda u Novom Sadu autor nam daje prikaz ostvarenih rezultata u primeni maloletničkog zakonodavnog okvira, pre svega, preko nekih novih zakonskih instituta ali ukazuje i na određene probleme koji do sada nisu rešeni u ovoj oblasti i izazove koji stoje pred sistemom maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji u svetlu budućih izmena i dopuna relevantnog normativnog okvira. Rad mr Dragana Obradovića posvećen je analizi postupanja pojedinih kategorija službenih lica u okviru sistema maloletničkog pravosuđa u službenom kontaktu, pre

svoga sa maloletnim učiniocima krivičnih dela. Autor prikazuje postupanje pripadnika policije, javnih tužilaca, centara za socijalni rad i sudija za maloletnike, ukazuje na probleme u radu pojedinih od ovih kategorija službenih lica i daje sugestije za unapređenje rada i prevazilaženje problema u praksi. Iz ugla advokature, autorka MA Milena Banić u svome radu analizira mesto i ulogu branioca u krivičnom postupku prema maloletnim učiniocima krivičnih dela u Republici Srbiji. Centralno mesto u radu autorka je posvetila analizi odnosa između branioca i maloletnika, kao i između branioca i svih drugih aktera u postupku, naročito imajući u vidu princip restorativne pravde, kome sistem maloletničkog pravosuđa na normativnom planu daje značajno mesto i u Republici Srbiji. Imajući navedeno u vidu, autorka ukazuje, po njenom mišljenju, i na najveće propuste branilaca koji postupaju u krivičnom postupku prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Krivični postupak prema maloletnicima iz ugla drugostepenog suda predmet je analize dva rada. Autorka Slavka Mihajlović u svom radu posebno je istakla neophodnost da sudije uvek moraju imati u vidu da su maloletnici posebna kategorija učinilaca krivičnog dela, kao i da se u maloletničkim predmetima, kao i u predmetima u kojima se kao oštećeni pojavljuju maloletna lica mora postupati hitno i efikasno. Ona dalje u radu ističe neophodnost kontinuirane specijalizacije svih učesnika postupka (posedovanje posebnih znanja iz oblasti prava deteta) i edukacije onih koji se bave temom maloletničke delinkvencije, posebno novinara. Takođe, sa procesnog aspekta, u radu je istaknuta neophodnost da odluke uvek moraju biti donete na zakonom propisani način i u propisanoj formi (presuda ili rešenje), uz posebno poštovanje odredaba člana 150-157. *Zakona o maloletnicima*, u pogledu postupka i nadležnosti za postupanje u predmetima gde se kao oštećeni javljaju maloletna lica. Autorka zaključuje svoj rad tvrdnjom da: „Interes maloletnika i maloletnog oštećenog lica mora biti ispred svih drugih”. Vesna Stevanović u svom radu analizira postupanje sudija za maloletnike prvostepenih sudova na području Apelacionog suda u Nišu za period 2010-2011. godina uz preporuku za rešavanje uočenih problema iz prakse. Ona posebno ukazuje na neophodnost češćih sastanaka sudija za maloletnike viših sudova sa područja Apelacionog suda u Nišu sa sudijama za maloletnike drugostepenog suda, radi razmene iskustava i otklanjanja propusta u budućem radu.

Treća tematska celina sadrži radove koji analiziraju uslove i primenu novog zakonskog instituta u oblasti maloletničkog zakonodavstva – vaspitnih naloga. Ova tematska celina posebno odražava multidisciplinarni i multisektorski pristup koji su neophodni za adekvatno funkcionisanje u praksi sistema maloletničkog pravosuđa u celosti. Koautorski rad Dragice Vlaović, prof. dr Tamare Džamonje-Ignjatović, Ljubinke Marković i Vere Sofrenović je najbolji prikaz navedenog pristupa. Autorke u svom radu ukazuju na neophodnost jasno definisanih standarda i procedura za

primenu vaspitnih naloga i daju prikaz radne verzije koja je u vreme pisanja uvodnog dela prerasla u zvanični dokument pod nazivom: *Razvoj standarda i procedura za primenu vaspitnih naloga*. Dokument je razvijen u okviru projekta Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu uz podršku IMG-a (*International Management Group*). Konkretni primeri neposredne primene vaspitnih naloga u tužilačkoj i sudskoj praksi dati su u tri rada. U radu Jelice Vučković–Janković dat je statistički prikaz izrečenih vaspitnih naloga od strane viših javnih tužilaca u Republici Srbiji, a na osnovu podataka Republičkog javnog tužilaštva, u periodu 2010-2011. godina. Pored navedenih podataka autorka analizira i praksu primene ovog instituta na području koje svojom nadležnošću pokriva Apelaciono javno tužilaštvo Niša, ukazuje na probleme u primeni i daje određene predloge, na normativnom i organizacionom planu, u smislu njihovog prevazilaženja. „Prednostima i manama” u primeni vaspitnih naloga u tužilačkoj praksi bavi se i rad Aleksandra Gavrića. Autor u svome radu insistira na neophodnosti zaokruživanja normativnog okvira jer se radi o relativno novom institutu u smislu neophodnosti donošenja podzakonskog akta koji će ovu materiju bliže urediti i predlaže uključivanje i nekih novih modaliteta kao vrste uslovljenog oportuniteta. Dragana Dragičević u svom radu analizira primenu vaspitnih naloga određenih od strane sudije za maloletnike Višeg suda u Novom Sadu. U radu se posebno ističu pozitivni efekti primene vaspitnih naloga na ponašanje maloletnika, predlaže uvođenje novih vaspitnih naloga i proširenje njihove primene. Autorka daje i preporuku za uvođenje jedinstvene i standardizovane evidencije vaspitnih naloga u svim višim sudovima u Republici Srbiji i ukazuje na neophodnost razmene podataka u cilju unapređenja i olakšanja primene vaspitnih naloga u praksi. Na kraju ovog poglavlja, iz ugla sistema socijalne zaštite dat je prikaz primene vaspitnih naloga na području Gradskog centra za socijalni rad Beograd. Autorke Snježana Jović i Mikaina Stevanović preko analize primene jednog od vaspitnih naloga: *uključivanje maloletnika, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja*, ukazuju na prepoznavanje značaja ovog instituta i neophodnost stvaranja resursa za njegovu primenu. Planiranje koraka, operacionalizacija aktivnosti, sukcesivno sprovođenje aktivnosti, kao i promišljanje načina za prevazilaženje eventualnih teškoća, način je da Gradski centar za socijalni rad Beograda organizovano pristupi ovim odgovornim zadacima, mišljenje je autorki.

Četvrta tematska celina posvećena je analizi uloge i značaju centra za socijalni rad u sistemu maloletničkog pravosuđa. Međutim, radovi koji su našli mesto u ovoj tematskoj celini mnogo šire posmatraju ovu oblast i ukazuju na neophodnost razvijanja modela zaštite u zajednici, odnosno razvoja novih specijalizovanih programa. U ovom delu posebno se ukazuje na značaj povezivanja javnog i civilnog sektora na lokalnom nivou i daju pojedini primeri dobre prakse. Analiza uloge centra

za socijalni rad u zaštiti dece i maloletnika sa problemima u ponašanju i sukobu sa zakonom, na osnovu godišnjih izveštaja o radu centara za socijalni rad na području Autonomne Pokrajne Vojvodine u 2011. godini, predmet je koautorskog rada Marine Vukotić i Sanje Grmuše. Autorke posebno ukazuju na preporuke koje su dali stručnjaci centara za socijalni rad s ciljem unapređenje kvaliteta rada sa decom s asocijalnim ponašanjem i sukobu sa zakonom, a ujedno daju i svoje lične preporuke u pravcu razvoja profesionalnih kapaciteta zaposlenih u centrima za socijalni rad i identifikovanja potreba na lokalnom nivou. Analiza aktivnosti Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu na planu unapređenja kvaliteta zaštite dece i mladih sa problemima u ponašanju predmet je koautorskog rada Živorada Gajića, Nade Šarac, Svetlane Živanović i Lidije Milanović. U radu se autori posebno fokusiraju na prikazu i analizi primera dobre prakse razvoja modela zaštite u zajednici, kao jednog od preduslova za ostvarivanje pozitivnih promena u oblasti maloletničkog pravosuđa uz konstataciju da je Republički zavod za socijalnu zaštitu pružio i pruža snažnu podršku unapređenju kvaliteta zaštite dece i mladih sa problemima u ponašanju, zalažući se za savremene koncepte socijalne zaštite i pozitivne promene u oblasti maloletničkog pravosuđa. Nataša Jović i Snežana Nešić insistiraju na neophodnosti mnogo većeg angažovanja centara za socijalni rad u „primeni preventivnih i interventivnih mera u odnosu na (pre)delinkventno ponašanje deteta”. Prema autorkama, optimalan odgovor na predelinkventno ponašanje deteta drugo je ime za prevenciju maloletničke delinkvencije, od odgovora društva na neželjeno ponašanje deteta, u vreme kada ono još uvek ne predstavlja krivično delo, zavisice ne samo dalji razvoj tog deteta, već u velikoj meri i razvoj dece koja su ponašanjem deteta prestupnika pogođena (bilo da je reč o vršnjačkoj grupi, bilo deci u porodici). Neophodnost razvoja novih specijalizovanih programa za mlade sa problemima u ponašanju, odnosno prilagođavanje već razvijenih terapeutskih programa, predmet su dva rada. U koautorskom radu doc. dr Jasne Hrnčić, prof. dr Tamare Džamonje-Ignjatović i Vere Despotović–Stanarević dat je sažet prikaz specijalizovanog programa za mlade sa problemima u ponašanju pod nazivom *OPTIMUS*. Program *OPTIMUS – Obuhvatni program tretmana i integracije mladih u sukobu sa zajednicom*, po rečima autorki, predstavlja pokušaj da se razviju primereni i efikasni specijalizovani tretmani za ovu osetljivu grupu mladih, i obuhvata tri forme tretmana – radionice za mlade, radionice za roditelje i posete porodicama. Sistemska porodična terapija i problemi u ponašanju mladih iz sistemske perspektive su predmet rada Lidije Filipovske. Autorka posebno iznosi iskustva i izazove u terapijskom radu sa porodicama čija deca imaju problem u ponašanju i zaključuje da multiperspektivnost, sistematično i dosledno negovanje preventivnih programa, kao i odgovarajuće multisistemske intervencije koje će tretirati problem paralelno na više nivoa, mogu dati daleko bolje rezultate u radu sa ovom problematikom. Preko prikaza studije slučaja, kako same autorke Nada Maletić

i Snježana Jović kažu, želele su da demonstriraju praktičan rad centra za socijalni rad kroz institut „voditelja slučaja”, i kroz njega istaknu prednosti ovakavog rada kao i da oslikaju prepreke koje postoje da bi se više primenjivao. U radu su autorke posebno ukazale i na zadatke koji stoje pred socijalnom zaštitom, kako bi se unapredila praksa rada sa maloletnim učiniocima krivičnih dela. Rad Radomira Jevtića, iz ugla civilnog društva, govori, pre svega, o značaju uključivanja civilnoga sektora u unapređenju sistema maloletničkog pravosuđa, odnosno u primeni normativnog okvira u ovoj oblasti. Prikaz dobre prakse, kome je ovaj rad i posvećen, jeste i posebna usluga organizovana na principima saradnje i partnerstva javnog i civilnog sektora Grada Kruševca. Na ovom mestu želeli bismo da napomenemo da je na konkursu Fonda „Mesta u srcu”, uz podršku i u saradnji sa TACSO Srbija (Evropskom kancelarijom za tehničku podršku organizacijama civilnog društva), namenjenom organizacijama koje su u 2010. godini sprovele projekte sa najpozitivnijim efektima u lokalnoj zajednici, udruženje „Korak napred” iz Kruševca za ovako organizovan koncept zaštite dece i mladih u riziku, oktobra 2011. godine, nagrađeno za najbolje lokalno partnerstvo i najbolju građansku inicijativu.

Peta tekmatska celina posvećena je analizi normativnog okvira i njegove primene u praksi u odnosu na izvršenje vaspitnih mera i kazne maloletničkog zatvora. Dva rada: „Kažnjavanje maloletnika u krivičnom pravu” prof. dr Dragana Javoševića i rad Tatjane Skakavac: „Krivične sankcije prema maloletnicima – stanje i primena” predstavljaju, pre svega, teorijske radove, čiji značaj se ogleda u sagledavanju opšteg konteksta jednog od najznačajnih segmenata sistema maloletničkog pravosuđa – izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Sa druge strane, izvršenje vaspitnih mera i kazne maloletničkog zatvora iz ugla prakse sudije za maloletnike, predmet je rada Stanke Simonović. O primeni mere bezbednosti prema maloletnim učiniocima krivičnih dela nije mnogo pisano u srpskoj stručnoj i naučnoj literaturi i otuda smo mišljenja da je rad Vere Sofrenović od izuzetnog značaja. Autorka daje prikaz stanja u ovoj oblasti iz ugla sudije za maloletnike Višeg suda u Beogradu, ukazuje na probleme u ovoj oblasti i daje pojedine predloge za njihovo rešenje na normativnom planu u smislu izmena relevantnog zakonodavnog okvira. Takođe, autorka ukazuje na neophodnost da se što pre oformi posebna ustanovu za lečenje i osposobljavanje maloletnika, odnosno specijalizovana zdravstvena ustanova za lečenje maloletnih učinilaca krivičnih dela, shodno odredbama *Zakona o maloletnicima* i ratifikovanim Međunarodnim konvencijama iz oblasti zaštite prava deteta. U svome radu Ljubinka Marković analizira efikasnost vaspitnih mera iz otvorene zaštite, a na osnovu uzorka vaspitnih mera otvorenog tipa izrečenih i izvršenih na području nadležnosti Višeg suda u Beogradu, arhiviranih tokom 2010. godine. Inače, tokom 2010. godine, u Višem sudu u Beogradu ukupno je bila aktivna 621 vaspitna

mera, od toga 545 vaspitnih mera otvorenog tipa. Rad je obuhvatio analizu 254 predmeta izvršenja vaspitne mere (IVM) Višeg suda u Beogradu, arhiviranih tokom 2010. godine, a koji su se odnosili na vaspitne mere otvorene zaštite i to iz člana 14. *Zakona o maloletnicima* i članova 15, 16. i 17, samostalno ili u vezi sa članom 19. *Zakona o maloletnicima*. Kooautorski rad Mirjane Sremački, Aleksandre Birte, Jelene Zorić i Stane Todorčić predstavlja analizu primene vaspitne mere pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika preko iskustva Novog Sada i programa: *Dnevni boravak za intenzivan rad sa maloletnim učiniocima krivičnih dela* („Klub 08“). Preko analize ovog primera dobre prakse autorke zaključuju da je neophodno učešće svih aktera u obezbeđivanju uslova za standardizaciju, organizovanje i implementaciju usluga „Dnevnog boravka“, kako bi se u praksi mogao sprovesti u ovom segmentu *Zakon o maloletnicima*. Takođe, po mišljenju autorki, maloletnici bi dobili mogućnost bogatijih i organizovanijih usluga, pritom jednakog kvaliteta i prilagođenih njihovim potrebama.

Poštovani čitaoci, u knjizi koja je pred vama, u radovima koji su njen sastavni deo, prikazane su, pre svega, brojne aktivnosti i naponi koji se čine u cilju unapređenja sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji. Molimo vas da imate u vidu da su sadržaj i stavovi izneti u ovoj publikaciji stavovi autora članaka, ali urednica ove knjige i tim Centra za prava deteta koji je radio na pripremi za njeno objavljivanje osećaju potrebu da istaknu značaj multidisciplinarnog i multisektorskog pristupa unapređenja sistema maloletničkog pravosuđa na čemu se ova knjiga i bazira. Još jednom bismo želeli da izrazimo zahvalnost *Savetu za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima* na prepoznatom značaju publikovanja ovog zbornika, a pre svega svoju zahvalnost dugujemo autorima koji su pripremili i dostavili svoje radove u cilju njihovog objavljivanja.

Urednica

Dr Ivana Stevanović

**MALOLETNIČKI
KRIMINALITET
U REPUBLICI SRBIJI
- SA FENOMENOLOŠKOG
I ETIOLOŠKOG ASPEKTA -**

Fenomeni potrošačke kulture i njihov uticaj na maloletnički kriminal u Srbiji

Dr Olivera Pavićević*

Mr Sergej Uljanov

Uvod

Gotovo da nema nijedne negativne društvene pojave u sprskom društvu koja se u manjoj ili većoj meri ne može dovesti u vezu sa masivnim društvenim razaranjem iz devedestih godina prošlog veka. Posebno, kada je reč o najrazličitijim oblicima kriminala, taj period se može posmatrati kao doba sveopšte kriminalizacije društva i potpune konverzije društvenih vrednosti, koja je omogućila da se na svim društvenim nivoima malverzacije razumeju kao najuspešnije sredstvo borbe za opstanak jer ih je legitimisala politička elita u okolnostima socijalnog haosa. I nakon skoro dvadeset godina koje su protekle od tog vremena može se govoriti o posledicama koje se osećaju u svim društvenim sferama, a stanje permanentne krize koja se iz tranzicione nastavila u ekonomsku, čini društvo nesposobnim da u potpunosti sagleda i koncipira socijalnu politiku koja će na adekvatan način tretirati problem maloletničkog kriminala.

Razumevanje promena koje je donela traumatična transformacija srpskog društva predstavlja korak u sagledavanju uzroka koji dovode do maloletničkog kriminala uvažavajući činjenicu da se oni više ne mogu objašnjavati isključivo konfuzijom procesa tranzicije, već postaju uslovljeni posttranzicionim promenama i efektima novog društvenog ambijenta.

Transformacija koja je započeta osamdesetih godina prošlog veka odvijala se na političkom, ekonomskom i kulturnom planu uvodeći neoliberalni kapitalizam u srpsko društvo, pri čemu, promene na kulturnom planu, koje su bile izuzetno dramatične, ostaju u senci političkih i ekonomskih potresa. Vakuum koji je nastao omogućio je haos različitih vrednosnih koncepata koji su u velikoj meri bili deo političke mobilizacije, dok je nezaustavljivo prodirala „brutalna ideologija tržišnog fundamentalizma” i vrednosne orijentacije potrošačke kulture, izazivajući komercijalizaciju i banalizaciju društvene stvarnosti.

* Dr Olivera Pavićević je naučna saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja. olja64@eunet.rs

Mr Sergej Uljanov je službenik Uprave za međunarodnu policijsku saradnju MUP-a Republike Srbije i istraživač saradnik Instituta za uporedno pravo u Beogradu. sputnik970@gmail.com

Novi socijalni realiteti izmenjeni su u meri koja zahteva multivalentno opisivanje složenih i višedimenzionalnih procesa u svim društvenim sferama, posebno odnosa između kulture i svakodnevnog života. Promene na planu kulture kao aspekta ljudskog života koji „duboko zadire u unutrašnjost individualnog i grupnog života” predstavlja najznačajnije polje za razumevanje ljudskih vrednosti, pri čemu analiza i dešifrovanje antropološko-kulturne paradigme jednog društva treba da rastumači odnos pojedinca i sveta u kome živi.²

U ovom radu su izdvojene dve teme koje će biti predmet analize značajne za populaciju adolescenata u Srbiji. To su promene na planu dinamike *maskuliniteta* i porast materijalističko-hedonističke vrednosne orijentacije kao rezultat prodora ekonomije poznog kapitalizma i sa njom povezane potrošačke kulture, konzumerizma i industrije zabave.

Maskulinitet

Analizirajući vezu između obrazovanja, nejednakosti i socijalnog identiteta Konel (Connell) je pokazao kako ličnost može biti shvaćena kroz organizaciju socijalno strukturisane prakse metodom zasnovanom na istraživanju savremenih promena u maskulinitetu.³ Prema Konelu, maskulinitet nije fiksni identitet usađen u telo ili karakterna osobina pojedinca, već je konfiguracija prakse koja se ostvaruje u socijalnoj akciji, a razlikuje se prema uspostavljenim rodnim odnosima u jednom društvu. Rod je, pak, deo relacija produkcije i zato društvene nauke ne mogu da rastumače pitanja države, političke ekonomije, nadirućeg kapital-imperijalizma, proces socijalizacije, strukturu svesti ili politiku znanja bez punokrvne analize rodnih odnosa.⁴ U poslednjih dvadeset godina značajan obim istraživanja posvećen je socijalnoj konstrukciji maskuliniteta, muškoj pozicioniranosti i praksi u rodnim relacijama. Društvena determinisanost rodnih razlika omogućuje analitički pristup maskulinitetu kroz čije se promene mogu sagledavati efekti različitih socijalno-psiholoških fenomena. Variranje maskuliniteta deo je identitetskih promena koje se mogu posmatrati, kako na nivou individualnog sazrevanja adolescenta, tako i kao deo složenih i međusobno povezanih društvenih procesa.

Imajući u vidu da su u modernom svetu sveopšte povezanosti lokalni konstrukti maskuliniteta uslovljeni uticajem složenih globalizacijskih procesa, internacionalnim relacijama, internacionalnom trgovinom i globalnim tržištem, može se govoriti

² Golubović, Z., Jarić, I. (2010) *Kultura i preobražaj Srbije: vrednosna usmerenja građana u promenama posle 2000. godine*, Beograd: Službeni glasnik, str. 20.

³ Connell, R. W. (1993) *Schools & Social Justice*, Philadelphia: Temple University Press, str. 92.

⁴ Connell, R. W. (1987) *Gender and power: society, the person, and sexual politics*, Stanford: Stanford University Press.

o „lokalnom maskulinitetu u globalnom kontekstu”. Diverzifikacija obrazaca maskuliniteta potiče od različitih činilaca, kao što su istorijski, etnografski, klasni, regionalni i sl. Problem se sastoji u potencijalnoj ekskluzivnosti i uspostavljanju hijerarhije u relacijama između različito normiranih maskuliniteta kroz odgovore na pitanje „šta znači biti muškarac”. Različiti obrasci maskuliniteta se u tom smislu mogu tumačiti kao izraz borbe za poziciju moći pri čemu reflektuju promene u društvenoj strukturi izazvane ekonomskim, političkim i kulturnim promenama koje donosi pozni kapitalizam.

Zasnivajući svoje shvatanje maskuliniteta na tezi da su istorijski i kulturno uslovljeni rodni režimi odgovorni za formiranje konstrukta muškosti, Konel je, osamdesetih godina prošlog veka, ustanovio pojam „hegemonijskog maskuliniteta”. Ne osporavajući raznovrsnost u značenju muškosti i postojanja mnoštva njenih potencijalnih izraza i tipova, prema Konelu, uvek postoji jedan „pobednički stil” prema kome se većina upravlja.

Obrazac hegemonijskog maskuliniteta uključuje strukturu moći fokusirajući se na dominantnu grupu, pri čemu se u praksi (skup očekivanih uloga i identiteta) ostvaruje muška dominacija. Iako, statistički posmatrano, hegemonijski maskulinitet ne prevladuje u društvenoj realnosti, on se smatra normativom i „prava” i „normalna” muškost se pozicionira u odnosu na njega. Muškarci kroz patrijarhat stiču prednost i dominaciju, hegemonijska muškost dobija saglasnost koju ne ostvaruje putem nasilja (iako može biti podržana silom), već se dominacija postiže kroz kulturu, institucije i ubeđivanje.⁵ Brojna istraživanja koja su usledila nakon pojave koncepta hegemonijskog maskuliniteta u društvenoj teoriji, proširila su okvire pojma, a kritički pristupi zasnovani na tragu promena u rodnim relacijama, osporili su mogućnost njegove rigidne formulacije.

Kriminološka istraživanja su potvrdila vezu između pojedinačnih obrazaca agresivnosti i muškosti u kojoj se hegemonijski maskulinitet, ne mehanički, već kroz element hegemonije, pojavljuje kao uzrok pojedinih oblika kriminaliteta.⁶ Veći broj počinitelja muškog pola, kako potvrđuju podaci kriminoloških istraživanja, takođe svedoče o korelaciji između hegemonijskog maskuliniteta i nekih oblika kriminaliteta.⁷ Međutim, jedna od kritika koncepta hegemonijskog maskuliniteta, potiče upravo iz oblasti kriminologije, jer po mišljenju Kolijera,⁸ ovaj obrazac na

⁵ Connell, R. W. (2005) *Masculinities*, Berkeley: University of California Press, str. 832.

⁶ Messerschmidt, J. (1997) *Crime as structured action: Gender, race, class and crime in the making*, Thousand Oaks, CA: Sage.

⁷ Messerschmidt, J. W. (1993) *Masculinities and crime: Critique and reconceptualization of theory*, Lanham: Rowman & Littlefield.

⁸ Collier, R. W. (1998) *Masculinities, crime and criminology: Men, heterosexuality and the criminal(ised) other*, London: Sage.

isključiv način povezuje muškost, nasilje i kriminal. On smatra da se hegemonijska muškost u kriminologiji neopravdano identifikuje samo sa negativnim osobinama, koje se pripisuju muškarcima bez emocija, nezavisnim, agresivnim, grubim, što ih, kao nosioce hegemonijskog maskuliniteta, čini sklonim kriminalu. Kolijer kao krucijalnu manu u konceptu hegemonijskog maskuliniteta vidi odsustvo „pozitivnih osobina” i ponašanja muškaraca koja imaju za cilj dobrobit žena. On se poziva na tradicionalne uloge muškaraca u obezbeđivanju sredstava za život, ostvarivanju bračne uloge i očinstvu. Kolijer gubi iz vida da nije reč o jednostavnoj, mehaničkoj vezi u kojoj dominacija počiva na otvorenoj agresiji koja povezuje muškost i kriminalitet, već se radi o sofisticiranim ideologijama koje utiču na ponašanje dečaka i muškaraca kanališući tenzije, konflikte i otpore.

Upravo, „pozitivne” strane hegemonijske muškosti biće dovedene u pitanje u novijoj diskurzivnoj dinamici maskuliniteta izazvanoj dominacijom potrošačke kulture i tercijarnog sektora u postindustrijskom društvu.

Adolescentsko nasilje i maskulinitet

Preovlađujuća usmerenja u tumačenju adolescentskog nasilja kreću se od isticanja negativnog uticaja preterano agresivnih medijskih sadržaja posvećenih deci i omladini,⁹ uključujući Internet, video igre koje podstiču identifikovanje adolescenata sa nasilničkim ponašanjem, do socijalno-psiholoških objašnjenja koja uključuju porodičnu patologiju, siromaštvo, nejednakost i sl. Rodni aspekt je dugo bio zanemaren u teorijama o kriminalitetu i maloletničkoj delinkvenciji.

Prvi značajan osvrt na ulogu muškosti u maloletničkom kriminalitetu dao je Albert Koen¹⁰ u knjizi *Delinkventni dečaci*, stavljajući je u centar kriminološke analize. Prema Koenu, muška mladalačka subkultura u osnovi obezbeđuje alternativni kontekst u kome obični dečaci, ili pak, oni koji su manje od običnih, uspevaju da steknu sigurnost u sebe kroz maskulinitet koji će ih učiniti važnim u ovom svetu.¹¹ U kasnijim istraživanjima se „opasni maskulinitet” ili „hiper-maskulinitet” pojavljuje kao moguća, ali ne i neizbežna faza u adolescentskom sazrevanju dečaka. Adolescentsko doba je izuzetno problematičan prelaz iz dečastva i tokom tog procesa se mnoge instance seksualnog, homofobičnog i drugih nasilja pojavljuju u kontekstu dečakog stabilizovanja.¹² Okretanje ka

⁹ Klein, J., Chancer L. (2000) „Masculinity Matters: The Role of Gender in High Profile School Violence Cases”, u: Spina, S. (ed.) *Smoke and Mirrors: The Hidden Context of Violence in Schools and Society*, New York: Rowman & Littlefield, str. 129-162.

¹⁰ Choen, A. (1956) *Delinquent boys: the culture of the gang*, Bloomington: Indiana University Press.

¹¹ Carrington, K., Pereira, M. (2010) *Offending Youth: Sex, Crime and Justice*, Annandale, N. S. W.: Federation Press, str. 79.

¹² Ibidem, str. 84.

maskulinitetu kao rizičnom faktoru usmerava pažnju istraživača na lokalnu kulturu i hijerarhije, vršnjačke interakcije, normativne rodne ideologije i interakcije između nastavnika, adolescenata i rodnog identiteta.¹³

Baveći se problemom školskog nasilja, američki sociolozi su ukazali da termini kao što su „tinejdžersko nasilje”, „omladinsko nasilje”, „gang nasilje”, „nasilje iz predgrađa” pretpostavlja jednaku zastupljenost dečaka i devojčica u kriminalitetu sa elementima nasilja i da se malo pažnje posvećuje činjenici da je nasilje u značajnoj meri zastupljenije kod dečaka, te da se maskulinitet pojavljuje kao pojedinačni i najveći rizični faktor kod školskog nasilja. Po mišljenju autora, dečaci koji ga čine nisu psihopatološki devijanti, već se pre mogu opisati kao previše prilagođeni partikularnim normativnim konstrukcijama maskuliniteta, konstrukciji koja definiše nasilje kao legitiman odgovor na stanje ugroženosti i pretpostavljenog poniženja.¹⁴ Uprkos sličnostima između polova, u većini statističkih merenja pojavljuje se jedna uporna rodna razlika, a to je nasilje i spremnost da ga dečaci vide kao legitimno sredstvo u rešavanju konflikata. Četiri puta više tinejdžera od tinejdžerki smatra da je fizički sukob neizbežan i opravdan u odbrani sopstvene pozicije.¹⁵ Psihološka saznanja koja se zasnivaju na merenju stavova o muškosti i ideologiji muškosti dokumentuju u svojim rezultatima da se nasilje legitimiše kao „muškost” i da je ono normativno za većinu dečaka.¹⁶ U osnovi ovakvog ponašanja stoje kriterijumi koji određuju adekvatnu rodnu pojavnost sa utvrđenim kodovima muškosti. Oni dovode do „kulture marginalizacije” onih koji ne pripadaju „tvrdoj muškosti” što se često ispoljava kroz homofobično nasilje, maltretiranje, pretnje drugim dečacima, mazohističke i sadističke igre i rituale, ekscesne i rizične postupke (pijanstva i vožnje u pijanom stanju) i seksualno nasilje. Zlostavljanje, nasilje i polna zrelost počinju vrlo rano kod dečaka sa pojedinačnim rezonancama u sedmoj i osmoj godini života.¹⁷ Za razliku od devojčica, dečaci „stiču glas” neautentičnim stavovima muškosti, lažnom hrabrošću, bezrazložnim i rizičnim nasiljem koje ustanovljava „dečačke kodekse” ili „maske muškosti”. Ovaj „oklop muškosti” skriva topla, saosećajna, komunikativna i ranjiva bića iza veoma rano izabranog stoičkog, nekomunikativnog i grubog ponašanja. Priče o dečacima i njihovim bandama u američkoj kulturi imaju svoje društveno-istorijsko utemeljenje. Konstrukt „dečačkog koda” se povezuje

¹³ Kimmel, M, Mahler, M. (2003) „Adolescent Masculinity, Homophobia, and Violence Random School Shootings, 1982-2001”, u: *American Behavioral Scientist*, vol. 46, br. 10, str. 1439-1458.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Kimmel, M. (2000) *The gendered society*, New York: Oxford University Press.

¹⁶ Lefkowitz, B. (1997) *Our Guys*, New York: Vintage Books.

¹⁷ Chu, J. (2000) *Learning what boys know: An observational and interview study with six four year old boys*, Unpublished doctoral dissertation, Graduate School of Education, Harvard University, Cambridge, MA.

sa razvojem kulture industrijskog društva u Americi, a promene koje su zahvatile postindustrijsko društvo poznog kapitalizma (nestabilno tržište rada, promene na planu porodice, porast individualizma) dovele su do diverzifikacije obrasca muškosti.

Odgovor na pitanje „šta znači biti muškarac” u Srbiji, kao postkonfliktnom i posttranzicionom društvu suočava se sa konfuzijom u kojoj se u okviru patrijarhalnog modela prožimaju različiti diskursi muškosti. Dominatni tradicionalni patrijarhalni obrazac koji je opstajao tokom socijalističkog perioda u formi emancipovane muškosti koja je deklarativno priznavala rodnu jednakost, pod naletom tranzicije će biti rekonstruisan u procesu re-tradicionalizacije i re-patrijarhalizacije,¹⁸ da bi se u posttranzicionoj Srbiji situacija menjala pod uticajem potrošačko-konzumerske kulture rukovođene potrebama tržišta. Smena ideologija neće osporiti dominaciju patrijarhalne muškosti u Srbiji, ali će se u različitim periodima različitim intenzitetom ispoljavati dva osnovna sindroma patrijarhata – agonizam i hedonizam. S tim u vezi, normativni maskulinitet ostaje u okvirima tvrde muškosti, a sa njim povezano nasilje će biti posledica različitih izvora frustracije. Mačo-maskulinitet postaje zlokoban jer poprima konfliktnost koja stoji u interakciji sa društvenom i kulturnom nestabilnošću. „Dugotrajno osećanje nemoći i nemogućnost afirmacije u očima značajnih drugih generatori su hroničnog i dubokog nezadovoljstva. Strah, strepnja, nesigurnost i hronično stanje i osećanje bespomoćnosti mogu biti izazvani i produbljeni različitim oblicima društvene krize i patoloških pojava koje je prate”.¹⁹

U devedesetim godinama prošlog veka u Srbiji su, u procesu re-patrijarhalizacije i mitologizacije, nacionalističko-ratnički aspekti pseudo-patrijarhalnog maskuliniteta činili dominantan obrazac muškosti koji je u osnovi skrivao konverziju društvenih vrednosti i totalnu kriminalizaciju društva. „Heroizacija kriminalaca (upravo kriminalaca) pojavljuje se kao logična posledica procesa mitologizacije heroja u uslovima kriminalizovanog društva (opšte prihvatanje neminovnosti izbegavanja regulativnih normi društva u dostizanju ciljeva)”. Otpor konvencionalnim društvenim uzorima i celokupni koncept buntovništva pomeren je iz sfere pop kulture u daleko brutalniju ikonografiju kriminala, paravojnih jedinica i huliganstva. Glamurizacija novih junaka imala je neospornu političku i medijsku podršku, ali su impulsi za novom krvavom ikonografijom izbijali iz ekstremne kolektivne uznemirenosti i nemoćnog prezira prema društvenim elitama. „Podvizi” kriminalca prepoznati su kao junačka dela, pri čemu je kuburu zamenio kalašnjikov. Populizam i nacionalistička ideologija tranzicionog perioda nametali su anti-kulturni hibrid u kome su se mešale

¹⁸ Blagojević, M. (2008/2009) *Ko polaže računa ženama? Rod i odgovornost*, Budapest: Altera – Gender Research and Consultancy.

¹⁹ Pavićević, O., Simeunović-Patić, B. (2011) *O negativnom društvenom junaku*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

„zapadno-potrošačke i populističko nacionalističke matrice”,²⁰ da bi se u nastavku društvene transformacije postepeno, ali ne i potpuno, gubio pseudo-patrijarhalni, militantni i nacionalistički sadržaj i ustupao mesto glamuru potrošačkog spektakla.

Tenzije unutar kulturnog hibrida patrijarhalne i potrošačke kulture dovode do novih teškoća na planu definisanja normativnog maskuliniteta, jer se on otvoreno (bez ideoloških izmaglica) gradi na temelju materijalističkih vrednosti i mogućnosti realizacije ekonomskog uspeha. Nakon decenija u kojima su obrazovanje i intelektualne veštine obezvređene kao nebitne za postizanje društvenog i materijalnog uspeha, statusa i ugleda, nove generacije se suočavaju sa kontradiktornom situacijom u kojoj se mešaju poruke da se može uspeti brzo, nelegitimnim sredstvima i bez rada na sebi (privatizacioni dobitinici, estradne zvezde, učesnici rialiti programa) i zahteva novog tržišta koje traži nove obrazovne profile za koje su ograničeni resursi, jer školovanje nije više svakome dostupno. Prolongirana ekonomska kriza, velika nezaposlenost i propadanje privrede u Srbiji stvara društvene viškove koje u velikoj meri čine muškarci, što pak, dovodi do velikog potresa na planu ostvarivanja normativnih rodnih uloga. Onemogućen da ostvari tradicionalnu mušku ulogu zaštitnika i hranitelja porodice, muškarac se od poniženja brani autoagresijom (alkoholizam, depresija, samopovređivanje) ili agresijom sa velikim kapacitetom mržnje prema svemu što simbolizuje privilegije i status „uspešnog muškarca novog doba”. U tom smislu, „protestna muškost” zadržava nacionalističko-antievropski-tradicionalno-patrijarhalni diskurs otpora prema procesima globalizacije, vesternizacije, i na kraju, preteće demaskulinizacije koja se tumači kao njihov neposredni rezultat. Dečaci koji stasavaju muškost doživljavaju kao fizičku snagu, ispoljavanje fizičkog otpora i uništenja svega što se tumači kao izvor zla, pri čemu su kriterijumi razdvajanja dobrog i lošeg daleko od promišljenog sagledavanja stvarnih uzroka nelagode, već su svedeni na kriterijume hegemonijskog maskuliniteta. Kao rezultat se pojavljuje nasilje prema drugačijem seksualnom opredeljenju, antiintelektualizam, huliganstvo, uništavanje znamenja potrošačke zapadne kulture (u čije vrednosti su sami duboko uronjeni), pljačkanje sportskih radnji, razbijanje McDonald's restorana, paljenje stranih ambasada, kao i konzumiranje stimulativnih sredstava koja ojačavaju utisak moći. Revolt nezadovoljnih, dezorijentisanih tinejdžera sadrži izuzetan manipulativan potencijal što za posledicu ima njihovo angažovanje, privremeno ili trajno, u ostvarivanju različitih ideoloških, političkih, i kriminalnih ciljeva.

U vezi sa prednje navedenim neophodno je istaći sledeće statističke podatke, koji se odnose na korelaciju broja prijavljenih, optuženih i osuđenih maloletnih lica u

²⁰ Kronja, I. (2008) „Čovjek tranzicije u mas-medijskom društvu (slučaj Srbija)”, u: *Filozofska istraživanja*, vol. 109, br. 28, sv. 1, str. 97-106.

periodu od 2001. do 2010. godine.²¹ Imajući u vidu temu ovog rada, naš fokus biće usmeren na krivična dela čije obeležje je najviši stepen društvene opasnosti, a čije zaštitne objekte je zakonodavac definisao kao život, telo i imovinu. Mišljenja smo da se u navedenom desetogodišnjem periodu može uočiti trend porasta delikata protiv života i tela, što se ne bi moglo reći za krivična dela protiv imovine. Ovo samo po sebi ukazuje na porast agresivnosti u ponašanju maloletnih lica radi ostvarivanja materijalnih ciljeva, bez obzira na težinu posledice učinjenog dela. Shodno tome, slede tabele sa predmetnim statističkim podacima radi ilustracije osnove za ovakav zaključak, te ostvarivanja uvida u reakciju organa krivičnog gonjenja.

Tabela br. 1 Prijavljena maloletna lica prema krivičnom delu, 2001-2010.

Krivična dela	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Protiv života i tela	289	369	310	374	402	436	432	592	461	482
Protiv imovine	2923	2374	1656	2128	1994	1931	2198	2471	2015	2142

Tabela br. 2 Optužena maloletna lica prema krivičnom delu, 2001-2010.

Krivična dela	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Protiv života i tela	261	319	403	332	401	309	421	388	369	278
Protiv imovine	2674	2929	2250	1972	2347	1494	1570	1807	1424	1256

Tabela br. 3 Osuđena maloletna lica prema krivičnom delu, 2001-2010.

Krivična dela	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Protiv života i tela	186	220	266	235	252	212	318	321	275	208
Protiv imovine	1954	1856	1525	1425	1635	1033	1271	1424	1091	960

Zaključak

Ideološki vakuum koji je nastao povlačenjem socijalističke ideologije, a zatim i popuštanjem nacionalističko-populističkičke mobilizacije u Srbiji, popunjen je stihijskim i intenzivnim naletom potrošačko-konzumerske kulture sa izrazitim materijalističkim vrednosnim obrascem. Konfuzija i razočaranje kao reakcija nisu samo produkt permanentne ekonomske i društvene krize koja se decenijama preliva

²¹ Preuzeto iz Biltena Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije br. 547, str. 13, 29. i 43.

iz jednog u drugi oblik, već faktičko osporavanje bilo kakvih vrednosnih uporišta koja bi pojedincu omogućila društvenu afirmaciju mimo sticanja materijalnih dobara i ekonomskog uspeha. Vrlo brzo se pokazalo da luksuzna potrošnja predstavlja privilegiju povlašćenog i malobrojnog sloja nastalog u ekstremnoj tranzicionoj polarizaciji, a sfera potrošnje je postala najmarkantniji vid raslojavanja. U procesu sveopšte komercijalizacije, medijski posredovana industrija zabave promovise kratkoročni hedonizam kao kulturni obrazac u kome se lagodan, luksuzan život, rasterećen od odgovornosti prema sebi i drugima, doživljava kao ultimativni životni cilj. Sredstva za dostizanje tog cilja su izrazito ograničena i to je situacija koja dovodi do nezadovoljstva i besa, vrlo često izraženog kroz spremnost na nasilje, posebno kada je reč o populaciji mladih. Osećanje izneverenosti i besperspektivnosti u procesu percepcije sopstvenog značaja i kvaliteta u društvenom ambijentu materijalističke bahatosti i suspendovane društvene solidarnosti rezultira u neadekvatnoj reakciji povređene i pobunjene muškosti. Tradicionalna muška uloga je u realnosti temeljno uzdrmana, kako nemogućnošću muškarca da ostvari elementarna sredstva za egzistencijalni opstanak porodice, tako i novim zahtevima kapitalističkog tržišta. Obrazovanje kao zahtev korporativnog kapitalizma dobija novi diskriminacioni značaj, gurajući one koji ne poseduju adekvatne obrazovne i intelektualne veštine i znanja na društvenu marginu. Rešenja u zapošljavanju društvenih viškova, nude se najčešće u slabo plaćenim poslovima u sektoru usluga, što pak, zahteva kompromise sa tradicionalnim maskulinitetom jer se rad u tom sektoru doživljava kao atak na muško dostojanstvo kao suviše feminiziran i servilan. Adolescentska alternativa novom društveno-kulturnom poretku koji je gotovo iskorenio humani aspekt društvene egzistencije i učinio pokušaje da se na različitim nivoima revitalizuju principi solidarnosti, empatije i altruizma gotovo tragikomičnim, takođe se može okarakterisati kao nehumana, nasilna i sklona kriminalu jer ta alternativa mora da bude brutalnija od stvarnosti koja je proizvodi. U tom smislu je uspostavljena veza između hiper-maskuliniteta kao izraza besa i mržnje i kratkoročnog hedonizma – etičkog utemeljenja preovlađujuće rezignacije i cinizma. Maloletnički kriminal dobija novo utemeljenje, jer sa jedne strane predstavlja izraz huliganske pobune protiv neprijateljskog poretka (koji dolazi sa Zapada), a sa druge revolt zbog uskraćenosti u nečemu što je promovisano kao imperativ novog potrošačkog raja.

Literatura

- Bilten Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije*, br. 547, 2012, Beograd
- Blagojević, M. (2008/2009) *Ko polaže računa ženama? Rod i odgovornost*, Budapest : Altera – Gender Research and Consultancy
- Carrington, K., Pereira, M. (2010) *Offending Youth: Sex, Crime and Justice*, Annandale, N. S. W.: Federation Press
- Choen, A. (1956) *Delinquent boys: the culture of the gang*, Bloomington: Indiana University Press
- Chu, J. (2000) *Learning what boys know: An observational and interview study with six four year old boys*, Unpublished doctoral dissertation, Graduate School of Education, Harvard University, Cambridge, MA
- Connell, R. W. (1987) *Gender and power: society, the person, and sexual politics*, Stanford: Stanford University Press
- Collier, R. W. (1998) *Masculinities, crime and criminology: Men, heterosexuality and the criminal(ised) other*, London: Sage
- Connell, R. W. (1993) *Schools & Social Justice*, Philadelphia: Temple University Press
- Connell, R. W. (1998) „Masculinities and globalization”, u: *Men and Masculinities*, br. 1, str. 3-23
- Connell, R. W. (2005) *Masculinities*, Berkeley: University of California Press
- Connell R. W., Messerschmidt J. W. (2005) „Hegemonic Masculinity Rethinking the Concept”, u: *Gender & Society*, vol. 19, br. 6, str. 829-859.
- Golubović, Z., Jarić, I. (2010) *Kultura i preobražaj Srbije: vrednosna usmerenja građana u promenama posle 2000. godine*, Beograd: Službeni glasnik
- Kimmler, M, Mahler, M. (2003) „Adolescent Masculinity, Homophobia, and Violence Random School Shootings, 1982-2001”, u: *American Behavioral Scientist*, vol. 46, br. 10, str. 1439-1458.
- Kimmel, M. (2000) *The gendered society*, New York: Oxford University Press
- Klein, J., Chancer L. (2000) „Masculinity Matters: The Role of Gender in High Profile School Violence Cases”, u: Spina, S. (ed.) *Smoke and Mirrors: The Hidden Context of Violence in Schools and Society*, New York: Rowman & Littlefield, str. 129-162
- Kronja, I. (2008) „Čovjek tranzicije u mas-medijskom društvu (slučaj Srbija)”, u: *Filozofska istraživanja*, vol. 109, br. 28, sv. 1, str. 97-106

Lefkowitz, B. (1997) *Our Guys*, New York: Vintage Books

Messerschmidt, J. W. (1993) *Masculinities and crime: Critique and reconceptualization of theory*, Lanham: Rowman & Littlefield

Messerschmidt, J. (1997) *Crime as structured action: Gender, race, class and crime in the making*, Thousand Oaks, CA: Sage

Pavićević, O., Simeunović–Patić, B. (2011) *O negativnom društvenom junaku*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Uzroci povećanja vršnjačkog nasilja među maloletnicima

Dr Ljubomir Prelić*

Obim nasilničke delinkvencije među mladima

Nijedan drugi oblik maloletničke delinkvencije ne privlači toliko pažnje i ne izaziva toliko brige u javnosti kao delikti sa elementom nasilja. Razlog ovakve njihove medijske zastupljenosti ne leži toliko u svojstvima ličnosti delinkvenata, adolescenata, koliko u činjenici da su upravo i žrtve njihovih prestupa takođe maloletnici, neretko deca.

Ipak, da li već sam naslov teme ima uporišta u stvarnosti, odnosno, da li bi kraći fenomenološki prikaz kretanja i trendova delinkvencije među maloletnicima, i to baš one nasilničke, mogao potkrepiti tezu o povećanju vršnjačkog nasilja među maloletnicima?

Pođimo najpre od podataka o najtežem krivičnom delu, ubistvima, posmatrano sumarno, dakle kako svršenim, tako i pokušanim krivičnim delima, kako o težim, tako i o privilegovanim krivičnim delima ubistava, pri čemu naglašavam da nema podataka niti statistike o krivičnim delima vršenim isključivo među vršnjacima, dakle prema maloletnicima. Dakle, statistički podaci, pa shodno tome, i ovaj kratki fenomenološki uvod treba posmatrati samo kao aproksimativni pokazatelj. No, notorna je činjenica da se upravo nasilnička delinkvencija izvršena od strane adolescenata i vrši prema drugim maloletnicima, za razliku od, na primer, delikata oštećenja imovine, pri čemu su oštećeni subjekti gotovo redovno, punoletni.

Svih vrsta ubistava, 2011. godine maloletnici u Srbiji izvršili su 20, a u toku 2010. godine čak 35 od čega 16 samo na teritoriji grada Beograda, što je predstavljalo značajno povećanje u odnosu na, na primer, 30 prijavljenih maloletnih učinilaca ove vrste delikta iz 2008. godine, ili 20 maloletnih prijavljenih zbog delikata ubistva iz 2009. godine. Ne mislim da su od bitnog značaja moguće brojčane razlike u statistici pravosuđa ili Zavoda za statistiku ili Ministarstva unutrašnjih poslova. Slika o obimu pojave svakako ne može biti bitno uplvisana iako postoje izvesne metodološki uslovljene razlike.

Mada krivična dela razbojništva i razbojničke krađe spadaju u glavu dvadeset prvu *Krivičnog zakonika* – krivična dela protiv imovine – ne poričući lukrativni motiv za

* Dr Ljubomir Prelić je zamenik Republičkog javnog tužioca i član Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima. Autor je više članaka o delinkvenciji adolescenata kao i o krivičnopravnim aspektima zaštite na radu.

izvršenje ove vrste delikata, ipak ne želim da previdim nasilje kao bitan element i ove vrste delinkvencije, takođe, najčešće vršene među vršnjacima, u školskim dvorištima, na ulici, u disko klubovima, ili stanovima, prilikom grupnih okupljanja, u alkoholisanom stanju. Dakle, ovih krivičnih dela, vršenih uz pretnju ili silu, izvršeno je, posmatrano po učiniocima, 444 u toku 2011. godine, a u 422 slučaja 2010. godine, što je takođe vrlo relevantno povećanje u odnosu na iste vrste delikata počinjenih od strane maloletnika u 303 slučaja 2009. godine.

Takođe, 2011. kao i 2010. godine, prijavljeno je čak 222 maloletnika zbog izvršenih krivičnih dela teške telesne povrede, što se sve polako uklapa u neveseli mozaik raznovrsne delinkvencije maloletnih lica, ali uvek delinkvencije koju karakteriše nasilje.

Da ne zaboravim ni aspekt koji nije nimalo nevažan, makar fizičke posledice po oštećene zaostajale za psihičkim traumama, uz dodatno uznemirenje javnosti u posebno osetljivoj oblasti. Reč je o krivičnim delima izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje i netrpeljivosti. Kakav značaj imaju ovakvi delikti jasno je već i zbog multiverskog i multinacionalnog karaktera stanovništva Republike Srbije, a posebno zbog zastupljenosti ovakvih ekstremnih ideologija i netrpeljivosti makar i među marginalno uskim grupama mladih i mogućeg širenja među ovakvom populacijom, u školi, na igralištima ili među mladim navijačkim skupinama.

Dok je još, na primer, 2007. godine zbog ove vrste delikta bilo prijavljeno 21 maloletno lice na teritoriji Republike Srbije, ili samo 11 njih 2008. godine, pa tek 9 maloletnika 2009. godine, već 2010. godine, zbog ove vrste delikta, tako teško zamislivog za mlade, prijavljeno je čak njih 35. Istina, ovakvi delikti, neretko verbalnog karaktera dešavaju se najčešće na sportskim priredbama i na stadionima ili neposredno u njihovoj blizini, što tek donekle možda ublažava političku dimenziju samih dešavanja. Pre je reč o jednoj vrsti ispoljavanja agresivnog prostačkog ponašanja koje se već godinama na neki ležeran način toleriše od strane organizatora, tj. sportskih klubova koji se nedovoljno jasno i kategorički ne distanciraju od ovakvih ispada. Istina je, takođe, da nije sasvim jasno ni ko bi bio neposredno oštećen ovom vrstom delinkvencije, odnosno, mogu li se i pri vršenju ove vrste delinkvencije smatrati oštećenima i maloletnici. Smatram da su u uslovima vršenja ovakvih krivičnih dela mržnje, netolerancije i podsticanja na nasilje oštećena sva prisutna lica, kao i svi oni do kojih dopru ovakve poruke, na bilo koji način, neposredno, ili posredstvom medija, pa, naravno, i maloletnici kao posebno osetljivi segment stanovništva, i to baš ona populacija koja je u formiranju, previranju, preispitivanjima, po prirodi stvari podložna uticajima, a posebno, sklona prihvatanju radikalnih stavova sa elementima pojednostavljenih objašnjenja i preporuka. Stoga, donekle ohrabruju podaci iz 2011. godine, o svega tri prijavljena maloletnika zbog krivičnih dela izazivanja rasne,

nacionalne ili verske mržnje, odakle bi, nadajmo se, ne preuranjeno, sledio oprezni zaključak o izvesnom distanciranju mladih od politike, bar one retorički zapaljive, agresivne i razarajuće.

U izvesnoj meri, ohrabrujući je podatak o nešto manjoj zastupljenosti oružja, vatrenog oružja među maloletnicima poslednjih godina. Dok je u teškim vremenima ratnog okruženja, godišnje u Srbiji bivalo i po pedesetak prijavljenih maloletnika zbog neovlašćenog držanja vatrenog oružja (jedan maloletnik je, na primer, na buvljoj pijaci za 10 DM kupio ručnu bombu, drugi je išao kod zubara sa bombom u džepu, a treći je bombu krio u kupatilu iza bojlera), 2008. godine prijavljeno je 48 maloletnika, 2009. godine njih 41, a 2010. godine 28 maloletnika koji su neovlašćeno držali vatreno oružje. Međutim, ohrabrenje je vrlo bledo, ako se ima u vidu podatak o 39 prijavljenih maloletnika zbog ove vrste delikta u toku 2011. godine.

Ako je reč o maloletnim izvršiocima krivičnih dela kojima se takođe povređuju drugi maloletnici ili, još gore, deca, dovoljno je alarmantan podatak o čak 26 prijavljenih maloletnih lica zbog krivičnog dela obljube sa detetom iz člana 180. *Krivičnog zakonika*, uz podsećanje na ne baš lako prihvatljivu formulaciju stava 4. ove zakonske odredbe koja navodi: „Neće se kazniti za delo iz stava 1. ovog člana učinilac, ako između njega i deteta ne postoji značajnija razlika u njihovoj duševnoj i telesnoj zrelosti”, a po odredbi člana 112. *Krivičnog zakonika* – Značenje izraza – stav 8, detetom se smatra lice koje nije navršilo 14 godina, što znači da izvršilac i oštećeni mogu biti i vršnjaci.

Krivičnih dela nasilja na sportskoj priredbi iz člana 344a, prema prijavljenim licima, maloletnici su izvršili u 87 slučajeva, a da ne mora biti reč tek o nestašluku i bezazlenoj pojavi podsećaju i nedavni tragični događaji stradanja kako domaćih, tako i stranih navijača.

Da maloletnici ne prezaju ni od ataka na svoju mikro sredinu, koja će, uglavnom zbog svoje disfunkcionalnosti i iznedriti nemali broj maloletnih delinkvenata, podsećaju i brojke o prijavljenim maloletnicima zbog nasilja u porodici, a kojih je 2011. godine bilo čak 63.

Valja pomenuti u ovom kratkom fenomenološkom osvrtu i zapažanje Apelacionog javnog tužilaštva u Beogradu iz segmenta delinkvencije maloletnika 2010. godine, da se pri analizi krivičnih dela sa elementom nasilja sve češće pojavljuju i devojčice kao učinioci krivičnih dela, kao i da je učestalo povređivanje dece između 8 i 12 godina, u čemu učestvuju deca ženskog pola, a reč je najčešće o zaševicama i fizičkom nasilju zadavanjem pojedinačnih udaraca u školskim dvorištima.

Upadljiv je takođe utisak o donekle iznenađujućem preovlađivanju krivičnih dela sa elementom nasilja među maloletnicima na području novosadske Apelacije, jer u toku 2011. godine ubistva učinjena od strane maloletnika, teške telesne povrede, ili

razbojništva na ovom području, nadmašila su čak i odgovarajući obim na teritoriji beogradskog Apelacionog suda i Tužilaštva, a isto važi i za kriminal maloletnika u posebno osetljivoj sferi polnosti i ugrožavanja polnih sloboda, tj. krivična dela silovanja i obljube sa detetom.

Stvarno, čini se da prezentirani podaci daju osnova za potonja izlaganja o uzrocima povećanja vršnjačkog nasilja među maloletnicima, uz malu rezervu zbog odsustva precizne statistike o uzrastu, tj. starosnom dobu žrtava, što bi bilo posebno zahvalno za viktimološko proučavanje. Istina, kad je reč o počiniocima maloletničkih delikata, nemoguće je potpuno se oteti utisku da su i sami adolescenti koji krenu putem delinkvencije, neka vrsta žrtava, kako uticaja mikro i makro sredine, tako i sopstvenog genetskog prtljaga za koji teško da mogu biti isključivo krivi ili odgovorni.

Delinkvencija maloletnika u Srbiji nema trend bitnog povećanja, posmatrajući sve vrste delikata, ne samo nasilničke, jer je, na primer, 2008. godine bilo prijavljeno 8297 maloletnih lica za sva krivična dela, da bi 2010. godine bilo prijavljeno 8571 maloletno lice, uz značajno manje prijavljenih 2009. godine, njih 7291, dok je 2011. godine prijavljeno ukupno 8239, ali nimalo nisu uspokojavajući podaci o udelu nasilničke delinkvencije izvršene od strane maloletnika, s obaveznim podsećanjem na poglavito vršnjačku zastupljenost i na drugoj strani, na strani žrtve.

S obzirom na dramatični karakter ove vrste delinkvencije, uopšte, pa i među mladima, ne iznenađuju podaci o čak 158 određenih pritvora preko tri dana prema maloletnicima u toku 2011. godine ili, na primer, o čak 15 maloletnika izloženih najtežoj krivičnoj sankciji za adolescente, kazna maloletničkog zatvora, 2011. godine, što je bilo još izraženije prethodne 2010. godine kada je ove vrste sankcije bilo izrečeno prema 20 maloletnika. Dakle, manji broj izrečenih kazni maloletničkog zatvora očigledno je u direktnoj relaciji sa manje prijavljenih maloletnika za krivična dela ubistva, 2011. u odnosu na 2010. godinu, a ova sankcija se upravo gotovo redovno izriče baš za ovaj delikt neotklonjivih posledica, uz ispunjenje ostalih vrlo striktno postavljenih uslova po odredbi člana 28. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (zaprećena kazna, visok stepen krivice, priroda i težina krivičnog dela).

Uzroci nasilničke delinkvencije maloletnika

Individualne osobine i uticaj mikro sredine

Najpre valja napomenuti da na značajni obim nasilničke delinkvencije među vršnjacima utiču dve vrste faktora. Osobine maloletnika, njegov psihološko-emotivni sklop, ne mogu se posmatrati pri izvođenju zaključaka sasvim odvojeno od uticaja mikro i makro sredine, ali teško je osporiv stav o pojedinim endogenim uzrocima i korenima delinkventnog ponašanja.

Praksa daje za pravo neporecivom značaju ovakvih činilaca. Na primer, više godina unazad desio se slučaj bratoubistva, pri čemu je ubijeni bio u uzrastu deteta, a izvršilac krivičnog dela, stariji brat tek je bio ušao u petnaestu godinu života. Porodica je bila harmonična, nisu se mogli nazreti konflikti, niti ljubomora. Pa, ipak, stariji brat je iz razloga koje nikada nije ni sam mogao da obrazloži, uzeo čekić i udarcima po glavi ubio brata. Prema njemu je vođen krivični postupak, izrečena je vaspitna mera iz oblasti zatvorene zaštite, upućivanja u vaspitno-popravni dom. Tokom trajanja postupka, roditelji, očigledno ambivalentnih osećanja, dvostruke žrtve – samog čina, a potom i krivičnog postupka – nisu bili u stanju da komuniciraju sa maloletnikom, da bi se, kasnije, tokom vremena, uključili u komunikaciju s njim, tokom izvršenja vaspitne mere. Prilikom jednog od obilazaka Vaspitno-popravnog doma Kruševac, na zajedničkom sastanku sa stručnim licima Doma, postavljeno je pitanje, konsultacije radi, da li da se maloletniku omogući kontakt sa sveštenikom jer je izrazio takvu želju, kao i da li da mu se nabavi Sveto pismo, što je takođe pozeleo. Naravno, sugerisano je pozitivno rešenje ovakvih zahteva. Ovo tim pre što je i na sastanku prisutni zamenik javnog tužioca koji je i prethodno postupao u ovom predmetu, u završnoj reči, obraćajući se neposredno maloletniku, nemajući druge alternative, ovome savetovao da ubuduće nastoji da čini dobra dela i nepoznatim ljudima ne bi li makar koliko smanjio neizdrživo breme krivice koju je strašnim činom natovarilo na sebe.

Pri proceni njegovog čina, niko od stručnih lica medicinskog profila, kao ni socijalni radnik nisu ni pomenuli bilo koji ma kako udaljeni spoljni činilac koji je mogao uticati na ovakav postupak, niti je doveo u sumnju psihičku stabilnost maloletnika.

Njegov odgovor na sva pitanja o motivu, odluci, bio je: „Ne znam, tako mi došlo, odjednom.”

Teško bi bilo spoljnim činocima objasniti i drugi, takođe dramatični događaj među maloletnicima. Mada, ovde je postojao, istina trivijalni, beznačajni lukrativni momenat, kojeg je teško videti i vrednovati kao određujući. Naime, dva brata su se dogovorili da kupe mobilni telefon pa, saznajući da jedan dečko prodaje aparat, dogovorili su se s njim da istruguju i da se nađu na ugovorenom mestu. Kad su se videli i uverili da je telefon u redu, a sve se odvijalo na usamljenom mestu, nedaleko od jednog kanala, braća su počeli da udaraju dečaka, oborili ga i glavni akter ga je udarao i dalje motkom, dok otpor nije prestao, posle čega su ga odgurali do vode i bacili u kanal. Kasnije je utvrđeno da je pre bacanja u vodu, dečak još disao i da je umro od davljenja. Zbog čega i ovaj slučaj svrstavam u ubistvo iz bitno unutrašnjih pobuda i psiholoških konflikata? Nasuprot takvoj tezi stoji evidentna činjenica lukrativnog motiva, predumišljaja, po izboru mesta sastanka (usamljeno mesto, pored kanala), kao i po okolnosti da postupaju dva izvršioca, što ukazuje na dogovor. Međutim, postoji okolnost koja ukazuje na ubistvo kao pokušaj razrešenja unutrašnjih psihološko afektivnih stanja. Naime, glavni akter je nekoliko meseci pre ovog tragičnog događaja pokušao samoubistvo trovanjem, pa je spasen u

poslednji čas, te je, očigledno tragični čin koji je usledio i čija je nevinna žrtva bio nesrećni dečak posednik običnog mobilnog telefona, bio samo nastavak burnih psihopatoloških procesa u glavi i duši spasenog samoubice.

Negde između slučajeva ubistava u kojima dominira uticaj sredine, opšte društvene klime i individualnog psihološkog problema koji „nalazi” rešenje u ubistvu, nalazi se i tragični događaj u jednoj naizgled primernoj porodici. Dečak koji je ubio roditelje bio je za ugled, i po opštem ponašanju i, posebno, po izrazito dobrom učenju. Međutim, očigledno majka nije bila dovoljno razumna ni emotivno topla, da odmeri intenzitet pritiska na dete, pa je jednom prilikom, naviknuta na isključivo vrhunske rezultate sina, ovom oštro zamerila odsustvo najviše ocene, što inače nije izostajalo, izrekavši mu čak sankciju u vidu zabrane odlaska na vršnjačko druženje. Ništa ne odgovorivši, očigledno zgusnutih emocija frustracije i osećanja nepravde, maloletnik je, u dramatičnoj nesrazmeri ipak banalnog povoda i strašne posledice koja će uslediti, nedugo potom, ubio oba roditelja. Kao da je tim činom nesvesno poslao poruku, zakasnelu o neodrživosti konstantnog pritiska kome je bio izložen radi postizanja sve težih ciljeva na takmičarsko obrazovnom planu.

Dakle, izvesno je da pri izvršenju krivičnih dela sa elementom nasilja od strane maloletnika, u pojedinim slučajevima bitnu ulogu igraju unutrašnji psihološki konflikti, neretko zasenčeni nekom vrstom psihijatrijskog manje ili više prepoznatljivog problema. Svakako, i u tim slučajevima postoji izvestan doprinos spoljnih činilaca, kod drugog navedenog primera, opštedruštvena grabež za materijalnim dobrima kao legitimacijama uspešnosti i ugleda, makar bio u pitanju samo skroman simbol kao što je mobilni telefon, u a trećem slučaju, represivni uticaj rigidne porodične atmosfere, kao izvor trajne frustracije za maloletnika i tinjajućeg afekta koji je eksplodirao u kulminaciju nasilja.

Alkoholizam jednog od roditelja, najčešće oca, više puta se ispoljio u nasilničkom ponašanju maloletnika kao veoma uticajni negativni faktor, kao što je i nasilje u porodici, među odraslima, neretko profilisalo mlade nasilnike među vršnjacima jer se nasilje prepoznavalo kao put rešavanja svojih konfliktata kao i nesporazuma sa sredinom.

Kada je reč o uzrocima delinkvencije nasilničkog karaktera među maloletnicima, mikro uticaj, pre svega porodica, od velikog je značaja.

Kao što zdrava, harmonična porodica, ali reč je sve više i sve češće o idealu, tj. takvih porodica teško i da ima, predstavlja idealno tlo za razvoj zdrave, stabilne ličnosti adolescenta, tako, s druge strane, problematična, dezorganizovana porodica, karakterisana konfliktima, omrazom, međusobnom iritiranošću, predstavlja onu zamrznutu baštu u kojoj za maloletnike cveta samo cveće zla čije plodove potom ubiramo svi, a najpre sam maloletnik i njegove žrtve.

Kad se pomenutom priključe i evidentne činjenice o odsustvovanju dece iz domaće atmosfere zbog dugotrajnog zadržavanja u školi, dopunskim časovima i sl, sasvim je jasno da porodica i kad bi objektivno bila podobna da vrši nužan vaspitni, a pre svega emocionalno topli uticaj i doprinos odgoju maloletnika, to ni vremenski ne bi mogla, zbog razvučenosti njenih članova po spoljnim obavezama, te prostornoj i vremenskoj dislociranosti.

Nije za zanemarivanje ni okolnost da neka vrsta porodične zadruge, tj. zajednička domaćinstva tri generacije (očigledni, ne uvek štetni atavizam seoskog porekla) takođe polako nestaje, te je sve ređi slučaj da unuci ostaju, prepodne za vreme roditeljskog bavljenja poslom i odsustva, pod opaskom i toplom brigom babe i dede. To toplo pokroviteljstvo osoba koje su već prešle svoje zenite, ali su baš stoga opušteni i posvećeni unucima, umesto karijeri, sticanju, dragocena je kompenzacija roditeljskog odsustva. Nažalost, u vremenima opšte netolerancije, nespremnosti za kompromise i apsolutizacije samo sopstvenih interesa i afiniteta, ova vrsta porodične zadruge sve je ređa.

Najzad, ako je reč o porodici kao o jednom od faktora koji utiču na pojavu i obim delinkvencije maloletnika, moramo se osvrnuti na jednu od presudnih negativnih posledica opšteg stanja, što se, međutim, nesrećno, prelilo na porodicu, pa potom i na maloletnike, pa i maloletne delinkvente.

Roditelju su, naime, u velikoj meri izgubili status uzora svojoj deci. Deca, po principu mašte i nužne potrebe za idealizacijom, bivaju brutalno suočena sa saznanjima o dramatičnoj neuspešnosti svojih roditelja. Bilo da su ovi stvarno neuspešni zbog svoje objektivne nesposobnosti, lenjosti, nekompetentnosti, ili sticajem spoljnih činilaca na koje se ne može individualno uticati (propast preduzeća, smanjenje broja zaposlenih, propast celih industrijskih grana, metalskog kompleksa, na primer), ili pak odaju utisak potpune materijalistički mereno neadaptiranosti na vreme takmičenja, profiterstva, sticanja i zgrtanja bez skrupula (na primer, vredan, ali novčano neizraziv pesnik, filozof, mašinski inženjer), deca to mere i vrednuju kao minus, kao primer sudbine koju treba izbeći. Jer, merila kojima deca mere i vrednuju svoje roditelje brutalno su preuzeta iz spoljnog sveta, van kontrole i upliva baš onih na koje će se ta merila primeniti, tj. roditelja.

Upravo, u takvoj situaciji svaka verbalna poduka roditelja, sa stanovišta valjanog starinskog morala, večnih vrednosti o skromnosti, strpljenju i čovekoljublju, odjekivaće u glavama njihove dece baš kao podsmeš stvarnosti u recept za neuspešnost, promašaj, tavorenje i sivilo života. Inače, poznato je da verbalno vaspitanje ima zanemarljivo beznačajnu ulogu u odnosu na učenje po ponašanju i efektima tog ponašanja, tako da i deca uče, ne toliko po onom šta im se saopštava, već po onome što rezultira iz roditeljskog ponašanja u spoljnom svetu, u svetu

takmičarstva, pobjeda i poraza, u svetu u kome se svaki čovek doživljava već po principu takmičenja, kao suparnik, prepreka, protivkandidat. Odatle, i sve manja i ređa mogućnost za pozitivni uticaj najdobronamernije roditeljske verbalne poruke sopstvenoj deci, i to ne samo zbog dečjeg nagonskog bunta protiv roditeljskog autoriteta, kao prvog indikatora buđenja sopstvene ličnosti i samouvažavanja, tj. borbe za odrastanje, već pre svega zbog izostanka spoljnih činilaca koji bi potkrepili verodostojnost i uverljivost tih roditeljskih preporuka koje, po deci, ni samim roditeljima nisu mogle pomoći da se samoostvare u realnom životu i vremenu.

Uticaj školskog ambijenta i atmosfere takođe bi bilo teško okarakterisati kao bitno pozitivan. Uz nedovoljnu posvećenost nastavnog osoblja vaspitavanju mladih u duhu tolerancije i humanizma, te stremljenja višim ciljevima od sticateljskih, nezainteresovanost je uveliko posledica svesti o sopstvenoj društvenoj marginalizovanosti u svakom, pa i materijalnom pogledu, imamo, s druge strane, međusobni uticaj maloletnika, uzavrelih strasti, afekata u procepu razbijene Porodice, agresivne, nametljive Ulice, i nezainteresovane Škole. I autor ovog referata bio je među zagovornicima uvođenja predmeta sa etičkom sadržinom u školske programe, sve u cilju pravilnog usmeravanja maloletnika i uticanja na pravljenje adekvatnih lestvica vrednosti, međutim, vreme je, čini se, pokazalo da je životna praksa daleko nadmoćna nad bilo kakvim verbalnim programima koje mladi više shvataju kao informaciju, a manje kao preporuku za ponašanje. U školi se, naprotiv, stvaraju prvi ozbiljni poligoni za učvršćivanje autoriteta mladih, agresijom, bezobzirnošću, gde se tolerancija, spremnost za kompromis, altruizam, više osećaju kao simptom slabosti i skromnosti, a ne kao izraz plemenitosti i čovekoljublja. Kao i šire u društvu, imponuje snaga umesto dobrote, pa i mladi nasilnici pre i lakše zadobijaju ugled među vršnjacima od, na primer, dobrih učenika pomirljivog stava.

Saglasno tome, ne iznenađuju ni brutalni čini koji se odigravaju i u školskim sredinama. Nedavno su, na primer, u jednom manjem gradu u Južnoj Srbiji, maloletnici skinuli sa svog druga svu odeću (zimsko doba) i gurnuli ga u poljski toalet, jedini u školskom krugu, udaljen znatno od same zgrade škole, pa ga uneredili, pri čemu je očigledno namera bila da ga ponize, naruže, a ne fizički povrede. Taj intenzitet brutalnosti jasno ukazuje i na samu duboku krizu samih učinilaca i na teški psihološko-emotivni mrak odakle je izronila tako gadna ideja. U drugim školama, opet, maloletnici su otimali od vršnjaka mobilne telefone, a ponekima i naplaćivali reket – redovni – da bi ih sačuvali od sebe, tj. da ih ne bi tukli. Isto, u nekim školama, od ruke do ruke su putovali mobilni telefoni sa snimljenim pornografskim sadržajima čije su akterke bile njihove drugarice, vršnjakinje, pri čemu su mislile da učestvuju u obostrano željenom polnom odnosu, a ne da služe kao objekat sačinjavanja potonjih pornografskih distribuiranih snimaka. Bilo je i bacanja vršnjaka od strane vršnjaka sa prozora prosvetnih ustanova, nanošenja

telesnih povreda, a o verbalnom nasilju da se i ne govori, koliko je postalo svakodnevno. Uostalom, tako se kod nas odomaćilo kao dobroćudno tepanje ono obećanje: „Ubiću te!” Davno vreme zakazanih ili spontanih tuča među školskim vršnjacima, rukama, uz navijanje ostalih, kao da je prevaziđeno danas, kada pojedini maloletnici odlazeći u škole ponesu nož ili još gore, vatreno oružje. Prisustvo policajaca u neposrednoj blizini škola svakako je pozitivna mera preventivnog karaktera, usmerena pre svega na otklanjanje ili bar smanjenje rizika od distribucije narkotika u školskim zgradama i školskim dvorištima, ali bilo bi poželjno da ta preventiva bude izrazitije uključena i u predupređivanje nasilja među školskom decom.

Uticaji makro sredine

Od primarnog uticaja na znatan obim nasilničke delinkvencije među vršnjacima, maloletnicima, svakako su faktori koji potiču sa makro plana. Najpre, to su složene i nikako povoljne društveno ekonomske prilike, kojima i globalna ekonomska kriza doprinosi na sve očigledniji način, uskraćivanjem spoljnih investicija, povlačenjem kapitala, otežavanjem pristupa novčanim kreditnim fondovima, što sve skupa ima za posledicu ne samo osiromašenje države i stanovništva, već kao posebno bolni ishod udar na stabilnost porodice, što izaziva dugoročnu ne samo ekonomsku već i psihološko moralnu frustraciju ove osnovne ćelije društva. O odrazu ovako uzdrmanog autoriteta roditelja u očima dece već smo napred napomenuli, a gubitak roditelja kao uzora za ponašanje maloletnika predstavlja gotovo nenadoknadivu štetu jer maloletnici nužno traže zamenu, nalazeći je u obrascima ponašanja koji su baš teško uklopivi u moralna očekivanja i stremljenja sredine.

Naime, površnost medija, stalno u potrazi za lakim senzacijama i negativnim informacijama (već očekivanim od naviknute publike koja ignoriše pozitivne informacije) iznedrila je brojne „junake” sa ivica legalnog ponašanja, brze sticatelje nečistih kapitala, kontroverzne biznismene, ljude lošeg ukusa i loših poruka, pri čemu samo zbir stečenog predstavlja jedinu legitimaciju uspešnosti, tj. vrednosti. Štaviše, reč je o globalnoj pojavi, specifično proširenoj po zemljama tranzicije i prvobitne akumulacije kapitala.

Bez opterećenja moralnom pozadinom ovakvih poduhvata, mediji apologetski slave ovakve lake sticatelje društvenog blaga, šaljući maloletnicima, i ne samo njima, jasnu poruku o individualno poželjnom i efikasnom ponašanju, tim dramatičnije što je u potpunoj opreci sa svakodnevnom slikom poražene porodice, poniženih roditelja, bez kapitala, novca, priznanja, najčešće i bez posla. O ponosu da i ne govorimo.

Slika mladog uspešnog čoveka predstavlja tek punoletnog, ošišanog, u kožnu jaknu odevenog čoveka, debelog vrata, nabildivanog, koji vozi džip, dok se u pozadini

ove urbane slike nazire da se bavi nedozvoljenim poslovima, poput reketiranja ili distribucije narkotika što, međutim, ne izgleda bitno, ili bar ne bitno odvratajuće.

Ženska verzija upućuje sliku mlade žene, kao zamorca svih estetsko plastičnih intervencija, dugoročno pogubnih za zdravlje, obavezno estradno nakinđurenih, prenašminkanih, u neumornom ljujanju kukova i potpunu verbalnu ispraznost i šablon osiromašenog rečnika i oskudnih misli. Ali, za uzvrat, pune su ih novine, časopisi, sve detaljno o njihovom, teško je reći emotivnom, pre će biti, promiskuitetnom životu, a televizije se takmiče ko će im dati više prostora, slave i ode ludosti.

Paradoksalno, baš u tom medijskom kalu, kao potresni krik atavističke potrebe za nevinošću, čistotom i svetlošću, hiljade, baš mladih kliču pojedinim uspešnim sportistima, svojim vršnjacima koji štrče kao svetionici svojom marljivošću, skromnošću uprkos stečenom bogatstvu, pribranošću i humanizmom, i baš taj vapijući zov mladih za ovakvim idolima kao da je nedovoljno shvaćeni putokaz društvenim radnicima u kom pravcu treba da se kreće društvo, i da je rad, pa makar i u sportu, onaj put koji bi trebalo zacrtati svima, a ponajpre generacijama mladih. Stidljivi, monotoni prikazi u medijima uspešnosti i drugih mladih delalaca na planu nauke, inovacije, umetnosti, trebalo bi da budu zamenjeni prilozima sa više dinamičnosti i kreativnosti i prostora, a sve u cilju podržavanja ovakvih modela ponašanja, pre svega zbog omladine. Jer, ne mogu se svi baviti sportom, pa još na elitni način.

Posebno, kada je reč o medijima, pada u oči njihov nedovoljno selektivni pristup drastičnim slučajevima nasilničke delinkvencije među vršnjacima, jer bili smo svedoci i slika na naslovnim stranicama novina, pornografskih snimaka maloletnica, načinjenih mobilnim telefonima, istina sa zaklonjenim licem, ali napisi su sadržali obilje preciznih informacija i o školi i o gradu (malom) gde su se odigrali ti sramni događaji. Trebalo bi svi društveni subjekti da brinu o ranjivosti mladih žrtava krivičnih dela u pravcu izbegavanja njihove sekundarne viktimizacije. Stoga, Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, donet 2009. godine od strane Ministarstva pravde Republike Srbije predvideo je i važnu ulogu organa Ministarstava unutrašnjih poslova, rada i socijalne politike, zdravstva, prosvete, te pravosuđa, kao i specijalizaciju kadrova sve u cilju zaštite maloletnih žrtava, ali, istini za volju, ima mesta u registru pozvanih i za Ministarstvo kulture, nadležno za oblast informisanja da i te kako bude uključeno u širu društvenu akciju uticaja na sve subjekte (uključujući medije) koji svojim delovanjem mogu pomoći ili pogoršati situaciju vezano za psihološko moralnu i emocionalnu situaciju maloletnika, bilo žrtava ili čak i samih aktera nasilničke i opšte delinkvencije među maloletnim vršnjacima.

No, i mediji su samo ogledalo opšte društvene klime. Netolerancija koja nam uopšte nije strana, međutim, dominira i političkom scenom, godinama već. Pretnje i uvrede,

klevete i prejake reči, diskvalifikacije sagovornika i političkih oponenta, takoreći su svakodnevna pojava, tako da je prevladala svest da je potrebno čak i u Parlamentu predvideti ograničenja ovakvih verbalnih grubosti, koje neretko predstavljaju samo predstavu za javnost, dok u stvarnosti politički oponenti sasvim lepo saraduju na privatno poslovnoj bazi, dobroćudno se šale i tapšu po ramenu, dok na javnoj sceni prete jedni drugima sudom, tužbama, hapšenjima, ne izostaju ni kletve, pominjanje bližnjih i porodica, pa do upućivanja na „groblje istorije” i pretnje političkom likvidacijom, u nemogućnosti da se ostvari i doslovna.

Vreme tranzicije, promene sistema koji se urušio, ne neki način su normalni milje za ovako drastična i dramatične ispoljavanja političkih netrpeljivosti, ali, s druge strane, time kao da se nastoji prikriti sve teže uočljiva ideološka razlika među političkim opcijama, i kao da se nastoji prikriti htenje da se dobije vlast uz veštački privid politički različitih koncepcija, ali eho tih verbalnih grubosti i isključivosti bolno pogađa narod, a nije bez uticaja ni na mlade, posebno osetljive na povišene tonove, galamu ili više puta ponovljene laži u čiju pozadinu ne mogu proniknuti.

Dakle, složena i nepovoljna ekonomska situacija društva uz nasilje iz političkog života, preko uvek spremnih medija da budu servis politike, i to dnevno ažurnih, uz medijsku neopreznost u serviranju crne strane života i stvarnosti, pa čak i kad su mladi akteri u pitanju, bitni su makro uticaji koji, u krajnjoj liniji, ma kako izgledali udaljeni, stvaraju povoljan teren za značajan obim delinkvencije maloletnika, pa i one među samim vršnjacima što je inače konstantna pojava maloletničke delinkventnosti.

Da stvar bude gora, jasno je da uticaj ovakvih makro činilaca, tj. njihov negativni, a veoma produktivni uticaj, neće moći da bude brzo limitiran, jer mentaliteti se menjaju sporo i uz svesni i organizovani napor, zloupotrebu slobode medija i u korišćenju negativnih informacija, uopšte, pa i iz adolescentnog miljea, takođe će biti teško smanjiti, a ekonomska situacija, još u opštem svetskom okruženju krize i nestabilnosti, teško da će se popravljati u godinama koje slede, već naprotiv, sa svih strana se najavljuje njeno produbljanje, uz rast nezaposlenosti, besperspektivnost mladih i opadanje opšteg životnog standarda.

Predlozi za moguće društvene akcije u pravcu smanjenja nasilja među maloletnicima

Jasno je da napred citirani društveno ekonomski uticaji, pogubni po stabilnost porodice i za uspešnost škole na planu vaspitavanja ne mogu biti otklonjeni svesnom i usklađenom akcijom društvenih činilaca. Radi se jednostavno o bazičnim problemima na čije minimiziranje ne mogu imati uticaja socijalni rad, Ministarstvo unutrašnjih poslova ili pravosuđe. Stoga, valja razmisliti o onim mogućim unapređenjima i

akcijama koje su dostupne društvenim subjektima zainteresovanim i profesionalno orijentisanim u pravcu limitiranja nasilja među maloletnicima. Najpre, mišljenja sam da stručnjaci najraznovrsnijih struka vezanih za postupanje u ovoj oblasti treba češće i sa konkretnim predlozima, čija su podloga analize stanja, da se obraćaju i široj javnosti, upozoravajući na štetnost pojave nasilja među mladima, kao i da javnosti upute određene preporuke. Potom, trebalo bi organizovati, uz pomoć Ministarstva kulture i informisanja, periodične sastanke sa glavnim urednicima medija, kako štampanih, tako i elektronskih, radi njihovog upoznavanja sa problemima i obimom delinkvencije maloletnika, sa akcentom na delinkvenciji nasilja među vršnjacima, uz molbu za njihovu pomoć i razumevanje u pravcu izbegavanja sekundarne viktimizacije žrtava, kao i uz sugerisanje da, u interesu pravilnog usmeravanja i profilisanja mladih, nastoje da popularišu pozitivne primere ponašanja, kako bi mladi prepoznali pozitivne modele ponašanja, kao i da nastoje, u meri koja neće ugroziti njihove ekonomske interese, da umanje prostor ekscesnim primerima čija namerna ili nasumična promocija objektivno truje atmosferu društva. Bila bi to prilika i da se glavni urednici medija podsete i svojih obaveza u smislu čuvanja integriteta mladih, pa i onih koji se ogreše o zakon, s tim da nepoštovanje nekih od tih obaveza čak povlače značajan stepen odgovornosti, po zakonu.

Trebalo bi sa Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja razmotriti mogućnost proširenja programa kroz predmet građanskog vaspitanja, upoznavanjem mladih sa rizicima nasilničkog ponašanja među adolescentima, pri čemu bi možda bilo mesta i korišćenju materijala, članaka i analiza koje potiču iz pravosuđa, socijalnog rada, Ministarstva unutrašnjih poslova, u kojima su obrađeni slučajevi nasilja među mladima, radi ukazivanja na poreklo i uzroke ovakve pojave, kao i na posledice, kako po žrtve, tako i po same učinioce. Svakako da bilo koja od ovakvih akcija podrazumeva čuvanje identiteta lica koja su bila akteri konkretnih slučajeva.

Bilo bi takođe od koristi, imajući u vidu gornje podsećanje na obavezu isključenja javnosti, sugerisati najmoćnijim medijima poput televizije, da sačine seriju storija korišćenjem neposrednih iskaza štićenika ustanova zatvorenog tipa, o njihovim činovima koji su ih doveli u ustanove, kao i o njihovoj katarzi koja jedino i opravdava njihov boravak u ustanovi, jer reči kajanja i emocije ispoljene tom prilikom, mogu imati pre svega odvratajući efekat i na druge mlade potencijalne izvršioce nasilničkih krivičnih dela među vršnjacima.

Centri za socijalni rad trebalo bi da još intenzivnije rade sa decom iz porodica koje su bile karakterisane nasiljem u porodici ili teškim alkoholizmom roditelja koji je retko prolazio bez primene nasilja, kako bi se tim pojačanim preventivnim radom nastojalo umanjiti potencijalno verovatno nasilništvo maloletnika koji su odrastali kao svedoci ili žrtve porodičnog zlostavljanja i nasilja.

Pravosudni deloaci trebalo bi najpre da ustanove metode praćenja delinkvencije među maloletnim vršnjacima, radi realnog sagledavanja obima i kretanja ovakve pojave, a što bi potom poslužilo kao podloga za šire analize, sagledavanja stvarnog značaja ovakve pojave, te kasnije dalo i moguće ideje u pravcu limitiranja pojave.

Valjalo bi, u dogovoru sistema pravosuđa, pravde, prosvete, unutrašnjih poslova, razmisliti o formiranju više timova sastavljenih od operativnih javnih tužilaca i sudija koji postupaju u oblasti delinkvencije maloletnika (viši sudovi i javna tužilaštva), kao i stručnih lica centara za socijalni rad, te specijalizovanih lica Ministarstva unutrašnjih poslova, koji bi timovi, u određenim intervalima, obilazili škole, na primer nivoa srednje škole, kako bi grupama generacija (na primer, svim učenicima prva dva, a potom u trećeg i četvrtog razreda) pružili uvid u obim i štetnost delinkvencije maloletnika i to naročito delinkvencije nasilja čije su žrtve takođe maloletne. Smatram da bi ovakva živa reč praktičara, uz navođenje neprepoznatljivih primera iz prakse, sa ishodima, imala sasvim realan pozitivan odraz na mlade, koji, uostalom, uzvraćaju pozitivno na svako posvećivanje vremena i pažnje u dobu odrastanja i ne baš lakog sazrevanja.

Zaključak

Sagledavanje ozbiljnog društvenog problema nasilničke delinkvencije mladih, čije su i žrtve najpre vršnjaci, ukazuje na širi društveni kontekst pojave, te na teško i sporo otklonjivi uticaj složenih društveno-ekonomskih prilika koje se svojom stihijnom snagom obrušavaju na porodicu koja kao ključni zaštitni mehanizam nije više dovoljno u stanju da na zadovoljavajući način usmeri maloletnika na put društveno poželjnog i prihvatljivog ponašanja. Svesnim društvenim subjektima i činiocima, po profesionalnoj obavezi ili afinitetu, ostaju dakle mogućnosti i metodi za nastojanje da se bar donekle pokuša uticati na limitiranje delinkvencije maloletnika i to delinkvencije nasilničkog karaktera kojoj su pre svega izloženi njihovi vršnjaci.

Te mogućnosti imaju široki opseg, od medija do škole, ali u svakom slučaju generalna prevencija ostaje onaj još uvek nedovoljno pokriveni teren na kome valja raditi, bilo da su neposredne mete postupanja mediji, škola ili porodica, jer iza i ispred svega kao poželjni objekti zaštite ostaju samo maloletnici, bilo da su akteri ili samo žrtve delikta, jer i oni prvi su u krajnjoj liniji takođe žrtve kako endogenih uticaja, tako i vrlo moćnih faktora mikro i makro sredine. Njihova zaštita od nasilja bilo u kom pravcu da je usmereno, jer uvek je u pitanju i vid samoagresije i samokažnjavanja, u interesu je celog društva.

Krivična dela izvršena na području škola u Republici Srbiji

Dr Branislava Popović-Čitić*

Dr Slađana Đurić

Marija Marković

Uvod

Pitanje unapređivanja bezbednosti školske sredine predmet je intenzivnog naučnog i stručnog razmatranja tokom poslednje decenije u Republici Srbiji. Nekoliko značajnih nacionalnih dokumenata, kao što su *Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* (Vlada Republike Srbije, 2008), *Nacionalna strategija za mlade* (Vlada Republike Srbije, 2008), *Okvirni akcioni plan za prevenciju nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2009) i *Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2007) ističu kao važne ciljeve savremenog obrazovno-vaspitnog sistema upravo izgradnju bezbednog školskog ambijenta i razvijanje adekvatne socijalne klime u školi. Uspešno ostvarivanje ovih ciljeva, bazirano na primeni naučno-zasnovanih i potvrđeno efektivnih preventivnih strategija i intervencija, direktno zavisi od poznavanja fenomenoloških i etioloških karakteristika onih pojava koje utiču na bezbednost školske sredine. Jedna od pojava čija se manifestacija negativno odražava na ukupnu bezbednosnu situaciju u školskom okruženju jeste kriminalitet, odnosno vršenje krivičnih dela na području škola.

Polazeći od činjenice da je poznavanje fenomenologije bezbednosnih događaja koji se ispoljavaju u školskom okruženju neophodan preduslov planiranja i primene preventivnih programa, sprovedeno je istraživanje sa ciljem utvrđivanja obima, strukture i prostorne distribucije krivičnih dela izvršenih na području škola u Republici Srbiji.

* Dr Branislava Popović-Čitić je docent na Odeljenju za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. Izvodi nastavu na predmetima iz uže naučne oblasti Teorijski i metodski pristupi u prevenciji i tretmanu poremećaja ponašanja.

Dr Slađana Đurić je vanredni profesor na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu. Autor je više monografija i naučnih radova u kojima se tematizuju problemi maloletničke delinkvencije i menadžmenta bezbednosti u vaspitno-obrazovnim ustanovama.

Marija Marković je saradnik u nastavi na Odeljenju za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. Uže područje njenog naučnog i stručnog interesovanja je planiranje i primena programa prevencije poremećaja ponašanja u uslovima školskog okruženja.

Metod

Izvor podataka koji su korišćeni u sekundarnoj analizi bila je evidencija Uprave za analitiku Sektora za analitiku, telekomunikacione i informacione tehnologije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. Podaci su preuzeti iz analitičkog materijala „Bezbednost u vaspitno-obrazovnim ustanovama u Republici Srbiji tokom 2009. godine” i „Statističkog pregleda stanja bezbednosti u školama od 2008. do novembra 2011. godine”. U ovim dokumentima, pod područjem škole podrazumevani su školski objekat, dvorište i neposredno školsko okruženje, dok su pojmom bezbednosnih događaja obuhvaćena sva krivična dela izvršena na području škola od strane učenika, nad učenicima i na štetu imovine učenika i škole, svi prekršaji počinjeni na području škola, uključujući i druge pojave i događaje koji nemaju obeležja krivičnih dela i prekršaja, ali predstavljaju potencijalnu pretnju za bezbednost učenika (npr. saobraćajne nezgode u zonama škola, anonimne dojave o postavljenim ekspozivnim napravama, požari i eksplozije, grafiti i slično).

Za potrebe ovog rada analizirani su podaci o broju krivičnih dela izvršenih na području škola u Republici Srbiji u trogodišnjem vremenskom periodu, od 2008. do 2010. godine. Izbor vremenskog okvira uslovljen je raspoloživošću podataka, odnosno činjenicom da su do 2008. godine podaci o bezbednosnim događajima izvršenim na području škola prikazivani objedinjeno, a ne prema vrsti događaja, te nije bilo moguće izdvojeno analizirati krivična dela, dok sa druge strane, u vreme izrade ovog rada nisu bili dostupni podaci za celu 2011. godinu, tako da su postojeći podaci za ovu godinu izuzeti iz analize. U obradi podataka korišćene su metode deskriptivne statistike, odnosno frekvencije i procenti.

Rezultati istraživanja sa diskusijom

Podaci o broju bezbednosnih događaja ispoljenih na području škola u Republici Srbiji, prikazani u Tabeli 1, ukazuju da se u posmatranom trogodišnjem vremenskom periodu značajan broj događaja koji ugrožavaju bezbednost učenika odigrao u objektu, dvorištu ili neposrednoj okolini škole. Tokom 2008. i 2009. godine taj broj je gotovo ujednačen i iznosi blizu 4000, dok se znatno povećanje, za više od 25%, beleži u 2010. godini, kada broj bezbednosnih događaja izvršenih na području škola, sumarno posmatrano, dostiže vrednosti od gotovo 5000. Osim evidentnog povećanja ukupnog broja ovih događaja u poslednjoj posmatranoj godini, procentualno posmatrano nema značajnijih razlika u distribuciji krivičnih dela, prekršaja i ostalih događaja u strukturi svih bezbednosnih događaja izvršenih na području škola u Republici Srbiji. Krivična dela, u svim analiziranim godinama, čine jednu trećinu (od 32% do 35%) bezbednosnih događaja evidentiranih u školama, prekršaji su zastupljeni u nešto više od jedne petine slučajeva (oko 23% u svim godinama), dok se učešće ostalih bezbednosnih događaja kreće u proseku oko 43% (od 42% do 44%). Dodatno, kada

su u pitanju krivična dela, preko 70% od ukupnog broja krivičnih dela izvršenih na području škola, u svim posmatranim godinama, počinjeno je unutar samog školskog objekta (980 u 2008. godini, 968 u 2009. godini i 1130 u 2010. godini).

Tabela 1. Obim i struktura bezbednosnih događaja na području škola u Republici Srbiji

Bezbednosni događaji	Godina					
	2008.		2009.		2010.	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Krivična dela	1385	35	1311	33.1	1590	32.4
Prekršaji	913	23	908	22.9	1131	23.1
Ostali događaji	1664	42	1741	44	2179	44.5
Ukupno	3962	100	3960	100	4900	100

U strukturi krivičnih dela izvršenih na području škola u Republici Srbiji, u svim posmatranim godinama, sudeći na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 2, dominiraju imovinska krivična dela sa učešćem od 50% do 62%. Na drugom mestu po učestalosti, ali u znatno manjem procentu, nalaze se krivična dela protiv života i tela, sa učešćem od 5% do 9%, dok se zastupljenost ostalih krivičnih dela kreće u rasponu od 30% do 43% zavisno od konkretne godine. Poređenjem učešća ovih grupa krivičnih dela u ukupnom broju izvršenih krivičnih dela tokom trogodišnjeg vremenskog perioda, zapaža se trend opadanja učestalosti krivičnih dela protiv imovine, od 62% u 2008. godini, preko 59% u 2009. godini do 50% u 2010. godini. Učešće krivičnih dela protiv života i tela beleži značajan pad u 2009. godini (5%) u odnosu na 2008. godinu (9%), s tim što već u 2010. godini dolazi do porasta broja ovih krivičnih dela (7%). Zastupljenost ostalih krivičnih dela beleži tendenciju porasta u posmatranom vremenskom periodu, od 30% u 2008. godini, preko 36% u 2009. godini do 43% u 2010. godini.

Tabela 2. Obim i struktura krivičnih dela na području škola u Republici Srbiji

Krivična dela	Godina					
	2008.		2009.		2010.	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Protiv imovine	857	61.9	769	58.7	790	49.7
Protiv života i tela	125	9	71	5.4	119	7.4
Ostala krivična dela	403	29.1	471	35.9	682	42.9
Ukupno	1385	100	1311	100	1590	100

Podaci o obimu i strukturi krivičnih dela protiv imovine, prikazani u Tabeli 3, ukazuju da gotovo polovinu svih izvršenih imovinskih krivičnih dela na području škole čini krivično delo uništenja i oštećenja tuđe stvari (od 42% do 50%). Na drugom mestu po učestalosti nalazi se krivično delo krađe koje je, u svim posmatranim godinama, zastupljeno u strukturi imovinskih krivičnih dela u proseku sa nešto manje od jedne trećine (od 29% do 32%). Treće mesto zauzima krivično delo teške krađe, čije se učešće kreće u proseku oko jedne petine (od 17% do 20%). U najmanjem procentu zastupljeno je krivično delo razbojništva, pri čemu se u 2010. godini beleži značajan porast učešća ovog krivičnog dela (5%) u odnosu na prethodne dve godine (od 2% do 3%). Ako se uzme u obzir da je u 2010. godini zabeležen blagi porast i krivičnih dela krađe i teške krađe, a da je učešće krivičnog dela uništenja i oštećenja tuđe stvari u blagom opadanju, moglo bi se zaključiti da promene u strukturi imovinskih krivičnih dela idu u pravcu povećanja učešća tzv. težih krivičnih dela, među kojima i onih sa elementima nasilja.

Tabela 3. Struktura krivičnih dela protiv imovine na području škola u Republici Srbiji

Krivična dela protiv imovine	Godina					
	2008.		2009.		2010.	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Razbojništvo	25	2.9	16	2.1	42	5.3
Teška krađa	147	17.2	142	18.4	158	20
Krađa	271	31.6	225	29.3	255	32.3
Uništenje i oštećenje tuđe stvari	414	48.3	386	50.2	335	42.4
Ukupno	857	100	769	100	790	100

Kada je u pitanju struktura krivičnih dela protiv života i tela, podaci prikazani u Tabeli 4 pokazuju da blizu 90% izvršenih dela čine krivična dela koja se sastoje u nanošenju telesnih povreda. U najvišem procentu zastupljeno je krivično delo lake telesne povrede, koje u svim posmatranim godinama ima učešće veće od jedne polovine (od 53% do 66%), dok se krivično delo teške telesne povrede, kao delo koje se nalazi na drugom mestu po učestalosti, kreće u rasponu od 26% do 39%. Upoređujući zastupljenost ova dva krivična dela u strukturi krivičnih dela protiv života i tela tokom posmatranog trogodišnjeg vremenskog intervala, zapaža se da u 2009. godini dolazi do opadanja učešća krivičnog dela lake telesne povrede (za 13%), dok se povećava učešće krivičnog dela teške telesne povrede (za 13%), pri čemu se ovaj odnos zadržava i u 2010. godini, što upućuje na zaključak o promeni strukture nasilnih krivičnih dela u korist težih krivičnih dela sa ozbiljnijim posledicama po život i telo. Od ostalih krivičnih dela protiv života i tela, u analiziranom vremenskom periodu izvršeno je krivično delo učestvovanja u tuči (osam

dela u 2008. godini, jedno u 2009. godini i pet u 2010. godini), dva ubistva učenika (jedno 2008. godine u Subotici i jedno 2010. godine u Novom Pazaru) i 10 ubistava u pokušaju (po pet u školama na području Beograda i Novog Pazara).

Tabela 4. Struktura krivičnih dela protiv života i tela na području škola u Republici Srbiji

Krivična dela protiv života i tela	Godina					
	2008.		2009.		2010.	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ubistvo i pokušaj ubistva	2	1.6	4	5.7	5	4.2
Teška telesna povreda	33	26.4	28	39.4	45	37.8
Laka telesna povreda	82	65.6	38	53.5	64	53.8
Učestvovanje u tuči	8	6.4	1	1.4	5	4.2
Ukupno	125	100	71	100	119	100

Na osnovu raspoloživih podataka o broju izvršenih ostalih krivičnih dela, prikazanih u Tabeli 5, može se konstatovati da je, od onih krivičnih dela koja su posebno izdvojena u analiziranim evidencijama, najučestalije krivično delo nasilničkog ponašanja iz grupe krivičnih dela protiv javnog reda i mira. Učešće ovog krivičnog dela kreće se u rasponu od 8% do 10% unutar grupe ostalih krivičnih dela, odnosno od 3% do 5% u strukturi svih krivičnih dela izvršenih na području škola. U evidencijama su izdvojeni i podaci za krivična dela u vezi sa opojnim drogama, krivična dela protiv polnih sloboda i krivično delo nedozvoljenog držanja oružja i eksplozivnih naprava, dok su za sva ostala krivična dela, koja čine oko 85% dela u ovoj grupi, odnosno od 25% do 35% svih izvršenih krivičnih dela, podaci sumarno prikazani u jednoj kategoriji, bez naznake o kojim je delima konkretno reč.

Tabela 5. Struktura ostalih krivičnih dela na području škola u Republici Srbiji

Ostala krivična dela	Godina					
	2008.		2009.		2010.	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Nasilničko ponašanje	38	9.5	36	7.6	66	9.7
Nedozvoljeno držanje oružja i eksplozivnih materija	7	1.7	2	0.4	6	0.9
U vezi sa opojnim drogama	12	3	17	3.6	23	3.4
Protiv polnih sloboda	7	1.7	7	1.5	10	1.4
Ostala krivična dela	339	84.1	409	86.9	577	84.6
Ukupno	403	100	471	100	682	100

Kada je u pitanju prostorna distribucija krivičnih dela izvršenih na području škola u Republici Srbiji, u Tabeli 6 dati su objedinjeni podaci za policijske uprave koje pripadaju određenim statističkim regionima. Na taj način posmatrano, najveći broj krivičnih dela, odnosno jedna trećina svih izvršenih krivičnih dela na području Republike Srbije, u svim posmatranim godinama (od 34% do 36%), evidentiran je u školama koje se nalaze u Vojvodini (policijske uprave Novi Sad, Sremska Mitrovica, Pančevo, Sombor, Zrenjanin, Subotica, Kikinda). Nešto više od jedne četvrtine od ukupnog broja krivičnih dela (od 27% do 29%) izvršeno je na području škola koje se nalaze u Šumadiji i Zapadnoj Srbiji (policijske uprave Šabac, Kragujevac, Kruševac, Jagodina, Čačak, Užice, Kraljevo, Valjevo, Novi Pazar, Prijepolje), dok je u školama koje pripadaju Južnoj i Istočnoj Srbiji (policijske uprave Niš, Leskovac, Smederevo, Požarevac, Vranje, Bor, Zaječar, Pirot, Prokuplje) izvršeno oko jedne petine ukupnog broja krivičnih dela na području škola (od 19% do 24%).

Tabela 6. Prostorna distribucija krivičnih dela na području škola u Republici Srbiji

Region	Godina					
	2008.		2009.		2010.	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Beograd	270	19.5	184	14	194	12.2
Vojvodina	473	34.2	444	33.9	565	35.5
Šumadija i Zapadna Srbija	372	26.9	386	29.4	434	27.3
Južna i Istočna Srbija	269	19.4	294	22.4	381	24
Ukupno	1385	100	1311	100	1590	100

Kada se podaci posmatraju na nivou policijskih uprava Republike Srbije, najveći broj krivičnih dela, sa učešćem od 12% do 20%, zabeležen je na području škola koje pripadaju policijskoj upravi Beograd, s tim što je od 2008. godine evidentno kontinuirano opadanje broja krivičnih dela unutar ove policijske uprave. Sa druge strane, u školama koje pripadaju policijskoj upravi Novi Sad, prisutan je blagi porast broja krivičnih dela, tako da u 2010. godini dostižu podjednako učešće kao i grad Beograd (12%). Porast broja krivičnih dela zabeležen je i u policijskim upravama Niš, Pirot, Leskovac, Vranje, Bor, Smederevo, Šabac, Kraljevo, Čačak, Zrenjanin, Kikinda i Sremska Mitrovica. Sa druge strane, kontinuirano smanjenje broja krivičnih dela zabeleženo je samo u policijskim upravama Kragujevac, Zaječar i Kruševac, dok se u preostalim upravama broj izvršenih krivičnih dela, u posmatranom vremenskom periodu, značajnije ne menja.

Zaključna razmatranja

Na osnovu prikazanih podataka o obimu i strukturi krivičnih dela izvršenih na području škola u Republici Srbiji moguće je izvesti nekoliko zaključaka koji mogu biti od značaja za planiranje strategija i intervencija unapređivanja bezbednosti školskog okruženja. Prvo, krivična dela čine jednu trećinu (od 32% do 35%) svih bezbednosnih događaja izvršenih na području škola u Republici Srbiji, pri čemu je preko 70% krivičnih dela počinjeno unutar samog školskog objekta. Drugo, u strukturi krivičnih dela dominiraju imovinska krivična dela (krađa, teška krađa, uništenje i oštećenje tuđe stvari) sa učešćem od 50% do 60%, krivična dela protiv života i tela (laka telesna povreda, teška telesna povreda, učestvovanje u tuči) sa učešćem od 5% do 9%, dok je među ostalim krivičnim delima, koja čine od 30% do 40% ukupnog broja krivičnih dela izvršenih na području škola, najučestalije krivično delo nasilničkog ponašanja (oko 10% unutar grupe ostalih krivičnih dela, odnosno od 3% do 5% u strukturi svih krivičnih dela). I treće, broj izvršenih krivičnih dela na području škola je u porastu u većini policijskih uprava Republike Srbije, pri čemu je oko jedne trećine krivičnih dela izvršeno u školama koje se nalazi na području Vojvodine. Imajući u vidu ove nalaze, opravdanim se pokazuje dalje ulaganje napora u pravcu razvijanja obuhvatnih strategija unapređenja bezbednosti i kreiranja preventivnih programa koji bi bili primenjivani u domenu školske sredine.

Literatura

Bezbednost u vaspitno-obrazovnim ustanovama u Republici Srbiji tokom 2009. godine (2010) Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije

Nacionalna strategija za mlade, „Službeni glasnik RS”, br. 55/05, 71/05-ispravka i 101/07

Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, „Službeni glasnik RS”, br. 122/2008

Okvirni akcioni plan za prevenciju nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (2009) Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije

Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (2007) Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije

Statistički pregled stanja bezbednosti u školama od 2008. do novembra 2011. godine (2011) Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije

Fenomenološke karakteristike imovinskog kriminaliteta maloletnika za period od 2008. do 2010. godine

Filip Mirić*

Krivičnopravne karakteristike imovinskog kriminaliteta

Objekt zaštite kod krivičnih dela protiv imovine jeste imovina, ili preciznije rečeno, pravo na imovinu. Imovina predstavlja skup, zbir imovinskih prava i interesa. Ovim se krivičnim delima štiti imovina koja se sastoji od stvari (predmeta) i imovinskih prava i interesa vezanih za stvari.²² Imovina predstavlja ekonomski osnov egzistencije pojedinaca, grupe ljudi odnosno čitavog društva. Zbog toga imovina uživa posebnu krivičnopravnu zaštitu, a imovinska krivična dela spadaju u opšti (klasični) kriminalitet.

Važno je istaći da se krivičnopravna zaštita imovine ne ostvaruje samo inkriminacijom ovih krivičnih dela, već i drugim krivičnim delima poput onih protiv privrede, protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine, protiv službene dužnosti i sl. Razlika je u tome što je imovina kod krivičnih dela protiv imovine glavni objekt zaštite, dok kod ostalih krivičnih dela imovina se štiti uzgredno uz neko drugo dobro ili vrednost. Štite se kako pokretne, tako i nepokretne stvari i anticipirane nepokretnosti (npr. vozila), ali i određena imovinska prava za koje je zajedničko da se mogu izraziti u novcu. Kod ovih krivičnih dela posledica se javlja u vidu povrede. Za postojanje ovih krivičnih dela važno je da se nastala šteta može izraziti. Visina štete se određuje prema stanju na tržištu u vreme izvršenja nekog krivičnog dela imovinskog karaktera. Ona može predstavljati i objektivni osnov inkriminacije, ali i kvalifikatornu okolnost. Motiv izvršenja ovih krivičnih dela je sadržan u nameri sticanja protivpravne imovinske koristi za sebe ili drugog, da se drugome nanese šteta ili su ova krivična dela učinjena iz koristoljublja. Za krivična dela učinjena iz koristoljublja novčana kazna kao sporedna kazna može se izreći i kad nije propisana zakonom ili kad je zakonom propisano da će se učinilac kazniti kaznom zatvora ili novčanom kaznom, a sud kao glavnu kaznu izrekne kaznu zatvora. (čl. 48. st. 2. *Krivičnog zakonika*²³) Novčana kazna ne može biti manja od deset hiljada dinara. Novčana kazna ne može biti veća od milion dinara,

* Autor je stručni saradnik na Pravnoj klinici Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu i doktorand na smeru za krivičnopravne nauke istog fakulteta. filip.miric@gmail.com

²² Jovašević, D. (2006) *Krivično pravo – posebni deo*, Beograd: Nomos, str. 113.

²³ *Krivični zakonik Republike Srbije*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009

a za krivična dela učinjena iz koristoljublja veća od deset miliona dinara (čl. 50. st. 2. *Krivičnog zakonika*). Krivično gonjenje za krivična dela protiv imovine pokreće se po službenoj dužnosti, s tim što postoji jedno ograničenje. Naime, ukoliko je neko od ovih krivičnih dela učinjeno prema bračnom drugu, licu sa kojim oštećeni živi u trajnoj vanbračnoj zajednici, srodniku po krvi u pravoj liniji, bratu ili sestri, usvojiocu ili usvojeniku ili drugim licima sa kojima učinilac živi u zajedničkom domaćinstvu, gonjenje se preduzima po privatnoj tužbi (čl. 222. *Krivičnog zakonika*). Iznete zakonske odredbe pokazuju da krivična dela protiv imovine imaju niz specifičnosti u odnosu na druga krivična dela.

Pojam maloletničke delinkvencije

Pod maloletničkom delinkvencijom podrazumeva se čitav spektar ponašanja maloletnika – od neprilagođenog do delinkventnog. Postoje dva koncepta definisanja pojma maloletničke delinkvencije – širi i uži. Prema širem shvatanju, maloletničku delinkvenciju čine svi oblici devijantnog ponašanja maloletnika bez obzira na to da li je ono inkriminisano u krivičnom zakonodavstvu ili ne. Međutim, maloletnička delinkvencija ne predstavlja samo kršenje pravnih, već i moralnih normi u jednom društvu. Zapravo, maloletnička delinkvencija u širem smislu obuhvata „takva devijantna ponašanja mladih određenog uzrasta kojima se krše legalne norme društvene sredine” ili „svaku aktivnost maloletnih lica ili maloletnih grupa koja predstavlja znatnije kršenje bilo koje društvene norme”.²⁴ U prestupništvo mladih, pored vršenja različitih krivičnih dela, spada i čitav niz drugih devijantnih ponašanja (bežanje od kuće i škole, skitnja, prosjačenje, itd). Neka od njih predstavljaju prekršaje, a druga vređaju moralne norme i nisu regulisana pozitivnim pravnim propisima.

Po užem shvatanju, pojam maloletničke delinkvencije obuhvata sva ona ponašanja koja su inkriminisana krivičnim zakonima kao krivična dela. Ovo je formalno-pravni pojam maloletničke delinkvencije koji je izdvaja od drugih oblika devijantnih ponašanja. Maloletnička delinkvencija u užem smislu, pored ponašanja kojima se krše norme krivičnog zakonodavstva, obuhvata i kršenja administrativnih normi tj. prekršaje (skitnja, prosjačenje i dr). Ovako shvaćena maloletnička delinkvencija predstavlja maloletnički kriminalitet. Tako se maloletnički kriminalitet definiše kao „skup svih krivičnih dela izvršenih od strane maloletnika (mlađih i starijih) u jednom društvu u određenom vremenskom periodu.”²⁵

²⁴ Konstantinović–Vilić, S., Nikolić–Ristanović, V., Kostić, M. (2009) *Kriminologija*, Niš: Pelikan print, str. 223.

²⁵ Jovašević, D. (2006) *Leksikon krivičnog prava*, Beograd: Službeni glasnik, str. 280.

I šire i uže shvatanje maloletničke delinkvencije ima svoje prednosti, ali i nedostatke. Širem shvatanju se najčešće zamera da je neprecizno, nedovoljno određeno što može da dovede do negativnih posledica u praksi, a njegova glavna prednost je veća mogućnost preventivnog delovanja u cilju suzbijanja većeg broja društveno opasnih pojava, što ima poseban značaj kod prestupništva mladih. Prednost uže definicije je u većoj preciznosti u odnosu na širu definiciju, dok je osnovni nedostatak u prevelikoj limitiranosti pravnim normama i izraženom formalizmu. Na osnovu svega rečenog, može se zaključiti da jedinstvena i opšteprihvaćena definicija maloletničke delinkvencije ne postoji. Koji će od dva ovde izložena pojma biti prihvaćen zavisi pre svega da li se predmetna pojava posmatra kao pravni ili sociološki fenomen.²⁶ U ovom radu je prihvaćeno uže shvatanje maloletničke delinkvencije, imajući u vidu da su u radu razmatrana ona negativna ponašanja maloletnika koja su zakonom određena kao krivična dela.

Struktura imovinskog kriminaliteta maloletnika od 2008. do 2010. godine

U nastavku rada će ukratko biti reči o fenomenološkim obeležjima imovinskog kriminaliteta maloletnika. Maloletnička delinkvencija i uopšte kriminalitet maloletnika se nalazi u stalnom porastu. Ovaj trend je zapažen od 1973. godine.²⁷ Sličan trend se nastavlja i u posmatranom periodu od 2008. do 2010. godine. Kao osnova za analizu obima imovinskog kriminaliteta maloletnika u posmatranom periodu, poslužiće podaci o prijavljenim, optuženim i osuđenim maloletnicima objavljenim u statističkim godišnjacima za 2008, 2009, 2010. godinu.²⁸ Ovi podaci su uzeti jer su najpouzdaniji, imajući u vidu činjenicu da je Republički zavod za statistiku zakonom ovlašćen da prikuplja i statistički obrađuje podatke iz različitih društvenih oblasti.

Tabela 1. Broj prijavljenih maloletnika za period od 2008. do 2010. godine, izvor: RZS

Godina	2008.	2009.	2010.
Ukupno prijavljeno maloletnika	4085	3497	3747
Krivična dela protiv imovine	2471	2015	2142
Procenat	60,49	57,62	57,16

²⁶ Mirić, F. (2011) „Komponente afekata u strukturi ličnosti maloletnika sa delinkventnim ponašanjem”, u: *Temida*, vol. 14, br. 3, str. 79-91.

²⁷ Milutinović, M., Aleksić Ž. (1989) *Maloletnička delinkvencija*, Beograd: Naučna knjiga, str. 36.

²⁸ Videti više Saopštenje RZS br. 138. god. LIX, od 28. 05. 2009, RZS, Beograd, 2009, Saopštenje RZS br. 213. god. LX, od 16. 07. 2010, RZS, Beograd, 2010, Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja osude za 2010. godinu, Beograd, 2012.

Podaci sadržani u Tabeli 1. ukazuju da imovinski kriminalitet u visokom procentu učestvuje u ukupnom broju krivičnih prijava koje su u periodu od 2008. do 2010. godine podnete protiv maloletnika i on je u svim posmatranim godinama natpolovičan i kreće se od 60,49% do 57,16% u 2010. godini.

Tabela 2. Struktura prijavljenih maloletnika u odnosu na krivična dela za period od 2008. do 2010. godine, izvor: RZS

Krivično delo	2008.	2009.	2010.
Krađa	392	296	443
Teška krađa	1154	937	940
Razbojništvo	192	175	162
Razbojnička krađa	6	4	5
Utaja	14	11	14
Prevara	6	7	2
Sitna krađa, utaja, prevara	315	212	207
Oduzimanje tuđe stvari	5	8	10
Uništenje i oštećenje tuđe stvari	246	228	230
Neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila	106	96	98
Iznuda	21	32	16
Prikrivanje	14	14	13
Ucena	/	1	1
Protivpravno useljenje	/	/	1

Struktura prijavljenih maloletnika u odnosu na krivična dela za period od 2008. do 2010. godine je prikazana u Tabeli 2. U posmatranom periodu najviše je maloletnika prijavljeno zbog krivičnog dela teška krađa, krađa i razbojništvo, što je donekle i očekivano jer se radi o klasičnim oblicima imovinskog kriminaliteta. U strukturi prijavljenih daleko ispod navedenih su i sva ostala krivična dela. Zanimljivo je da je u 2010. godini prijavljen i jedan slučaj krivičnog dela protivpravnog useljenja, krivičnog dela koje nije tipično za omladinski kriminalitet.

Tabela 3. Broj optuženih maloletnika za period od 2008. do 2010. godine, izvor: RZS

Godina	2008.	2009.	2010.
Ukupno optuženo maloletnika	2833	2465	2205
Krivična dela protiv imovine	1807	1424	1256
Procenat	63,80	57,80	57,00

Broj optuženih maloletnika za krivična dela protiv imovine se iz godine u godinu smanjivao i kreće se od 1807 u 2008. godini do 1256 u 2008. godini, ali je udeo imovinskog kriminaliteta u strukturi optuženih maloletnika i dalje veliki – u svim posmatranim godinama iznosi preko 50%, što ukazuje na i dalje veliki obim ovog oblika maloletničkog kriminaliteta.

Tabela 4. Struktura optuženih maloletnika u odnosu na krivična dela za period od 2008. do 2010. godine, izvor: RZS

Krivično delo	2008.	2009.	2010.
Krađa	295	182	213
Teška krađa	923	808	684
Razbojništvo	206	118	119
Razbojnička krađa	3	7	/
Utaja	3	2	12
Prevara	7	5	2
Sitna krađa, utaja, prevara	150	84	63
Oduzimanje tuđe stvari	/	1	1
Uništenje i oštećenje tuđe stvari	104	104	68
Neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila	92	82	65
Iznuda	11	22	16
Prikrivanje	13	8	12
Ucena	/	1	/
Neovlašćeno iznošenje kulturnog dobra u inostranstvo	/	/	1

Tabela 4. pokazuje strukturu optuženih maloletnika. Slično kao kada je reč o strukturi prijavljenih maloletnih učinilaca krivičnih dela, i ovde preovlađuju krivična dela krađe, teške krađe i razbojništva, dok je optuženih za ostala krivična dela iz grupe imovinskih krivičnih dela znatno manje.

Tabela 5. Struktura osuđenih maloletnika u odnosu na krivična dela i izrečene krivične sankcije za period od 2008. do 2010. godine, izvor: RZS

Krivično delo	Maloletnički zatvor	Mere upozorenja i usmeravanja	Mere pojačanog nadzora	Zavodske mere	Mere bezbednosti
Krađa	1	35	26	4	2
	/	71	64	4	3
	/	104	57	10	1
Teška krađa	/	92	114	8	1
	10	240	335	45	6
	3	180	311	25	9
Razbojništvo	/	12	38	5	1
	/	/	5	1	/
	/	18	70	7	2
Razbojnička krađa	/	/	/	/	/
	/	/	5	1	/
	/	/	/	/	/
Prevara	/	/	2	/	/
	/	3	2	/	/
	/	/	1	/	/
Utaja	/	/	/	/	/
	/	1	/	/	/
	/	9	2	/	/
Sitna krađa, utaja, prevara	/	51	13	/	/
	/	32	27	4	/
	/	32	14	/	2
Uništenje/oštećenje tuđe stvari	/	30	11	/	/
	/	51	16	/	/
	/	28	13	/	/
Neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila	/	19	12	1	/
	/	28	27	3	/
	/	31	19	2	1
Iznuda	/	4	/	/	/
	/	5	11	1	/
	/	/	4	10	/
Ucena	/	/	/	/	/
	/	/	1	/	/
	/	/	/	/	/
Prikriivanje	/	/	/	/	/
	/	2	3	/	/
	/	6	2	1	/
Neovlašćeno iznošenje kulturnog dobra u inostranstvo	/	/	/	/	/
	/	/	/	/	/
	/	/	1	/	/

Uvid u strukturu osuđenih maloletnika za posmatrani period i izrečene krivične sankcije (Tabela br. 5) još jednom potvrđuju tendenciju naših sudova da maloletnicima u najvećem broju izriču vaspitne mere, pri čemu primat imaju one neinstitucionalnog tipa (mere upozorenja i usmeravanja), dok se zavodske mere znatno ređe izriču. Kazna maloletničkog zatvora se najređe izriče, i ona je izrečena samo u 14 slučajeva i to uglavnom za krivična dela teške krađe. Prvi broj u svakoj od kolona u navedenoj tabeli se odnosi na 2008, drugi na 2009, a treći na 2010. godinu.

Umesto zaključka

Ovaj rad je imao za cilj da u najkraćem prikaže obim imovinskog kriminaliteta maloletnika za period od 2008. godine do 2010. godine. U radu su korišćeni zvanični podaci Republičkog zavoda za statistiku o broju prijavljenih, optuženih i osuđenih maloletnika za posmatrani period. Ovi podaci su sadržani u odgovarajućim godišnjim izveštajima RZS i odnose se na teritoriju Republike Srbije (bez AP Kosova i Metohije).

Bez obzira na značaj izučavanja imovinskog kriminaliteta i povećanu društvenu opasnost, ako se na strani učinilaca nekog od imovinskih krivičnih dela jave maloletnici, ovaj rad ima određena ograničenja. Prvo proističe iz pouzdanosti samih statističkih podataka. U svetlu važenja pretpostavke nevinosti iz čl. 3. *Zakonika o krivičnom postupku*, najpouzdanije bi trebalo da budu sudske statistike jer se one odnose na krivične sankcije izrečene maloletnicima u pravnosnažno okončanim postupcima.²⁹ Međutim, u praksi je moguća situacija da se izvesni postupci započeti u prethodnoj godini okončaju u narednoj, što se iz iznetih podataka ne može zaključiti. I konačno, drugo ograničenje ovog rada proizilazi iz relativno kratkog posmatranog perioda (svega 3 kalendarske godine). Bez obzira na izneta ograničenja, rezultati prezentovani u ovom radu pokazuju da je udeo imovinskog kriminaliteta u ukupnom kriminalitetu maloletnika i dalje veoma visok, što treba imati u vidu prilikom kreiranja i primene politike suzbijanja maloletničkog kriminaliteta.

²⁹ *Zakonik o krivičnom postupku*, „Službeni list SRJ”, br. 70/2001, 68/2002, „Službeni glasnik RS”, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – dr. zakon, 49/2007, 20/2009 – dr. zakon, 72/2009

Literatura

- Jovašević, D. (2006) *Krivično pravo – posebni deo*, Beograd: Nomos
- Jovašević, D. (2006) *Leksikon krivičnog prava*, Beograd: Službeni glasnik
- Konstantinović–Vilić, S., Nikolić–Ristanović, V., Kostić. M. (2009) *Kriminologija*, Niš: Pelikan print
- Krivični zakonik Republike Srbije*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009
- Maloletni učinioi krivičnih dela – prijave, optuženja i osude za 2010. godinu, Beograd, 2012
- Milutinović, M., Aleksić Ž. (1989) *Maloletnička delinkvencija*, Beograd: Naučna knjiga
- Mirić, F. (2011) „Komponente afekata u strukturi ličnosti maloletnika sa delinkventnim ponašanjem”, *Temida*, vol. 14, br. 3, str. 79-91
- Saopštenje RZS br. 138. god. LIX, od 28.05.2009, RZS, Beograd, 2009
- Saopštenje RZS br. 213. god. LX, od 16.07.2010, RZS, Beograd, 2010.
- Zakonik o krivičnom postupku*, „Službeni list SRJ”, br. 70/2001, 68/2002, „Službeni glasnik RS”, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – dr. zakon, 49/2007, 20/2009 – dr. zakon, 72/2009

Reforma sistema prikupljanja i praćenja podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji

Dr Ivana Stevanović*

Uvod

Osnovni cilj ovog rada je da ukaže na značaj razvoja indikatora u smislu unapređenja okvira za prikupljanje, analizu i prezentovanje podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji kao jedne od osnova za jasnije sagledavanje stanja maloletničkog kriminaliteta, a u cilju kreiranja jedinstvenih politika na lokalnom i nacionalnom nivou za suzbijanje i prevenciju ove pojave, odnosno kreiranja odgovarajućih područja za akciju u smislu unapređenja reforme sistema. Posebna pažnja u radu posvećena je prikazu i analizi neophodnih mera za unapređenje ove oblasti koje su od strane *Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnicima* (u daljem tekstu: Savet)³⁰ sačinjene i dostavljene relevantnim ministarstvima i institucijama. Ukazano je, pre svega, na predloge koje je Savet uputio ministru unutrašnjih poslova, ministru nadležnom za pitanje socijalne politike, kao i ministru pravde s ciljem unapređenja prikupljanja, praćenja i analize podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa. Takođe, u radu je ukazano na značaj „Globalnih indikatora u maloletničkom pravosuđu” koji predstavljaju osnovni set podataka i komparativni alat koji nudi polaznu osnovu za procenu i evaluaciju usluga i politika u oblasti maloletničkog pravosuđa i ukazano na značaj kompatibilnosti „nacionalnih indikatora” sa „globalnim indikatorima”. Poseban deo rada posvećen je upoznavanju stručne i naučne javnosti sa izmenjenim i dopunjenim obrascima SK-3 i SK-4 Republičkog zavoda za statistiku Srbije koji su u primeni od 1. januara 2012. godine.

* Dr Ivana Stevanović je naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, članica je *Saveta za unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima* i predsednica Centra za prava deteta (ivana@cpd.org.rs). Rad je nastao kao rezultat aktivnosti na projektu: „Jačanje sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji” koga realizuje Centar za prava deteta u periodu 2010/2012. godina, a finansira kancelarija UNICEF-a u Beogradu. Rukovodilac ovog projekta u ime Centra za prava deteta je dr Ivana Stevanović.

³⁰ *Savet za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima* osnovalo je ministarstvo nadležno za pravosuđe i Vrhovni sud Srbije 2009. godine, a na osnovu člana 166. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*.

Koraci ka unapređenju sistema prikupljanja, praćenja i analize podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji

Na inicijativu *Saveta* početkom 2011. godine, u okviru projekta Centra za prava deteta pod nazivom „Jačanje sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji” i uz podršku Ministarstva pravde Republike Srbije i kancelarije UNICEF-a u Beogradu, formirana je Radna grupa koja je imala zadatak da prikupi i analizira dostupne podatke relevantne za sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji, odnosno da analizira „Globalne indikatore u maloletničkom pravosuđu”³¹ i relevantnost podataka koji se prikupljaju u okviru sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji u odnosu na globalne indikatore, a u cilju predlaganja „Preporuka za unapređenje sistema prikupljanja, praćenja i analize podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji”. Posebni zadatak Radne grupe bila je i analiza individualnih statističkih upitnika koje popunjavaju nadležna javna tužilaštva i nadležni sudovi za Republički zavod za statistiku Srbije (obrazac SK-3 i obrazac SK-4) u cilju njihovog unapređenja.

Radnu grupu činile/i su predstavnice/ci: Zavoda za statistiku Republike Srbije, Zavoda za socijalnu zaštitu, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva pravde i Odeljenja za maloletnike Višeg suda u Beogradu. Početnu osnovu u radu Radne grupe predstavljala je analiza sistema prikupljanja podataka i raspoloživosti statističkih i drugih podataka u kontekstu globalno definisanih indikatora za oblast maloletničkog pravosuđa pod nazivom *Indikatori u maloletničkom pravosuđu (analiza dostupnosti statističkih i drugih podataka u oblasti maloletničkog pravosuđa)*³² koju je 2009. godine sačinio Republički zavod za statistiku Srbije u partnerstvu sa kancelarijom UNICEF-a u Beogradu. Krajnji rezultat Radne grupe, nakon višemesečnog participativnog i konsultativnog procesa, jesu sačinjene „Preporuke za unapređenje sistema prikupljanja, praćenja i analize podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji (u daljem tekstu: Preporuke)” koje su dostavljene Savetu na usvajanje. Preporuke su usvojene u novembru 2011. godine od strane Saveta i poslužile su kao osnov „dopisa” koje je Savet uputio svim relevantnim ministarstvima, institucijama i ustanovama s predlogom mera za unapređenje sistema prikupljanja, praćenja i analize podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji.

Uopšteno gledano, u oblasti prikupljanja i praćenja podataka u maloletničkom pravosuđu Savet je smatrao da je neophodno: 1) terminološki i funkcionalno

³¹ *Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicators*, UN Office on Drugs and Crime, UN New York: 2007

³² *Indikatori u maloletničkom pravosuđu – analiza dostupnosti statističkih i drugih podataka u oblasti maloletničkog pravosuđa* (2009) Beograd: UNICEF Srbija & Republički zavod za statistiku Srbije (neobjavljeni dokument)

prilagoditi ili izmeniti postojeće obrasce; 2) uskladiti, odnosno utvrditi jedinstvene kriterijume za prikupljanje i praćenje podataka od strane za to ovlašćenih institucija i organizacionih jedinica (kroz precizno definisanje pojmova i radnji) u pravcu stvaranja kompatibilnog sistema za prikupljanje i praćenje podataka koji bi na usklađen i ekonomičan način činio dostupnim relevantne podatke o stanju maloletnika u sukobu sa zakonom u Republici Srbiji. U osnovi, ovu grupu predloga činili su oni koji se odnose na potrebe usklađivanja u okviru ovlašćenih institucija i organizacionih jedinica u cilju utvrđivanja jedinstvenih kriterijuma u prikupljanju i praćenju relevantnih podataka za sistem maloletničkog pravosuđa koji su dostavljeni relevantnim ministarstvima krajem 2011. godine.³³ Druga grupa predloga odnosila se na preporuke učinjene Republičkom zavodu za statistiku s ciljem izmena i dopuna obrazaca SK-3 i SK-4, a radi njihovog daljeg usaglašavanja sa odredbama *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*),³⁴ *Porodičnog zakona*³⁵ i *Zakona o socijalnoj zaštiti*,³⁶ odnosno sa „Globalnim indikatorima u maloletničkom pravosuđu”. Inače, pitanje kompatibilnosti „nacionalnih indikatora u maloletničkom pravosuđu” sa „globalnim indikatorima u maloletničkom pravosuđu”,³⁷ naročito je značajno, pogotovo imajući u vidu da se države ugovornice *Konvencije o pravima deteta*,³⁸ podstiču da koriste globalne indikatore uvek kada je to moguće prilikom izveštavanja Komitetu za prava deteta o stanju prava deteta u nacionalnom sistemu maloletničkog pravosuđa.³⁹

Praćenje stanja i kretanja maloletničkog kriminala od strane policije

U cilju unapređivanja statističkog izveštavanja u oblasti maloletničkog kriminala od strane policije, Savet se obratio ministru unutrašnjih poslova sa predlogom da se, pored ostalog, omogući korišćenje postojećih baza podataka u okviru Jedinstvenog informacionog sistema MUP-a, na taj način što bi se brožčani podaci o krivičnim

³³ Stevanović, I. (2012) „Pravac reforme sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji u 2012. godini – mere, sankcije i načini vođenja evidencija” u: Kron, L. (ur.) *Delikt, kazna i mogućnost socijalne profilakse*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 252-253.

³⁴ *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS” br. 85/2005

³⁵ *Porodični zakon*, „Službeni glasnik RS”, br. 18/05

³⁶ *Zakon o socijalnoj zaštiti*, „Službeni glasnik RS”, br. 24/11

³⁷ Globalni indikator u maloletničkom pravosuđu predstavljaju osnovni set podataka i komparativni alat koji nudi polaznu osnovu za procenu i evaluaciju usluga i politika. Oni pružaju okvir za merenje i prezentovanje određenih informacija o stanju dece u sukobu sa zakonom (*Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicators* (2007) New York: UN Office on Drugs and Crime, str. 2-3).

³⁸ *Konvencija o pravima deteta*, „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 15/90.

³⁹ Videti šire: *NeOstvarivanje prava deteta u Srbiji – gledano iz ugla deteta i odraslih* (2008) Beograd: Centar za prava deteta, str. 63.

delima po godini izvršenja koristili za praćenje stanja i kretanja maloletničkog kriminala i u tom smislu učinili dostupnim široj naučnoj i stručnoj javnosti, dok bi pokazatelji o krivičnim delima po godini evidentiranja mogli biti korišćeni za procenu rada policije u pretkrivičnom postupku, a u sklopu praćenja indikatora relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa. Takođe, Savet je bio mišljenja da je celishodno Statističke izveštaje u oblasti maloletničkog kriminala inovirati i odrediti strukturu statističkih pregleda namenjenih javnom publikovanju (obim, vrstu podataka, indikatora sagledanih pojava, forme izveštavanja u kojoj treba da budu navedeni i korišćeni različiti statistički metodi), kao i ko će i kada ažurirati i kome dostavljati podatke. U tom smislu je i predloženo da navedeni statistički pregledi budu postavljeni na sajtu MUP-a u okviru linka „Deca i policija”, odnosno publikovani u Statističkom godišnjaku Republičkog zavoda za statistiku. U pogledu same strukture statističkih pregleda koje sačinjava policija, upućeni su sledeći predlozi: a) da se krivična dela klasifikuju prema zakonskoj strukturi Krivičnog zakonika⁴⁰ i posebnih zakona, kao i po oblastima kriminala – na opšti, privredni, visokotehnoški i ekološki kriminal (prema mestu izvršenja dela i po policijskim upravama – 1-27), b) da se podaci iskazuju prema: urbanom/ruralnom području, c) da se uspostavi posebno praćenje krivičnih dela izvršenih od strane maloletnika od 14. do 18. godine života (odvojeno od dece i punoletnih lica), a za pojedina dela ili odabrane Glave krivičnih dela Krivičnog zakonika uz navođenje svojstva između učinioca i oštećenog krivičnim delom i mesta (u smislu ulice, kuće/stana, škole, sportskih objekata, ugostiteljskih/zabavnih lokala, prodajnih mesta i sl.), d) da se klasifikovanje podataka o ukupnom broju krivičnih prijavi podnetih prema maloletnicima vrši prema policijskim upravama, e) kao i da se uspostavi redovno prikupljanje podataka koji se odnose na vrstu odluke i razloge nepokretanja postupka, odnosno odbačaja prijave, uključujući i podatke o prekvalifikaciji krivičnog dela. Savet je takođe ukazao na to da bi bilo celishodno, pored postojeće klasifikacije maloletnih lica prema polu i uzrastu (deca, mlađi i stariji maloletnici), uspostavljanje praćenja i prema saučesništvu za maloletnike uzrasta od 14. do 18. godine života, odnosno uspostavljanje redovnog prikupljanja podataka o broju maloletnika lišenih slobode prema policijskim upravama i vrsti krivičnog dela (uz navođenje razloga lišenja slobode). S tim u vezi bilo bi celishodno i izdvajanje listinga o maloletnim učiniocima krivičnih dela i njihovo vođenje odvojeno od podataka o punoletnim licima u okviru Jedinog informacionog sistema MUP, kao i uspostavljanje odvojenog izveštavanja o podacima u vezi sa pritužbama dece i maloletnika (kao i njihovih roditelja/staralaca) na postupanje policije.

⁴⁰ *Krivični zakonik*, „Službeni glasnik RS” br. 85/2005.

Prikupljanje i praćenje podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa u okviru sistema socijalne zaštite

Da bi se uspostavila bolja koordinacija u oblasti prikupljanja i praćenja podataka sistema socijalne zaštite sa drugim akterima u sistemu maloletničkog pravosuđa, kao i puna usklađenost sa globalnim indikatorima i njihova bolja upotrebljivost, Savet je predložio, i o tome obavestio ministra nadležnog za pitanje socijalne zaštite, odnosno direktora Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, o nepochodnim promenama u obrascima za izveštavanje o radu ustanova socijalne zaštite i to u: „Obrascu za izveštavanje u Centrima za socijalni rad” i „Obrascu za izveštavanje u Zavodima za vaspitanje dece i omladine”. Imajući navedeno u vidu, Savet je bio mišljenja a) da, radi unapređenja pouzdanosti podataka socijalne zaštite, treba brojanje korisnika centra za socijalni rad bazirati isključivo na jedinstvenom upisu korisnika, a ne na odredbi pojedinačne evidencije o tome kojoj ugroženoj grupi pripada korisnik neke usluge; b) da brojanje – evidencija korisnika mora biti svuda jasno odvojeno od brojanja – evidencije usluga, koje su pružene korisnicima i da treba izbeći u potpunosti mešanje ili izjednačavanja broja korisnika i broja usluga; c) kao i da posebna pažnja mora biti usmerena na obeležje korisnika – svih pomenutih ugroženih grupa dece, podrazumevajući pod ovim pojmom i decu u sukobu sa zakonom. Takođe, Savet je predložio da zajedno sa drugim promenama na nivou „Obrasca” u delu o uslugama uvođenje i evidencija usluga koje se pružaju deci i mladima posle otpusta iz smeštaja u zavodima ili vaspitno-popravnom domu i drugih usluga, a koje su usmerene na osamostaljivanje i socijalno uključivanje, odnosno da se u delu o uslugama uvedu i evidentiranje i utvrđivanje broja podnetih žalbi korisnika i neke osnovne karakteristike predmeta ovih žalbi, kao i stopu žalbi u odnosu na određen broj usluga.

Unapređenje prikupljanja i praćenja podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa na nivou ministarstva nadležnog za pitanja pravosuđa

Za ovaj rad važno je ukazati i na grupu predloga koje je Savet uputio Ministru pravde i predsedniku Vrhovnog kasacionog suda, a u cilju unapređenja *Programa za automatsko vođenje podataka* (AVP sistem) koji postoji u sudovima, odnosno na neophodne izmene *Sudskog poslovnika*, s ciljem unapređenja prikupljanja i analize podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa. Takođe, od strane Saveta predložene su izmene i dopune *Pravilnika o upravi u javnim tužilaštvima* u pravcu uvođenja Upisnika u skladu sa *Zakonom o maloletnicima*.

Savet je, kao što smo već ukazali, predložio izmene postojećeg *Programa automatskog vođenja podataka* u delu koji se odnosi na maloletničko pravosuđe u smislu usaglašavanja sa terminima i odrednicama zakona o maloletnicima, kao i u smislu unapređenja samog elektronskog softverskog programa kako bi AVP

bio bolje korišćen. Savet je bio mišljenja da je potrebno da AVP program sadrži mogućnost „preuzimanja” ovih podataka iz elektronski vođenog predmeta, kako bi se upisničarima omogućio što ekonomičniji i brži unos podataka. Takođe, u AVP sistem Savet je predložio unošenje opcije „Popunjen i overen statistički list” s ciljem da se onemogući unos opcije „arhiva” ukoliko nije uneta opcija „Popunjen i overen statistički list”.⁴¹ Predložena je i izmena člana 328. *Sudskog poslovnika*: „Imenici i pomoćne knjige” u smislu njegove dopune uvođenjem: 1) Kontrolnika: „Maloletnici prema kojima se u skladu sa čl. 66. *Zakona o maloletnicima* primenjuju mere privremenog smeštaja...”; 2) Kontrolnika: „Maloletnici u pritvoru u pripremnom postupku”; 3) Kontrolnika: „Maloletnici u pritvoru po podnošenju predloga za izricanje krivične sankcije”; 4) Kontrolnika: „Maloletnici u pritvoru po izricanju krivične sankcije”; i 5) Kontrolnika: „Maloletnici prema kojima se realizuje zavodska vaspitna mera pre pravnosnažnosti”.

Imajući u vidu značaj tačnosti i pouzdanosti podataka u sistemu maloletničkog pravosuđa Savet je sugerisao da ubuduće obrasce SK-3 popunjavaju, po pravilu, javni tužioci (zamenici) za maloletnike, a SK-4 sudije za maloletnike. Naravno ovi poslovi, po mišljenju Saveta, mogu biti povereni i saradnicima u Višem tužilaštvu i Višem sudu, ali za tačnost podataka odgovorni moraju biti tužioci i sudije za maloletnike. Ovo iz razloga jer je veoma često bila praksa da referenti pisarnica popunjavaju ove listiće na osnovu „uvida” u predmet koja je kao rezultat imala i nepotpune, nepouzdana, pa i pogrešno unete podatke.

Statistika maloletničkog pravosuđa i Republički zavod za statistiku Srbije

Republički zavod za statistiku Srbije, u okviru redovnih godišnjih statističkih istraživanja ima i dva istraživanja o maloletnim učiniocima krivičnih dela koja se sačinjavaju na osnovu:

- ▶ Upitnika o maloletniku prema kome je postupak po krivičnoj prijavi i pripremni postupak završen (na osnovu obrasca SK-3);
- ▶ Upitnika o maloletniku prema kome je krivični postupak pred većem pravnosnažno okončan (na osnovu obrazac SK-4).

Periodika istraživanja je godišnja, s tim da se podaci prikupljaju mesečno. Metod prikupljanja podataka je izveštajni i sprovodi se putem obrazaca SK-3 i SK-4. Popunjavanje obrazaca vrši se u momentu okončanja pripremnog postupka, kao i po pravnosnažno okončanom krivičnom postupka, odnosno u momentu konstatovanja pravnosnažnosti odluke saglasno zakonskim odredbama. Obrasci

⁴¹ Podaci koji bi se unosili u predložene Kontrolnike i „KM” upisnik sadržani su u predmetima KIM i KM. (videti: čl. 234. st. 1. tač. 7. *Sudskog poslovnika*).

se popunjavaju u izveštajnim jedinicama nadležnih tužilaštava i sudova. SK-3 i SK-4 obrasci koji su bili u primeni od 1. januara 2007. godine izmenjeni su i dopunjeni na inicijativu Saveta i kao takvi popunjavaju se od strane nadležnih tužilaštava i sudova od 1. januara 2012. godine. Inače, zahvaljujući poslednjim izmenama i dopunama ovih obrazaca, usaglašena je i terminologija saopštavanja podataka od strane Republičkog zavoda za statistiku Srbije sa terminologijom *Zakona o maloletnicima, Porodičnog zakona i Zakona o socijalnoj zaštiti*. Posebna usaglašavanja učinjena su imajući u vidu zahteve koji se odnose na potrebu kompatibilnosti nacionalnog sistema prikupljanja i praćenja podataka sa globalnim indikatorima u ovoj oblasti. Važan iskorak u tom pravcu, mišljenja smo, predstavljaju promene koje su učinjene na nivou SK-3 i SK-4 obrasca, a tiču se beleženja činjenice da li je u konkretnom slučaju bila izrečena mera pritvora, u kojoj fazi postupka i koliko je on trajao (razvrstano prema standardima koji se preporučuju u globalnim indikatorima), odnosno da li je prema maloletniku u toku pripremnog postupka bila izrečena neka od mera privremenog smeštaja i nadzora. Takođe, smatramo izuzetno važnim izmene i dopune dopuna koje se odnose na prikupljanje i praćenje statističkih podataka o merama koje treba da omoguće skretanje sa klasične krivične procedure (vaspitni nalozi), odnosno o sankciji koja samostalno ili u kumulaciji sa drugom vaspitnom merom pojačanog nadzora omogućava neposrednu primenu u praksi jednog od osnovnih principa maloletničkog pravosuđa koji se odnosi na individualizaciju vaspitne mere maloletnom učiniocu krivičnog dela (posebne obaveze). Imajući navedeno u vidu, kada Republički zavod za statistiku Srbije u 2013. godini objavi svoj izveštaj, naučnoj i stručnoj javnosti biće dostupni zvanični statistički podaci o kretanju broja i vrste izrečenih vaspitnih naloga (na nacionalnom i regionalnom nivou), vrsti krivičnih dela za koji se oni izriču, polnoj i starosnoj strukturi maloletnika prema kojima su oni primenjeni, odnosno od strane koga je vaspitni nalog izrečen. Na osnovu ovih podataka moći će da se posmatraju trendovi kako u pogledu broja tako i pogledu vrste vaspitnih naloga koji se primenjuju, što će biti od velikog značaja za usmeravanje neophodnih politika i akcija u smilu stvaranja objektivnih i subjektivnih uslova za primenu vaspitnih naloga, u celosti ili u pojedinim njegovim modalitetima. Isto će važiti i u odnosu na vaspitnu meru posebnih obaveza, bez obzira na to da li je izrečena kao samostalna krivična sankcija ili u kumulaciji sa nekom od vaspitnih mera pojačanog nadzora.⁴²

⁴² Videti šire: Stevanović, I. (2012) „Koraci ka unapređenju sistema evidencije, prikupljanja i praćenja podataka od značaja za statistiku u okviru sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji”, u: *Temida*, br. 3, godina 15. (U momentu štampanja ove publikacije, časopis je bio u fazi pripreme.)

Inače, prema poslednjim izmenama *SK-3 obrasca* koji se popunjava od strane tužilaštva sadržani su podaci o maloletniku, krivičnom delu, postupku, porodičnim prilikama maloletnika i trajanju postupka. Od podataka o *maloletniku* evidentiraju se osnovni socio-demografski podaci i podaci o saučesništvu, prethodnim krivičnim sankcijama, pritvoru i preduzetim merama u pripremnom postupku. Zakonski naziv krivičnog dela, naziv primenjenog zakona, datum i mesto izvršenja dela, da li je delo u pokušaju, da li maloletnik odgovara za više dela i koliko dela mu se stavlja na teret su podaci o krivičnom delu koji se evidentiraju u novom *SK – 3 obrascu*. U vezi sa postupkom, evidentiraju se podaci o podnosiocu krivične prijave i vrsti i razlozima donete odluke u vezi sa pokretanjem postupka i pripremnim postupkom. Od podataka o porodičnim prilikama beleže se podaci o licima sa kojima maloletnik živi u zajednici, i podaci o roditeljima (da li su živi, radni status majke i oca, da li im je oduzeto roditeljsko pravo). U vezi sa trajanjem postupka evidentiraju se datumi prijema krivične prijave, podnošenja zahteva za pokretanje pripremnog postupka, prijema predmeta u tužilaštvo po okončanju pripremnog postupka i datum donošenja odluke.

U *SK-4 obrascu* koji se popunjava od strane suda, pored podataka o maloletniku, krivičnom delu i porodičnim prilikama, sadržani su i podaci o odluci veća za maloletnike, izrečenim krivičnim sankcijama, oštećenju osobi i trajanju postupka. U vezi sa maloletnikom beleže se isti podaci kao i *SK-3 obrascu*, s tim što tražene informacije u pogledu podataka o pritvoru i njegovom trajanju u pripremnog postupka su proširene i na period nakon podnošenja predloga za izricanje krivične sankcije i po izricanju sankcije. Potrebne informacije o krivičnom delu su istovetne onim u upitniku za tužioce. Od podataka u vezi sa odlukom veća za maloletnike, u obrazac se evidentira vrsta odluke i razlozi za istu, a u vezi s tim, u posebnoj rubrici posvećenoj krivičnim sankcijama evidentira se vrsta vaspitne mere, krivične sankcije i/ili mere bezbednosti. Trajanje postupka se evidentira u vidu podataka o datumu pokretanja pripremnog postupka, podnošenja predloga tužioca za izricanje krivične sankcije i datum donošenja prvostepene odluke i pravnosnažnosti odluke. Što se tiče podataka o oštećenom licu, u ovaj obrazac se beleže samo informacije u vezi sa brojem žrtava, njihov pol i uzrast i slažemo se sa mišljenje pojedinih autora koji smatraju da su u ovom delu neophodna dalja unapređenja.⁴³

⁴³ Stevković, Lj. (2012) „Evidentiranje i prikaz podataka o nasilnom kriminalitetu maloletnika: inostrana i iskustva iz Srbije”, u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) Evidentiranje kriminaliteta: iskustva iz sveta i Srbije, Beograd: Prometej, str. 82-102.

Zaključak

Značaj jasno i precizno definisanih indikatora u maloletničkom pravosuđu ogleda se u tome što nam oni pružaju okvire za merenje i prezentovanje određenih informacija o stanju dece u sukobu sa zakonom. Ove informacije se odnose, sa jedne strane, na kvantitativne vrednosti, a sa druge strane su kvalitativne prirode i daju odgovor da li u datoj oblasti postoje odgovarajuće politike. Drugim rečima, indikatori u maloletničkom pravosuđu nam pomažu da ustanovimo gde se nalazimo, kuda idemo i koliko smo daleko od cilja. U tom smislu, u ovom radu posebno smo se skoncentrisali na prikazu predloženih mera za unapređenje ove oblasti.

Nažalost, ono što moramo konstatovati to da reforma sistema prikupljanja i praćenja podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa i stanje maloletničkog kriminaliteta u Srbiji nije dovoljno sinhronizovana na nivou resornih ministarstava, kao i ovlašćenih ustanova i institucija. Mišljenja smo da ova reforma mora biti i efikasnija u smislu vremenske realizacije, jer je od ogromnog značaja za praćenje trendova u ovoj oblasti, odnosno za kreiranje i usmeravanje neophodnih politika i akcija na lokalnom i nacionalnom nivou s ciljem prevencije i suzbijanja maloletničkog kriminaliteta.

Literatura

Indikatori u maloletničkom pravosuđu – analiza dostupnosti statističkih i drugih podataka u oblasti maloletničkog pravosuđa (2009) Beograd: UNICEF Srbija & Republički zavod za statistiku Srbije (neobjavljeni document)

Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicators (2007) New York: UN Office on Drugs and Crime

NeOstvarivanje prava deteta u Srbiji – gledano iz ugla deteta i odraslih (2008) Beograd: Centar za prava deteta

Stevanović, I. (2012) „Koraci ka unapređenju sistema evidencije, prikupljanja i praćenja podataka od značaja za statistiku u okviru sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji”, u: *Temida*, br. 3, godina 15. (U momentu štampanja ove publikacije, časopis je bio u fazi pripreme.)

Stevanović, I. (2012) „Pravac reforme sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji u 2012. godini – mere, sankcije i načini vođenja evidencija”, u: Kron, L. (ur.) *Delikt, kazna i mogućnost socijalne profilakse*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 245-255.

Stevković, Lj. (2012) „Evidentiranje i prikaz podataka o nasilnom kriminalitetu maloletnika: inostrana i iskustva iz Srbije”, u: Nikolić–Ristanović, V. (ur.) *Evidentiranje kriminaliteta: iskustva iz sveta i Srbije*, Beograd: Prometej, str. 82-102.

Dokumenta

Konvencija o pravima deteta, „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 15/90

Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

Porodični zakon, „Službeni glasnik RS”, br. 18/05

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

Zakon o socijalnoj zaštiti, „Službeni glasnik RS”, br. 24/11

**KRIVIČNI POSTUPAK
PREMA MALOLETNICIMA
SA POSEBNIM OSVRTOM
NA FUNKCIONISANJE
U PRAKSI**

Unapređenje kvaliteta donošenja odluka u sistemu maloletničkog pravosuđa

Prof. dr Đurađ Stakić*

Reforma sistema maloletničkog pravosuđa u Srbiji

Sveobuhvatna reforma sistema maloletničkog pravosuđa u Srbiji je tokom poslednje decenije ostvarila krupne progresivne promene u više oblasti uključujući: prihvatanje novog vrednosno-konceptualnog okvira utemeljenog na međunarodnim dokumentima i standardima; promenu ciljeva politike društvene brige o „mladima u sukobu sa zakonom” fokusiranjem na poštovanje prava deteta i obezbeđivanje uslova i stimulisanje prosocijalnog razvoja mladih; donošenje novog, posebnog zakona koji apostrofira koncept restorativne pravde, diverzione, alternativne i mere pomoći i podrške u lokalnoj zajednici; opredeljenje za uspostavljanje takvog sistema mera, postupaka, programa i ustanova koji će biti centriran na dete (maloletnika), fokusiran na porodicu i integrisan u lokalnu zajednicu; promociju, razvoj i primenu metodologija rada koje su zasnovane na pravima, najboljem interesu, razvojnim potrebama i pozitivnom razvoju dece i maloletnika, žrtava i izvršilaca u sistemu maloletničkog pravosuđa, itd. Te, već ostvarene promene, otvaraju nove mogućnosti, ali i zahtevaju dalje promene i unapređenja kako bi se duh promena dosledno proveo u sve pore i sve nivoe sistema.

Pozitivno maloletničko pravosuđe

Za dalji razvoj i unapređenje sistema maloletničkog pravosuđa u Srbiji naročito je značajno podvući promene na vrednosno-konceptulnom nivou, koje, iako još uvek nisu potpuno jasno artikulisane, snažno određuju opštu politiku društvene brige o deci i maloletnicima pod rizikom i u sukobu sa zakonom. Ta nova politika je dobila i svoje otelotvorenje u konceptu i praksi poznatoj kao „Pozitivno maloletničko pravosuđe”, koja se primenjuje u velikom broju zemalja, a prve, naučno zasnovane evaluacije daju veoma ohrabrujuće rezultate. Pozitivno maloletničko pravosuđe predstavlja sinergiju tri razvojne linije i to: a) humanističke orijentacije, pozitivne psihologije i tzv. koncepta pozitivnog razvoja mladih; b) koncepta i prakse restorativne pravde i c) *Konvencije o pravima deteta* i seta međunarodno utvrđenih dokumenata, principa,

* Prof. dr Đurađ Stakić je profesor na Pennsylvania State University. Takođe je direktor programa „Socijalni rad sa decom u sukobu sa zakonom” Nezavisnog međunarodnog univerziteta u Dubrovniku, član Fulbrajtove akademije nauka i Američke akademije forenzičkih psihologa, međunarodni ekspert UNICEF-a. dos4@psu.edu

standarda i uputstava za rad sa decom u riziku i sukobu sa zakonom. Pozitivno maloletničko pravosuđe se definiše kao nova politika koja se ogleda u združenom naporu mladih, porodice i roditelja, drugih odraslih, lokalnih zajednica, vladinih i nevladinih organizacija itd. da obezbede optimalne mogućnosti za podsticanje i unapređenje razvoja, interesa, znanja, veština, sposobnosti i drugih kapaciteta koji su neophodni mladima na njihovom putu odrastanja i osamostaljivanja. Osnovna pretpostavka na kojoj se pozitivno maloletničko pravosuđe temelji jeste da sva deca imaju inherentne razvojne potencijale, ali da im je za razvoj tih ljudskih potencijala potrebna podrška, vođenje i široka skala mogućnosti tokom detinjstva i mladosti. Strateški cilj pozitivnog maloletničkog pravosuđa je balansiran pristup oslonjen na identifikaciju, aktiviranje, osnaživanje i korišćenje individualnih, porodičnih i društvenih potencijala i resursa ali i lokalizaciju, kontrolu i neutralizacija rizika.

Nov zakon – nove mogućnosti i novi izazovi

Drugo kapitalno ostvarenje predstavlja novi *Zakon o maloletnim izvršiocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika*. Ovaj *lex specialis*, koji je *de facto* utemeljivač posebnog sistema maloletničkog pravosuđa u Srbiji, na uspešan i kulturološki senzitivnan način reflektuje najsavremenije međunarodne standarde u oblasti maloletničkog pravosuđa široko otvarajući mogućnosti za njegovo dalje unapređenje i humanizaciju. Taj zakon holistički, nepristrasno i balansirano obezbeđuje krivičnopravnu zaštitu mladih izvršilaca, žrtava i svedoka krivičnopravnih radnji. Zakon takođe, sledeći ideju „diskretne društvene intervencije”, široko otvara vrata diverzionim merama na više tačaka ulaska u kretanju kroz i izlasku iz sistema maloletničkog pravosuđa. Pored toga, zakon nastoji da ubrza postupak, značajno proširuje dijapazon krivičnih sankcija i snažno potencira participaciju maloletnika i ulogu porodice i lokalne zajednice. Sva ta unapređenja zahtevaju adekvatne promene u sistemu kao celini, njegovoj organizaciji i funkcionisanju, a posebno u oblasti procesa donošenja odluka na svim ključnim-prelomnim tačkama tog procesa.

Složeniji i zahtevniji model donošenja odluka

Novi zakon i nova politika promovišu složeniji model donošenja odluka koji nastoji da obezbedi individualizaciju – prilagođavanje postupaka i mera potrebama, rizicima i mogućnostima dece i maloletnika radi podsticanja njihovog razvoja, kompenzacije propuštenog i korekcije razvojnih poremećaja. Taj novi višestepeni proces donošenja odluka obuhvata najmanje sledeća četiri nivoa: individualizaciju ulaska u sistem – pokretanja i vođenja postupka; individualizaciju izbora i izricanja krivičnih mera i sankcija; individualizaciju programa, toka, trajanja i ishoda tretmana; i, individualizaciju izlaska iz sistema (programa ili ustanove) uz podršku tokom tranzicije i osamostaljivanja.

Proces donošenja odluka na svim gore navedenim ključnim tačkama višestruko prevazilazi puku primenu slova zakona. Taj proces sada zahteva dobro razumevanja duha zakona ali isto tako i posebna *znanja* o karakteristikama razvoja i funkcionisanja dece i maloletnika, dobro poznavanje mogućnosti i ograničenja programa diverzionih, alterantivnih i drugih mera tretmana. Ipak, *veštine* procene rizika i potreba maloletnika na jednoj strani i njihovog povezivanja sa karakteristikama, mogućnostima i ograničenjima raspoloživih mera tretmana, čine se presudnim za valjano funkcionisanje sistema kao celine. Sam „stepen društvene opasnosti” prestupničkog ponašanja maloletnika neće više biti dovoljan za donošenje odluke da li jedan maloletnik treba da bude izdvojen iz porodice i, ako je to neophodno, gde onda treba da bude smešten, u pritvor, prihvatilište, vaspitnu ustanovu ili posebnu hraniteljsku porodicu?

Pored toga, a u skladu sa prihvaćenom politikom i zakonskim rešenjima, u procesu donošenja odluka učestvuju ili primarnu ulogu imaju stručnjaci koji imaju bitno drugačije uloge, poseduju različita znanja i imaju drugačije prethodno iskustva, često radeći više sa odraslima nego sa decom i maloletnicima. Najzad, takođe, shodno snažnom opredeljenju ka participaciji maloletnika i porodice, njihova uloga u procesu donošenja odluka postaje značajno naglašena – ako i nemaju pravo na donošenje odluke, njihovo je neotuđivo pravo da izraze svoj stav, da njihov stav bude razmotren sa dužnom pažnjom, kao i da im svaka odluka bude potanko i na njima razumljiv način objašnjena da bi je mogli prihvatiti i sprovesti u delo.

Ako se tome doda da zakon takođe insistira na ubrzanju procesa („princip brzine”) onda je više nego jasno da je za donošenje validnih odluka na tim kritičnim, skretničarskim tačkama procesa potrebno imati obučene stručnjake, uhodane mehanizme i proverene, validne i pouzdane metode.

„Normalizacija” maloletničke delinkvencije

Potreba za posebnim sistemom maloletničkog pravosuđa, posebnim zakonom itd. se temelji na saznanjima o osobenosti dece i maloletnika u odnosu na odrasle. Ako su, dakle, deca i maloletnici drugačiji od odraslih, ako su njihove emocionalne reakcije drugačije, ako oni misle, donose odluke i ponašaju se drugačije nego odrasli, onda su potrebne drugačije politike, zakoni i mere nego što su one koje se koriste prema odraslima. Adolescencija je učenje kako da se bude odrastao, zreo, odgovoran i nezavisan. Adolescencija je vreme u kome mlada osoba u razvoju pravi propuste i greške, ali i uči, izbegavajući pritom da tim greškama i eksperimentima trajno kompromituje svoje razvojne mogućnosti. Važno je razumeti da se adolescenti razvijaju različitim ritmom i da prate različitu razvojnu krivulju. Neki od njih imaju brz start, ali se zatim uspore i zaglave da bi se tek pred zrelost ponovo aktivirali i napredovali. Drugi kao da oklevaju u početku, ali se zatim probude i nadoknade sve ranije propuste.

Treći imaju svoje uspone, zastoje i padove tokom celog toka adolescencije da bi se eventualno stabilizovali ulaskom u zrelo doba. Zbog svih tih prirodnih razloga teško je međusobno porediti adolescente a još nezahvalnije praviti dugoročne prognoze. Dosledno tome, ličnost adolescenta i njegov razvojni potencijal se ne mogu valjano proceniti analizom samo jednog „razvojnog iskliznuća“, prestupničkog ponašanja. Analiza treba da uzme u obzir dinamički sklop svih razvojnih faktora rizika, snage i potencijale ličnosti, porodičnu konstelaciju i resurse u lokalnoj zajednici. Takva procena je kompleksna, delikatna i, po pravilu, vremenski ograničena, pa mora ostati otvorena za promene u oba smera.

Procena rizika i procena potreba

Procena rizika je dugo privlačila primarnu pažnju stručnjaka za maloletničko pravosuđe. Mnoga istraživanja su manje ili više fokusirana na utvrđivanje mogućnosti predviđanja recidivizma ili nasilnog ponašanja. Studije i instrumenti za procenu rizika se, prirodno, fokusiraju na Faktore rizika, koji obuhvataju svaki faktor, okolnost ili karakteristiku koja povećava verovatnoću ponavljanja prestupničkog ponašanja. Proceni rizika od recidivizma docnije je pridodata briga za procenu opasnosti maloletnika po druge (zlostavljanje, nasilništvo, homicidalne tendencije) ili po sebe (sklonost samopovređivanju, prekomernoj upotrebi alkohola ili psihotropnih supstanci ili suicidalnost), a zatim i procena rizika od bekstva iz ustanove ili kršenja režima nadzora u različitim programima u zajednici. Na taj način je zaokružena celina koja obuhvata procenu rizika, odnosno procenu negativnih faktora – faktora rizika.

Procena potreba se javlja dosta docnije i ide ruku pod ruku sa slabljenjem retributivne a jačanjem restorativne orijentacije i pozitivnog maloletničkog pravosuđa. Faktori zaštite ili protektivni faktori označavaju snage i potencijale ličnosti, porodice i lokalne sredine, odnosno svaku okolnost ili karakteristiku koja ima potencijal da neutralizuje ili eliminiše pogubno dejstvo riziko-faktora. Zaštitni – „imunološki“ faktori – smanjuju verovatnoću pojave, razvoja i ponavljanja prestupničkog ponašanja, odnosno unapređuju razvoj, zdravlje i trajnu dobrobit maloletnika.

Savremeni pristup i instrumenti za procenu nastoje da razviju balansirani pristup pažljivo odmeravajući odnos snaga i međusobni uticaj između faktora rizika i faktora zaštite, zato se i koristi izraz „procena rizika i potreba“.

Tokom poslednjih decenija snažno je naglašena i treća grupa faktora – faktor participacije. Faktor participacije se odnosi na procenu ukupne spremnosti maloletnika i njegove porodice da se u punoj meri angažuju na sopstvenom preporodu, odnosno njihovu motivisanost da kroz tretman uče i menjaju svoje stavove, uverenja, ponašanja i životni stil. Participacija, ili spremnost na prihvatanje tretmana, obuhvata sve okolnosti i karakteristike koje mogu uticati na uspešnost

standardnih formi intervencija. Na osnovi ovih procena bira se pravni okvir i način rada sa maloletnikom.

Šta se može menjati a šta ne?

Svaka od gorepomenutih grupa faktora se, u zavisnosti od toga da li se radi o faktorima koji se mogu ili ne mogu menjati, raslojava na dve sledeće potkategorije: a) statične i b) dinamične faktore.

Statični faktori označavaju faktore za koje se veruje da se ne mogu menjati. Takvi faktori se uglavnom tiču prošlosti maloletnika (npr. vreme i okolnosti prvog prestupa, tok razvoja prestupništva, intenzitet ranijeg prestupništva, ranija porodična konstelacija, itd.) ili na objektivne istorijske, socijalne i psihološke datosti, pa se prihvataju kao nepromenljivi, statični. Istini za volju, treba podvući da, iako se te činjenice ne mogu menjati, ipak se može dosta učiniti na tome da maloletnik promeni svoj stav o tome šta se i kako sa njim događalo, što dalje znači da za uzvrat može promeniti značenje tih događaja i okolnosti, a shodno tome i posledice po svoj razvoj i ponašanje.

Dinamični faktori su promenljivi faktori, faktori i okolnosti koji se mogu menjati i zato treba da budu u fokusu tretmana. Takvi faktori obuhvataju sposobnosti i crte ličnosti, stavove, obrasce ponašanja ili poremećaje u razvoju. Ovde, takođe, spadaju i porodični faktori, odnosi prema vršnjacima i status u školi i lokalnoj zajednici, itd. Ovo su faktori koji određuju vrstu tretmana koji će se nalaziti u fokusu tretmana i koji će odrediti vrstu i stepen ostvarenih promena.

Trodimenzionalni model procene

Sažimanjem tih saznanja o prirodi i vrsti faktora koje valja imati na umu pri donošenju odluka u maloletničkom pravosuđu formulisan je *Model potreba, rizika i participacije*, ("Risk-Need-Responsivity Model" – RNR Model),⁴⁴ koji se obično artikuliše preko svoja tri bazična principa kojima se povećava uspeh intervencije:

- ▶ *Princip rizika*, prema kome intervencija treba da bude usklađena sa vrstom rizika od recidivizma, opasnost po druge ili po sebe. Ovaj princip određuje KO je najbolji kandidat za diverziona, alternativne programe, ili treba da bude izdvojen iz sredine i upućen u pritvor ili zavodsku uslovu visokog stepena strukturisanosti;
- ▶ *Princip potreba*, prema kome intervencija treba da bude usklađena sa razvojnim potrebama maloletnika i porodice kao i drugim dinamičkim (promenljivim) faktorima. Ovaj princip određuje ŠTA treba da bude u fokusu tretmana;

⁴⁴ Andrews, D., Bonta, J. (2010) „The recent past and near future of risk and/or needs assessment”, u: *Crime and Delinquency*, vol. 52, br. 1, str. 7-27.

- *Princip participacije*, zahteva usklađivanje intervencije sa motivacijom, potencijalima, interesovanjima, stilom učenja maloletnika i on određuje KAKO program tretmana treba da bude izveden.⁴⁵

Opšte je uverenje da čak i metodološki oplemenjena procena nije trajna, odnosno da ima kratak vek trajanja kao i da mora da bude specifična a ne paušalna, opšta.

Instrumenti procene

Postoji opšta saglasnost da sadašnja praksa, koja se oslanja na: a) veoma neujednačen, heterogen skup informacija; b) snažnu usmerenost na negativno (rizike); c) nestandardizovane metode prikupljanja podataka; d) subjektivnost procene podataka i e) donošenje konačnih odluka na temelju „slobodnog sudijskog uverenja”, ne ispunjava osnovne kriterijume validnosti, pouzdanosti, objektivnosti i transparentnosti.

Ako, makar sa teorijske tačke gledano, nema mnogo dilema oko toga šta treba procenjivati, stručnjaci su pred velikim izazovima u pogledu najadekvatnije metodologije procene. Instrumenti za procene rizika i potreba treba da budu individualizovani, odnosno da budu prilagođeni različitim potrebama, da odgovaraju ključnim tačkama u procesu donošenja odluka u sistemu maloletničkog pravosuđa, kao i da budu usklađeni sa uzrastom i razvojnim karakteristikama populacije maloletnika koji su u fokusu procene.

Dvofazni model procene

Uobičajeno je da se procena obavlja u najmanje dve faze, pa shodno tome postoje dve vrste instrumenata za procenu rizika i potreba: instrumenti za trijažu (*screening instruments*) i instrumenti za procenu.

Instrumenti za trijažu su namenjeni za brzu procenu rizika i potreba svih maloletnika koji su kandidati za ulaz u sistem maloletničkog pravosuđa. Ovi instrumenti po pravilu imaju formu jednostavnih strukturisanih skala procene (*check list*), ne zahtevaju mnogo vremena, oslanjaju se na objektivizirane kriterijume. Njihova je prednost što mogu biti korišćeni od strane stručnjaka koji ne spadaju u krug „pomažućih profesija”, što znači da su pristupačni službenicima policije, sudijama, tužiocima, advokatima, itd. Na osnovu trijažnih instrumenata moguće je maloletnike razvrstati u nekoliko grupa: a) grupu onih koji su „zalutali” i koje je najbolje uputiti na druge sisteme (sistem socijalne zaštite, specijalnog obrazovanja ili mentalnog zdravlja) ili diverzione programe; b) grupu onih koji zahtevaju određenu pažnju, pomoć i podršku koja im može biti pružena kroz alternativne programe; kao i c) grupu onih koji pored izraženih potreba za pomoći predstavljaju značajan rizik za ponavljanje prestupa, rizik po sebe ili po druge, rizik da se

⁴⁵ Ibidem.

neće dobrovoljno pojaviti na sudu, kao i rizik da će uticati na žrtve ili svedoke, pa im je stoga potrebno izdvajanje i smeštaj u pogodnu ustanovu ili program u lokalnoj zajednici.

U odsustvu pogodnih „trijažnih instrumenata“, trijaža se odvija na osnovu oskudnih, nepotpunih, a ponekad i nerelevantnih činjenica, od strane stručnjaka koji nisu posebno obučeni za procenu potreba maloletnika, a ishodi značajno kompromituju osnovnu misiju maloletničkog pravosuđa i mogu biti pogubni po dalji razvoj maloletnika.

Instrumenti za procenu se koriste samo za one maloletnike za koje je ustanovljena potreba za ozbiljnijom intervencijom. Svrha instrumenata za sveobuhvatnu procenu je da obezbede činjeničnu bazu na kojoj će biti donete odluke o daljem toku krivičnog postupka, eventualnoj primeni krivičnih sankcija i izboru, planiranju i reviziji programa tretmana maloletnika. Takva procena se takođe obavlja na više nivoa. Prvi nivo obuhvata sveobuhvatnu procenu svakog maloletnika za koga se planira izdvajanje iz porodice i eventualni smeštaj u terapijsku hraniteljsku porodicu, prihvatilište / zavod za vaspitanje ili centar za zadržavanje (pritvor) maloletnika.

Sveobuhvatna procena takođe obuhvata sve maloletnike prema kojima je pokrenut postupak pred sudom za maloletnike, a takva procena treba da objektivizira i racionalizuje proces donošenja odluke o vrsti krivičnih sankcija. Trenutno, takva procena se odvija i preko sistema socijalne zaštite shodno metodologiji koja je utvrđena unutar tog sistema.

Procena posle donošenja odluke ima svrhu da operacionalizuje i konkretizuje program tretmana za maloletnika u okviru izrečene krivične sankcije, kao i da utvrdi kriterijume za praćenje uspeha i otpust/izlaz iz programa.

Na kraju, procena rizika i potreba maloletnika tokom pripreme za otpust/izlaz iz sistema ima zadatak da pripremi maloletnika za tranziciju, odnosno da obezbedi eventualnu pomoć i podršku tokom socijalne reintegraciju i osamostaljivanje.

Prvi nivo obuhvata procenu potreba i rizika da bi se obezbedilo razumevanje maloletnikove ličnosti, prestupništva i životnog ambijenta radi donošenja najadekvatnije odluke o primeni krivičnih sankcija kao okvira za tretman maloletnika. Produbljena procena obuhvata procenu motivacije, potreba za pomoći i podrškom kao i „snaga“, potencijala maloletnika i porodice kako bi se odabrao i individualizovao plan i program tretmana koji obezbeđuje najefikasniji tretman.

Razvoj metoda – instrumenata procene

Razvojno posmatrano, interesovanje i razvoj metoda za procenu rizika i potreba maloletnika je prošlo kroz više faza uključujući: ignorisanje i zanemarivanje; ekskluzivna fokusiranost na procenu rizika; posrednu procenu preko psihodijagnostike ili „procene ličnosti i socijalnih prilika maloletnika“; do holističke procene rizika, potreba i potencijala prema RNR modelu, kako je to gore izloženo.

Prvu fazu razvoja instrumenata procene rizika i potreba karakteriše prepuštanje procene rizika i potreba stručnjacima suda i institucija za tretman maloletnika ili službi i servisa suda za maloletnike. Procene su vršene prema stručnim standardima tih stručnjaka institucija i službi.

Druga faza razvoja i druga generacija instrumenata je bila zasnovana na statističkim metričkim osnovama. Opšta je ocena da su ti instrumenti bili značajno uspešniji u predikciji rizika nego što su slobodne procene i sudovi stručnjaka. Pored činjenice da su i ove „prediktivnije tablice” i instrumenti bili ateoretični, oni su se skoro isključivo oslanjali na statičke, nepromenljive, riziko faktore, tako da nisu mogli da prate dinamiku razvoja i promena ponašanja, odnosno uspeha u tretmanu.

Treću generaciju instrumenata karakteriše ozbiljna empirijska zasnovanost („evidence based”), dinamična (uključuje statične i dinamične faktore) i obuhvatna – podjednako uključuje riziko i protektivne faktore („risk-need”). Ovakva procena omogućava procenu rizika i potreba, praćenje i evaluaciju uspešnosti tretmana ali i usmeravanje programa tretmana na obuhvaćene „dinamičke faktore”. Brojni i raznovrsni instrumenti ove generacije su još uvek u upotrebi u različitim zemljama.

Četvrta, najnovija generacija instrumenata se označava kao sistematska i sveobuhvatna, a utemeljena je u RNR modelu, modelu procene rizika, potreba i participativnosti, kako je to ranije opisano.

Primer dobre prakse

Jedan od najrasprostranjenijih instrumenata za procenu maloletnih delinkvenata u Americi je YASI (*Youth Assessment Screening Instrument*) – instrument za procenu i trijažu mladih,⁴⁶ koji će ovde, kao primer dobre prakse, biti u kratkim crtama prikazan. Treba podvući da YASI nije niti jedini niti najbolji takav instrument u Americi. YASI predstavlja „Model program” a i u samoj Americi postoji skoro onoliko varijanti tog instrumenta koliko i zakonodavstava i sudskih okruga koji primenjuju taj instrument. Ovaj instrument je originalno razvijen za potrebe maloletničkog pravosuđa savezne države Masačusets, ali je vrlo brzo prilagođen, standardizovan i validiran u nizu drugih saveznih država, kao i u nekim državama zapadne Evrope.

Pored toga, u mnogim drugim zemljama u svetu koriste se instrumenti koji su ili originalni,⁴⁷ ili su manje ili više kompilacija postojećih instrumenata i zahteva

⁴⁶ Orbis Partners, (2002) *Youth Assessment and Screening Instrument*.

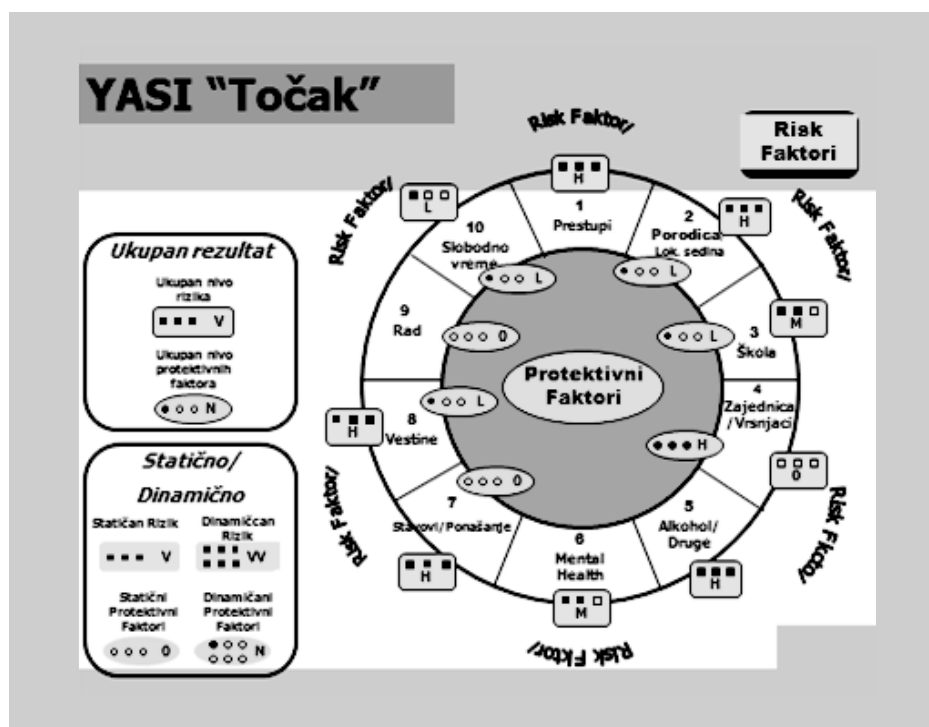
⁴⁷ Baker, K., Jones, S., Merrington, S., Roberts, C. (2005) *Further development of ASSET*, Youth Justice Board for England and Wales.

organizacije maloletničkog pravosuđa u tim zemljama.⁴⁸ To je, zapravo, put koji bi Srbija trebalo da sledi.

YASI je tipičan predstavnik četvrte generacije instrumenata za procenu rizika i potreba i kao takav uključuje procenu statičkih i dinamičkih faktora rizika i zaštite, a analizom njihovih međuodnosa i praćenjem dinamike promena omogućena je trijaža maloletnika, njihovo razvrstavanje prema tipu optimalnih programa i mera, racionalizacija planiranja i revizije tretmana i praćenje toka i efekata tretmana.

YASI ima dve verzije: kratku verziju za brzu trijažu (*screening*) i dužu verziju za obuhvatniju procenu. Kratka verzija ima 32 varijable odnosno oblasti procene, dok duža, sveobuhvatna verzija, zahvata 82 oblasti, odnosno grupa faktora. Procedura procene je relativno jednostavna, a sam instrument je više skala procene, odnosno skala za integraciju heterogenih podataka iz različitih izvora na jedan sistematičan i objektiviziran način.

Kada se podaci prikupe, klasifikuju i skaliraju, unose se u poseban kompjuterski program koji vrlo brzo pokaže rezultate u formi velikog, preglednog, čitljivog „točka”.

⁴⁸ Thompson, A. P., Pope, Z. (in press), *Risk-need assessment with juvenile offenders: Past, present and future*, Paper presented at the Australian Psychological Society Conference, Melbourne VIC.

Na spoljnim ivicama „točka” su predstavljeni riziko faktori, a na unutrašnjoj faktori zaštite, obe grupe u dve boje koje označavaju promenljive (dinamične) i nepromenljive (statične) faktore, a svaki od njih je ocenjen na skali od 1 do 7 (1 – nema, 2 – nizak, 3 – nizak do umeren, 4 – umeren, 5 – umeren do visok, 6 – visok i 7 – veoma visok stepen). Analiza obuhvata procenu odnosa snaga statičnih i dinamičnih faktora rizika i potreba u deset osnovnih oblasti pojedinačno, kao i globalnu procenu strukture i dinamike rizika i potreba u celini.

Ovakav pregledan, grafički način prikazivanja rezultata procene omogućava veliku transparentnost i participaciju u procesu donošenja odluka. Sve zainteresovane i pozvane strane, maloletnik, roditelji, advokat, tužilac, sudija, socijalni radnici, vaspitači itd., mogu učestvovati u donošenju odluke, razumeti zašto je doneta upravo takva odluka ili izvući dodatne zaključke u vezi sa vrstom i trajanjem tretmana.

Softver takođe nudi mogućnost kreiranja individualizovanog plana intervencije ili revizije programa tretmana zavisno od rezultata pokazanih u određenom periodu („kontrola mere”).

Rezultati evaluacije, odnosno merenja validnosti i pouzdanosti procena pokazuju da je YASI veoma korisno sredstvo koje višestruko prevazilazi kapacitete instrumenata ranijih generacija ili slobodne procene stručnjaka.

Dobiti od metodološki oplemenjene procene rizika i potreba

Moguće dobiti od uvođenja metodološki oplemenjene procene rizika i potreba na unapređenje kvaliteta donošenja odluka u sistemu maloletničkog pravosuđa su višestruke. Te dobiti su naročito značajne u krajnje delikatnim slučajevima upućivanja maloletnika u pritvor ili program visokog stepena obezbeđenja i restriktivnosti koji, shodno standardima UN, treba da budu primenjeni u izuzetnim slučajevima kada su u pitanju maloletna lica. Jednostavan trijažni instrument bi, u najmanju ruku, omogućio sledeće:

- ▶ standardizaciju izbora, prikupljanja i obrade podataka;
- ▶ objektivizaciju – zasnivanje procene na objektiviziranim i relevantnim činjenicama, odnosno izbegavanje proizvoljnosti i subjektivnosti procene;
- ▶ transparentnost, tako što će činjenična baza i način donošenja odluke biti regulisani i pristupačni svim akterima i ovlašćenim stranama u procesu;
- ▶ participaciju, tako što će način prezentacije podataka (grafički ili drugi pogodan način) omogućiti maloletnicima i porodici da učestvuju ili makar da razumeju zašto su donete upravo takve odluke;

- ▶ individualizaciju, tako što će se omogućiti da se intervencije, postupci i mere prilagode individualnim razvojnim karakteristikama maloletnika;
- ▶ racionalizaciju – fokusiranost na relevantne faktore i obećavajuće intervencije;
- ▶ ubrzavanje procesa – budući da se procena vrši relativno brzo (posebno trijažna) omogućava se brzo ali valjano donošenje odluka koje izbegava potrebu naknadnih popravki;
- ▶ validnost i pouzdanost – postoji empirijski potvrđena evidencija da su ovakvi instrumenti značajno validniji i pouzdaniji od standardnih metoda i postupaka procene;
- ▶ efikasnost – budući da se naponi osoblja, sredstava i drugi kapaciteti usmeravaju na one kojima je to stvarno potrebno, čime se izbegava infarkt sistema, ustanova i programa.

Ostvarena unapređenja u sistemu maloletničkog pravosuđa u Srbiji omogućavaju i obavezuju na dalje unapređenje u oblasti dosledne primene slova i duha *Zakona o maloletnim izvršiocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*.

Zaključak

Savremeno maloletničko pravosuđe, zasnovano na pravima deteta, međunarodnim standardima, konceptima i praksi restorativne pravde i promocije pozitivnog razvoja mladih, sve češće se naziva i „Pozitivno maloletničko pravosuđe”. Suštinsko obeležje tog pristupa jeste nastojanje da se obezbedi visok stepen individualizacije, da se preduzeti postupci i mere usklade sa razvojnim potrebama i mogućnostima maloletnika. Proces se „individualizuje” tako što se duž kontinuumu intervencija otvaraju mogućnosti da maloletnici „ne uđu u” ili da „što pre izađu” iz sistema maloletničkog pravosuđa, odnosno da budu preusmereni na diverziona, alternativne ili mere u lokalnoj zajednici. Otvaranje većeg broja takvih „skretnica” uvlači sve veći broj stručnjaka različitog profila u proces donošenja odluka, a te odluke se donose na sve više ključnih, prelomnih tačaka u procesu. To sve povećava bogatstvo mogućnosti, ali stvara ozbiljan problem objektivnosti i standardizacije kriterijuma procene i validnosti donetih odluka. Zato postoji velika potreba za metodološki oplemenjenom procenom rizika i potreba u sistemu maloletničkog pravosuđa u Srbiji, naročito u oblasti „ulaska u sistem” i primeni diverzionih i alternativnih programa, kao i minimiziranja upućivanja maloletnika u ustanove i programe visokog stepena izolacije. Iskustva mnogih država širom sveta u korišćenju instrumenata i procedura za procenu rizika i potreba maloletnika u sistemu maloletničkog pravosuđa su veoma pozitivna, naročito u oblasti podizanja kvaliteta donošenja odluka, ubrzanju i racionalizaciji preduzetih mera i tretmana. U Srbiji, takođe, postoje stručni potencijali za izradu ili prilagođavanje postojećih modela programa za kvalitetnu upotrebu u našem sistemu maloletničkog pravosuđa. Naša deca i maloletnici to zaslužuju.

Literatura

Andrews, D., Bonta, J. (2010) „The recent past and near future of risk and/or needs assessment”, u: *Crime and Delinquency*, vol. 52, br. 1, str. 7-27

Baker, K., Jones, S., Merrington, S., Roberts, C. (2005) *Further development of ASSET*, Youth Justice Board for England and Wales

Baronski, R. (2004) *Assessing risk for re-offending: Validating the Washington State juvenile court assessment*, Washington: Washington State Institute for Public Policy

Hoge, R. D. (2002) „Standard instruments for assessing risk and need in youthful offenders”, u: *Criminal Justice and Behavior*, vol. 29, br. 4, str. 380-396.

Kazdin, A., (2000) „Adolescent development, mental disorders, and decision making of delinquent youths”, u: Grisso T, Schwartz, R. (ed.) *Youth Trial: A Developmental Perspective of Juvenile Justice*, Chicago: University of Chicago Press

Mackin, J. R., Weller, J. M., Tarte, J. M. (2004) *Strenght-based restpratove justice tools for zouth: Addressing a critical gap in the juvenile justice system: Final project report*, Portland, Oregon: NPC Research

National Coucil of Juvenile and Family Court Judges (2002) Structured decision making for graduated sanctions, *Juvenile Sanctions Center: Training and technical assistance Program*, 1(2), 1-12

Orbis Partners, (2002) *Youth Assessment and Screening Instrument*

Stakić, Đ. (u štampi) *Adolescencija i delinkvencija: Priručnik za stručnjaka sistema maloletničkog pravosuđa u Srbiji*, Beograd: IMG – International Management Group, Pravosudna akademija Srbije i Zavod za socijalnu zaštitu Srbije

Taxman, F. S., Thanner, M. (2006) „Risk, needs, and responsivity (RNR): it all depends”, u: *Crime & Delinquency*, vol. 52, br. 1, str. 28-51

Thompson, A. P., Pope, Z. (in press), *Risk-need assessment with juvenile offenders: Past, present and future*, Paper resented at the Australian Psychological Society Conference, Melbourne VIC

Schwalbe, C. S. (2007) „A meta analysis of juvenile justice risk assessment predictive validity”, u: *Law and Human Behavior*, br. 31, str. 449-469

Principi u međunarodnim dokumentima i postupak prema maloletnicima u našem krivičnom postupku s osvrtom na neke probleme u praksi

Gordana Stojanović–Milošević*

Evropska zajednica insistira na činjenici da zemlja kandidat mora da reformiše institucije da bi garantovala vladavinu prava i poštovanje prava maloletnika.⁴⁹ Mi ulažemo napore u tom pravcu. Takođe je važno da se kaže kako smo u maloletničkom pravosuđu bili „avangardni” za tadašnje socijalističke zemlje, jer je davne 1953. godine postupak prema maloletnicima dobio svoja prva obeležja – odabrali smo „zaštitničko-protekcionički model”, gde je ceo postupak tako usmeren da je njegov cilj prvenstveno pomoć maloletnom izvršiocu krivičnog dela, da bi se on uputio na pravi put u socijalnom, emocionalnom i intelektualnom razvoju, a ne da se u prvom redu misli kako društvo odbraniti od izvršenja zabranjenih radnji – krivičnih dela.⁵⁰ Kako kaže profesor Perić „ide se za tim da on i nije postupak u pravom smislu te reči”,⁵¹ odnosno da je postupak *sui generis*, a ne krivični postupak u strogom smislu tog pojma. Ovaj model je evoluirao zajedno sa evropskim razvojem. Posle razdvajanja jugoslovenskih republika, u ovaj zaštitnički model, u Srbiji, počinju da se unose elementi pravosudnog „justice” modela, a učinjen je i korak dalje u pravcu „welfare justice” modela. U većoj meri je uneta „restorativna pravda”, odnosno elementi diverzionog modela, ali je to tzv. „složena diverzija”, koja se ogleda i u novim merama – posebnim obavezama, odloženom krivičnom progonu i vaspitnim naložima, jer je uz načelo oportuniteta uvedena restorativna pravda. Ovo sve potvrđuje i donošenje posebno zakona koji važi i primenjuje se kod nas od 1. januara 2006. godine, „*Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*)”.⁵² Ovaj zakon smo doneli posle Republike Hrvatske (koja ga je donela još 1998. godine – *Zakon o sudovima za mladež* – Narodne novine br.

* Gordana Stojanović–Milošević je zamenica Apelacionog javnog tužioca u Beogradu.

⁴⁹ Morris, C., (2008) „Developing a Juvenile Justice System in Bosnia and Herzegovina: Rights, Diversion and Alternatives”, u: *Youth Justice*, vol. 8, br. 3, str. 21.

⁵⁰ Stojanović–Milošević, G. (2006) „Krivično-pravni status maloletnika u zakonodavstvima bivših jugoslovenskih republika”, *Makedonska revija za kazneno pravo i kriminologija*, godina 13, broj 2, str. 336.

⁵¹ Perić, K. (1995) *Komentar krivično-pravnih propisa maloletnicima*, Beograd: Službeni glasnik, str.173.

⁵² „Službeni glasnik RS” br. 85/2005.

110/97 i *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o sudovima za mladež* – Narodne novine br. 336/02), gde smo kao drugi, nakon raspada Jugoslavije na posebne jedinice, „kodifikovali” zakone koji se odnose na maloletnike. Tako smo objedinili materiju koja je bila na tri mesta u *Zakonu o krivičnom postupku, Krivičnom zakonu i Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija. Zakon o maloletnicima* sačinjen je na poluvekovnoj dobroj praksi u krivičnom postupku u našoj zemlji i na najnovijim tekovinama modernog krivičnog prava uz obavezu „da bude poštovana socijalna pravda za sve maloletnike”.⁵³

Bitno je naglasiti kako su međunarodni krivičnopravni standardi inkorporisani u našem maloletničkom zakonodavstvu. Kada se govori o međunarodnim krivičnopravnim standardima u ovoj oblasti, moramo da pojasnimo kako formalno ne postoje jedinstveni standardi Evropske unije koji se tiču krivičnog zakonodavstva za maloletnike, ali se svakako može govoriti o međunarodnim dokumentima na svetskom nivou. Uostalom, druga polovina dvadesetog veka jeste novo poglavlje u zaštiti pojedinca i sve do Konferencije u Beču 1986. godine smatralo se da se ljudska prava nalaze u strogo unutrašnjoj nadležnosti država. Tada se napušta doktrina socijalističkih zemalja, nastaju Helsinška pravila za bezbednost i Ugovor u Mastrihtu 1992. godine. U to vreme se podrazumevalo da su prava deteta dovoljno zaštićena kroz ostala ljudska prava, te ih nije bilo potrebno izdvajati. Međutim, 20. novembra 1989. godine se na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija usvaja *Konvencija o pravima deteta*, a u rekordnom roku ju je ratifikovala i potpisala 191 zemlja (samo dve zemlje su izuzetak: SAD su potpisale, ali ne i ratifikovale Konvenciju, a Somalija nije ni jedno ni drugo). Osim ove Konvencije, za koju se može reći da je „manifest o pravima deteta” (gde je nama najinteresantniji čl. 40, koji se odnosi na principe kojih se treba držati u maloletničkom pravosuđu), postoje *Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe* iz 1985. godine (tzv. „Pekinška pravila”), *Pravila UN za maloletnike lišene slobode* 1990. godine, *Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije* iz iste godine (tzv. „Rijadske smernice”), *Standardna minimalna pravila UN za alternativne kaznene mere* (tzv. „Tokijska pravila”) takođe iz 1990. godine, *Međunarodni pakt o građanskim i političkim slobodama* od 1996. godine, *Smernice za postupanje sa decom u sistemu krivičnog pravosuđa* iz Beča, koje je 1996. godine Evropski savet doneo svojom Rezolucijom, *Opcioni protokol o zabrani prodaje dece, dečje prostitucije i pornografije* i *Opcioni protokol o zabrani uključenja dece u oružane sukobe*, oba iz 2002. godine.

Ipak, postoje dokumenti na evropskom nivou, koji su više preporuka nego jedinstvena pravila. Ovo zbog toga „što to nije lak zadatak i različite evropske zemlje imaju različite definicije maloletničke delinkvencije, deteta, maloletnika, naravno zbog različitih

⁵³ Skelton, A. et al. (2002) *Towards a Comprehensive Juvenile Justice System for Albania*, Final Report of an Expert Group Mission Organised by UNICEF, str. 3.

faktora”.⁵⁴ Razlozi za to su različite kulture i tradicije, samim tim različita zakonodavstva, uslovi života, razvijenost pravosuđa, prioriteti koje određuje država, stanje u društvu, ekonomska situacija, itd. Postoje brojne razlike u sistemu maloletničkog pravosuđa. Različiti su i osnovni stavovi oko uzrasta, o starosnom razgraničenju između deteta i maloletnika, između maloletnika i punoletne osobe⁵⁵ npr. „ne postoji na evropskom nivou politički dogovor da se sprovede jedinstvene preventivne mere, tj. nema strategije za te mere”.⁵⁶ U Evropi se pre donošenja *Konvencije o pravima deteta* uočila potreba da se pažnja fokusira na maloletničku delinkvenciju i pravosuđe i Komitet ministara je podsticao primenu diverzionih mera i alternativnih mera još 1988. godine, pa je prepoznao potrebu da se restriktivno primenjuju mere pritvora u maloletničkom krivičnom postupku. Smatrali su da multidisciplinarni pristup i učešće socijalne zaštite i drugih ustanova treba da imaju uticaj na edukativnom planu za maloletnike, pa je Evropski savet 1987. godine usvojio Preporuke (87) 20 socijalne reakcije na maloletničku delinkvenciju. Svesni različitih problema, u EU se mnogo radi na tome da se unifikuje ova materija. Evropski ekonomsko-socijalni savet je 2006. godine doneo akt „Prevenција maloletničke delinkvencije, putevi borbe sa maloletničkom delinkvijom i uloga maloletničkog pravosuđa u Evropskoj uniji”. Da je ova problematika vredna pažnje primetio je i Evropski parlament 2007. godine kada je podnet Izveštaj o maloletnim delinkventima i ulozi žena, porodice i društva (2007/11 INI), pa je zaključeno da ova oblast treba da bude jedan od prioriteta u sledećih pet godina.

U Briselu je formirana International Juvenile Judiciary Observatory (IJJO),⁵⁷ tu je kreirana jedinstvena vizija budućnosti maloletnika i mladih u Evropi. Ona sadrži zvanične strategije, preporuke za promene, kao i programe sa prioritetima. Među ovim poslednjim su: izgradnja mreže najboljih profesionalaca koji se bave maloletnicima, podsticanje razvoja specijalnih studija o maloletnim delinkventima na univerzitetima, podržavanje civilnog sektora koji je kompatibilan i treba da pomogne u rešavanju konkretnih problema sa maloletnim delinkventima. Uz ovo je data preporuka da se obezbede finansijska sredstva, kako bi ove prethodne zadatke i projekte zemlja mogla da ostvari.

⁵⁴ http://ec.europa.eu/justice/home/news/consulting_public/001/contributions/international_juvenile_justice_observatory_en.pdf (29.6.2012.) str. 2.

⁵⁵ Na primer, granica maloletnog deteta u Nemačkoj i Španiji je 15 godina za razliku od najvećeg broja drugih evropskih zemalja gde je to 14 godina. U Nemačkoj postoji tendencija da se pod mladim punoletnim licima podrazumevaju osobe do dvadesetpete godine, a uobičajeno je da to bude do dvadesetprve godine.

⁵⁶ *Opinion of the European Economic and Social Committee on The prevention of juvenile delinquency. Ways of dealing with juvenile delinquency and the role of the juvenile justice system in the European Union*, Official Journal C 110 , 09/05/2006 P. 0075-0082 . str. 1.

⁵⁷ Vidi fusnotu 6, str. 1.

IJJO je organizovala više konferencija sa temom maloletničkog pravosuđa uz preporuku da se ono unifikuje. Napravljeni su programi za period 2007. do 2013. godine. Smišljen je program mera prevencije maloletničke delinkvencije, kooperacije na polju maloletničkog pravosuđa i program DAPHNE III – Borba protiv nasilja nad decom i maloletnicima. Izgrađen je i poseban akcioni program, pre svega, usmeren na omladinu u lošim uslovima, maloletna lica sa invaliditetom i maloletnika bez roditeljskog staranja, kao i plan pomoći nestaloj deci. Osmišljen je i novi program razvoja i praćenja maloletničkog pravosuđa. Posebno je ukazano na potrebu harmonizacije nacionalnih statistika, izrade zajedničkih minimalnih standarda i podsticanja naučnih istraživanja u ovoj materiji.⁵⁸ Naglašeno je da su prevencija i socijalna reintegracija kako izvršilaca, tako i žrtava podjednako važan element u ukupnom tretmanu maloletničke delinkvencije.⁵⁹ Napravljeno je više konferencija 2004. godine u Salamanki, 2006. godine u Briselu, 2008. godine u Valensiji, 2010. godine u Rimu, gde je tema bila izgradnja maloletničkog pravosudnog sistema, pristup i metodi koji se bave mentalnim poremećajima i problemima droge. Za 2012. godinu je predviđena konferencija u novembru mesecu u Londonu, sa temom problema koji se pojavljuju sa ekonomskom krizom 2008. do 2011. godine i činjenice da je sve veći broj maloletnika na marginama društva sa niskim moralnim normama i problemima sve većih migracija iz ekonomskih razloga.

Naša država, kao najveći broj drugih, učestvuje preko bilatelarnih i višestranih sporazuma u toj materiji, međunarodnih organizacija, vladinih i nevladinih organizacija, kao i organa koji su u tu svrhu formirani. Svi oni učestvuju putem normiranja tih prava, njihovim unapređenjem i zaštitom. Međunarodni instrumenti i mehanizmi za kontrolu, sprovođenje i nadzor su razna tela i organi – Komitet za prava deteta koji je 1991. godine formiran radi praćenja i sprovođenja Konvencije o pravima deteta. Postoji i organ MOR za žalbe i predstavke, Crveni Krst, Amnesty International, Defence for Children International, UNICEF, UNESCO, Komesar za prava deteta, Ombudsman za decu.

Naša zemlja u ovoj oblasti u potpunosti „prati” savremene trendove, a osnovni principi su u primeni već više od pola veka. Naše maloletničko pravosuđe primenjuje jedan vrlo napredan i savremeni *Krivični zakonik*. Pored toga, Ustav u čl. 18. garantuje primenu zajamčenih ljudskih i manjinskih prava i sadrži odredbe koje se tiču prava deteta u čl. 64, te mogućnost da se neposredno primenjuju i sve konvencije bez usvajanja posebnog zakona u čl. 16. Postoji i Ombudsman – zaštitnik građana, koji ima i zamenika za prava deteta. Ombudsman funkcioniše na tri nivoa: državnom,

⁵⁸ Vidi fusnotu 7. i 8, str. 9-11.

⁵⁹ Ibidem, str. 8-9.

pokrajinskom i lokalnom. Osnovan je Savet za prava deteta, kao savetodavno telo pri Vladi Republike Srbije i usvojen je *Nacionalni plan akcije za decu* u februaru 2004. godine, gde su definisani prioriteti u domenu prava deteta do 2015. godine. Posebno je bitno naglasiti da je od 2005. godine u primeni *Porodični zakon*, koji ima veoma visoke standarde, koji se, na žalost, primenjuje samo delimično u celoj Srbiji, jer njegova primena nije moguća na Kosovu.

Na inicijativu Centra za prava deteta iz Beograda, septembra 2007. godine obrazovana je Koalicija organizacija civilnog društva koja se bavi pitanjima unapređenja promovisanja i zaštite prava deteta. Nju čini 20 organizacija iz Srbije, koje su inače pripremile i Alternativni izveštaj Komitetu za prava deteta.⁶⁰ Možemo se pohvaliti postojanjem dvadesetčetvorčasovne dečje SOS linije. Dečja koalicija je formirana 2009. godine, gde deca prate primenu *Opcionih protokola uz Konvenciju o pravima deteta*.

Da se ponovo vratimo *Zakonu o maloletnicima*. Uz već navedene karakteristike, u njegovim rešenjima je izbegnut procesni formalizam i nepotrebna sudska krutost, čime se postupak čini jednostavnijim i kraćim (ne donosi se rešenje o sprovođenju istrage, vaspitne naloge mogu da primenjuju i sudija i tužilac, sudija nije vezan predlogom tužioca da primeni određenu vaspitnu meru ili maloletnički zatvor, itd.). Razvijaju se elementi procesne inkvizicije, a slabe elementi akuzatornosti, te se uvodi nova ideja u krivični postupak: to je medijacija – poravnanje sa oštećenim. Konstituišu se široka procesna ovlašćenja u izboru najbolje sankcije, zbog čega jača uloga tužioca koji ima veliku mogućnost primene načela oportuniteta (čl. 58. *Zakona o maloletnicima*), što je sasvim u duhu Konvencije 40 (3) „Pekinških pravila” 14 (4) da se izbegne sudske postupak, to su divergentne mere koje se zovu kod nas vaspitni nalozi (čl. 5. do čl. 8. *Zakona o maloletnicima*), a koje je moguće primenjivati za manje društveno opasna krivična dela i kod maloletnika koji ranije nisu bili u postupku, priznaju delo, imaju pozitivan stav prema oštećenom, a izriču ga tužilac ili sudija u zavisnosti u kojoj fazi postupka se odluči da se „skrene pravda”.

Slabi uloga oštećenog (mada on uvek biva obavešten o odustanku od gonjenja tužioca i ima pravo preuzimanja krivičnog progona u roku od osam dana o čemu odlučuje Veće za maloletnike). Takvu mogućnost o preuzimanju gonjenja i da o tome odlučuje spomenuto Veće ima i Centar za socijalni rad, koji ima veoma aktivnu ulogu tokom celog krivičnog postupka prema maloletniku (čl. 52. i čl. 53. *Zakona o maloletnicima*), čime su poštovana „Pekinška pravila”, Evropska pravila I A15, gde poseban tim treba da prikuplja podatke o ličnosti maloletnika, što je kod nas dosledno sprovedeno

⁶⁰ Inicijalni alternativni izveštaj o primeni fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta, prodaji dece, dečje prostitucije, pornografije i inicijalni akt i izveštaj o primeni fakultativnih protokola uz Konvenciju o pravima deteta i učešće dece u oružanim sukobima (Save the Children Beograd 2003, str. 8)

već više od pola veka. On, između ostalog, prikuplja podatke o ličnosti maloletnika, psihološkom profilu, utvrđuje porodični i obrazovni status, utvrđuje njegovu zrelost i eventualne mogućnosti rizika (čl. 16. *Zakona o maloletnicima*). Centar za socijalni rad sprovodi vaspitne naloge, te nadgleda sprovođenje vaspitnih mera o čemu na šest meseci šalje izveštaj sudu.

Očigledno se promovise saradnja svih društvenih i državnih institucija, koja je najčešće veoma delotvorna, a sve to u „najboljem interesu deteta” (čl. 3. *Konvencije o pravima deteta* i čl. 5. (1) „Pekinških pravila”, koji princip je, reklo bi se, veoma dosledno primenjen kroz ceo naš *Zakon o maloletnicima*). Zbog tog principa odstupa se od mesne nadležnosti krivičnog suda, te je ovde nadležan sud prebivališta ili boravišta maloletnika, a ne gde je delo izvršeno ili gde je nastupila posledica krivičnog dela. Iz istog razloga, niko nema pravo da bude oslobođen dužnosti svedočenja okolnostima potrebnim za ocenu ličnosti i stepena duševnog razvoja maloletnika. U tom duhu je predviđeno u čl. 66. našeg *Zakona o maloletnicima* da, ukoliko ima potrebe za izdvajanjem iz sredine, maloletnik bude smešten u vaspitnu ustanovu dok traje postupak.

Maloletnici u našem krivičnom postupku imaju pravo na stručnu besplatnu pomoć (čl. 40. *Konvencije*, „Evropskog pravila” F120.1 i čl. 64. i 65. *Zakona o maloletnicima*), jer od prvog saslušanja u policiji moraju imati branioca, koji uvek mora biti prisutan, a mora biti prisutan i roditelj ili staralac. Dosledno je sproveden i princip privatnosti (čl. 40. VII (3)) *Konvencije*, „Pekinška pravila” 8, „Evropska pravila” 40 VIII (jer je uvek isključena javnost na suđenju maloletniku – čl. 75. *Zakona o maloletnicima*). Predviđena je zabrana objavljivanja toka suđenja, a to se može učiniti samo uz sudsku dozvolu (čl. 55. *Zakona o maloletnicima*) i nikad se ne objavljuje ime maloletnika ili bilo koji podatak na osnovu koga bi se moglo zaključiti o kome je reč.

Posebno želim da naglasim da je princip o obavezi specijalizacije predviđen u čl. 22. „Pekinških pravila” i „Evropska pravila” I A18 i VI 127.2. poštovan kod nas i ranije, gde smo imali primenjenu funkcionalnu specijalizaciju: u sudu su postojale posebne sudije i veća za maloletnike, a u tužilačkoj organizaciji su bila posebna odeljenja za maloletnike u većim okružnim tužilaštvima, a u manjim posebni tužioci su se bavili maloletničkom problematikom. Sada se predviđa obaveza stalnog usavršavanja svih učesnika u krivičnom postupku. Počev od policije, preko tužioca, sudije i branioca neophodno je da svi imaju posebna znanja u vezi sa maloletničkom materijom o čemu se izdaje poseban sertifikat, ranije u Pravosudnom centru, a sada u Pravosudnoj akademiji na osnovu čl. 165. *Zakona o maloletnicima*, bez koga ne može uopšte da se učestvuje u krivičnom postupku prema maloletniku. U sudskoj praksi zauzet je stav da se radi o relativno bitnoj povredi odredaba krivičnog postupka kada je učestvovao neko ko nije imao sertifikat o posebnim znanjima u skladu sa prethodno navedenim članovima, ali ta praksa je, nažalost, samo kod nekih veća. Recimo, moramo da

pohvalimo odluku Apelacionog suda u Beogradu KŽ-1 br. 6517/11 od 12. 1. 2012. godine, gde je ukinuta odluka Osnovnog suda u Boru zbog toga što je odlučivao sudija pojedinac, a ne veće, a i zbog toga što sudija nije imao sertifikat u smislu čl. 165. *Zakona o maloletnicima*.

Ispoštovana je i obaveza za efikasnost (čl. 40. (2) B Konvencije, „Pekinsko pravilo” 20, te „Evropska pravila” I A3 i čl. 56. *Zakona o maloletnicima*). Svi rokovi su kraći, recimo upola je kraći rok za žalbu na sudsku odluku kojom se okončava sudski postupak, a postoje zakonska obaveza sudije za maloletnike da na mesec dana predsedniku suda referiše iz kojih razloga nije okončan postupak.

Pritvor je izuzetna mera, retko se primenjuje, samo kod ozbiljnijih krivičnih dela i gde je nužno zbog ličnosti maloletnika – čl. 67. *Zakona o maloletnicima* i znatno je kraći nego u redovnom krivičnom postupku. Tu su primenjena „Evropska pravila” I A10, te isključivo po nalogu suda – „Evropska pravila” I V12. Pravi se razlika između starijeg i mlađeg maloletnika, čije je doslovno sprovedeno „Pekinsko pravilo” 26 i 37-C i čl. 40. (4) Konvencije, jer postoje posebne institucije za izdržavanje sankcija maloletnika.

Kod nas postoji apsolutna krivična neodgovornost ispod 14 godina, maloletno lice je između 14 i 18 godina, a mlađe punoletno lice između 18 i 21 godine. Ovo znači da je striktno poštovano „Pekinsko pravilo” 14 (4), „Rijadske smernice”, te Konvencije 39 i 40 (1), kao i „Evropska pravila” I A3, budući da je odgovornost deteta povezana sa uzrastom. Na primer, maloletnički zatvor ne može biti izrečen mlađem maloletniku, već samo starijem. Mere se primenjuju bazirane na uzrastu i principu individualizacije („Evropska pravila” I A20), a kod nas se primenjuju duže.

Kod nas mere maloletnicima izriču ili tužilac ili sud, a ovo je u skladu sa „Evropskim pravilima” I A20 i obaveze da se te mere definišu zakonom, a opet je to u skladu sa „Evropskim pravilima” I A2.

Roditelj i zakonski zastupnik je uključen u postupak prema maloletniku od samog početka postupka i sve vreme je tu – „Evropska pravila” I A14, a kod nas je to više od pola veka u primeni.

Naša država kao potpisnik *Konvencije o pravima deteta* i Protokola 2007. godine podnela je Komitetu za prava deteta Inicijalni izveštaj o primeni ove Konvencije za period od 1992. do 2005. godine. Komitet je na svom 1326 i 1327 sastanku od 27. maja 2008. godine u Ženevi usvojio sledeće zaključne primedbe:⁶¹ pozitivna ocena zakonodavstvu, počevši od Ustava preko izmenjenog *Zakonika o krivičnom postupku* do *Zakona o maloletnicima*. Pohvaljeno je i usvajanje Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda 6. aprila 2001.

⁶¹ Citirano prema *NeOstvarivanje prava deteta u Srbiji* (2008) Beograd: Centar za prava deteta, str. 56-57.

godine i Konvencije MOR 182, kao i brojne akcije, te pokretanje različitih projekata koji imaju za cilj reintegraciju maloletnih prestupnika u društvu.

Postoje zaključne primedbe koje govore o negativnim aspektima, jer nema sveobuhvatnog zakona o detetu, nema jasne raspodele finansijskih sredstava, ne vode se na jedinstven i sveobuhvatan način podaci o maloletničkoj delinkvenciji (treba dodati da nema takve evidencije ni o deci – žrtvama). Nema osmišljene redovne obuke svih lica koja su u kontaktu sa maloletnicima. Nedovoljna je i saradnja državnog sektora i građanskog društva. Takođe nam je zamereno da nema na nivou države sistematskog prikupljanja podataka i istraživanja nasilja nad decom, te da nema dovoljno službi koja se brinu o oporavku i reintegraciji ovih žrtava krivičnih dela.⁶² Preporučeno je da se naša država obrati, između ostalog, i Međuagencijskom panelu UN za maloletničko pravosuđe i UNICEF-u za dalju tehničku pomoć u oblasti maloletničkog pravosuđa.⁶³

Smatram da ima i slabosti u tom smislu da „Evropsko pravilo” I A19 obavezuje državu da mora imati odgovarajući, odnosno, dovoljan broj kadrova i resursa, te da nedostatak sredstava nikad ne sme biti izgovor za kršenje ljudskih prava maloletnih delinkvenata, što očigledno mi nismo do sada mogli da poštuemo. Slučaj je takav i sa „Evropskim pravilom” I A20, gde je sprovođenje bilo koje sankcije ili mere neophodno podvrgnuti proveru, te je predviđena inspekcija od strane države, ali i nezavisnom moritoringu, koji do sada uopšte kod nas nije institucionalizovan. Postoji sporadično, jer Ministarstvo pravde i veliki broj nevladinih organizacija vrši proveru, ali ova nije stalna i kontinuirana. U praksi je redovna samo sudska kontrola. Posebno smatram da treba naglasiti da je jedan od naših osnovnih nedostataka (to nam se zamera i iz međunarodne i evropske zajednice) da maloletnici lišeni slobode moraju biti u programu koji je napravljen posebno za njih i koji ih priprema za ono što će se raditi kada budu pušteni iz pritvora, gde će se poštovati njihov individualni budući program („Evropsko pravilo” II S50.1). Kad se govori o pritvoru, mora se reći da nemamo mogućnosti da poštuemo i „Evropsko pravilo” II S59.1. koje predviđa da maloletnik u pritvoru bude čuvan posebno, nikako sa punoletnim licima. Mi nemamo finansijskih uslova za to, a takođe nemamo ni integraciju u školski sistem maloletnika koji su u pritvoru.

Da zaključimo, tretman maloletničke delinkvencije i prateće zakonodavstvo u Srbiji nema ujednačen kvalitet kada se gleda sa aspekta evropskih i međunarodnih standarda. Mnogo pre evropskih zemalja, recimo, imali smo izuzetno dobro zamišljeno maloletničko pravosuđe i zakon, ali i praksu u kojoj su na dobar način

⁶² Ibidem, str. 58-64.

⁶³ Ibidem, str. 94.

tretirali maloletnika i primenjivali najbolje moguće principe. Čak neku deceniju pre *Konvencije o pravima deteta* i pratećih protokola smo osnovne principe kako propisali u regulativi, tako i poštovali u praksi, kao što je na pr. princip „u najboljem interesu deteta”, princip „privatnosti” itd. Međutim, finansijski problemi, prethodna decenija sa inflacijom, sankcijama, ratnim okruženjem, nedavni raspad države i formiranje nove, nedostatak dobre organizacije i komunikacije svih relevantnih faktora u društvu koji se bave ovom problematikom umnogome čine da nismo sada na najvišem nivou. Država ne prepoznaje da je ovo jedna od materija koja bi trebalo da ima prioritet, te se, takođe, ne povezuje sa nevladinim sektorom, koji tu mnogo može da pomogne. Posebna slabost su nam različite ustanove i deo školstva, te socijalnih službi koje bi trebalo da se bave maloletničkom delinkvencijom, kako u krivičnom postupku, tako i sprovođenjem mera i sankcija, a naročito kada je neophodno integrisati ili reintegrirati maloletnike u društvo. Imamo ogroman broj problema pri sprovođenju vaspitnih mera, koje su izuzeto dobro zamišljene, čak se ponegde na takav način i primenjuju, ali je potpuno neujednačena praksa u celoj zemlji. Ima nedorečenosti i nedoumica, ko je najbolji nosilac mera u praksi, da li jedan ili više faktora itd. Uzgred, i dalje nemamo mogućnost da smestimo u posebno odeljenje ili ustanovu maloletnika koji ima psihijatrijske probleme, te nemamo, takođe, ustanove gde bismo mogli da lečimo samo maloletnike od problema zavisnosti, kako od droge, tako i od alkohola, koji ne bi bili smešteni zajedno sa punoletnim licima (važno je jer smo među prvim zemljama po maloletničkom alkoholizmu).

Dakle, srpski zakonski okvir je veoma dobar, jedan je od najhumanijih, ali je praksa, iz objektivnih razloga u kojem se naše društvo nalazi, naša najveća slabost. Misao „zakoni vrede onoliko koliko vrede ljudi koji ih sprovode”, kod nas najčešće ima pozitivnu konotaciju, jer su ljudi koji se bave maloletničkim pravosuđem u Srbiji najčešće entuzijasti i zaljubljenici u svoj posao. Međutim, ovu problematiku nikako ne treba ostaviti samo njima, već zbilja povećati napore u društvu da se na pažljiviji i sveobuhvatniji, te kvalitetniji način organizuje bavljenje maloletničkom delinkvencijom.

Kod nas, kao i u savremenom svetu, maloletnička delinkvencija ima sve приметnije mesto iz više razloga. Prvo, bavljenje ovom problematikom je povezano sa idejom o mestu deteta i maloletnika u društvu, što dobija na značaju sa *Konvencijom o pravima deteta*. Drugo, nesporno je da je pravilno rešavanje maloletničke delinkvencije, suštinski, i odlična prevencija kriminaliteta punoletne populacije. Treće, moramo da priznamo zastrašujući podatak da su maloletnici „regrutovani” od strane organizovanog kriminala, te je zato jako važno da se društvo na najbolji mogući način pozabavi ovim problemom. Diogen je bio u pravu kada je rekao: „Temelj svake države je vaspitanje mladih”, što bi značilo i da je uspešno rešavanje maloletničke delinkvencije važno za bolje funkcionisanje društva.

Analiza postupanja prvostepenih sudova u maloletničkim predmetima sa stanovišta prvostepenog suda

Suzana Grujović*

Krivični postupak prema maloletnicima sa posebnim osvrtom na funkcionisanje u praksi

Donošenjem *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu *Zakon o maloletnicima*) od 1. januara 2006. godine, učinjen je značajan korak u procesu suzbijanja maloletničke delinkvencije i prevencije budućeg pojavljivanja maloletnika kao počinitelaca krivičnih dela. Po prvi put se definiše kategorija lica na koje se zakon odnosi. U tom smislu, *Zakon o maloletnicima* se primenjuje kako prema maloletnim počiniocima krivičnih dela, tako se odredbe ovog zakona primenjuju i na punoletna lica kada im se sudi za krivična dela koja su učinili kao maloletnici, a ispunjeni su uslovi koje predviđa ovaj zakon, kao i na lica koja su krivično delo učinila kao mlađa punoletna lica. Zakon takođe sadrži i odredbe o zaštiti dece i maloletnika – maloletnih lica, kao oštećenih u krivičnom postupku. Po prvi put se precizira da se licu koje u vreme izvršenja protivpravnog dela po zakonu predviđeno kao krivično delo, a koje nije navršilo 14 godina (dete) ne može izreći krivična sankcija ni primeniti druge mere koje predviđa ovaj zakon i nemogućnost vođenja krivičnog postupka u odnosu na to lice, u okviru kojeg bi se jedino i mogla izreći krivična sankcija. Maloletno lice je lice koje u vreme izvršenja krivičnih dela navršilo 14 godina, a nije navršilo 18 godina.

U pripremnom postupku, članom 67. *Zakon o maloletnicima* predviđa da sudija za maloletnike može odrediti da se maloletnik stavi u pritvor kada za to postoje razlozi iz čl. 142. st. 2. *Zakonika o krivičnom postupku*, ako se svrha radi čijeg ostvarenja pritvor određen ne može postići merom privremenog smeštaja maloletnika iz čl. 66. st. 1. *Zakona o maloletnicima*.

Član 66. st. 1. *Zakona o maloletnicima* predviđa da se maloletnik po rešenju sudije za maloletnike u toku pripremnog postupka može smesti u prihvatilište, vaspitnu ustanovu, da se stavi pod nadzor organa starateljstva ili da se smesti u drugu porodicu ako je to potrebno radi izdvajanja maloletnika iz sredine u kojoj je živeo ili u kojoj radi.

* Suzana Grujović je sudija za maloletnike Višeg suda u Kragujevcu.

U praksi postoje problemi za primenu čl. 66. st. 1. *Zakona o maloletnicima*, s obzirom na to da ne postoje prihvatilišta u svim gradovima u kojima postoje Viši sudovi pred kojima se vodi postupak prema maloletnicima, a slanje maloletnika u gradove gde prihvatilišta postoje iziskuje postojanje mogućnosti direktnog kontakta između sudova i prihvatilišta u smislu mogućnosti prihvatanja maloletnika, načina i vremena dovođenja maloletnika, kao i činjenice da li postoje prihvatni kapaciteti, kao i niza drugih propratnih aktivnosti u vezi sa smeštajem maloletnika u prihvatilište, odnosno troškova prevoza maloletnika do odredišta odnosno do prihvatilišta u koje se dete smešta. Takođe, ne postoje ni „druge porodice”, koje bi bile dostupne sudu za donošenje rešenja u smislu čl. 66. st. 1. *Zakona o maloletnicima*, a i ako postoje, to je u veoma malom broju, a ni vaspitne ustanove koje postoje na teritoriji Republike Srbije nemaju dovoljno kapaciteta ni resursa za postupanje u ovakvim slučajevima. U praksi, sudija za maloletnike donosi rešenje za privremeni smeštaj maloletnika u Dečji dom, kada za to postoje kapaciteti u Domu, shodno čl. 66. st. 1. *Zakona o maloletnicima*, ili određuje pritvor shodno čl. 67. *Zakona o maloletnicima* kada je to neophodno.

Prema maloletnim učinocima krivičnih dela, shodno čl. 9. *Zakona o maloletnicima* mogu se izreći vaspitne mere, kazne maloletničkog zatvora i mere bezbednosti predviđene čl. 79. *Krivičnog zakonika*, osim zabrane vršenja poziva dužnosti ili delatnosti. Maloletno lice prema kome je izrečena bilo koja vaspitna mera iz čl. 11. *Zakona o maloletnicima*, ne smatra se osuđivanim licem, smatra se osuđenim samo ako je izrečena kazna maloletničkog zatvora.

U praksi postoje problemi za primenu vaspitne mere *upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje* (čl. 23. *Zakona o maloletnicima*), s obzirom na to da takva ustanova ne postoji na teritoriji Republike Srbije. Tendencija zakonodavca je da se umesto mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, kada se za to stiču uslovi i to određene kategorije maloletnika, shodno čl. 81. *Krivičnog zakonika* (obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi), izrekne zavodska mera *upućivanje u ustanovu za lečenje i osposobljavanje*. Imajući u vidu da navedena ustanova ne postoji, maloletnik se u takvom slučaju upućuje u ustanovu u kojoj se izvršava mera bezbednosti iz čl. 81. *Krivičnog zakonika*, a to je prema čl. 13. st. 1. tač. 4. *Zakona o izvršenju krivičnih sankcija*, Specijalna zatvorska bolnica, mada bi prema čl. 146. st. 1. ovog Zakona mogla biti neka opšta ustanova. U praksi postoji problem u vezi sa upućivanjem maloletnika u neku drugu opštu ustanovu osim u Specijalnu zatvorsku bolnicu s obzirom na to da druge ustanove ne prihvataju ovakvu kategoriju maloletnih počinitelja krivičnih dela. U praksi, u spornim slučajevima socijalni radnik sprovodi maloletnika u bolnicu Centralnog zatvora Beograd, bez pratnji zdravstvenih radnika. Ne postoje uslovi, odnosno način i sredstva, kojima

bi se maloletniku u konkretnom slučaju obezbedila pratnja zdravstvenih radnika od mesta njegovog prebivališta odnosno boravišta ili pritvorske jedinice, do bolnice Centralnog zatvora.

Po pitanju rehabilitacije osuđenih maloletnika, primenjuju se, shodno čl. 38. *Zakona o maloletnicima*, odredbe čl. 97-100. *Krivičnog zakonika*, iz čega proizilazi da se rehabilitacija može dati licu osuđenom na kaznu do tri godine (čl. 98. st. 2. tač. 5. *Krivičnog zakonika*), odnosno na kaznu zatvora do pet godina (čl. 99. st. 1. *Krivičnog zakonika*), uz prestanak svih pravnih posledica osude, i smatranja da je to lice neosuđivano, dok za izrečene vaspitne mere u *Zakonu o maloletnicima* nije data mogućnost bilo kakve rehabilitacije. Vaspitna mera povlači određene pravne posledice odnosno gubitak određenih prava, što bi se moglo otkloniti, pod određenim uslovima, rehabilitacijom kojom se briše osuda i prestaju pravne posledice. S obzirom na to da ne postoji zakonska ni sudska rehabilitacija kojom se brišu izrečene vaspitne mere čime prestaju sve njene pravne posledice a koje su izrečene maloletnim učiniocima krivičnih dela, to se oni stavljaju u neravnopravan položaj u odnosu na maloletnike kojima je izrečena kazna maloletničkog zatvora, odnosno punoletna lica kojima je izrečena odgovarajuća osuda odnosno kazna. S obzirom na navedeno, potrebno je da se *Zakonom o maloletnicima* reguliše i ovaj nedostatak.

Rezultati, pitanja i problemi u sprovođenju Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, pre i posle reforme pravosuđa u Srbiji – pogled iz prakse

Savo Đurđić

Predmet ovog rada je doprinos razmatranju osnovnih rezultata, pozitivnih i negativnih, otvorenih pitanja i problema u radu sa maloletnim učiniocima krivičnih dela u sprovođenju *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*), pre i posle reforme pravosuđa u Srbiji. U radu se, polazeći od iskustva i saznanja iz višegodišnjeg svakodnevnog rada sa maloletnim učiniocima krivičnih dela i maloletnim licima kao oštećenima, participacije u istraživanjima i edukacijama o svim aspektima sprovođenja *Zakona o maloletnicima* od njegovog donošenja 2005. godine, ukazuje na istorijat, rezultate, aktuelne i sistemske probleme u sprovođenju *Zakona o maloletnicima*, ali i moguća rešenja za uspešniju, ujednačeniju i širu primenu pojedinih zakonskih instituta.

Cilj rada je i da se, na osnovu konkretnih podataka i primera iz prakse Višeg suda u Novom Sadu, koji je nadležan za Južnobački okrug sa Novim Sadom kao urbanim centrom Vojvodine, konstatuje i ukaže, na određene trendove u oblasti maloletničke delinkvencije od početka realizacije *Zakona o maloletnicima*, te aktuelne probleme u radu državnih organa u vezi sa tim. Želimo da informišemo stručnu i drugu javnost o tome kakvi su i u kojim uslovima ostvareni rezultati u radu na predmetima prema maloletnicima u prve četiri godine nakon donošenja *Zakona o maloletnicima*, te posebno nakon promena u pravosuđu, 2010. i 2011. godine, ali i šta je u tom pogledu značila očuvana i ojačana saradnja na lokalnom nivou. Na kraju se, u vezi sa svim iznetim, ukazuje i na određena pitanja funkcionisanja celine sistema maloletničkog pravosuđa u Srbiji, koja su prepoznala skorašnja istraživanja, izazove koji nas čekaju u narednom periodu. Zbog ograničenosti obima koji rad može imati, nagovešteni konkretni predlozi za izmene i dopune *Zakona o maloletnicima* su iz ovog rada izostali, tim pre što smo upoznati da je nakon radne verzije *Zakona o izmenama i dopunama Zakona o*

* Savo Đurđić je sudija za maloletnike Višeg suda u Novom Sadu. Član je radne grupe za razvoj standarda i procedura primene vaspitnih naloga. savo.djurdjic@gmail.com

maloletnicima, koja nam je poznata i navodi se u referenci, u toku ovog leta radna grupa Saveta za praćenje rada u oblasti maloletničkog pravosuđa i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima, sačinila novu verziju koja još nije poznata široj stručnoj javnosti.

Prve godine primene Zakona o maloletnicima

Smatramo da bi u pristupu naslovljenoj temi, na početku trebalo da se postavi pitanje: da li postoje i kakve ocene i analize dosadašnje prakse u realizaciji odredaba *Zakona o maloletnicima* koji je donet septembra 2005. godine, a stupio na snagu i primenjuje se od 1. januara 2006. godine? Da podsetimo da je donošenje *Zakona o maloletnicima* kao prvog posebnog zakona koje je objedinio sve krivične materije koje se odnose na oblast maloletničkog pravosuđa, izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima i krivičnopravnu zaštitu maloletnih lica, značilo početak nove, savremene istorije i prakse rada u ovim oblastima. *Zakon o maloletnicima* uvodi zakonom predviđene alternativne mere – vaspitne naloge prema maloletnicima, obaveznu edukaciju sudija, tužilaca, policajaca i branilaca, osavremenjuje sistem krivičnih sankcija (pored ostalog, skraćuje njihovo trajanje, omogućava samostalno i kumulativno izricanje posebnih obaveza), uz prebacivanje kompletne nadležnosti u ovoj oblasti na okružne sudove i donosi druge značajne promene. Ukoliko maloletnik i njegovi roditelji ne angažuju branioca ili za oštećeno maloletno lice punomoćnika, sud je dužan u svim predmetima da ga odmah postavi po službenoj dužnosti i to na teret budžeta Republike Srbije. Zbog navedenog, donošenje *Zakona o maloletnicima* kao posebnog zakona je samo po sebi bio kuriozitet i veliki izazov za naše krivično pravosuđe i da nije bilo kratkog, tromesečnog, *vacatio legis*. Istovremeno, i pre svega, bila je to „idealna prilika” da se postojeća zakonodavna rešenja i praksa usklade sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti.

Donošenjem *Zakona o maloletnicima* definitivno su u našim uslovima promovisani, nadovezujući se na značajnu reformu iz 1959. godine, koncept krivične odgovornosti na osnovu pokreta nove društvene odbrane, a koji ima u vidu ličnost uzetu kao (bio-psiho-socijalnu) celinu, savremeni uporednopravni koncepti postupanja prema maloletnim prestupnicima. „Šematski prikazano, u ovoj koncepciji sve se svodi na sledeći odnos: ličnost učinioca krivičnog dela – odgovarajuća krivična sankcija, u ovom slučaju vaspitna mera. Krivično delo je samo povod da se reaguje. Preko ovih odredaba (radi se o čl. 12. Izbor vaspitne mere) vidljiv je uticaj zaštitničkog (welfare) modela u određivanju krivičnopravnog statusa maloletnika, kod kojeg je sve podređeno maloletniku i njegovim potrebama, mada je preko odredbe da je maloletnik *naknadio ili pokušao da naknadi pričinjenu štetu* uzeta u obzir i žrtva, doduše u dosta ograničenom obimu.” Prof. dr O. Perić je u svom *Komentararu Zakona o maloletnicima* istakao citirano, imajući u vidu da je zakonodavac za primenu kazne maloletničkog zatvora ustanovio drugačije kriterijume i posebne kriterijume za primenu sankcija

prema mlađim punoletnim licima, te nagovestio da će „komplikovana rešenja” stvoriti u dosta slučajeva probleme u praktičnoj primeni. Značajna je bila podrška i pomoć pojedinih međunarodnih institucija u našoj zemlji i nevladinog sektora (UNICEF, fondacije pojedinih zemalja, Centar za prava deteta i dr.) da se ne odustane već na početku od primene *Zakona o maloletnicima* i novih rešenja, s obzirom na to da su manje javno, a više interno, mnogi profesionalci iz vrha pravosuđa, ali i pojedini teoretičari krivičnog prava, iznosili, i pre nego što je *Zakon o maloletnicima* donet, ozbiljne rezerve u pogledu novog zakona i mogućnosti njegove primene u našim uslovima, posebno u odnosu na određene značajne inovacije.

Navedena „prilika” za donošenje *lex specialisa* za maloletne učinioce krivičnih dela nije propuštena, ali je – koliko smo upoznati – uslov da *Zakon o maloletnicima* uđe u skupštinsku proceduru bio da se ne insistira na tome da njegovo donošenje i primena zahtevaju nova materijalna ulaganja. To je verovatno jedna od osnovnih protivrečnosti i problema u implementaciji ovog zakonskog projekta. Nedostajao je, dakle, program prilagođavanja postojeće organizaciono-kadrovsko-materijalne strukture novim zakonskim uslovima i zahtevima. Godinama zatim, iako se radilo na edukaciji i određenim istraživanjima, niko više nije pratio, istraživao, niti se pitao o onome šta su praktičari uočavali, npr: kako to da sistem troši dvostruko ili trostruko veća sredstva na odbrane po službenoj dužnosti (koje su postale obavezne u svim, pa i u najbanalnijim slučajevima, bez obzira na učešće sertifikovanih profesionalaca i zakonskih zastupnika tokom celog postupka, mogućnost izricaja vaspitnog naloga već u prekrivičnom postupku i dr) ili naknade punomoćnika u slučaju maloletnih oštećenih, nego u prethodnom periodu, a ne ulaže se – sistemski – u institucije u kojima se realizuju vaspitne mere i u veći broj sudija, tužilaca ili voditelja slučaja za maloletnike, njihovu stalnu edukaciju i uslove rada!?

S druge strane, poznata je ocena većine domaćih i stranih eksperata – užih specijalista iz ove oblasti, da je tekst *Zakona o maloletnicima* u skladu sa savremenim zakonskim rešenjima, posebno je pohvaljen propisani registar i odredbe o izvršenju sankcija prema maloletnicima. U međuvremenu, akcenat domaćeg tima eksperata koji su radili na ovom zakonu bio je na edukaciji kadrova u ovoj oblasti kojima je za rad neophodno pohađanje jednodnevnog seminara i sertifikat – praktično licenca za rad. Istovremeno, praktičari – sudije, tužioc, branioci, radnici centara za socijalni rad, policajci... „bombarduju” isti tim domaćih stručnjaka konkretnim pitanjima iz prakse, na koja traže hitne odgovore. Iako na početku primene novog zakona, a i danas, kako smo već rekli, nisu obezbeđeni svi bitni organizacioni, kadrovski i drugi materijalni uslovi za primenu osavremenjenog sistema maloletničkog pravosuđa, u većini sredina, kao i u sredini u kojoj radim, počeli smo odmah i zajedno sa drugim subjektima u sistemu da radimo na njegovoj celovitoj primeni.

Zakasnelo formiranje Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnicima

Pojedine sudije, tužioci i predstavnici centara za socijalni rad pokušavaju odmah da primenjuju ne samo inovirana, nego i sasvim nova zakonska rešenja, jer se bez prakse – makar i uslovne – eksperimentalne, ista ne mogu sagledati, pratiti, proveravati i ispravljati. Po našoj oceni, te 2006. godine, koja je bila na neki način izborna za sudije i tužioce za maloletnike jer je najveći broj njih radio na opštinskom nivou koji je izgubio nadležnost (a nije se imalo u vidu da bi automatski sa stupanjem na snagu *Zakona o maloletnicima* trebalo kadrovski popuniti sastav okružnih sudova i tužilaštava iskusnim i specijalizovanim profesionalcima), u uslovima kada je, dakle, apsolutno nedovoljno izvršilaca novog *Zakona o maloletnicima*, jer je u toku leta blokiran rad Narodne skupštine RS kojoj je nadležno telo predložilo izbor novih sudija u nekoliko najvećih sudova u našoj zemlji, dat je značajan početni doprinos u primeni novog *Zakona o maloletnicima*. Uz intenzivnu edukaciju na kojoj se angažovala Pravosudna akademija, doneti su podzakonski akti, osim *Pravilnika o vaspitnim nalogima* i *Pravilnika o radu Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima* i izostalo je formiranje navedenog Saveta kao zakonske obaveze Ministarstva pravde i Vrhovnog suda Srbije.

Posebno insistiram na tome da je izostanak formiranja, makar i simbolično, navedenog Saveta, praktičare koji su uglavnom sa entuzijazmom krenuli u novu zakonsku praksu, ostavilo u vrlo nezahvalnoj situaciji. Nismo imali sistemski instrument da se čuje i uvaži naš glas u javnosti i u radu državnih organa. Naprimer, u vezi sa brojem izvršilaca pravosudnih funkcija, jer je pre 2006. godine isti posao na području tada Okružnog suda u Novom Sadu, kao drugog najvećeg suda u Srbiji po broju predmete iz ove oblasti, u uslovima manje zahtevnih zakonskih rešenja, obavljalo troje sudija uz angažovanje otprilike isto toliko radnog vremena tužilaca. Tada su u uslovima objedinjene i koncentrisane nadležnosti u Okružnom sudu i Tužilaštvu u Novom Sadu za ceo Južnobački okrug, ostali da sav posao obave samo jedan sudija i tužilac. Nije sada bitno koliko je sudija i tužilaca bilo angažovano u radu na ovoj materiji u Beogradu ili nekom drugom gradu u Srbiji i koliko su imali predmeta u radu krajem 2006. godine.

Kada praktično nemate koga da konsultujete i da zatražite organizacionu i drugu saradnju i pomoć po vertikalnoj liniji organizacije maloletničkog pravosuđa, a dobili ste u rad preko 800 predmeta, sudiji i tužiocu za maloletnike preostalo je jedino da se, uz međusobnu konsultaciju i sa navedenim ekspertima, stalno obraćaju za pomoć nadležnima u organu u kome rade i da angažuju potencijale pre svega lokalne sredine. Tako je bilo u praksi rada Odeljenja za maloletnike Okružnog suda u Novom Sadu: kao privremenu pomoć predsednik suda i Kolegijum sudija su odredili za rad sa maloletnicima marta 2007. godine još jednog sudiju, uz pojačanje u broju saradnika i

drugog sudskog osoblja, te prostorne pogodnosti, a kao privremeno rešenje, do izbora novih sudija i tužilaca za maloletnike. U vezi sa većim profesionalnim zahtevima i izazovima koje je doneo *Zakon o maloletnicima*, saradnja sa centrima za socijalni rad u celom okrugu (kojih ima 9) i od kojih je sa najvećim potencijalima Centar za socijalni rad Grada Novog Sada, policijom i ustanovama za izvršenje sankcija prema maloletnicima, bila je i sada je skoro svakodnevna, intenzivna i vrlo otvorena.

Tako je Centar za socijalni rad Grada Novog Sada, odmah po stupanju na snagu *Zakona o maloletnicima*, uz stručnu pomoć suda i tužilaštva, sačinio sporazume o saradnji sa nekoliko organizacija i javnih preduzeća u Gradu (Gerontološki centar, Crveni krst...) radi sprovođenja vaspitnih naloga i posebnih obaveza. Razradili smo procedure iz *Zakona o maloletnicima* (čl. 5-9. i 71) na osnovu kojih je Viši javni tužilac predlagao sudiji za maloletnike primene određenih vaspitnih naloga, u čijoj realizaciji su učestvovali organi starateljstva sa celog područja Okruga. Ovakav pristup i odnos prema primeni novih instituta, podstakao je sve veće izricanje i primenu posebnih obaveza, ali i mera pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika (čl. 18. *Zakona o maloletnicima*) kroz formiranje Kluba 08 pri Centru za socijalni rad Grada Novog Sada, te kroz redovne i zajedničke posete ustanovama u koje su upućeni maloletnici.

Prvo istraživanje

Najveći doprinos praktičara – sudija, tužilaca i psihologa koji rade u pravosudnim organima u pogledu analize primene novih zakonskih i podzakonskih rešenja, dat je 2008. godine kroz učešće u izradi studije „Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima u Srbiji”, grupe autora koji su učestvovali u pripremi zakona. Nedostatak istraživanja, makar i samo jednog bitnog aspekta zakonodavne prakse u ovoj oblasti je tako privremeno prevaziđen, pri čemu su korišćeni podaci iz deset okružnih sudova u periodu od pet godina unazad. Rad na ovom istraživanju je bio dragocen ne samo zbog njegovih ukupnih rezultata i zaključaka, nego i što su se pokazale i mnoge slabosti i nedorečenosti u celom sistemu rada i informisanja u ovoj oblasti, sporadično primenjivanje pojedinih novih instituta, uz ocenu autora studije da pred sobom imamo ne samo inovativan, nego i veoma zahtevan zakon koji može da ostane „mrtvo slovo na papiru”. Ovo istraživanje je pokazalo u pogledu novih zakonskih rešenja da se pojedina inovativna rešenja kao što su npr. vaspitni nalozi samo sporadično primenjuju u pojedinim tužilaštvima, te da su u sudovima koji su bili predmet istraživanja isti primenjivani samo u Novom Sadu, Valjevu, Subotici i u Kragujevcu.

Dalje se navodi da se donošenjem posebnog *Pravilnika o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza* u novembru 2006. godine⁶⁴ stvoreni precizniji normativi za njihovu realizaciju,

⁶⁴ *Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza*, „Službeni glasnik RS”, br. 94/2006.

ali i da se zapaža da u samoj realizaciji ove mere ne postoji potpuna ujednačenost na celoj teritoriji Republike Srbije. Razlog za to se, u pojedinim situacijama, vidi u neaktivnosti i nepovezanosti pravosudnog sistema, sistema socijalne zaštite, civilnog sektora i organa lokalne vlasti, što prouzrokuje prebacivanje odgovornosti sa jednih na druge i nedovoljnu saradnju relevantnih sistema na lokalnom nivou, iako postoje i primeri dobre prakse. Da je oslabila politička volja da se navedeni *lex specialis* sprovodi autori studije zaključuju i po tome da tri godine od donošenja *Zakona o maloletnicima* proširivanje sistematizacije radnih mesta profesionalaca, pre svega u pravosudnom sistemu i sistemu socijalne zaštite koji treba da „nose” ovaj zakon, nije dovedena do kraja. Naša primedba je bila da je ona u pojedinim sredinama čak znatno redukovana i da su preterano uvećane tzv. orijentacione norme (do čega je došlo jer su okružni sudovi postali nadležni i za krivična dela iz opštinske nadležnosti pa je po analogiji rada sa punoletnim licima orijentaciona norma završenih predmeta sudijama za maloletnike – interno – dvostruko povećana, iako je stav Kolegijuma suda u kome radim bio da je dovoljno i povećanje od 50%), pri čemu nisu dovoljno uvažene specifičnosti rada u ovim predmetima uključujući i rad sudija u izvršenju vaspitnih mera, specifične procedure donošenja i sprovođenja vaspitnih naloga i posebnih obaveza, hitnost u postupanju u ovim predmetima i dr. Takođe, proces reforme sistema socijalne zaštite još uvek nije usklađen sa reformom u sistemu maloletničkog pravosuđa, tako da se i pored široke lepeze krivičnih sankcija neke od njih ograničeno primenjuju. Ceo teret usavršavanja profesionalaca koji treba da primenjuju zakon je prebačen na Pravosudni centar, sada Pravosudnu akademiju, a resorna ministarstva, pre svega Ministarstvo pravde i Ministarstvo rada i socijalne politike, nisu formirala posebne organizacione jedinice odgovorne za funkcionisanje ovog sistema, što je u praksi dovelo do prepuštanja profesionalaca samih sebi, odnosno do nepostojanja jedinstvenog sistema na celoj teritoriji Republike.

Reforma pravosuđa i izbor sudija i tužilaca za maloletnike

Kada je krajem 2008. godine definitivno odloženo stupanje na snagu novog *Zakonika o krivičnom postupku*, te najavljeno da će se u toku 2009. raditi izmene i dopune važećih krivičnih zakona, poslanici koji rade sa maloletnim prestupnicima su se ponadali da je to prilika da se predloži i donese *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o maloletnicima* i da će reforma rešiti bar neki od navedenih gorućih problema iz prakse. Sa ciljem da se pripremi što kvalitetniji zakonski tekst, polovinom 2009. godine je u Pravosudnom centru organizovana šira stručna rasprava, na kojoj je, pored navedene radne verzije izmena i dopuna zakona, razmatran i tekst radne verzije *Pravilnika o izmirenju sa oštećenim*, s tim što je zakonski tekst trebalo da bude razmatran u Vladi i u Narodnoj skupštini već u toku meseca jula. Međutim, bez ikakvog objašnjenja, iako je navedenom sastanku prisustvovao i državni sekretar Ministarstva pravde,

navedeni pripremljeni akti su izostavljeni iz „seta pravosudnih zakona”. Očigledno je za Ministarstvo pravde opet bilo nešto preče i važnije, iako su još 2006. godine ovo Ministarstvo i Komisija za sprovođenje Nacionalne strategije reforme pravosuđa formirali odgovarajuće stručne radne grupe za izrade nacрта izmena i dopuna *Zakona o maloletnicima* i nedostajućih pravilnika.

Iako je, posle skidanja sa programa rada Vlade i Narodne skupštine RS nacрта *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o maloletnicima*, dobar nagoveštaj za određene pozitivne promene u reformi oblasti pravosuđa za maloletnike, a onda i za veću primenu novih instituta, poput vaspitnih naloga i posebnih obaveza, bilo, makar i zakasnelo, formiranje Saveta za praćenje rada u ovoj oblasti i u oblasti izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima, krajem 2009. godine, završni potezi dugo odlagane reforme pravosuđa su bacile u senku sve što je do tada bilo aktuelno i prioritarno. Novi izbor svih nosilaca pravosudnih funkcija i stupanje na snagu nove organizacije pravosuđa 1. januara 2010. godine, donelo je izuzetno značajne, nesporne i hitne promene i novosti u svim pravosudnim oblastima, pa i u oblasti sudovanja maloletnicima.

Šta je to bez čega je ostao sistem maloletničkog pravosuđa u Srbiji početkom 2010. godine? Ne radi se samo o tome da su pojedine sudije i tužioci za maloletnike, pored ostalih i u novembru 2009. godine izabrani član i koordinator Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima (koga su saglasno Odluci o formiranju saveta od 2. novembra 2009. godine mogle predložiti samo tadašnja v.d. predsednica Vrhovnog suda Srbije ili ministarka pravde, koje su i članovi Visokog saveta sudstva!?) – ostali bez posla. Neki od njih, kao npr. zamenik tužioca u Sremskoj Mitrovici prednjačili su u primeni novih zakonskih instituta kao što su vaspitni nalozi. Pojedini novoizabrani sudije i tužioci koji su preuzeli poslove u maloletničkom pravosuđu nisu posedovali sertifikate. U našim najvećim gradovima (Beograd, Novi Sad, Niš, Kragujevac) novoformirani apelacioni sudovi su preuzeli saradnike i osoblje odeljenja za maloletnike navedenih okružnih, a sada viših sudova, u određenim slučajevima i same sudije, pa su sudije za maloletnike morale edukovati nove saradnike. Nismo obavešteni da je organizovana specifična edukacija za nove sudije i tužioce za maloletnike u višim i apelacionim sudovima.

S druge strane, u sudu u kome radim, decembra 2009. godine izvršen je izbor, uz jednog dosadašnjeg sudije i drugog sudije sa iskustvom u ovoj materiji, koji je do tada postupao po osnovu delegacije, ali su praktično svi naši saradnici i zapisničari i jedan sudija koji je određeno vreme radio u maloletničkoj referadi preuzeti u Veće za maloletnike Apelacionog suda u Novom Sadu. Viši sud je dobio osoblje iz Opštinskog suda u Novom Sadu i pravo na po jednog saradnika po sudiji, bez obzira što smo ih ranije imali više. Izgubili smo pravo da budemo pododeljenje Krivičnog odeljenja zbog nedostatka bar još jednog sudije saglasno Sudskom poslovniku, iako – imajući u

vidu broj predmeta, nedovoljnu ažurnost i različite krivične referade koje pokrivamo u oblasti u kojima odlučujemo u svim fazama postupka prema maloletnicima, praktično postupamo kao sud u malom. Preuzeti zamenik Višeg javnog tužioca u funkciji tužioca za maloletnike je ostao i posle navedenih promena isti, pa su se postojeći trendovi i praksa, ipak snažno nastavili.

Podrška primeni i izučavanju vaspitnih naloga i posebnih obaveza

Teško je oceniti da li je reorganizacija i novi izbor za sve pravosudne funkcije doneo više negativnih ili pozitivnih posledica, manjim specijalističkim krivičnim referadama viših sudova u Srbiji, kakva je maloletnička (u kadrovskom, organizacionom, prostornom i drugim aspektima, sa različitostima u pojedinim sredinama), ali se iz raspoloživih podataka, analiza i istraživanja uočava da je neadekvatno sprovođenje početnih – verovatno ispravnih – reformskih principa u većini sredina dovelo do novih problema i izazova. S druge strane, i istovremeno, valjda da bi se aktivno odgovorilo u novoj postavci maloletničkog pravosuđa, uz pomoć međunarodnih donatora, nezavisnih eksperata i NVO, podstaknuti su određeni trendovi i nova energija, pored ostalog, i u pogledu izricanja i primene novih instituta kao što su vaspitni nalozi i posebne obaveze, položaja oštećenih maloletnika u postupku i stanju prava maloletnika lišenih slobode. Ovim pitanjima je, iako po našoj oceni još uvek nedovoljno transparentno, počeo da se bavi, uz Pravosudnu akademiju i Centar za prava deteta i pomenuti Savet za našu oblast, pre svega kroz organizovanje Dana maloletničkog pravosuđa 2011. i 2012. godine i drugih stručnih sastanaka i konsultacija.

Obim ovog rada ne dozvoljava da se šire bavimo svim pojedinačnim istraživanjima od 2010. godine koja se navode u referencama ovog rada, ali ćemo ilustracije radi navesti samo naslove preporuka koje je dao u svojoj Analizi nezavisni konsultant Don Cipriani: 1. Reformski zakon i politika uz transparentnost, saradnju, konsenzus i preciznost; 2. Pojednostaviti, pojasniti i proširiti ovlašćenja za preporuku i izdavanje vaspitnih naloga; 3. Modernizacija podataka i sistema upravljanja informacijama; 4. Fokus na jačanju kapaciteta u praktičnim veštinama, profesionalnoj saradnji i rezultatima i 5. Raditi na postizanju uspeha na lokalnom nivou koji će osnažiti aktere.

Slični su zaključci autora „Analize praksi primene vaspitnih naloga i posebnih obaveza u Srbiji” iz NVO Amity, koji insistiraju na zaključku da je neophodna revizija postojećeg sistema prikupljanja podataka i uspostavljanje sistematske i međusektorski usaglašene baze podataka sa navouspostavljenom domaćom legislaturom i *Konvencijom o pravima deteta* i na: 1. Jačanju profesionalnih kapaciteta za primenu vaspitnih naloga, izricanje i realizaciju posebnih obaveza i rad sa maloletnicima u sukobu sa zakonom i 2. Neophodnosti što hitnije operacionalizacije i standardizacije procedura u postupku primene vaspitnih naloga i posebnih obaveza.

Neki pokazatelji i trendovi u radu 2010. i 2011. godine

U svim sudovima nadležnim za rad sa maloletnim učiniocima krivičnih dela, koji sada rade pod novim nazivima, svi predmeti, slično kao što je to bio slučaj 2006. godine, dobili su nove poslovne brojeve tako da ih na taj način, kada npr. poredimo 2009. i 2010. godinu, ima više i svi se smatraju novim, a u pogledu njihovog praćenja i iskazivanja postepeno je uveden sveobuhvatni kompjuterski sistem Mega Libra. Tako da smo npr. u oblasti ukupnog broja maloletnika u postupcima 2011. u odnosu na 2010. godinu imali povećanje od 3473 na 4254 (vidi Tabelu 1). U pogledu broja predmeta po vrstama u radu i rešenih izvršenja vaspitnih mera (Ivm) u 2010. godini smo imali 299 predmeta, od kojih je urađeno 144 (2011: 161), što uz 460 (401) predmeta pripremnog postupka (Kim), 309 (352) sudećih (Km) i 127 (143) ostalih (Kvm i Krm) predmeta čini ukupnu brojku o završenih 1040 predmeta, a 2011. godine ukupno 1057 predmeta (Tabela 2.) Još uvek navedeni kompjuterski sistem nije dovoljno prilagođen adekvatnom i temeljnom praćenju zakonskih instituta kakve su posebne obaveze i vaspitni nalozi, iako su učinjeni koraci u tom pravcu.

Tabela 1. Ukupan broj maloletnika/ca po vrstama sudskih postupaka u 2010. i 2011. godini

Godina	Sudski upisnik					Ukupno
	KM	KIM	IVM	KVM	KRM	
2010.	1519	1342	361	72	179	3473
2011.	1770	1721	457	89	217	4254

Tabela 2. Predmeti po vrstama u radu i rešeni 2010. i 2011.

Godina	Podaci o broju predmeta po vrstama u radu i rešenih u maloletničkom sudovanju u Višem sudu u Novom Sadu					
	KM glavni pretresi	KIM pripremni postupak	IVM izvršenje vaspitnih mera	KVM vanraspravno veće	KRM ostalo	Ukupno
2010.	364 – 309	571 – 460	153 – 144	65 – 53	89 – 74	1040
2011.	556 – 352	499 – 401	355 – 161	69 – 66	83 – 77	1057

Umesto tabele sa brojem slučajeva po vrsti krivičnih dela, u koju nemamo potpuno poverenje, zbog različitih metodologija i ažurnosti unosa podataka, u ovom radu dajemo osnovne podatke da je u 2011. u odnosu na 2010. godinu, značajno porastao broj krivičnih dela nasilničkog ponašanja (33 krivična dela u odnosu na 18 dela 2010.

godine), razbojništva (37 u odnosu na 2), ponovo i opšta imovinska krivična dela kao što su teška krađa (75:39) i krađa (42:25), ali i laka telesna povreda (15:9), držanje i promet narkoticima (11:8) i falsifikovanje isprave (12:6), dok je u smanjenju broj krivičnih dela uništenje i oštećenje tuđe stvari (14:21) i teška dela protiv bezbednosti saobraćaja (7:10). Broj slučajeva sa najtežim krivičnim delima je u osnovi ostao isti.

Nastavljena je intenzivna saradnja pravosuđa sa centrima za socijalni rad i policijom za maloletnike, koja je unapređena i organizovanjem Prve i Druge godišnje konferencije svih profesionalaca angažovanih u državnim i lokalnim organima u ovoj oblasti za Južnobački okrug, početkom 2011. i 2012, što je koincidiralo sa Danima maloletničkog pravosuđa i pomenutim istraživanjima vaspitnih naloga i posebnih obaveza koje su pomogli nadležni Savet, uz Pravosudnu akademiju i Ministarstvo pravde, međunarodni sponzori i NVO. Smatramo da je, uz druge razloge, i izneto doprinelo da se u toku 2010. godine, znatno poveća broj izrečenih i primenjenih posebnih obaveza na našem području, ukupno prema 131 maloletniku (za razliku od 11 slučajeva 2009. godine), što se nastavilo u 2011. godini u kojoj je izrečena posebna obaveza iz čl. 14. st. 2. t. 5. *Zakona o maloletnicima* čak prema 54 maloletnika, ali su se uz takav trend ponovo otvorila pojedina pitanja. Na primer, o tome zašto se posebna obaveza rada bez naknade u humanitarne i socijalne svrhe poslednjih godina često izriče maloletnicima kao samostalna mera, uz značajno smanjenje broja izrečenih mera pojačanog nadzora, i koji je kvalitet primene, praćenja i obustava navedenih mera? Na izneto i druga pitanja iz ove oblasti bi trebalo odgovore tražiti u aktuelnom istraživanju o primeni posebnih obaveza u tri naša najveća viša suda, a poseban doprinos procedurama i standardima primene vaspitnih naloga dali su eksperti u projektu koji je realizovan u organizaciji Republičkog zavodu za socijalnu zaštitu.

Umesto zaključka

Spisak aktuelnih i akutnih problema sa kojima se suočava oblast maloletničkog pravosuđa danas u Srbiji, a koji se direktno odražavaju na to da li se, kako i koliko primenjuju novi zakonski instituti u ovoj oblasti, sa ovime nije završen. Pomenućemo samo neka. Nisu reformisana prihvatilišta, pa se retko pritvor prema maloletnicima koji borave u preopterećenim zatvorskim ustanovama zamenjuje ovim merama. Ne postoji sistem ustanova za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika uz dnevni boravak (i pored pionirskih koraka u Novom Sadu, koji su privremeno prekinuti zbog nedostatka sredstava i kadrova, pa bi trebalo preispitati i postojeće infrastrukture u smislu postojanja domova za decu i omladinu bez roditeljskog staranja, te škola i domova za učenike u svim našim gradovima, pa i opštinama) tako da određivanje i realizacija ovih mera ne zavisi od inicijative pojedinaca i saradnje nadležnih u pojedinoj lokalnoj sredini.

Kakvu će praksu imati veća za maloletnike u četiri novoformirana Apelaciona suda u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Kragujevcu, da li će ona biti ujednačena i ko je, sa kakvim iskustvom i stavom u materiji maloletničkog sudovanja raspoređen u njih, ostaje tek da pokažu stručne analize odluka novih sudova i aktivnosti Vrhovnog kasacionog suda. Ono što je do sada bio najveći problem u praksi, a koji nije razrešen prvim odlukama vlasti reformisanog pravosuđa, u pogledu pravosudnih organa, a i u pogledu zavodskih ustanova i centara za socijalni rad, jeste da se obezbede svi neophodni uslovi za zakonit, kvalitetan i ažuran rad nadležnih organa i ustanova. U suprotnom, nadležni pravosudni i drugi državni organi i ustanove neće moći, čak ni kao do sada, da prate i da savlađuju postojeću neažurnost i da podižu kvalitet rada.

Projekat sadašnje reforme pravosuđa, iako je bio zvučno najavljivan, za sada je ostavio gotovo potpuno u zapečku ovu oblast. Čak su ugroženi i neki značajni početni rezultati u realizaciji novih zakonskih instituta. Trebalo bi što pre da Ministarstvo pravde na predlog Saveta za ovu oblast uz saradnju sa Vrhovnim kasacionim sudom i Visokim savetima sudstva i tužilaštva, uz otvorenu stručnu javnu raspravu, razmotre i predlože Vladi i Narodnoj skupštini RS izmene i dopune *Zakona o maloletnicima* i podstaknu rad na ostalim gorućim pitanjima. Da li se u opisanim nezavidnim uslovima nešto može popraviti? Svakako – da, ali uz znatno veće angažovanje i afinitet za ovu oblast nadležnih u Ministarstvu pravde, Ministarstvu rada i socijalne politike, Visokom savetu sudstva i tužilaštva, Društvu sudija, Udruženju tužilaca, Advokatskim komorama, naučno-istraživačkim institucijama i u rukovodstvima ustanova u kojima radimo. Dakle, neophodno je veće razumevanje, angažovanje i odgovornost vrha pravosudne, zakonodavne i izvršne vlasti za oblast prestupništva mladih, uz uvažavanje argumentovanih predloga i kritika iz struke i javnosti.

Literatura

Ciprijani, D (2010) *Analiza primene vaspitnih naloga, posebnih obaveza i zaštite dece kao oštećenih*, (neobjavljen dokument)

Perić, O. (2007) *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Službeni glasnik

Perić, O., Milošević, N. i Stevanović, I. (2008) *Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima u Srbiji*, Beograd: Centar za mir i razvoj demokratije

Radna verzija zakona o izmenama i dopunama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica predstavljen od strane Pravosudne akademije, Centra za prava deteta i UNICEF-a 28. 01. 2011. na okruglom stolu u Novom Sadu.

Satarić, N. i Obradović, D. (2011) *Analiza praksi primene vaspitnih naloga i posebnih obaveza u Srbiji*, Beograd: IMG

Postupanje službenih lica prema maloletnim učiniocima krivičnih dela u sistemu maloletničkog pravosuđa

Mr Dragan Obradović*

Uvod

Krivični postupci prema maloletnim izvršiocima krivičnih dela, po pravilu, dovode do kontakta većeg broja službenih lica sa izvršiocima krivičnih dela, nego kada su u pitanju punoletni izvršioci krivičnih dela. Tako, pored pripadnika policije, zastupnika optužbe – isključivo nadležni viši javni tužilac i sudije odnosno sudskog veća u višim sudovima, za razliku od krivičnog postupka prema punoletnim licima uvek se pojavljuju još najmanje dva značajna učesnika postupka prema maloletniku. To su predstavnici nadležnog centra za socijalni rad i branilac maloletnika. Postupanja pojedinih kategorija službenih lica u okviru sistema maloletničkog pravosuđa ima presudan značaj za vođenje i donošenje odluke u postupku koji se pred nadležnim organima vodi prema maloletnom učiniocu krivičnog dela.

Dva datuma značajna su za postupanja pojedinih kategorija službenih lica u okviru sistema maloletničkog pravosuđa. To su 1. januar 2006. godine kada je počela primena *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*) i 1. januar 2010. godine kada je počela sa radom nova pravosudna mreža nakon izvršene reforme pravosuđa – reizbora sudija i tužilaca tokom decembra 2009. godine. To su bile, svaka na svoj način, izuzetno značajne novine za naš krivičnopravni sistem i pravosuđe u Srbiji u celini. Posledice ovih događaja su, takođe, izuzetno značajne promene i to: *zakonske regulative* – na jedinstven način se reguliše materijalno, procesno i izvršno zakonodavstvo u odnosu na maloletnike, *promena organizacije rada i postupanja* policije, javnih tužilaštava i sudova *u odnosu na maloletnike*, a na kraju i promena mreže i organizacije rada sudova i javnih tužilaštava kao i veliki broj novih službenih lica koji u okviru pravosudnog sistema postupaju u krivičnim postupcima prema maloletnicima.

Zbog toga, neophodno je u jednoj analizi postupanja pojedinih kategorija službenih lica u okviru sistema maloletničkog pravosuđa u službenom kontaktu sa maloletnicima

* Mr Dragan Obradović zaposlen je u Pravnom centru za decu i maloletnike u Valjevu. Od 2005. godine nalazi se na listi sudija-trenera Pravosudne akademije u oblasti maloletničkog pravosuđa, u kojoj oblasti je je objavio više radova u domaćim stručnim časopisima i imao izlaganja na savetovanjima.

ukazati na određena zapažanja, na probleme u radu pojedinih kategorija službenih lica jer to može biti putokaz kako bi se rad istih unapredio. Smatramo da kroz dugogodišnji rad u sistemu maloletničkog pravosuđa u jednom periodu, a potom i u saradnji sa nevladinim organizacijama možemo dati konkretnu analizu onoga što smo uočili kada je ova problematika odnosno jedan njen deo u pitanju.

Policija i krivični postupci prema maloletnicima

Od početka primene odredaba *Zakona o maloletnicima* do danas, jedino je rad policije kao jednog od ključnih činilaca u maloletničkim postupcima bio stabilan. U ovom periodu nije bilo suštinskih reformi u radu policije, koje bi za posledicu imale brojna nova kadrovska rešenja na nivou države – kako je to bilo u pravosudnom sistemu, odnosno nije bilo novih zakonskih rešenja koja za sobom povlače promene dugogodišnjeg načina rada – kako je to bilo u sistemu socijalne zaštite.

Obuka pripadnika policije o postupanju u maloletničkim predmetima odvijala se blagovremeno i u kontinuitetu, u saradnji MUP RS i Pravosudnog centra za obuku i stručno usavršavanje – Pravosudne akademije, kroz koju je prošao odnosno prolazi određeni broj pripadnika policije iz svih policijskih uprava (u daljem tekstu: PU). Obuka se i dalje odvija u kontinuitetu za nove pripadnike policije koji postupaju u predmetima prema maloletnicima – maloletnim izvršiocima krivičnih dela, ali i maloletnim oštećenima. Osnov za obuku su odredbe *Zakona o maloletnicima*, ali i Uputstvo o postupanju policijskih službenika prema maloletnim i mlađim punoletnim licima (dalje: Uputstvo). Kroz ove obuke, ali i kroz postupanje u praksi posle početnog perioda prilagođavanja, pripadnici policije su u najvećoj meri usaglasili postupanje u skladu sa odredbama navedenih propisa, tako da su primedbe u praksi na njihovo postupanje retke i najčešće neosnovane.

To potvrđuju i rezultati pojedinih istraživanja obavljenih tokom 2010. i 2011. godine, koja su obuhvatila monitoring rada policije – posetu pojedinim PU, razgovor sa nadležnim licima iz tih uprava za rad sa maloletnicima i proveru dobijenih podataka kroz razgovore sa pojedinim pritvorenim maloletnicima. Ti rezultati su pokazali da sa maloletnicima u sukobu sa zakonom kao i sa maloletnim oštećenima rade pripadnici policije koji su prošli kroz obuku i imaju odgovarajuće sertifikate za postupanje sa maloletnicima (u skladu sa čl. 60. *Zakona o maloletnicima*), a uporednim monitoringom i razgovorima sa pripadnicima PU i maloletnicima u pritvoru zaključeno je da nema sistematskih kršenja i velikih odstupanja od zakonskih propisa kada su u pitanju ljudska prava maloletnika lišenih slobode.

Glavni problemi u vezi sa radom pripadnika policije su: nedovoljna materijalno-tehnička opremljenost i nedostatak odgovarajućeg radnog prostora za pripadnike

pojedinih policijskih uprava koji postupaju sa maloletnicima, kao i potreba da se oformi elektronska baza podataka za maloletnike u sukobu sa zakonom, od značaja za rad policije u celini.

Centri za socijalni rad i krivični postupci prema maloletnicima

Posle početka primene odredaba *Zakona o maloletnicima* centri za socijalni rad su dugo vremena, kao i u prethodnom periodu u srpskom pravosuđu, bili stabilan deo sistema maloletničkog pravosuđa. Za razliku od svih ostalih službenih lica: policije, javnih tužilaca, sudija i advokata, jedino predstavnici centara za socijalni rad nisu prošli specifičnu obuku u pogledu primene odredaba *Zakona o maloletnicima* u organizaciji Pravosudne akademije. Oni su do nedavno radili po uhodanom sistemu, po kome su sudijama za maloletnike dostavljali zbirni izveštaj od strane stručnog tima: socijalni radnik, pedagog, psiholog, o ličnosti pojedinog maloletnika u sukobu sa zakonom prema kome se vodi postupak pred nadležnim sudom.

Donošenjem i početkom primene novog *Zakona o socijalnoj zaštiti* došlo je do značajnih promena u načinu rada kada su u pitanju krivični postupci prema maloletnicima jer u maloletničkim predmetima sada postupaju tzv. voditelji slučaja kao pojedinci koji dostavljaju nadležnom sudiji za maloletnike celokupan, samo jedan izveštaj. Međutim, dodatni problem je ličnost – profil voditelja slučaja. Naime, u novoj organizaciji rada u centrima za socijalni rad gubi se specijalizacija jer više ne postoje stručni timovi koji rade samo sa maloletnicima u sukobu sa zakonom, nego u većini slučajeva svi postupaju u svim vrstama predmeta.

U praksi, ova promena u načinu rada centara za socijalni rad izazvala je brojne probleme i propuste u radu, što su pokazali i podaci dobijeni tokom istraživanja 2011. godine. Naime, javni tužioci i sudije za maloletnike očekuju i traže od centara za socijalni rad da im se dostavi kompletan izveštaj, koji sadrži sve neophodne komponente koje se odnose na ličnost maloletnika u sukobu sa zakonom, kako je to bilo u prethodnom periodu, a ne jedan izveštaj ipak ograničenog obima kakav dostavlja voditelj slučaja. Zbog toga, često se traži dopuna izveštaja od strane centara za socijalni rad u pogledu njihovog izjašnjenja oko uzrasta, stepena zrelosti i drugih svojstava ličnosti maloletnika. Posebno, uočava se da se nekad u izveštaju ne pominje duševna zrelost, da pojedini centri ne postupaju u smislu čl. 64. *Zakona o maloletnicima* jer i dalje dostavljaju predlog umesto mišljenja. Posledica takvog izveštaja je da branioci u žalbama navode da centri za socijalni rad presuđuju. Osim toga, izveštaje pojedinih centara potpisuje direktor a da nije naglašeno ko je sačinio izveštaj.

Posledica svega navedenog je da rad službenih lica centara za socijalni rad koji postupaju u predmetima maloletnika u sukobu sa zakonom više nije jedinstven, kao u prethodnom dugogodišnjem periodu u pogledu ove vrste postupaka.

Javna tužilaštva – sudovi i krivični postupci prema maloletnicima

Nadležna javna tužilaštva i sudovi su u posmatranom periodu obuhvaćeni svim najznačajnijim novinama u postupanju pravosuđa prema maloletnicima u sukobu sa zakonom (kao i sa maloletnim oštećenima – žrtvama krivičnih dela). Najpre, od 1. januara 2006. godine okružna javna tužilaštva – okružni sudovi – shodno odredbama *Zakona o maloletnicima*, isključivo su nadležna da pokreću krivične postupke prema svim maloletnim licima, ali i da primenjuju pojedine diverzione mere – vaspitne naloge.

Obuka u primeni odredaba *Zakona o maloletnicima* organizovana je od strane Pravosudne akademije, kroz koju je prošao određeni broj javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca odnosno sudija koji postupaju u predmetima prema maloletnicima, bilo da su u pitanju maloletni izvršioци krivičnih dela ali i maloletni oštećeni. Posle početnog perioda prilagođavanja zajedničkog za sve kategorije službenih lica u postupanju prema maloletnicima, nadležna javna tužilaštva – sudovi su u najvećoj meri prilagodili – usaglasili svoje postupanje u skladu sa odredbama navedenog propisa, kao i pojedinih podzakonskih propisa donetih u skladu sa odredbama *Zakona o maloletnicima*.

Javna tužilaštva i sudovi su prošli i kroz drugu značajnu promenu u ovom periodu – reformu pravosuđa, i sve posledice te reforme koje se najviše u pogledu primene odredaba *Zakona o maloletnicima* ogledaju u smanjenom broju nosilaca javnotužilačkih odnosno sudijskih funkcija. Sa druge strane, u velikom broju javnih tužilaštava – sudova su novi javni tužioci i njihovi zamenici, odnosno sudije koji postupaju u ovim predmetima koji prethodno nisu nikada imali kontakt sa ovom izuzetno značajnom i osetljivom materijom. To je prouzrokovalo određene probleme – pre svega, *potrebu edukacije* velikog broja novih nosilaca javnotužilačkih odnosno sudijskih funkcija što je prouzrokovalo i određeni zastoј u postupanju u ovoj vrsti predmeta tokom 2010. godine.

Osim toga, ukupan smanjen broj nosilaca javnotužilačkih – sudijskih funkcija u okviru reforme pravosuđa, prouzrokovao je i *dodatnu opterećenost* onih koji postupaju u ovoj vrsti predmeta jer samo u najvećim javnim tužilaštvima – sudovima u zemlji postoje službena lica specijalizovana da postupaju u ovim postupcima, dok u najvećem broju viših javnih tužilaštava – sudova, javni tužioci i njihovi zamenici odnosno sudije postupaju pored maloletničkih i u ostalim vrstama postupaka. Tako, sudije najčešće postupaju i kao istražne sudije, ali i kao sudije u drugostepenoј građanskoј materiji, što su pokazali i podaci dobijeni tokom istraživanja 2011. godine, tako da nemaju dovoljno vremena za ovu vrstu postupaka. *Nedostatak specijalizacije negativno utiče i na kvalitet postupanja u ovoj vrsti postupaka*. To se uočava na više primera koji predstavljaju značajne novine u odredbama *Zakona o maloletnicima* – vaspitni nalozi (čl. 5. do 8. *Zakona o maloletnicima*) odnosno vaspitne mere posebne obaveze (čl. 14. *Zakona o maloletnicima*).

Odredbama koje se odnose na vaspitne naloge uvedena je mogućnost da se pod određenim uslovima od strane nadležnog javnog tužilaštva ne pokreće pripremni postupak prema maloletnicima koji su izvršili krivično delo za koje je zaprećena kazna zatvora u trajanju do pet godina pod tačno propisanim uslovom: priznanje krivičnog dela od strane maloletnika i njegov odnos prema krivičnom delu i oštećenom. Sve ovo imajući u vidu svrhu vaspitnih naloga: da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku – što je u isključivom domenu rada nadležnog javnog tužilaštva (ili da se obustavi postupak), odnosno da se primenom vaspitnog naloga utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela.

Kada su u pitanju vaspitni nalozi uvedena je mogućnost da se pod određenim uslovima od strane nadležnog sudije za maloletnike prema maloletniku prema kome je pokrenut pripremni postupak zbog izvršenog krivičnog dela za koje je zaprećena kazna zatvora u trajanju do pet godina pod tačno propisanim uslovom: priznanje krivičnog dela od strane maloletnika i njegov odnos prema krivičnom delu i oštećenom, u toku pripremnog postupka primeni pojedini vaspitni nalog. Sve ovo imajući u vidu svrhu vaspitnih naloga i to onaj drugi deo svrhe koji se ne odnosi na javnog tužioca, da se obustavi postupak, odnosno da se primenom vaspitnog naloga utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela.

Od početka primene ovog zakona, pa do kraja 2009. godine uočena je nedovoljna, praktično simbolična primena vaspitnih naloga, koja odredba predstavlja izuzetno značajnu novinu u sistemu maloletničkog pravosuđa i to samo od strane pojedinih okružnih javnih tužilaštava – sudova. Razlog za skromnu primenu ove diverziona mere bio je, pre svega, formalne prirode – nedostatka odgovarajućeg podzakonskog akta – što je predstavljalo glavno pokriće za nepostupanje u pogledu primene ove novine od strane najvećeg broja okružnih javnih tužilaštava – sudova. Ova saznanja su potvrđena i kroz pojedina istraživanja obavljena tokom 2011. godine, koja su obuhvatila monitoring rada viših javnih tužilaštava odnosno viših sudova – posetu pojedinim višim javnim tužilaštvima i višim sudovima u najvećim gradovima, razgovor sa nadležnim licima iz tih viših javnih tužilaštava – javnim tužiocima ili njihovim zamenicama koji postupaju u maloletničkim predmetima, odnosno sudijama za maloletnike u višim sudovima i proveru dobijenih podataka kroz razgovore sa predstavnicima centara za socijalni rad u tim gradovima. Rezultati su neznatno bolji u pogledu primene pojedinih vaspitnih naloga – skoro isključivo ih primenjuju nadležna viša javna tužilaštva, mada postoje izuzeci da su vaspitni nalozi u pojedinim gradovima primenjeni i od strane sudija za maloletnike (Novi Sad, Pančevo, Subotica). Međutim, i dalje se kao glavni razlog za skromnu primenu ove diverziona mere

navodi isti formalni razlog – nedonošenje odgovarajućeg podzakonskog akta, koji nije donet ni posle više od šest godina od početka primene *Zakona o maloletnicima*. U situaciji smanjenog broja izvršilaca – zamenika viših javnih tužilaca u pojedinim višim javnim tužilaštvima, odnosno sudija u pojedinim višim sudovima, to je i dalje formalno pokriće za nepostupanje u pogledu primene ove novine od strane najvećeg broja viših javnih tužilaštava, odnosno viših sudova.

Nova vaspitna mera – posebne obaveze je uopšteno posmatrano prihvaćena, postoji uzlazni trend. Među višim sudovima prisutne su velike razlike u pogledu vrste izrečene posebne obaveze, odnosno pojedine posebne obaveze skoro da se ne izriču u praksi, što je potvrđeno i kroz pojedina istraživanja obavljena tokom 2011. godine.

Posledice reforme pravosuđa i veliki broj novih sudija koji postupaju u ovoj materiji imaju značajan odraz na kvalitet odluka. Naime, u praksi se uočavaju greške u izradi presuda koje nisu uobičajene u radu sudija za maloletnike od kojih ukazujemo na samo neke primere, zajedničke za sudije za maloletnike viših sudova sa područja svih apelacionih sudova:

- ▶ U izreci pobijanog rešenja pored vaspitne mere koja se izriče maloletnim licima naveden i opis dela i pravna kvalifikacija krivičnog dela suprotno odredbi čl. 78. st. 3 *Zakona o maloletnicima*;
- ▶ U obrazloženju rešenja ne navodi se činjenični opis dela koje je maloletniku stavljeno na teret;
- ▶ Rešenje ne sadrži jasne razloge o odlučnoj činjenici koja se tiče odabira vrste krivične sankcije koju treba izreći maloletniku;
- ▶ Pobijanim rešenjem izrečena ista vaspitna mera koja je ranije izrečena maloletniku a da nisu utvrđeni razlozi zbog kojih prethodno izrečena zavodska mera nije realizovana...

Ovakve odluke posledice su više faktora, po našem mišljenju, u zavisnosti od veličine pojedinih viših sudova, odnosno broja sudija koji postupaju u maloletničkim predmetima u tim sudovima i to:

- ▶ nedovoljnog znanja (novo)izabranih sudija odnosno sudija koje postupaju u ovoj vrsti predmeta pre svega, a pre toga u toku svog rada kao sudije koje nisu postupale u ovoj materiji niti u krivičnoj materiji uopšte,
- ▶ preopterećenosti poslom jer postupaju u dve ili više materija, pa nemaju dovoljno vremena da se posvete ovim predmetima i odluke rade po šablonu.

U okviru krivičnog zakonodavstva *Zakona o maloletnicima* je *lex specialis*. Međutim, praksa pokazuje da se od strane nadležnih javnih tužilaštava, odnosno sudova, krše odredbe pomenutog zakona kada je u pitanju zastupanje inicijalnog akta nadležnog

višeg javnog tužilaštva u postupcima pred sudijom – većem za maloletnike od strane javnotužilačkih pomoćnika, odnosno vođenja pripremnog postupka od strane sudijskih pomoćnika koji postupaju po navedenim predmetima, a posle završetka postupka prema maloletnicima rade odluke koje potom sudije, skoro po pravilu, bez detaljne kontrole potpisuju i dostavljaju strankama.

Naime, u okviru odredaba *Zakona o maloletnicima*, na više mesta insistira se na specijalizaciji svih učesnika u postupku prema maloletnicima u sukobu sa zakonom. Tako, u toku ovog postupka pojavljuju se svako u okviru svog domena: policajac za maloletnike, javni tužilac za maloletnike, sudija za maloletnike, branilac za maloletnike... Osim toga, *Zakon o maloletnicima* u svojim odredbama insistira na sticanju posebnih znanja i stručnom usavršavanju lica koja rade u oblasti prava deteta, prestupništva maloletnika i krivičnopravne zaštite maloletnih lica – specijalizaciji ovih, kao i brojnih drugih kategorija službenih lica za krivična dela iz člana 150. ovog zakona (čl. 165. *Zakona o maloletnicima*). Nigde u pomenutim odredbama *Zakona o maloletnicima* ne pominje se javnotužilački – sudijski pomoćnik, kao lice koje je prošlo odgovarajuću obuku Pravosudnog centra – Pravosudne akademije i dobilo odgovarajući sertifikat. Uloga javnotužilačkih pomoćnika je značajna u maloletničkim postupcima. Oni se pojavljuju pred sudom i zastupaju postupak prema maloletnicima – u pripremnim postupcima, pa i na sednicama veća za maloletnika, kako ukazuju podaci dobijeni tokom istraživanja 2011. godine. *Zakon o javnom tužilaštvu* je precizno definisao krug poslova koji mogu da obavljaju tužilački pomoćnici, samostalno ili pod nadzorom javnog tužioca i zamenika javnog tužioca (čl. 119. st. 1). U okviru pomenute odredbe nije izričito propisano da tužilački pomoćnici zastupaju akta kojima se inicira vođenje krivičnog postupka prema maloletnicima, odnosno zastupanje u pojedinim vrstama, odnosno fazama postupaka koji se vode prema maloletnicima. Takođe, uloga sudijskih pomoćnika je izuzetno značajna u maloletničkim postupcima. Naime, rezultati istraživanja sprovedenih tokom 2011. godine su pokazali da u velikom broju viših sudova, pre svega zbog nedostatka sudija i preopterećenosti poslom sudija koji postupaju u maloletničkim predmetima, glavni deo tereta u ovoj materiji pada na sudijske pomoćnike. Praktično, osim saslušanja maloletnika, vode ceo pripremini postupak – saslušavaju zakonske zastupnike maloletnika, oštećene, svedoke, veštake i bez prisustva sudije za maloletnike koji samo potpisuje zapisnike o preduzetim radnjama. Osim toga, obavljaju i druge poslove u vezi sa maloletnicima u sukobu sa zakonom, od kojih bi neke poslove i mogli i trebalo da obavljaju pod nadzorom sudije za maloletnike – izrada nacрта pojedinih odluka veća za maloletnike, vođenje „Ivm” upisnika, izrada brojnih dopisa, rešenja u toku maloletničkog postupka.

Zakon o uređenju sudova je precizno definisao krug poslova koji mogu da obavljaju sudijski pomoćnici, samostalno ili pod nadzorom sudije (čl. 58). U okviru pomenute

odredbe nije izričito propisano da sudijski pomoćnici zamenjuju sudiju u radnjama kojima se preduzima vođenje pripremnog postupka prema maloletnicima, odnosno zamenjuju sudiju u pojedinim vrstama odnosno fazama postupaka koji se vode prema maloletnicima.

Postavlja se pitanje kako pojavljivanje javnotužilačkih pomoćnika u maloletničkim predmetima u postupcima pred sudom – pred sudijama za maloletnike u toku pripremnog postupka ili u postupku pred većem za maloletnike, odnosno kako postupanje sudijskih pomoćnika u toku pripremnog postupka ili u postupku pred većem za maloletnike, utiče na kvalitet postupka.

Bez obzira na kvalitet i zainteresovanost pojedinih javnotužilačkih – sudijskih pomoćnika da postupaju u ovoj vrsti postupaka, smatramo da njihovo pojavljivanje u bilo kojoj fazi postupka pred sudijom odnosno većem za maloletnike, odnosno njihovo samostalno postupanje u sudnici u toku pripremnog postupka ili bilo kojoj kasnijoj fazi postupka do okončanja postupka pred većem za maloletnike, nije u skladu sa odredbama *Zakona o maloletnicima*.

Formalni razlozi su već pomenuti – javnotužilački pomoćnici odnosno sudijski pomoćnici ne spadaju u krug lica koja su prošla kroz odgovarajuću obuku i imaju odgovarajući sertifikat.

Zbog toga, javnotužilački pomoćnici, po našem mišljenju, mogu da kompetentno postupaju samostalno u maloletničkim postupcima samo u fazi pre pokretanja krivičnog postupka, tj. pre podnošenja predloga za pokretanje pripremnog postupka prema pojedinim maloletnicima u sukobu sa zakonom. To znači da mogu samostalno da obavljaju poslove kada je u pitanju primena diverzione mere – vaspitnih naloga, gde je veliki prostor da pokažu kreativnost u ovoj materiji i da svojim radom doprinesu da najveći broj maloletnika u sukobu sa zakonom ne dođe u sudski postupak. Takođe, oni mogu da postupaju u maloletničkim postupcima u određenim segmentima pripremnog postupka prema pojedinim maloletnicima u sukobu sa zakonom – mogu pod nadzorom javnog tužioca za maloletnike da pripremaju odgovarajuće dopise, kao i da izrađuju nacрте akata iz nadležnosti javnog tužilaštva. Po našem mišljenju, sudijski pomoćnici mogu da postupaju u maloletničkim postupcima samo u određenim segmentima pripremnog postupka prema pojedinim maloletnicima u sukobu sa zakonom – mogu pod nadzorom sudije za maloletnike da pripremaju odgovarajuće dopise, odluke, kao i da izrađuju nacрте odluka po završetku postupka prema maloletniku u sukobu sa zakonom, gde je veliki prostor da pokažu kreativnost u ovoj materiji i da svojim radom doprinesu kvalitetu donetih odluka u sudskom postupku.

Suštinski razlozi ogledaju se u kvalitetu zastupanja inicijalnog akta nadležnog višeg javnog tužilaštva u postupku pred sudijom odnosno većem za maloletnike,

odnosno kvalitetu postupanja *umesto* sudije za maloletnike koji teško da može da se poredi sa kvalitetom javnog tužioca – zamenika javnog tužioca, odnosno sudije koji je prošao odgovarajuću obuku i ima sertifikat. Imajući u vidu osnovnu svrhu postupka koji se vodi prema maloletniku u sukobu sa zakonom – da se sve radnje u postupku preduzimaju u najboljem interesu deteta (konkretnog maloletnika), kako to propisuje i *Konvencija o pravima deteta*, smatramo da postupanje javnotužilačkih – sudijskih pomoćnika u postupcima pred sudom nije u skladu sa odredbama *Zakona o maloletnicima*.

Postupanje sudija odnosno veća za maloletnike pojedinih viših sudova karakteriše i tolerancija prema zastupanju predloga za izricanje krivične sankcije od strane javnotužilačkih pomoćnika u predmetima gde je predloženo održavanje sednice veća za maloletnike u postupcima pred nadležnim sudom. U takvoj situaciji, formalno ne postoje uslovi za održavanje sednice veća (čl. 73. st. 4. *Zakona o maloletnicima*), ali se preko te činjenice olako prelazi radi okončanja postupka izricanjem predložene vaspitne mere. Ta činjenica suštinski govori o sudijama za maloletnike i njihovom odnosu prema ovoj vrsti postupaka.

Posledice ovakvog postupanja su izuzetno značajne: gubi se specijalizacija i kvalitet rada u ovim predmetima. Zbog toga, smatramo da sudije apelacionih sudova moraju da posebno obrate pažnju na takve propuste u radu sudija za maloletnike viših sudova i u slučaju ukazivanja u žalbama na zastupanje predloga za izricanje krivične sankcije od strane javnotužilačkih pomoćnika na sednici veća da to ocene u skladu sa važećim zakonom.

Zaključak

Posle početnog perioda prilagođavanja, skoro sva najvažnija službena lica u sistemu maloletničkog pravosuđa uskladila su rad sa odredbama *Zakona o maloletnicima*. Međutim, za razliku od policije, postupanju po maloletničkim predmetima u tužilačkoj a i u sudijskoj organizaciji, generalno se ne pridaje odgovarajući značaj – ova vrsta predmeta se tretira kao nužno zlo, što je nedopustivo. Suština je u nepoznavanju ove materije i njenog značaja za celokupno društvo.

Zbog smanjenja broja javnih tužilaca i sudija kao jedne od posledice reforme pravosuđa i preopterećenosti izabranih nosilaca pravosudnih funkcija različitim vrstama predmeta, gubi se na specijalizaciji za postupanje po ovim predmetima, jer osim u najvećim sudovima i javnim tužilaštvima, u ostalim pravosudnim organima javni tužioci i sudije postupaju i u drugim materijama. U narednom periodu treba težiti daljoj specijalizaciji i edukaciji javnih tužilaca i sudija koji postupaju samo u maloletničkim predmetima, ili bar pretežno u maloletničkim predmetima, a pre

svega novoizabranih sudija, odnosno sudija koji od 2010. godine postupaju u ovoj vrsti predmeta.

Zaboravlja se da je *Zakon o maloletnicima lex specialis*, kao i na značaj pojedinih odredaba koje se odnose na specijalizaciju pojedinih službenih lica – policajaca, javnih tužilaca i sudija za maloletnike. Takođe, dolazi do devalvacije odredaba *Zakona o maloletnicima* jer isti nije praćen odgovarajućim podzakonskim propisima – više od 6 godina nije donet *Pravilnik o primeni vaspitnih naloga* što za posledicu ima izostanak primene vaspitnih naloga od strane javnih tužilaštva u većem obimu. Nedostaje specifična edukacija kada su u pitanju najznačajnije novine u odredbama *Zakona o maloletnicima* – primena vaspitnih naloga i vaspitne mere posebne obaveze, praćenju njihove realizacije, vođenju evidencije, izveštavanju.

U narednom periodu neophodno je uskladiti saradnju između stručnih lica iz centara za socijalni rad, imajući u vidu novu organizacionu strukturu i način njihovog rada u maloletničkim predmetima, sa radom pravosudnih organa, u najboljem interesu maloletnika. Treba organizovati odgovarajuću obuku različitih stručnih lica – iz socijalne zaštite i pravosuđa, ali i policije, da bi se u neposrednoj razmeni mišljenja između stručnjaka iz prakse razjasnilo kako saradivati na primeni novih zakonskih rešenja.

Literatura

Zakon o javnom tužilaštvu, „Službeni glasnik RS”, 116/08, 104/09, 101/10, 78/11, 101/11: Tužilački pomoćnik pomaže javnom tužiocu i zameniku javnog tužioca, izrađuje nacрте akata, prima na zapisnik prijave, podneske i izjave od građana i samostalno ili pod nadzorom vrši poslove predviđene zakonom i drugim propisima.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS”, 85/2005

Zakon o socijalnoj zaštiti, „Službeni glasnik RS”, 24/2011

Zakon o uređenju sudova, „Službeni glasnik RS”, 116/08, 104/09, 101/10, 31/11, 78/11, 101/11: Sudijski pomoćnik pomaže sudiji, izrađuje nacрте sudskih odluka, proučava pravna pitanja, sudsku praksu i pravnu literaturu, izrađuje nacрте pravnih shvatanja, usvojena pravna shvatanja priprema za objavljivanje i samostalno ili uz nadzor i uputstva sudije vrši poslove određene zakonom i Sudskim poslovníkom.

Mesto i uloga branioca u krivičnom postupku prema maloletnim učinocima krivičnih dela u Republici Srbiji

M.A. Milena Banić*

Uvod

Pravo na odbranu predstavlja deo korpusa ljudskih prava i kao takvo čini jedno od osnovnih načela svakog krivičnog postupka. Pravo na odbranu garantovano je Ustavom Republike Srbije svakom licu koje je okrivljeno za krivično delo. Članom 33. stav 2. i 3. *Ustava Republike Srbije* propisano je da svako lice koje je okrivljeno za krivično delo ima pravo na odbranu i pravo da uzme branioca po svom izboru, kao i da sa braniocem nesmetano opšti i da dobije primereno vreme i odgovarajuće uslove za pripremu odbrane. Okrivljeni koji ne može da snosi troškove branioca ima pravo na besplatnog branioca, ako to zahteva interes pravičnosti u skladu sa zakonom. Pravo na odbranu tesno je povezano i sa pravom na pravično suđenje koje garantuje svakom licu pravo da nezavisan, nepristrasan i zakonom već uspostavljen sud, pravično i u razumnom roku, javno raspravi i odluči o njegovim pravima i obavezama, osnovanosti sumnje koja je bila razlog za pokretanje postupka, kao i o optužbama protiv njega (član 32. stav 1. Ustava).

Za razliku od postupka protiv punoletnih lica u kojem pravo na odbranu ne podrazumeva uvek obavezno prisustvo branioca i pravo na besplatnog branioca, u krivičnim postupcima prema maloletnim licima prisustvo branioca je obavezno u svim fazama postupka. Adekvatno postupanje branioca, kao jednog od obaveznih aktera u maloletničkom pravosuđu, ima veliki značaj za ostvarivanje principa restorativne pravde i zaštitu prava i interesa maloletnika u postupku.

Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica i pravo na odbranu

Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*) u članu 49. propisuje da maloletnik mora imati branioca prilikom prvog saslušanja, kao i tokom čitavog postupka. Prisustvo

* Milena Banić je advokatica u oblasti ljudskih prava i prava deteta i stalna je konsultantkinja, trenerica i program koordinatorka Centra za prava deteta. Supervizorka je na Pravnoj klinici za porodično pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta UNION u Beogradu.

branioca obavezno je tokom saslušanja maloletnika u pripremnom postupku (član 65), na sednici veća (član 73), na glavnom pretresu (član 74), kao i na sednici veća radi obustavljanja izvršenja i izmena odluke o vaspitnim merama (član 85). Ove zakonske odredbe jasno propisuju da maloletnik mora imati branioca već od prvog saslušanja, kao i tokom čitavog postupka, bez obzira na to koje je krivično delo u pitanju i koja kazna je za to delo zaprećena. Postupanje protivno ovoj odredi predstavlja bitnu povredu odredaba krivičnog postupka.

Članom 49. *Zakona o maloletnicima* propisano je da ako sam maloletnik, njegov zakonski zastupnik ili srodnici ne uzmu branioca, njega će po službenoj dužnosti postaviti sudija za maloletnike. Ova odredba ukazuje na to da se svakom maloletniku u krivičnom postupku garantuje pravo na besplatnog branioca ukoliko ne iskoristi mogućnost da sam izabere branioca. Takođe, ova odredba daje mogućnost maloletniku da sam izabere branioca i time participira u ostvarivanju svojih prava.

Zakon o maloletnicima uvodi obaveznu specijalizaciju advokata koji postupaju u krivičnim postupcima prema maloletnim licima. Članom 49. stav 3. ovog zakona propisano je da branilac maloletnika može biti samo advokat koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava deteta i prestupništva mladih. Obavezna specijalizacija advokata koji postupaju u ovim postupcima je važan korak u zaštiti prava maloletnika u krivičnom postupku imajući u vidu da je odbrana u predmetima maloletničkog pravosuđa odgovoran posao koji zahteva posebna znanja o pravima deteta, maloletničkom pravosuđu i restorativnoj pravdi, kao i posebne veštine u pristupanju maloletniku, načinima komunikacije sa njim i omogućavanju njegove participacije u postupku kroz saradnju i jasno i potpuno informisanje maloletnika o njegovim pravima i mogućnostima. Postupanje branioca i njegov odnos prema maloletniku tokom krivičnog postupka mogu biti od velikog značaja za odnos maloletnika prema učinjenom krivičnom delu, njegovo razumevanje toka postupka, kao i dalju reintegraciju maloletnika u društvo.

Specijalizacija advokata u oblasti maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji

Obaveznu specijalizaciju advokata koji postupaju u krivičnim postupcima prema maloletnim licima sprovodi Pravosudna akademija, a u skladu sa članom 165. *Zakona o maloletnicima* kojim je propisano da se o sticanju posebnih znanja i stručnom usavršavanju lica koja rade u oblasti prava deteta, prestupništva maloletnika i krivičnopravne zaštite maloletnih lica stara Pravosudni centar za obuku i stručno usavršavanje u saradnji sa resornim ministarstvima Vlade Republike Srbije, naučnim ustanovama, stručnim i profesionalnim udruženjima i nevladinim organizacijama.

Obavezna specijalizacija advokata koji postupaju u krivičnim postupcima prema maloletnim licima sprovodi se od 2005. godine. Obuka je do sada obuhvatala dve faze : 1. Maloletnik učinilac krivičnog dela i 2. Maloletnik žrtva krivičnog dela, a do sada je realizovana kroz jednodnevne seminare koji su u periodu od 2005. do 2012. godine realizovani u Beogradu, Kragujevcu, Novom Sadu, Nišu, Valjevu, Šapcu, Kraljevu, Čačku, Pančevu, Kruševcu, Požarevcu, Subotici, Sremskoj Mitrovici, Užicu, Zrenjaninu, Zaječaru, Negotinu. Ovim seminarima obuhvaćeni su advokati Advokatskih komora: Beograda, Zaječara, Kragujevca, Niša, Požarevca, Čačka, Šapca i Vojvodine. Prema podacima Pravosudne akademije, do maja 2012. godine ukupno 6178 advokata je pohađalo ovu obuku i to 3465 advokata (faza 1) i 2713 advokata (faza 2). Pravosudna akademija je obučenicima izdala sertifikat kao potvrdu o specijalizaciji iz ove oblasti.

Imajući u vidu da rad sa maloletnim učiniocima krivičnih dela zahteva senzibilisanost za rad u oblasti maloletničkog pravosuđa, znanje u oblasti prava deteta i brojne veštine u oblasti rada sa decom i mladima, postavlja se pitanje da li je jednodnevna obuka o maloletnim učiniocima krivičnih dela bila dovoljna da advokate specijalizuje za adekvatno postupanje u ovom postupku i da li je mogla advokatima da obezbedi adekvatne veštine za rad sa decom i mladima. Zbog toga je važno sprovesti dalju kontinuiranu edukaciju advokata iz ove oblasti sa posebnim akcentom na povećanje senzibilisanosti advokata za oblast maloletničkog pravosuđa, izgradnju veština za ostvarivanje principa restorativne pravde i povećanje stepena lične i profesionalne odgovornosti u krivičnom postupku prema maloletnim učiniocima krivičnih dela.

Zakonom o advokaturi, koji je donet 2010. godine, propisano je osnivanje Advokatske akademije koja će biti zadužena za stalnu stručnu obuku advokata, specijalizaciju advokata i izdavanje uverenja o specijalizaciji u određenoj oblasti prava i advokature (čla. 86. *Zakona o advokaturi*), pa se postavlja pitanje na koji način će se realizovati dalja specijalizacija advokata za rad u krivičnom postupku prema maloletnim učiniocima krivičnih dela nakon početka rada Advokatske akademije.

Uloga branioca i princip restorativne pravde – specifičnost maloletničkog postupka

Postupak prema maloletnim učiniocima krivičnih dela zasnovan je na principu restorativne pravde i ima za cilj da se maloletniku pomogne da shvati značaj krivičnog dela, preuzme odgovornost za svoje postupke i učinjeno delo i prestane sa daljim vršenjem krivičnih dela. Uspešnost ovog procesa u velikoj meri zavisi od pravovremenog i adekvatnog delovanja svih profesionalaca koji su u njega uključeni. Uloga branioca u ovom postupku se ne zasniva samo na zaštiti prava i interesa maloletnika u postupku već i na zasnivanju dobrog odnosa sa maloletnikom, uz

stalnu svest o značaju ostvarivanja principa restorativne pravde u ovom procesu. Ova saradnja uključuje informisanje maloletnika o samom postupku i svim pravima koje u postupku ima na način koji maloletnik razume, a što maloletniku omogućava da participira u ostvarivanju i zaštiti svojih prava, shvati značaj učinjenog dela, preuzme odgovornost za svoje postupke i prestane sa daljim vršenjem krivičnih dela.

Jedan od najčešćih propusta branioca jeste kreiranje odbrane koje se bazira na tome da se maloletniku savetuje davanje neistinitog iskaza u cilju odbrane. Odbrana utemeljena na ovakvoj strategiji, iako nekad može rezultirati uspešnom odbranom, može ostaviti niz posledica u budućem odnosu maloletnika prema svojim postupcima. Na ovaj način maloletniku se šalje poruka da je taktika laganja i prikriivanja istine uspešna taktika i bolji put u odnosu na preuzimanje odgovornosti za svoje postupke. Ovakav pristup najverovatnije će umesto prevencije i prestanka daljeg vršenja krivičnih dela stvoriti upravo suprotan efekat, jer se maloletniku jasno šalje poruka da se posledice društveno neprihvatljivih ponašanja lako mogu izbeći. Takođe, ova taktika izgrađuje kod maloletnika vredonosni stav da je laganje legitimno i poželjno ponašanje. Radi izbegavanja ovih posledica branilac maloletnih učinilaca krivičnih dela mora u svakom trenutku da bude svestan razlike između maloletničkog pravosuđa i krivičnog postupka protiv punoletnih lica i da u svakoj situaciji odmerava da li je njegova strategija odbrane u skladu sa principima restorativne pravde i pravima i interesima maloletnika.

Za ostvarivanje principa restorativne pravde i zaštitu prava i interesa maloletnika u postupku od velikog značaja je i odnos branioca prema drugim akterima u postupku. Ovaj odnos bi trebalo da se bazira na saradnji i koordinisanom delovanju. Ovaj proces zahteva kreiranje jednog saradničkog odnosa, umesto odnosa suprotstavljenih interesa, ali i dodatno angažovanje branioca osim formalnog zastupanja tokom pripremnog postupka i glavnog pretresa. Tako, na primer, pravovremena i adekvatna saradnja branioca sa javnim tužiocem može biti veoma važan korak u primeni diverzionih mera i izricanju vaspitnih naloga. Tokom postupka, branilac kao spona između maloletnika sa jedne strane, i suda, tužilaštva i centra za socijalni rad i drugih aktera u postupku sa druge strane, može biti od velikog značaja za dobar protok informacija i aktivnije učešće maloletnika u postupku, jasnije sagledavanje potreba maloletnika i odabira vaspitnih mera, bolje razumevanje celog procesa i obezbeđivanje dobre saradnje maloletnika u procesu izvršenja vaspitnih mera. Tokom izvršenja vaspitnih mera branilac može doprineti boljem praćenju izvršenja vaspitnih mera i njihovom unapređenju, kao i obustavi vaspitnih mera u skladu sa postignutom svrhom ovih mera. Zato je važno da branilac razume svoju ulogu daleko šire od same zaštite prava maloletnika tokom samog krivičnog postupka i primene zakonskih odredaba i to kroz postupanje u skladu sa najboljim interesom deteta,

ostvarivanje principa restorativne pravde i vođenje maloletnika kroz proces koji će mu pomoći da shvati značaj učinjenog dela, preuzme odgovornost za svoje postupke, ne vrši nova krivična dela i preuzme pozitivne modele društvenog ponašanja.

Postupanje branioca u maloletničkom pravosuđu zahteva da branioci dobro poznaju postupak i zakonske propise, principe maloletničkog pravosuđa i restorativne pravde, da poseduju širok spektar znanja iz oblasti prava deteta, kao i da su senzibilisani za rad sa maloletnicima a posebno maloletnicima iz ugroženih manjinskih grupa. Postupanje od strane advokata koji ne poseduje sva navedena znanja i veštine može dovesti do ozbiljnih kršenja prava maloletnika u postupku i ugroziti resocijalizaciju maloletnika i predstavlja kršenje prava na odbranu i prava na pravično suđenje u krivičnom postupku prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Zato je posebno važno voditi računa o tome da svi branioci koji se postavljaju po službenoj dužnosti poseduju sve navedene veštine. Takođe, trebalo bi obezbediti da svi advokati koji poseduju sertifikate za postupanje u krivičnim postupcima prema maloletnicima steknu sva navedena znanja, bilo ličnim profesionalnim angažovanjem i usavršavanjem, bilo putem obezbeđivanja kontinuirane edukacije od strane Pravosudne akademije ili Advokatske akademije.

Literatura

Perić, O. (2007) *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Službeni glasnik

Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, broj 98/06

Zakon o advokaturi, „Službeni glasnik RS”, broj 31/11 i 24/12

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS”, broj 85/05

Krivični postupak prema maloletnicima pred drugostepenim sudom

Slavka Mihajlović*

Uvod

„Maloletničko pravosuđe treba shvatiti kao nerazdvojni deo nastalog razvojnog procesa svake zemlje, u sveobuhvatnom okviru društvene pravde za sve maloletnike, čime se istovremeno doprinosi zaštiti mladih i održavanju mirnog poretka u društvu”. (Opšti princip, 1.4 „Pekinska pravila”). Maloletnici su posebna kategorija učinilaca krivičnih dela sa posebnim krivičnopravnim statusom. Svako društvo je zainteresovano za suzbijanje svake vrste kriminaliteta pa i maloletničkog, odnosno za pravilno podizanje i vaspitanje mlade generacije.

Različiti su faktori zbog kojih maloletnici čine krivična dela. To mogu biti razlozi socioekonomske prirode (nedovoljna posvećenost, kontrola, neadekvatna komunikacija u porodici, nemogućnost da se prepozna problem), ali i radoznalost, povodljivost, želja za dokazivanjem (maloletnik želi da nešto proba i da se u nečemu oprobava, dokaže i slično, pri čemu mu je važno da bude primećen i prihvaćen u društvu, ne razmišljajući o posledicama), itd. Kada maloletnik učini krivično delo veoma je važno brzo i adekvatno reagovati. Tada značajnu ulogu imaju policijski službenici i tužilac uz uključivanje porodice i drugih odgovarajućih službi (socijalna, zdravstvena). Potrebno je razgovarati sa maloletnikom, ukazati da je njegovo ponašanje bilo nedozvoljeno i neprihvatljivo, te predložiti rešenje nastalog problema. Ne treba ići po svaku cenu u sudski postupak, već razmotriti mogućnost primene neke od alternativnih mera odnosno vaspitnog naloga, ako su u pitanju krivična dela za koja je zaprećena kazna zatvora do pet godina. Važno je brzo reagovati i preduzeti odgovarajuće mere, kako bi maloletnik korigovao svoje ponašanje i što pre se uključio u normalne tokove života, jer se blagovremenom i adekvatnom reakcijom može postići bolji efekat i uticati na maloletnika da popravi svoje ponašanje i uskladi ga društvenoprihvatljivim normama, a istovremeno otkloniti negativne posledice nastale izvršenjem krivičnog dela. Ukoliko je ipak došlo do pokretanja postupka, veoma je bitno da taj postupak bude brz i da po okončanju istog krivična sankcija bude pravilno odabrana, što znači da odgovara stanju ličnosti maloletnika, ali i težini

* Slavka Mihajlović je sudija Apelacionog suda u Beogradu i predsednica maloletničkog odeljenja. Član je Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima od njegovog osnivanja.

izvršenog krivičnog dela. Nadalje je potrebno odmah pristupiti realizaciji izrečene sankcije, odnosno vaspitne mere. Suprotno postupanje od navedenog gubi svrhu s obzirom na uzrast učinioca.

Nadležnost za postupanje

Za vođenje postupka prema maloletnicima, u prvom stepenu nadležni su viši sudovi (26 u Srbiji), a u drugom stepenu apelacioni sudovi (4 u Srbiji).⁶⁵ Za postupanje pred drugostepenim sudom nadležno je veće za maloletnike. Sudije veća za maloletnike moraju biti lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta i prestupništva mladih.⁶⁶ Odluke se donose na sednici ili na pretresu. Kada veće za maloletnike odlučuje na sednici, sastavljeno je od troje sudija, a kada sudi na pretresu, sastavljeno je od dvoje sudija i troje sudija porotnika.⁶⁷ Pritom, prvostepenu odluku veće može potvrditi, preinačiti ili ukinuti.

Veće za maloletnike u drugom stepenu odlučuje o žalbama protiv odluka veća za maloletnike prvostepenog suda, o neslaganju sudije za maloletnike sa zahtevom javnog tužioca za pokretanje pripremnog postupka i o predlogu oštećenog za pokretanje postupka (nakon odbacivanja krivične prijave od strane javnog tužioca). Za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna, javni tužilac za maloletnike može odlučiti da ne zahteva pokretanje krivičnog postupka iako postoje dokazi iz kojih proizlazi osnovana sumnja da je maloletnik učinio krivično delo, ako smatra da ne bi bilo celishodno voditi krivični postupak. Ukoliko ne podnese zahtev za pokretanje postupka, o tome će obavestiti oštećenog koji može u roku od osam dana od prijema obaveštenja javnog tužioca, ukoliko nije obavešten u roku od tri meseca od dana odbacivanja krivične prijave, zahtevati da veće za maloletnike neposredno višeg suda odluči o pokretanju postupka. Tada veće drugostepenog suda, nakon što pribavi spise javnog tužioca, zakazuje sednicu na koju poziva javnog tužioca i može odlučiti da se postupak pokrene ili da se ne pokrene. Protiv takve odluke nije dozvoljena žalba. O donetoj odluci obaveštavaju se javni tužilac i podnosilac zahteva za pokretanje postupka. Ukoliko je veće donelo odluku da se prema maloletniku pokrene postupak, u njemu mora učestvovati javni tužilac.⁶⁸

Protiv presude kojom je maloletniku izrečena kazna maloletničkog zatvora, protiv rešenja kojim je maloletniku izrečena vaspitna mera i protiv rešenja o

⁶⁵ Vidi član 23. i 24. *Zakona o uređenju sudova*, „Službeni glasnik RS”, 116/2008.

⁶⁶ Vidi član 44. u: Perić, O. (2005) *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Službeni glasnik.

⁶⁷ Vidi član 43. u: Ibidem.

⁶⁸ Vidi član 59. u: Ibidem.

obustavi postupka iz člana 78. stav 2. *Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*), žalbu mogu izjaviti sva lica koja imaju pravo žalbe protiv presude, u smislu čl. 364. *Zakonika o krivičnom postupku*. Rok za žalbu je osam dana od dana prijema presude odnosno rešenja. Žalba protiv presude odnosno rešenja kojima je maloletniku izrečena kazna maloletničkog zatvora ili zavodska vaspitna mera zadržava izvršenje samo ako sud u saglasnosti sa roditeljima maloletnika i po saslušanju maloletnika ne odluči drugačije. Drugostepeni sud na sednicu veća poziva maloletnika samo ako predsednik veća ili veće nađe da bi njegovo prisustvo bilo korisno, pri čemu se prvenstveno mora voditi računa o zaštiti ličnosti maloletnika, dok se ostala lica iz člana 375. *Zakonika o krivičnom postupku* moraju obavestiti ako su to u svojoj žalbi ili odgovoru na žalbu zahtevala.⁶⁹

Povodom izjavljene žalbe veće za maloletnike može prvostepenu odluku preinačiti i maloletniku izreći težu krivičnu sankciju samo ako je to predložio javni tužilac u žalbi. Ako maloletniku prvostepenom odlukom nije izrečena kazna maloletničkog zatvora, niti zavodska vaspitna mera, drugostepeno veće može tu kaznu odnosno zavodsku meru izreći samo ukoliko održi pretres.⁷⁰

Vrste odluka

Odluke prema maloletnicima se donose u formi presude i rešenja. Presudom se izriče samo kazna maloletničkog zatvora i može se izreći samo uz ispunjenje zakonom propisanih uslova.⁷¹ Međutim, mnogo češće se prema maloletnicima izriču vaspitne mere, ili se krivični postupak obustavlja i to se čini rešenjem. Pritom, zakon ne određuje precizno šta sve rešenje treba da sadrži, ali jasno je da rešenje mora imati kako formu, tako i sadržinu, to jest, uvod, izreku i obrazloženje.

U uvodu rešenja se označava: naziv suda, ime i prezime predsednika veća i članova veća, kao i zapisničara, ime i prezime maloletnika, naziv krivičnog dela, naziv akta javnog tužioca, ime i prezime drugih lica čije je prisustvo na glavnom pretresu ili sednici obavezno, označenje da je javnost bila isključena i datum donošenja. Isti podaci se navode i u uvodu presude. U izreci rešenja se navodi samo zakonski osnov i naziv vaspitne mere koja se izriče, uz navođenje njenog trajanja, to jest njeno najkraće i najduže trajanje, pritom se maloletnik ne oglašava krivim za krivično delo za koje je utvrđeno da ga je izvršio, a ne navodi se ni činjenični opis, niti pravna kvalifikacija.⁷²

⁶⁹ Vidi član 80. u: Ibidem.

⁷⁰ Vidi član 81. u: Ibidem i odluka ASB 38/10 od 24. 11. 2010. godine.

⁷¹ Vidi član 28. *Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005.

⁷² Vidi član 78. u: Perić, O. (2005) *Komentar Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Službeni glasnik.

U obrazloženju rešenja se navodi potpun činjenični opis krivičnog dela, pri čemu je veće za maloletnike ovlašćeno da i bez predloga javnog tužioca donese odluku na osnovu činjeničnog stanja koje je utvrđeno na glavnom pretresu,⁷³ dakle utvrdi drugačije činjenično stanje od onog koje je dato u predlogu javnog tužioca. Isto tako, veće za maloletnike nije vezano za predlog javnog tužioca u pogledu izricanja krivične sankcije. Iz obrazloženja rešenja mora se jasno videti koja činjenica iz kojeg dokaza ili razloga je utvrđena ili neutvrđena, što je posledica obaveze suda da savesno oceni svaki dokaz pojedinačno i u vezi sa ostalim dokazima i na osnovu takve ocene izvede zaključak da li je neka činjenica dokazana ili nije dokazana. U obrazloženju rešenja se navode i razlozi koji utiču na trajanje izrečene vaspitne mere, tako da trajanje vaspitne mere, u svakom pojedinačnom slučaju, zavisi od postignutih rezultata u prevaspitanju maloletnika (završena škola, profesionalna osposobljenost, uspostavljena saradnja sa roditeljima, organom starateljstva i dr.).

Dakle, vaspitne mere se izriču samo rešenjem (ne presudom). Izrekom se maloletnik ne oglašava krivim. U obrazloženju se daje činjenični opis krivičnog dela i pravna ocena istog, analiziraju dokazi, isti cene, utvrđuje psihički odnos maloletnika prema izvršenom krivičnom delu, ukratko izlažu lične i porodične prilike maloletnika, (funkcionalnost porodice, organizovanost maloletnika, njegova duševna zrelost, uzrast), kao i razlozi kojima se veće rukovodilo pri izboru vaspitne mere, a pri svemu tome mora se voditi računa i o težini i okolnostima izvršenog krivičnog dela. Dakle, u obrazloženju rešenja se mora u bitnom, jasno i određeno navesti koji razlozi su rukovodili sud pri rešavanju pravnih pitanja, naročito pri rešavanju toga da li postoji krivično delo i kakav je umišljaj maloletnika prema istom, činjenice i okolnosti od kojih zavisi vrsta odluke, njeno trajanje, kao i upozorenje da u slučaju nepostupanja po istoj, vaspitna mera može biti zamenjena drugom, težom vaspitnom merom. I na kraju, rešenje mora biti potpisano od strane zapisničara i predsednika veća jer su potpisi sastavni deo rešenja i potvrđuju autentičnost istog.

Obustava postupka

Treba istaći da u postupku prema maloletnicima nema kumulacije vaspitnih mera. Za sva izvršena krivična dela se izriče jedna krivična sankcija (vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora). Ukoliko se u toku postupka utvrdi da je prema maloletniku već izrečena neka vaspitna mera i isti se nalazi na izvršenju, sud će rešenjem obustaviti krivični postupak ako je tokom realizacije već izrečene vaspitne mere postignut odgovarajući efekat i da nije celishodno ponovo izreći istu takvu ili drugu vaspitnu meru.

⁷³ Vidi član 74. stav 4. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005.

Osim što se rešenjem izriču vaspitne mere, veće za maloletnike može rešenjem obustaviti postupak kada utvrdi da, shodno članu 354. tačka 2. i 3. *Zakonika o krivičnom postupku*, treba odbiti optužbu ili, shodno članu 355. *Zakonika o krivičnom postupku*, doneti oslobađajuću presudu, kao i kada sud nađe da nije celishodno maloletniku izreći kaznu, niti vaspitnu meru. Pritom, *Zakon o maloletnicima* ne predviđa obustavu krivičnog postupka prema maloletniku usled odustanka javnog tužioca od krivičnog gonjenja (član 354. stav 1. *Zakonika o krivičnom postupku*), jer javni tužilac za maloletnike ne može odustati od gonjenja koje je preduzeo, već može predložiti obustavu postupka o čemu sud donosi odluku. Prema tome, kada javni tužilac utvrdi razloge za obustavu, on sudu predlaže obustavu postupka, tada sud može te razloge ne prihvatiti i nastaviti postupak, pritom oštećeni ne može preuzeti gonjenje, već javni tužilac mora učestvovati u tom postupku. U maloletničkom postupku, ukoliko javni tužilac odbaci krivičnu prijavu ili predloži obustavu postupka, oštećeni ne može preuzeti krivično gonjenje.⁷⁴

Izricanje krivičnih sankcija punoletnim licima za dela učinjena u doba maloletstva

Punoletnom licu koje je navršilo 21 godinu se ne može suditi za krivično delo koje je učinilo kao mlađi maloletnik i tada će se postupak obustaviti. Krivični postupak će se obustaviti i u situaciji kada vaspitna mera ne može više da se izrekne, a nisu ispunjeni uslovi za izricanje maloletničkog zatvora, to jest kada je u pitanju postupak za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora do pet godina a maloletnik navršio 21 godinu (odluka VSB Km. 14/10 od 29. 09. 2010. godine).⁷⁵ Žalbu protiv rešenja o obustavi postupka ne može izjaviti oštećeni s obzirom na to da nema položaj stranke u postupku (pa ni u pogledu odluke o troškovima krivičnog postupka), a može izjaviti žalbu protiv odluke o troškovima krivičnog postupka samo kada je presudom maloletniku izrečena kazna maloletničkog zatvora. Javni tužilac je taj koji je ovlašćen da izjavi žalbu ne samo u korist, već i na štetu maloletnika.

Punoletnom licu koje u vreme suđenja nije navršilo 21 godinu može se suditi za delo učinjeno u maloletstvu i izreći neka od zakonom propisanih vaspitnih mera – pojačan nadzor organa starateljstva, posebne obaveze, vaspitno-popravni dom i, pod zakonom propisanim uslovima, kazna maloletničkog zatvora. Ukoliko sud nađe da nije potrebno izreći nijednu krivičnu sankciju, postupak će se zbog razloga

⁷⁴ Vidi stranu 141. u: Lazarević, Lj., Grubač, M. (2005) *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Justinijan.

⁷⁵ Vidi član 40. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005 i stranu 847. u: Tihomir, V., Grubač, M. (2003) *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd: Službeni glasnik.

celishodnosti obustaviti,⁷⁶ pritom će sud uzeti u obzir sve okolnosti slučaja, naročito težinu izvršenog krivičnog dela, protek vremena, držanje učinioca po izvršenom delu i dr. (odluka Apelacionog suda u Beogradu Kžm1 1/10 od 24. 01. 2011. godine).

Punoletnom licu koje je krivično delo izvršilo kao stariji maloletnik a u vreme suđenja je navršilo 21 godinu sud može umesto maloletničkog zatvora izreći zatvor ili uslovnu osudu (odluka Višeg suda u Beogradu Km. 53/10 od 29. 04. 2010. godine).⁷⁷ *Zakon o maloletnicima* ne propisuje gornju granicu do koje se može suditi punoletnom licu za krivično delo izvršeno u doba (starijeg) maloletstva, pa se tako može dogoditi da ta lica u vreme suđenja imaju 25, 35 ili više godina, zbog čega maloletnički zatvor takvim licima najverovatnije ne bi predstavljao pogodnu krivičnu sankciju, zato se umesto njega može izreći zatvor ili uslovna osuda, pritom se uslovna osuda može izreći za bilo koje krivično delo (za koje se može izreći kazna maloletničkog zatvora). Pri svemu tome treba voditi računa da se lice – okrivljeni ne dovede u nepovoljniji položaj od onoga u kome bi se našlo da mu je suđeno i krivična sankcija izrečena u vreme kada je krivično delo izvršeno.

Izricanje vaspitnih mera mladim punoletnim licima

Učiniocu koji je kao punoletan izvršio krivično delo a u vreme suđenja nije navršio 21 godinu, sud u redovnom postupku, uz primenu člana 46. stav 2. *Zakona o maloletnicima*, može umesto kazne izreći odgovarajuću vaspitnu meru, ukoliko obeležja njegove ličnosti i okolnosti izvršenog krivičnog dela ukazuju da će se i vaspitnom merom postići svrha koja bi se ostvarila izricanjem kazne.⁷⁸ Odluka o izrečenoj vaspitnoj meri se donosi u obliku rešenja, a ne u obliku presude kako se to neretko događa u praksi pojedinih sudova (odluka Apelacionog suda u Beogradu Kž1 5819/10 od 23. 11. 2011. godine).

Pravni lekovi

Protiv odluke veća za maloletnike prvostepenog suda može se izjaviti žalba u roku od osam dana od dana prijema, neposredno višem sudu, to jest Apelacionom sudu, koji na sednicu veća poziva maloletnika samo ukoliko proceni da bi njegovo prisustvo bilo korisno, i taj zahtev maloletnika drugostepeni sud je u svojoj odluci dužan obrazložiti. Veće drugostepenog suda je vezano žalbom i ne može izreći težu

⁷⁶ Vidi član 78. stav 2. *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005.

⁷⁷ Vidi član 40. stav 3. *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005.

⁷⁸ Vidi član 41. stav 1. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005.

sankciju ukoliko to javni tužilac nije predložio u svojoj žalbi. Ako maloletniku od strane prvostepenog suda nije izrečena kazna maloletničkog zatvora, ili zavodska vaspitna mera, drugostepeni sud ih može izreći samo ako održi pretres, a ukoliko su već izrečeni od strane prvostepenog suda, drugostepeni sud može izreći maloletnički zatvor u dužem trajanju ili drugu težu zavodsku meru. Ukoliko je odluka u istom predmetu već jedanput bila ukinuta, veće drugostepenog suda ne može ponovo odluku ukinuti već će, radi pravilnog utvrđenja činjeničnog stanja ili drugih važnih razloga održati pretres i doneti odluku (odluka Apelacionog suda u Beogradu Kžm1 21/ 12 od 03. 07. 2012. godine).

Položaj maloletnih lica u krivičnom postupku

Maloletna lica u krivičnom postupku predstavljaju posebnu kategoriju svedoka odnosno oštećenih, koja zahtevaju veću pažnju i posvećenost nego što je to slučaj sa punoletnim licima kao svedocima odnosno oštećenima. Njihov položaj u krivičnom postupku regulisan je *Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, zatim, *Krivičnim zakonikom*, *Zakonikom o krivičnom postupku* i drugim opštim aktima. *Krivični zakonik*⁷⁹ sadrži 27 krivičnih dela u kojima se maloletno lice može pojaviti kao oštećeni. To su krivična dela protiv života i tela (član 113-127), protiv polne slobode (član 178-186), protiv braka i porodice (član 187-197) i dr. U nekim krivičnim delima maloletstvo je konstitutivni element bića krivičnog dela (čl. 195), a kod nekih maloletstvo predstavlja kvalifikatornu okolnost (čl. 178. st. 3).

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, koji je u primeni od 1. januara 2006. godine, postavio je nove zahteve pred sudije, kao i druge učesnike krivičnog postupka, u kome se maloletno lice pojavljuje kao oštećeni, sve u cilju zaštite najboljih interesa maloletnih lica. Tako, u trećem delu, članovima 150-157. sadržane su odredbe koje bliže određuju položaj i zaštitu maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku koji se vodi protiv punoletnih učinilaca krivičnih dela (okrivljenih). Ovim zakonom propisana je obavezna specijalizacija sudija, tužilaca i punomoćnika oštećenog kada se u krivičnom postupku pojavljuje maloletno lice kao oštećeni.

U stavu 2. člana 150. *Zakona o maloletnicima* nabrojana su krivična dela (njih 27) u kojima se kao oštećeni može pojaviti i maloletno lice: teško ubistvo (čl. 114), navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu (čl. 119), teška telesna povreda (čl. 121), otmica (čl. 134), silovanje (čl. 178), obljava nad nemoćnim licem (čl. 179), obljava sa detetom (čl. 180), obljava zloupotrebom položaja (čl. 181), nedozvoljene

⁷⁹ *Krivični zakonik*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/05, br. 88/05, br. 107/05 i br. 72/09.

polne radnje (čl. 182), podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa (čl. 183), posredovanje u vršenju prostitucije (čl. 184), prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju (čl. 185), vanbračna zajednica sa maloletnikom (čl. 190.), oduzimanje maloletnog lica (čl. 191), promena porodičnog stanja (čl. 192), zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (čl. 193), nasilje u porodici (čl. 194), nedavanje izdržavanja (čl. 195), rodosrkvjenje (čl. 197), razbojnička krađa (čl. 205), razbojništvo (čl. 206), iznuda (čl. 214), omogućavanje uživanja opojnih droga (čl. 247), ratni zločin protiv civilnog stanovništva (čl. 372), trgovina ljudima (čl. 388), trgovina decom radi usvojenja (čl. 389) i zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu (čl. 390). Krivični postupak za navedena krivična dela je hitan (čl. 157. *Zakona o maloletnicima*).

Specijalizacija učesnika postupka

Sudije koje postupaju u predmetima protiv okrivljenih za neko od napred navedenih krivičnih dela moraju posedovati posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica. Takođe je propisana specijalizacija i za javnog tužioca, kao i specijalizacija punomoćnika koji zastupa maloletno lice oštećeno krivičnim delom.⁸⁰ Pritom punomoćnik može biti samo advokat, a sva navedena lica su dužna da posebno vode računa o zaštiti ličnosti maloletnog lica. O sticaju posebnih znanja i stručnom usavršavanju stara se Pravosudna akademija koja izdaje odgovarajući sertifikat.

Prema tome, svi učesnici postupka koji se vodi za krivična dela izvršena na štetu maloletnog lica moraju voditi računa o tome da se izbegnu moguće štetne posledice postupka po njegovu ličnost i razvoj. Saslušanje⁸¹ maloletnog lica se obavlja uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica i može se sprovesti najviše dva puta, a izuzetno više puta, ako je to neophodno radi ostvarenja svrhe krivičnog postupka,⁸² pri čemu je sudija dužan da posebno vodi računa o najboljim interesima maloletnog lica. To znači da je osnovni cilj svega da se saslušanje maloletnog lica ne određuje po nekoliko puta i ne određuje olako, a u vezi sa tim, potrebno je pribegavati drugim načinima izvođenja dokaza, kao što je korišćenje zapisnika o iskazu već saslušanog maloletnog lica, a ako je potrebno, zbog osobenosti krivičnog dela i svojstva ličnosti maloletnog lica, sudija će narediti da se maloletno lice sasluša upotrebom tehničkih

⁸⁰ Vidi član 150. i 154. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005.

⁸¹ Termin „saslušanje” se koristi shodno *Zakonu o maloletnicima*, za razliku od *Zakonika i krivičnom postupku* koji koristi termin „ispitivanje”.

⁸² Vidi član 152. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005.

sredstava za prenos slike i zvuka, bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka (pitanja se postavljaju posredstvom sudije, psihologa ili drugog stručnog lica). Maloletna lica kao svedoci-oštećeni, mogu se saslušavati i u svom stanu ili drugoj ustanovi osposobljenoj za ispitivanje maloletnog lica a ukoliko je maloletno lice već saslušano, na glavnom pretresu će se uvek pročitati zapisnik o njegovom iskazu, odnosno reprodukovati snimak saslušanja.⁸³

Kada se kao oštećeni saslušava maloletno lice, koje je usled prirode krivičnog dela, posledica ili drugih okolnosti, posebno osetljivo ili se nalazi u teškom duševnom stanju zabranjeno je vršiti njegovo suočenje sa okrivljenim, član 153. *Zakona o maloletnicima*, da bi se izbegla mogućnost loših posledica na duševni život maloletnog lica kao žrtve krivičnog dela i njegove ponovne traumatizacije.⁸⁴

Za razliku od *Zakona o maloletnicima* koji određuje da se saslušanje maloletnog lica obavlja uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica, *Zakonik o krivičnom postupku* ne određuje obavezno ispitivanje maloletnog lica oštećenog krivičnim delom uz prisustvo napred pomenutih lica, već ostavlja mogućnost, da se, „ako je potrebno”, ispitivanje obavi uz pomoć pedagoga ili drugog stručnog lica.⁸⁵ O položaju maloletnih lica u postupku govori i član 328. stav 5. *Zakonik o krivičnom postupku* tako što određuje da veće može isključiti javnost kada se kao svedok ispituje lice mlađe od 14 godina, a u stavu 6. istog člana je određeno da će se maloletno lice koje prisustvuje glavnom pretresu kao svedok ili oštećeni udaljiti iz sudnice čim njegovo prisustvo ne bude više potrebno. Dakle, i ova odredba ima za cilj zaštitu interesa maloletnog lica u krivičnom postupku koji mora biti ispred svih interesa, a svi učesnici u krivičnom postupku u kome se pojavljuje maloletno lice moraju da postupaju obazrivo i u skladu sa njegovim najboljim interesima.

Kao što zaštitu maloletnih lica u krivičnom postupku propisuje *Zakon o maloletnicima*, na sličan način to čini i Posebni protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (br. 560-01-1/2009-01 od 17. 06. 2009. godine), u svom IV delu t. 2.2. gde predviđa „Standarde za vođenje postupka” koji regulišu položaj maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku, a u VI delu predviđa i „Specijalizaciju učesnika u krivičnom postupku”. Obaveza posebne krivičnopravne zaštite dece i maloletnika, uz dužnost da im se obezbedi bolji položaj u sistemu krivičnog prava (materijalnom i procesnom krivičnom zakonodavstvu) proizlazi i iz međunarodnopravnih akata, pre svega Konvencije o pravima deteta.

⁸³ Vidi član 152. stavovi 2, 3. i 4. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005.

⁸⁴ Vidi član 153. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

⁸⁵ Vidi član 102. stav 4. *Zakonika o krivičnom postupku*, „Službeni glasnik RS”, br. 58/2004 i br. 72/2009.

Preporuke

- ▶ Imati u vidu da su maloletnici posebna kategorija učinilaca krivičnog dela;
- ▶ U maloletničkim predmetima i predmetima u kojima se kao oštećeni pojavljuju maloletna lica postupati hitno i efikasano;
- ▶ Kontinuirana specijalizacija učesnika postupka (posedovanje posebnih znanja iz oblasti prava deteta) i edukacija onih koji se bave temom maloletničke delinkvencije, posebno novinara;
- ▶ Odluke donositi na zakonom propisan način i u propisanoj formi (presuda ili rešenje);
- ▶ Posebno poštovati primenu odredaba člana 150-157. *Zakona o maloletnicima* (u pogledu postupka i nadležnosti za postupanje u predmetima gde se kao oštećeni javljaju maloletna lica);
- ▶ Interes maloletnika i maloletnog oštećenog lica mora biti ispred svih drugih.

Literatura

Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS”, br. 85/05, br. 88/05, br. 107/05 i br. 72/09

Lazarević, Lj., Grubač, M. (2005) *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Justinijan

Perić, O. (2005) *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Službeni glasnik

Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

Zakona o uređenju sudova, „Službeni glasnik RS”, 116/2008

Zakonik o krivičnom postupku, „Službeni glasnik RS”, br. 58/2004 i br. 72/2009

Analiza postupanja prvostepenih sudova u maloletničkim predmetima na području Apelacionog suda u Nišu

Vesna Stevanović*

Uvod

Od 1. januara 2006. godine počela je primena *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*). To je bila izuzetno značajna novina za naš krivičnopravni sistem i pravosuđe u Srbiji u celini. Osim ove novine, krajem 2009. godine sprovedena je i reforma pravosuđa. To je za posledicu imalo i promenu organizacije i mreže sudova, ali i veliki broj novih sudija. Mnogi od tih sudija sada rade kao sudije za maloletnike u višim sudovima.

U ovom radu ukratko ukazujemo na postupanja sudija za maloletnike prvostepenih – viših sudova na području Apelacionog suda u Nišu u protekle dve godine – od početka rada nove mreže sudova u Republici Srbiji, tokom 2010. i 2011. godine. U pitanju su Viši sudovi u Nišu, Vranju, Leskovcu, Pirotu, Prokuplju i Kosovskoj Mitrovici. Takođe, ukazujemo na određene specifičnosti rada na ovom području kada su maloletni izvršioци krivičnih dela u pitanju, na način i kvalitet rada sudija za maloletnike viših sudova, određene probleme koje smo kao drugostepeni sud uočili u radu prvostepenih sudova kada su u pitanju odredbe materijalnog i procesnog dela *Zakona o maloletnicima*.

Maloletnički predmeti u postupcima pred apelacionim sudom

U Apelacionom sudu u Nišu po godišnjem rasporedu rada postupa drugo veće – koje ima 4 sudije sa odgovarajućim sertifikatom za postupanje u maloletničkim predmetima.

Tokom prethodne dve godine Apelacioni sud u Nišu primio je u postupku po žalbama približno identičan broj maloletničkih predmeta po kojima je doneo odluke, koji objektivno nije veliki u obe godine posmatranog perioda, i to:

- ▶ 2010. godine: 68 predmeta;
- ▶ 2011. godine: 70 predmeta.

* Vesna Stevanović je sudija Apelacionog suda u Nišu. Nalazi se na listi sudija trenera za maloletnike Pravosudne akademije. glosarijum@glosarijum.com

U strukturi krivičnih dela koja su primljena u Apelacionom sudu u Nišu u postupku po žalbi, u obe godine posmatranog perioda dominantne su kao i u celoj našoj zemlji dve grupe krivičnih dela – protiv imovine i protiv života i tela, odnosno krivična dela teške krađe i lake telesne povrede kao najbrojniji predstavnici tih grupa krivičnih dela. Interesantan podatak je da je u obe godine posmatranog perioda u postupcima po žalbi primljen samo po jedan predmet u vezi sa opojnim drogama, kada su maloletnici u pitanju, što ocenjujemo kao značajan podatak.

Najveći broj predmeta u obe godine navedenog perioda su žalbe na prvostepene odluke – tzv. Kžm 1. predmeti, a od ostalih predmeta su žalbe na odluke o pritvoru – tzv. Kžm 2. predmeti. Podaci o primljenim predmetima po vrstama su sledeći:

- ▶ 2010. godine: Kžm 1 – 37, Kžm 2 – 26, Krm – 5;
- ▶ 2011. godine: Kžm 1 – 52, Kžm 2 – 15, Krm – 3.

U posmatranom periodu, osim u jednom slučaju tokom 2011. godine, u sukobu sa zakonom bili su maloletnici muškog pola.

U pogledu kvaliteta odluka prvostepenih sudova u maloletničkim postupcima situacija je sledeća:

- ▶ 2010. godine:
  - Kžm 1 predmeti – 16 potvrđeno, Kžm 2 predmeti – 18 potvrđeno
  - 15 ukinuto 8 ukinuto
  - 5 preinačeno
  - 1 odbačena žalba
- ▶ 2011. godina:
  - Kžm 1 predmeti – 18 potvrđeno, Kžm 2 predmeti – 7 potvrđeno
  - 24 ukinuto 8 ukinuto
  - 8 preinačeno
  - 1 odbačena žalba

Dominantno je ukidanje odluka (Kžm 1 i Kžm 2 predmeti) zbog bitnih povreda odredaba krivičnog postupka, a samo 4 odluke su ukinute zbog pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja.

Najveći broj preinačenja Kžm 1 predmeta bilo je u pogledu vrste izrečene vaspitne mere i iz drugih razloga (celishodnost) – po 5 predmeta, ali je bilo i slučajeva preinačenja odluka iz vaspitne mere u kaznu – 2, i u pogledu visine izrečene kazne – 1 predmet.

U pogledu Kžm 2 predmeta, žalbe su najviše izjavljivane tokom obe godine posmatranog perioda zbog rešenja prvostepenih sudova o produženju pritvora prema

maloletnicima, a u 2011. godini i zbog rešenja veća za maloletnike prvostepenih sudova povodom molbi za uslovni otpust, dok su svi ostali slučajevi zbog kojih su izjavljivane žalbe uglavnom pojedinačni. To su bili slučajevi kada su prvostepeni sudovi doneli odluke o: određivanju pritvora, odlaganje izvršenja završne mere, zahtevu za pokretanju postupka prema maloletniku, rešenju o privremenom stavljanju maloletnika pod nadzor organa starateljstva, zahtev za dosuđivanje troškova krivičnog postupka...

Najveći broj predmeta u postupcima po žalbi u obe godine posmatranog perioda stigao je iz Višeg suda u Prokuplju, potom iz Višeg suda u Vranju i Višeg suda u Nišu, dok je najmanji broj predmeta stigao iz Višeg suda u Kosovskoj Mitrovici.

Analiza postupanja prvostepenih sudova u maloletničkim predmetima

Ukazujemo samo na neke od bitnih povreda odredaba krivičnog postupka koje smo uočili u praksi prilikom odlučivanja po žalbama na prvostepene odluke (Kžm 1 predmeti):

- ▶ Veće za maloletnike prvostepenog suda u obrazloženju rešenja ne navodi činjenični opis dela koje je maloletniku stavljeno na teret, u smislu čl. 78. st. 3. *Zakona o maloletnicima*, već se samo poziva na provedene dokaze, pri čemu je u pobijanom rešenju izostalo i navođenje sadržine izvedenih dokaza i ocena istih, pa i navod i ocena okolnosti iz kojih proizilazi da su izricanje i primena vaspitne mere pojačan nadzor od strane organa starateljstva, opravdani;
- ▶ Iz izveštaja organa starateljstva – Centra za socijalni rad – utvrđuje se da se maloletnik vodi u evidenciji, ali se ne utvrđuje da je prema njemu do sada primenjena neka vaspitna mera, te su osnovani žalbeni navodi branioca maloletnog da je nejasno na osnovu čega je prvostepeni sud u obrazloženju rešenja našao da je maloletnom zbog produženog krivičnog dela teške krađe Okružni sud izrekao vaspitnu meru pojačan nadzor od strane roditelja;
- ▶ U obrazloženju rešenja veće za maloletnike prvostepenog suda nije navelo razloge o odlučnim činjenicama, koje se odnose na postojanje krivičnog dela i krivicu maloletnika.

Naime, u obrazloženju pobijanog rešenja prvostepeni sud nije naveo sadržinu iskaza maloletnog NN, kao ni iskaz svedoka NN, pri čemu navodi da je prihvatio iskaz maloletnog NN, odnosno njegovo priznanje, jer je potvrđeno iskazom svedoka NN. Na ovaj način, u obrazloženju pobijanog rešenja nedostaje ocena izvedenih dokaza, jer se iz istog ne može utvrditi šta je konkretno izjavio maloletnik NN, kao ni svedok NN, odnosno da li je maloletnik priznao izvršenje krivičnog dela kako stoji u obrazloženju, te na koji način i u kom delu je njegov iskaz potvrđen iskazom svedoka.

- ▶ Prvostepeni sud je pobijanim rešenjem, na osnovu svih izvedenih dokaza, utvrdio da u radnjama maloletne NN stoje svi elementi krivičnog dela, koje joj se stavlja na teret, bez obrazlaganja postojanja umišljaja na njenoj strani;
- ▶ Rešenje ne sadrži jasne razloge o odlučnoj činjenici koja se tiče odabira vrste krivične sankcije koju treba izreći maloletniku.

Žalbom javnog tužioca rešenje se pobija zbog odluke o krivičnoj sankciji isticanjem da je maloletnom NN ranije već izricana vaspitna mera pojačan nadzor od strane organa starateljstva rešenjem Okružnog suda. Ukazuje se da krivična sankcija nije dala rezultate zbog nejavljanja i nesaradnje maloletnika i njegovih zakonskih zastupnika sa Centrom za socijalni rad, zbog čega je Centar za socijalni rad u S. mišljenja da treba izreći zavodsku vaspitnu meru. Žalbom se smatra da nije bilo mesta izricanju iste mere.

Po stavu ovog suda pobijano rešenje je zahvaćeno navedenom bitnom povredom jer rešenje ne sadrži jasne razloge kojima se prvostepeni sud rukovodio prilikom izricanja vaspitne mere pojačan nadzor od strane organa starateljstva, imajući u vidu da se iz rešenja ne utvrđuje podatak na koji se žalbom ukazuje a koji je prvostepeni sud bio u obavezi da ceni pri donošenju ovakve odluke i da iznese svoje razloge zbog čega eventualno smatra da je ista krivična sankcija koja jednom nije bila sprovedena sada adekvatna.

- ▶ Iz izreke prvostepenog rešenja i to u delu ličnih podataka maloletnika proizlazi da je prema maloletniku u toku više postupaka. Prvostepeni sud je bio u obavezi da u razlozima rešenja navede koji su postupci u pitanju i za koja krivična dela, što je u konkretnom slučaju takođe izostalo.

Osim toga, u situaciji kada je sudu poznato da se prema istom maloletniku vode i drugi krivični postupci, sud je u obavezi da izvrši spajanje svih postupaka radi jednovremenog vođenja postupka i donošenja jedne odluke prema maloletniku što je u interesu maloletnika, a što je u konkretnom slučaju takođe izostalo a pri čemu nisu ni dati razlozi u pobijanom rešenju za ovakvo postupanje prvostepenog suda.

- ▶ Prvostepeni sud je pobijanim rešenjem prema maloletnom NN obustavio postupak, pri čemu se iz izreke presude ne može utvrditi koje krivično delo se maloletniku stavlja na teret.

Takođe, to se ne može utvrditi ni iz obrazloženja pobijanog rešenja, jer u njemu nema opisa krivičnog dela, već prvostepeni sud samo konstatuje da su dokazani navodi iz predloga Višeg javnog tužioca u pogledu radnje, koja se maloletniku stavlja na teret, ali se pri tome ne vidi o kojim radnjama se radi.

Osnovano se žalbom Višeg javnog tužioca u P. pobija prvostepeno rešenje zbog bitne povrede odredaba krivičnog postupka iz čl. 368. st. 1. tač. 11. *Zakonika o krivičnom*

postupku, jer je izreka rešenja nerazumljiva, a dati razlozi o odlučnim činjenicama, koje se odnose na postojanje krivičnog dela i krivicu maloletnika, nejasni su i protivrečni.

- ▶ Osnovano se žalbama branilaca ukazuje da pobijano rešenje ne sadrži razloge o odlučnim činjenicama što se ogleda u tome da se iz obrazloženja prvostepenog rešenja ne može utvrditi kojim dokazima je dokazano učešće maloletnih NN i NN u obijanju kantine, odnosno učešće maloletnog NN u obijanju frižidera sa sladoledom.

Naime, u obrazloženju rešenja navodi se da maloletnici ne priznaju izvršenje ovih krivičnih dela, a istovremeno prvostepeni sud ne navodi dokaze iz kojih je zaključio da su ovi maloletnici izvršili krivična dela niti pak daje obrazloženje o tome iz kojih razloga ove činjenice nalazi utvrđenim i dokazanim. Iz obrazloženja prvostepenog rešenja moglo bi se zaključiti da sud svoju odluku zasniva na iskazima svedoka, međutim, iz sadržine iskaza saslušanih svedoka ne proizlazi osnovanost ovakvog zaključivanja, posebno imajući u vidu da su se svi izjašnjavali o tome da su uzimali slatkiše i sokove iz kantine koja je beč bila obijena, pritom ukazujući samo na saznanja o tome da je maloletni NN učestvovao u obijanju i neki od njih na saznanja o postupanju NN sa kasom.

- ▶ U izreci pobijanog rešenja, pored vaspitne mere koja se izriče maloletnim licima naveden i opis dela i pravna kvalifikacija krivičnog dela, suprotno odredbi čl. 78. st. 3. *Zakona o maloletnicima*.

Takođe, suprotno ovoj odredbi, veće za maloletnike prvostepenog suda u obrazloženju rešenja ne navodi činjenični opis dela koje se maloletnicima stavlja na teret, već se samo poziva na provedene dokaze, pri čemu je u pobijanom rešenju izostalo i navođenje sadržine izvedenih dokaza i ocena istih, pa i navod i ocena okolnosti iz kojih proizilazi da su izricanje i primena vaspitne mere pojačan nadzor od strane roditelja, opravdani.

- ▶ Maloletnici su postupali sa podeljenim ulogama, ali u obrazloženju nije navedeno kako je ta podela uloga izvršena, šta je koji od maloletnih preduzima u okviru radnje izvršenja dela, s obzirom na to da su postupali kao saizvršioци.

U razlozima rešenja nije ni navedeno da je sud utvrdio ko je od maloletnih koju radnju u toj podeli uloga trebalo da preduzme i šta je ko od njih trojice preduzeo i oduzeo iz kuće oštećenog NN, pa je i činjenično stanje nepotpuno utvrđeno. Radi se o odlučnim činjenicama, za utvrđivanje postojanja saizvršilaštva, to jest za pravilnu primenu krivičnog zakona.

- ▶ Izjavljenim žalbama, Viši javni tužilac i branilac maloletnog navode da je maloletnom, sada punoletnom, ranije već izricana vaspitna mera upućivanja u vaspitno-popravni

dom, odlukom istog suda od 19. oktobra 2009. godine, ali da ista nije realizovana, a da se i pored toga pobijanim rešenjem maloletnom izriče ista mera.

Iz spisa predmeta proizlazi da sud u rešenju samo navodi da su mu ranije izricane vaspitne mere i to 17. aprila 2008. godine vaspitna mera pojačan nadzor organa starateljstva i 19. oktobra 2009. godine vaspitna mera upućivanje u vaspitno-popravni dom, a ove odluke sud nije pribavio, niti je utvrdio kada su one postale pravnosnažne. Takođe se iz izveštaja organa starateljstva utvrđuje da vaspitna mera pojačan nadzor organa starateljstva nije uspešno realizovana, kao i da nije započeta realizacija zavodske vaspitne mere.

Imajući u vidu da se radi o apsolutno bitnim povredama odredaba krivičnog postupka, prvostepeno rešenje je moralo biti ukinuto u smislu čl. 25. i 26. *Zakona o maloletnicima*, s obzirom na to da je pobijanim rešenjem izrečena ista vaspitna mera, koja je ranije izrečena maloletnom, a da nisu utvrđeni razlozi zbog kojih prethodno izrečena zavodska mera nije realizovana.

Kada su u pitanju Kžm 2 predmeti, ukazujemo, takođe, na najčešće bitne povrede odredaba krivičnog postupka koje smo uočili u praksi:

- ▶ Prvostepeno rešenje je doneto uz bitnu povredu odredaba krivičnog postupka iz čl. 368. st. 1. tač. 11. *Zakonika o krivičnom postupku*, jer nisu navedeni razlozi o odlučnim činjenicama koje se odnose na postupak odlučivanja o pritvoru prema maloletnom NN.

Naime, iz obrazloženja pobijanog rešenja ne može se utvrditi da li je prvostepeni sud postupio u smislu odredbe čl. 142. a st. 1-4. *Zakonika o krivičnom postupku*, odnosno da li je obezbedio primenu načela raspravnosti saslušanjem maloletnog i njegovog branioca, što je u skladu sa odredbom čl. 5. *Evropske Konvencije o ljudskim pravima*. Prvostepeni sud o tome ne daje nikakve razloge u obrazloženju pobijanog rešenja, već samo navodi da su se maloletni R. i njegov branilac na glavnom pretresu protivili predlogu Višeg javnog tužioca za produženje pritvora, tako da se Prvostepeni sud ograničava samo na ispitivanje razloga za pritvor prema maloletnom, te je po nalaženju Apelacionog suda trebalo sve činjenice navesti u obrazloženju rešenja, kako bi se moglo pouzdano utvrditi da li je u konkretnom slučaju primenjeno načelo raspravnosti, prilikom odlučivanja o pritvoru.

Kako se radi o odlučnoj činjenici koja se odnosi na sprovođenje postupka koji prethodi odlučivanju o pritvoru, a o čemu nema razloga u pobijanom rešenju, to je pobijano rešenje moralo biti ukinuto. U ponovljenom postupku, prvostepeni sud će otkloniti navedenu bitnu povredu odredaba krivičnog postupka, tako što će ponovo odlučiti o pritvoru prema maloletnom, navesti šta su maloletnik i njegov branilac izneli kao razloge zbog čega smatraju da ne postoje razlozi za daljim produžavanjem pritvora,

pri čemu će u obrazloženju svoje odluke navesti da li je postupio u smislu napred navedenih zakonskih odredaba, kojima se obezbeđuje primena načela raspravnosti prilikom odlučivanja o pritvoru i za svoju odluku će dati pravilne i neprotivrečne razloge.

- ▶ Izreka pobijanog rešenja je nerazumljiva jer se iz iste ne može utvrditi osnov za određivanje pritvora prema maloletniku, a obrazloženje rešenja ne sadrži razloge o odlučnim činjenicama, jer se iz obrazloženja ne može utvrditi koje su to okolnosti koje ukazuju na opasnost od bekstva maloletnika.

Iako je u obrazloženju rešenja navedeno da su ispunjeni uslovi predviđeni odredbom čl. 142. st. 1. tač. 1, čak bez navođenja zakona koji se primenjuje, osim navođenja da postoji opasnost od bekstva maloletnika, u obrazloženju nisu navedeni razlozi, kojima se prvostepeni sud rukovodio pri donošenju ovakve odluke, odnosno iz kojih se okolnosti utvrđuje da postoji opasnost od bekstva maloletnog A. Budući da navedeni nedostaci pobijano rešenje čine manjkavim do te mere da se isto ne može ispitati, to je Apelacioni sud predmetno rešenje, uvažavanjem žalbe branioca maloletnika i po službenoj dužnosti ukinuo odlučujući kao u izreci ovog rešenja.

Imajući u vidu navedene podatke nalazimo da kvalitet odluka na području Apelacionog suda u Nišu nije na zadovoljavajućem nivou. To se ogleda u velikom broju ukinutih prvostepenih odluka u postupcima po žalbi zbog bitnih povreda odredaba krivičnog postupka, bez obzira ko je podnosilac žalbe – nadležni javni tužilac, maloletnik ili njegov branilac. Ovo je generalni zaključak koji se odnosi na sve više sudove na ovom području, što se naročito uočava tokom 2011. godine kada je na ovom području ukinuto skoro 46% odluka (32 od 70 predmeta).

Propusti uočeni od strane drugostepenog suda ukazuju da kod sudija za maloletnike postoje dve vrste problema – propusta u radu:

Problemi – propusti u radu karakteristični za veliki broj sudija koji postupaju i u krivičnoj materiji

- ▶ Nisu navedeni razlozi o odlučnim činjenicama, koje se odnose na postupak odlučivanja o pritvoru;
- ▶ Izreka rešenja je nerazumljiva jer se iz iste ne može utvrditi osnov za određivanje pritvora, a obrazloženje pobijanog rešenja ne sadrži razloge o odlučnim činjenicama kojima se opravdava pritvorski razlog;
- ▶ Ne obrazlaže se podela uloga između više izvršilaca krivičnog dela – kod saizvršilaštva;
- ▶ Ne obrazlaže se psihički odnos izvršioca prema krivičnom delu;

- ▶ U obrazloženju pobijane odluke prvostepeni sud ne navodi sadržinu iskaza izvršioca krivičnog dela, niti iskaze svedoka, a odluka u obrazloženju, takođe, ne sadrži ocenu izvedenih dokaza;
- ▶ Prekoračenje optužbe.

Problemi karakteristični za sudije koje postupaju u maloletničkim predmetima

- ▶ U izreci pobijanog rešenja, pored vaspitne mere koja se izriče maloletnim licima naveden i opis dela i pravna kvalifikacija krivičnog dela, suprotno odredbi čl. 78. st. 3 *Zakona o maloletnicima* a to se ne navodi u obrazloženju odnosno u obrazloženju odluke ne navodi se činjenični opis dela koje je maloletniku stavljeno na teret, u smislu čl. 78. st. 3. *Zakona o maloletnicima*;
- ▶ U obrazloženju odluke nedostaje opis pojedinih od više krivičnih dela koje su maloletniku stavljene na teret;
- ▶ Sud ne pribavlja podatke o postupcima koji su u toku (ili su ranije okončani u odnosu na maloletnika) iako je u obavezi da izvrši spajanje svih postupaka radi jednovremenog vođenja postupka i donošenja jedne odluke prema maloletniku što je u interesu maloletnika;
- ▶ Odluke ne sadrže jasne razloge o odlučnoj činjenici koja se tiče odabira vrste krivične sankcije koju treba izreći maloletniku;
- ▶ Izriče se nova zavodska vaspitna mera a nisu utvrđeni razlozi zbog kojih prethodno izrečena zavodska mera nije realizovana.

Na ove probleme sudije veća za maloletnike Apelacionog suda u Nišu ukazuju sudijama za maloletnike prvostepenih – viših sudova – kroz detaljne razloge u obrazloženju drugostepenih odluka, a takođe, prilikom redovnog godišnjeg obilaska prvostepenih sudova od strane sudija iz krivične materije kada su u ovaj obilazak uvek uključene i sudije iz veća za maloletnike ovog suda.

Zaključak

Maloletničkim predmetima u višim sudovima na području Apelacionog suda u Nišu ne posvećuje se dovoljna pažnja. Razloga je više: nedovoljan broj sudija u pojedinim višim sudovima (osim u Višem sudu u Nišu koji ima jednog sudiju koji postupa samo u maloletničkim predmetima, u ostalim sudovima sudije koje postupaju u maloletničkim predmetima imaju i druga zaduženja – postupaju kao sudije u krivičnim, istražnim, pa čak i u drugostepenim parničnim predmetima u posmatranom periodu; posle reforme pravosuđa u pojedinim višim sudovima kao sudije za maloletnike postupaju nove sudije koje pre toga nikada nisu postupale u ovoj materiji i zbog toga im je potrebno i određeno vreme, ali i praksa da bi ušli u

ovu materiju. To su, po našem mišljenju, glavni razlozi za lošije rezultate sudija za maloletnike u postupcima prilikom odlučivanja po žalbi na prvostepene odluke pred drugostepenim sudom. U narednom periodu, neophodni su češći sastanci sudija za maloletnike viših sudova sa područja Apelacionog suda u Nišu sa sudijama za maloletnike drugostepenog suda, radi razmene iskustava i otklanjanja propusta u budućem radu.

IZRICANJE I PRIMENA VASPITNIH NALOGA

Standardi i procedure za primenu vaspitnih naloga

Dragica Vlaović–Vasiljević*

Prof. dr Tamara Džamonja–Ignjatović

Ljubinka Marković

Vera Sofrenović

Uvod

U okviru šireg reformskog projekta „Unapređenje dostupnosti pravde u Srbiji” Ministarstva pravde Republike Srbije, uz podršku IMG (International Management Group), kao poseban deo postavljen je i projekat „Podrška reformi sistema maloletničkog pravosuđa”. Jedan od specifičnih ciljeva ovog projekta razrađen je kroz potprojekat „Unapređenje primene vaspitnih naloga” koji je pripremio Republički zavod za socijalnu zaštitu. Ovaj rad predstavlja predlog standarda i procedura za primenu vaspitnih naloga koje predviđa radna verzija revidiranog i dopunjenog *Zakona o maloletnim učinicima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*⁸⁶ (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*). Standardi i procedure odnose se, pre svega, na organizaciju primene i sprovođenje vaspitnih naloga, dok postupak tužilaštva ili suda pre odluke o primeni vaspitnih naloga nije uključen u nacrt dokumenta, jer je to deo zakonodavne regulative.

Pod procedurama primene vaspitnih naloga podrazumevamo sled obaveznih aktivnosti učesnika uključenih u primenu vaspitnih naloga, nakon odluke tužioca ili sudije za maloletnike o primeni vaspitnog naloga. Standardi se odnose na organizacione i strukturalne uslove sprovođenja vaspitnih naloga čime se definišu aktivnosti, očekivani ishodi ispunjenja vaspitnih naloga i pravila koja se odnose na organizacije ili pojedince koji učestvuju u primeni vaspitnih naloga.

U cilju jasnijeg određenja procedure i prepoznavanja odgovornosti brojnih učesnika u ukupnom postupku primene vaspitnih naloga, na samom početku je potrebno

* Dragica Vlaović–Vasiljević je specijalista socijalne pedagogije.

Prof. dr Tamara Džamonja–Ignjatović je redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.

Ljubinka Marković je diplomirani psiholog. Zaposlena je u Višem sudu u Beogradu kao savetnik za pitanja maloletničke delinkvencije Odeljenja za maloletnike. Stalni je savetnik Saveta za maloletnike. Vera Sofrenović je sudija za maloletnike Višeg suda u Beogradu.

⁸⁶ *Zakon o maloletnim učinicima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

odrediti značenja termina koji se u tekstu koriste. Donošenje odluke o primeni vaspitnog naloga predstavlja prvi korak, odnosno proceduralni preduslov koji je u nadležnosti tužioca, odnosno suda. Pod organizacijom primene vaspitnog naloga podrazumeva se skup aktivnosti koje slede po donošenju odluke o primeni vaspitnog naloga, u organizaciji organa starateljstva, a u tesnoj saradnji sa tužiocem/sudom, sa ciljem da se obezbede uslovi da se vaspitni nalog sprovede na najbolji mogući način. Pod sprovođenjem vaspitnog naloga podrazumevamo skup aktivnosti koje preduzima organizacija ili pojedinac gde je maloletnik upućen na ispunjenje vaspitnog naloga. Izraz ispunjenje vaspitnog naloga se odnosi na aktivnosti i obaveze maloletnika koje preuzima do isteka predviđenog roka i postizanja planiranog ishoda.

Normativna osnova za primenu vaspitnih naloga

U okviru ukupnih reformskih procesa u Srbiji koji imaju za cilj unapređenje položaja i prava deteta uopšte, pa i u oblasti pravosuđa, posebno mesto ima donošenje *Zakona o maloletnicima*, koji je u primeni od 1. januara 2006. godine. Ovim zakonom se kod nas prvi put stvaraju uslovi za primenu novih pristupa u maloletničkom pravosuđu koji afirmišu principe restorativne pravde, kao i „načelo subsidijarnosti primene krivične sankcije i davanja prednosti izvansudskim oblicima intervenisanja”.⁸⁷ Prema ovom zakonu svrha vaspitnih naloga je „da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se obustavi postupak, odnosno da se njihovom primenom utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela” (član 6. *Zakona o maloletnicima*). Vaspitni nalozi su stoga posebne diverzione mere koje nemaju karakter krivične sankcije i vode izvansudskim oblicima intervencije. Kao primarni cilj, pored popravljanja štete nanete oštećenoj strani, postavlja se reintegracija i smanjenje stigmatizacije dece i mladih u sukobu sa zakonom, umesto njegovog otuđenja i izolacije iz društva. Konačno, znatno se smanjuju i troškovi države koji se ulažu u dugotrajne sudske postupke i realizaciju kaznenih mera. *Zakon o maloletnicima* definiše pet vaspitnih naloga i to:

- ▶ Poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela;
- ▶ Redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao;
- ▶ Uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;

⁸⁷ Stevanović, I., Milošević, N. (2006) „Neophodne pretpostavke za primenu Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica”, u: Radovanović, D. (ur.) *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova, str. 487-496.

- ▶ Podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga;
- ▶ Uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu.

Radna verzija izmenjenog i dopunjenog *Zakona o maloletnicima* prepoznaje osam vaspitnih naloga. Predloženim izmenama i dopunama zakona, prvi vaspitni nalog *Poravnanje sa oštećenim*, razdvojen je u dva posebna vaspitna naloga: *Izmirenje sa oštećenim* i *Naknada štete oštećenom ili otklanjanje štetnih posledica krivičnog dela, radom maloletnika ili na drugi odgovarajući način*. Kao novi, uvode se vaspitni nalozi: *Pohađanje kurseva ili priprema i polaganje ispita kojima se proverava određeno znanje* i *Uključivanje u određene sportske aktivnosti*.

Zakonom utvrđena opšta pravila, svrha, uslovi za primenu i izbor vaspitnih naloga su okvir za dalje definisanje procedura i standarda njihove primene. Kako su u ovaj proces uključeni brojni društveni podsistemi, bitne elemente normativnog okvira primene vaspitnih naloga čine i zakoni i podzakonska akta, strateški dokumenti i protokoli kojim se regulišu ove oblasti.⁸⁸

Upravljanje vaspitnim nalogima

Primena vaspitnih naloga podrazumeva brojne učesnike. Pored pravosudnih organa, maloletnika i njegovih roditelja ili zastupnika, to su pre svega organi starateljstva, zatim obrazovne i zdravstvene ustanove, sportske i privredne organizacije, organizacije civilnog društva i strukovna udruženja. Osnovne pretpostavke uspešnog upravljanja vaspitnim nalogima su: a) jasno definisana uloga i odgovornost svih učesnika u primeni vaspitnih naloga, b) uspostavljeni mehanizmi i pravila saradnje učesnika u primeni vaspitnih naloga, c) definisano finansiranje i d) propisana pravila vođenja evidencije. Nažalost, *Zakon o maloletnicima* ne precizira sva ova pitanja, a podzakonski akt kojim bi se bliže uredila primena vaspitnih naloga nije usvojen.

Uloga i odgovornost organa starateljstva, iako nedovoljno precizno određena, u odnosu na sve druge potencijalne učesnike u primeni vaspitnih naloga u *Zakonu o maloletnicima* je potpuniye određena. Tako prema *Zakonu o maloletnicima*, nadležni

⁸⁸ U izradi ovog dokumenta oslanjali smo se na postojeću zakonsku regulativu, kao i predloge izmena i dopuna različitih zakona kao što su: *Porodični zakon*, *Zakon o socijalnoj zaštiti*, *Zakon o posredovanju – medijaciji*, *Zakon o zdravstvenoj zaštiti*, *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, *Zakon o sportu*, *Zakon o mladima*, *Nacionalna strategija za mlade*, *Nacionalni plan akcije za decu*, *Opšti i posebni protokoli o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, *Pravilnik o minimalnim standardima za pružanje usluga socijalne zaštite*, *Pravilnik o minimalnim standardima za pružanje savetodavno-terapijskih i socio-edukativnih usluga u socijalnoj zaštiti*, *Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku*, *Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje* i drugo.

organ starateljstva učestvuje u izboru vaspitnog naloga,⁸⁹ nadzoru nad sprovođenjem vaspitnog naloga⁹⁰ i podnošenju izveštaja javnom tužiocu ili sudiji za maloletnike o ispunjenju naloga.⁹¹

Generalno data važna uloga organu starateljstva u sprovođenju postupka i praćenju svih vaspitnih mera implicira da organ starateljstva ima ulogu i onoga ko organizuje primenu vaspitnih naloga. Centar za socijalni rad, u skladu sa svojim nadležnostima, ima i ulogu u planiranju i iniciranju uspostavljanja usluga socijalne zaštite u lokalnoj zajednici,⁹² što samim tim obuhvata odgovornost i za identifikaciju resursa za primenu vaspitnih naloga i za regulisanje međusektorske saradnje u njihovoj primeni. Međuresorna saradnja je, generalno, kritično mesto, bez obzira o kom se pitanju radi. Ako se tome doda da je u *Zakonu o maloletnicima* potpuno izostavljeno regulisanje nadležnosti ili obaveza pojedinih resora u primeni vaspitnih naloga, jasno je da je regulisanje ovih pitanja neophodno. Međuresorna saradnja može se efikasno regulisati bar na dva nivoa: centralnom i lokalnom i to kroz protokol o saradnji ili ugovor o saradnji. Osnovna razlika je u stepenu obaveznosti i preciznosti definisanja sadržaja saradnje. Moguće je na osnovu načelno potpisanog protokola o saradnji pristupiti i potpisivanju ugovora, kojim se onda za primenu konkretnog vaspitnog naloga uslovi dodatno preciziraju.

Nacrta Standarda i procedura za primenu vaspitnih naloga sačinjen je u skladu s pristupom koji primenu vaspitnih naloga stavlja u kontekst odgovornosti zajednice za podršku maloletnicima u prevazilaženju životne krize ili krize odrastanja koja se manifestovala izvršenjem krivičnog dela. Pri tome smo imali u vidu da je opravdano uzeti u obzir i dobiti koje za maloletnika donosi pristup što manjeg intervenisanja i oficijelnog uključivanja u postupak brojnih društvenih sistema i pojedinaca i da je neophodno voditi računa o poverljivosti podataka, shodno zakonskim određenjima. Jasno je da se mora obezbediti poverljivost podataka i da je za obaveštavanje i uključenje učesnika u sprovođenju vaspitnih naloga neophodna saglasnost maloletnika i njegovih roditelja. Ako su uslovi za direktnu i otvorenu saradnju obezbeđeni, što

⁸⁹ Izbor i primenjivanje vaspitnog naloga vrši se u saradnji sa roditeljima, usvojiocem ili staraocem maloletnika i nadležnim organom starateljstva (član. 8. stav 3. *Zakona o maloletnicima*).

⁹⁰ Kad veće za maloletnike odredi jedan ili više vaspitnih naloga iz člana 7. stav 1. tač. 1-5 ovog zakona, nadzor nad njihovim sprovođenjem vrši organ starateljstva (čl. 71. stav 2. *Zakona o maloletnicima*).

⁹¹ Ako maloletnik u potpunosti ispuni preuzeti vaspitni nalog, o čemu izveštaj podnosi organ starateljstva, javni tužilac za maloletnike će doneti rešenje o odbacivanju krivične prijave, odnosno predloga oštećenog za pokretanje postupka. (čl. 62. st. 4) „Ako maloletnik u potpunosti izvrši preuzeti vaspitni nalog, o čemu izveštaj podnosi organ starateljstva, sudija za maloletnike donosi rešenje o obustavljanju postupka. (čl. 71. stav 5).

⁹² Žegarac, N., Brkić, M., Džamonja-Ignjatović, T. (2010) *Operativno planiranje u centrima za socijalni rad*, Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu

podrazumeva odgovorno i eksplicitno uključivanje drugih aktera tako da to ne šteti interesu maloletnika i ne nosi rizik od stigmatizacije, onda moguće dobiti uspostavljene i koordinisane saradnje svih učesnika u sprovođenju vaspitnog naloga višestruko nadmašuju ovakve rizike.

Principi primene vaspitnih naloga

Procedure i standardi su izvedeni iz opštih principa koji odražavaju zajedničko vrednosno opredeljenje svih aktera koji su uključeni u neku delatnost, pa tako i primenu vaspitnih naloga. Ovi principi su prepoznati u nizu konvencija i preporuka⁹³ i, s obzirom na to da su opštepoznati, samo ih ukratko navodimo. To su, pre svega, principi izvedeni iz poštovanja osnovnih prava deteta, kao što je pravo na izražavanje mišljenja i participaciju deteta, pravo na privatnost i pravo na nediskriminaciju. Princip najboljeg interesa deteta, principi dobrovoljnosti i poverljivosti, kao i pomenuti specifični principi restorativne pravde operacionalizovani su kroz predložene standarde i procedure i mogu se jedinstveno postaviti za sve vaspitne naloge.

Procedure primene vaspitnih naloga

Pod procedurama podrazumevamo sled i sadržaj obaveznih aktivnosti učesnika uključenih u primenu vaspitnih naloga, nakon odluke tužilaštva ili suda o njihovoj primeni. Prevashodno proceduralno pitanje vezano je za uređenje saradnje između organa koji donose odluku o primeni vaspitnog naloga (tužilaštvo, sud), organa koji organizuje primenu vaspitnog naloga (organ starateljstva), organizacije u kojoj se vaspitni nalog sprovodi i maloletnika koji ispunjava vaspitni nalog.

Upućivanje na sprovođenje vaspitnih naloga uključuje sled, formu, sadržaj i rokove početne komunikacije. Tužilaštvo/sud nakon donošenja odluke o primeni vaspitnog naloga dostavlja nadležnom organu starateljstva ovu odluku. Organ starateljstva u roku od 7 dana poziva maloletnika i njegove roditelje/zastupnike i obaveštava ih o

⁹³ Konvencija UN o pravima deteta iz 1989; Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda; Minimalna standardna pravila za maloletničko krivično pravosuđe (tzv. „Pekinška pravila” usvojena od strane OUN iz 1985; Pravila OUN o zaštiti maloletnika lišenih slobode (tzv. „Havanska pravila”) iz 1990; Smernice OUN za prevenciju maloletničke delinkvencije (tzv. „Rijadske smernice”) iz 1990; Standardna minimalna pravila OUN za alternativne kaznene mere (tzv. „Tokijska pravila”) iz 1990; Evropska pravila o društvenim sankcijama i merama za sprovođenje maloletničkog krivičnog pravosuđa (tzv. „Bečka pravila”) iz 1997; Rezolucija UN Osnovni principi korišćenja programa restorativne pravde u krivičnim stvarima; Deklaracija iz Lime o restorativnoj pravdi za maloletnike iz 2009. godine. Preporuke Saveta Evrope koje je doneo Komitet: Preporuka P (87) 20 o društvenom reagovanju na delinkvenciju maloletnika iz 1987; Preporuka P (88) 6 o društvenom reagovanju na delinkventno ponašanje mladih koji potiču iz migrantskih porodica iz 1987; Preporuka CM/Rec 20 državama članicama o novim načinima tretiranja maloletničkog prestupništva i o ulozi maloletničkog pravosuđa iz 2003; Preporuka CM/Rec 11 državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere iz 2008. godine.

bitnim pitanjima sprovođenja i očekivanim ishodom vaspitnog naloga. Uz aktivno učešće maloletnika postiže se dogovor gde će se vaspitni nalog sprovesti. Organ starateljstva u roku od 3 dana nakon postizanja dogovora upućuje maloletnika na ispunjenje vaspitnog naloga i obaveštava organizaciju/pojedinca o sprovođenju konkretnog vaspitnog naloga. Organizacija u kojoj se vaspitni nalog sprovodi zakazuje prijem maloletnika (za određene vaspitne naloge i oštećenog) i u najkraćem roku o tome izveštava nadležni organ starateljstva/voditelja slučaja, a voditelj slučaja obaveštava tužilaštvo/sud o datumu početka ispunjenja vaspitnog naloga.

Planiranje sprovođenja vaspitnog naloga je obavezni deo procedure u čemu učestvuje voditelj slučaja, maloletnik i njegovi roditelji, a za određene vaspitne naloge i oštećeni, kao i organizacija / zadužena osoba koja učestvuje u sprovođenju vaspitnog naloga. Planom se definišu vremenski okviri ispunjenja vaspitnog naloga, aktivnosti i obaveze maloletnika, način uključivanja roditelja i drugih značajnih osoba za podršku maloletniku u sprovođenju vaspitnog naloga, očekivani ishodi i dinamika izveštavanja organa starateljstva od strane maloletnika i/ili njegovih roditelja.

Procedura prijema u organizaciji u kojoj maloletnik ispunjava vaspitni nalog u svemu je usklađena sa opštom procedurom prijema te organizacije. Specifičnost prijema, kada su vaspitni nalozi u pitanju, odnosi se na dodatno informisanje i pružanje početne podrške maloletniku u ispunjenju vaspitnog naloga kada je to potrebno.

Praćenje (monitoring) u toku sprovođenja vaspitnog naloga je obavezni deo procedure i uključuje formu, sadržaj i rokove međusobnog izveštavanja tužilaštva/suda, organa starateljstva, maloletnika ili njegovih roditelja i organizacije u kojoj se vaspitni nalog sprovodi i/ili pojedinaca zaduženih za vaspitni nalog. Voditelj slučaja redovno kontaktira sa maloletnikom i/ili njegovim roditeljima i evidentira obaveštenja o ispunjavanju vaspitnog naloga u skladu sa dinamikom uspostavljenom u planu sprovođenja. Voditelj slučaja takođe obaveštava tužilaštvo/sud svaka dva meseca o postignutom napretku i daljem postupanju u odnosu na primenjeni nalog, a ukoliko dođe do odustajanja maloletnika ili oštećenog (kada su u pitanju vaspitni nalozi u kojima učestvuje i oštećeni), izveštava se tužilaštvo/sud u roku od najviše 3 dana od dobijanja informacije.

Izveštaj o ispunjenosti vaspitnog naloga koji podnosi organ starateljstva tužilaštvo/sudu sadrži obrazloženu procenu da li je maloletnik ispunio vaspitni nalog u potpunosti ili delimično. Kriterijumi procene su individualno definisani u planu sprovođenja vaspitnog naloga, a na osnovu standarda o očekivanim ishodom koji su dati uz svaki vaspitni nalog. Izveštaj se dostavlja u roku od 15 dana po ispunjenosti vaspitnog naloga, a najkasnije nakon 6 meseci od kada je tužilaštvo/sud donelo odluku o njegovoj primeni.

Standardi primene vaspitnih naloga

Standardima se definišu specifične aktivnosti za konkretni vaspitni nalog, očekivani ishodi i pravila koja se odnose na organizacije ili pojedince koji učestvuju u njihovom sprovođenju. Kako bi se standardizovao sadržaj koji obuhvata određeni vaspitni nalog, aktivnosti moraju biti specifikovane i usklađene sa ishodima koji se žele postići. Zakonom utvrđena svrha, uslovi za primenu i izbor vaspitnih naloga su okvir za definisanje ovih standarda. U nacrtu ovog dokumenta određuje se i specifična svrha svakog vaspitnog naloga i dodatne smernice celishodne primene konkretnog naloga. Ove smernice se koriste pre svega u fazi izbora vaspitnog naloga i odnose se na svrsishodnost primene naloga u odnosu na ličnost, sklonosti/interesovanja maloletnika, motivaciju i njegovo psihofizičko stanje, kao i specifičnosti porodičnih i socijalnih uslova i drugih spoljnih okolnosti. Ovi uslovi nemaju kumulativni karakter.

Aktivnosti – za svaki vaspitni nalog data je lista specifičnih aktivnosti, a koje su u skladu sa programima rada organizacije u kojoj maloletnik ispunjava vaspitni nalog. Aktivnosti se unose kao poseban odeljak u plan sprovođenja vaspitnog naloga.

Ishodi primene vaspitnog naloga – u skladu sa specifičnom svrhom vaspitnog naloga i planiranim aktivnostima definisani su očekivani ishodi, koji su ujedno i osnovni kriterijumi za procenu ispunjenosti vaspitnog naloga. Oni takođe nisu kumulativni i obavezujući u svim odrednicama za svakog maloletnika. Zato se u planu sprovođenja vaspitnog naloga definišu specifični očekivani ishodi za konkretnog maloletnika, a u skladu sa datim standardima.

Uloge i odgovornosti ovlašćenih institucija koje organizuju i sprovode konkretni vaspitni nalog – za svaki vaspitni nalog navedene su uloge i odgovornosti učesnika u sprovođenju vaspitnog naloga od organa starateljstva u ulozi organizacije primene vaspitnog naloga, organizacije u kojoj se sprovodi vaspitni nalog i pojedinca zaduženog za sprovođenje vaspitnog naloga.

Uslovi koje treba da ispuni organizacija u kojoj se sprovodi vaspitni nalog – pored ispunjavanja osnovnih zakonskih uslova, organizacija u kojoj se sprovodi vaspitni nalog treba da ima program rada u koji se uklapaju aktivnosti planirane u okviru sprovođenja konkretnog vaspitnog naloga, kao i definisane procedure prijema, informisanja, načina vođenja evidencije, adekvatan prostor i opremu, kao i osoblje angažovano za sprovođenje vaspitnog naloga.

Kvalifikacija zadužene osobe za sprovođenje vaspitnog naloga – za svaki vaspitni nalog predviđene su potrebne kvalifikacije zadužene osobe, kao i način verifikovanja ovih kompetencija (licence, sertifikati na osnovu akreditovanih obuka i slično).

Zaključci – ograničenja i preporuke

Nacrt dokumenta o standardima i procedurama je sačinjen u skladu s pristupom koji primenu vaspitnih naloga stavlja u kontekst odgovornosti zajednice. Shodno tome su uloge i odgovornost brojnih mogućih učesnika u primeni vaspitnih naloga definisane u okvirima njihove osnovne delatnosti, počevši od lokalne samouprave i njene uloge u kreiranju društvenog konteksta za primenu vaspitnih naloga, preko centra za socijalni rad i njegove višestruke odgovornosti za pokretanje inicijative za uspostavljanje usluga socijalne zaštite u lokalnoj zajednici sa odgovarajućim programima, kao i organizaciju primene konkretnih vaspitnih naloga, sve do obrazovnih, zdravstvenih i drugih organizacija i pojedinaca koji učestvuju u sprovođenju određenih vaspitnih naloga. Pri tome su uzete u obzir dobiti koje za maloletnika donosi pristup što manjeg intervenisanja, ali i uključivanja u postupak relevantnih društvenih sistema i pojedinaca, uz obezbeđivanje poverljivosti podataka i zaštitu privatnosti maloletnika.

Procedura primene vaspitnih naloga, odnosno sled i sadržaj obaveznih aktivnosti učesnika uključenih u njihovu primenu nakon odluke tužilaštva ili suda date su jedinstveno za sve vaspitne naloge. S obzirom na umreženost uloga i odgovornosti učesnika, procedure se bave oblastima uređivanja saradnje učesnika u primeni vaspitnih naloga, upućivanja, planiranja sprovođenja vaspitnog naloga, prijema, praćenja primene i međusobnog informisanja i izveštavanja o ispunjenosti vaspitnog naloga.

Standardi primene vaspitnih naloga razmatrani su pojedinačno za vaspitne naloge i njima su utvrđene aktivnosti, ishodi primene vaspitnog naloga, uloge i odgovornosti uključenih aktera i uslovi koje treba da ispuni organizacija u kojoj se sprovodi vaspitni nalog, kao i kvalifikacije osoba zaduženih u njihovom sprovođenju. Za svaki vaspitni nalog date su specifičnosti svrhe svakog vaspitnog naloga i dodatne smernice za njihov izbor.

Osnovna ograničenja za definisanje procedura i standarda primene vaspitnih naloga predstavlja u ovom momentu nepotpuna normativna regulativa. *Nacrt Zakona o izmenama i dopuna Zakona o maloletnicima* još uvek je u proceduri usvajanja, a podzakonska akta kojima se bliže uređuje primena vaspitnih naloga nisu doneta. Ograničenje predstavljaju i neregulisana pitanja vezana za finansiranje vaspitnih naloga i izostanak preciznijeg definisanja uloga i odgovornosti brojnih učesnika u primeni vaspitnih naloga. Jedno od ozbiljnih ograničenja koje proizlazi iz pomenutih okolnosti je nerazvijena i neregulisana međuresorna saradnja, na centralnom ili lokalnom nivou i neujednačeni i uglavnom nedovoljni institucionalni kapaciteti u lokalnim zajednicama, koji su neophodni za uspešnu organizaciju i primenu vaspitnih naloga.

Na kraju su izdvojene i određene preporuke vezane za dopunu *Zakona o maloletnicima* ili odgovarajućih podzakonskih akata. U tom smislu, potrebno je: a) ujednačiti upotrebu termina primena, izvršenje, sprovođenje i ispunjenje vaspitnog naloga; b) preciznije definisati ulogu organa starateljstva u organizaciji primene vaspitnih naloga; c) urediti pitanja finansiranja primene vaspitnih naloga; d) vaspitni nalog koji se odnosi na uključivanje u određene sportske aktivnosti proširiti i na uključivanje u druge organizovane aktivnosti kojima se strukturise slobodno vreme kao što su folklor, moderni ples i slične aktivnosti; e) u vaspitnom nalogu koji se odnosi na podvrgavanje ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkohola i opojnih droga navesti i zloupotrebu i proširiti ga na sve psihoaktivne supstance i zavisnost od kocke i druge nesupstancijalne zavisnosti.

Takođe bi bilo neophodno pokrenuti inicijativu za potpisivanje protokola o interresorskoj saradnji na centralnom nivou čime bi se značajno unapredili uslovi za primenu vaspitnih naloga koji podrazumevaju učesće više aktera iz različitih resora. Konačno, potrebno je pokrenuti inicijativu i za intenzivnije uspostavljanje dnevnih boravaka za mlade sa problemima u ponašanju kao usluge socijalne zaštite u lokalnim zajednicama koja bi bila specijalizovana za pružanje podrške i pomoći u reintegraciji maloletnih počinitelja krivičnih dela, a istovremeno bila najprimereniji organizacioni oblik za sprovođenje većeg broja vaspitnih naloga u kojoj bi posebno obučeni (licencirani) profesionalci pružali visoko specijalizovane usluge ovoj grupi mladih u riziku.

Nakon procesa pilotiranja predloženih procedura i standarda slediće finaliziranje konačanog dokumenta koji treba da omogući uspešnu primenu vaspitnih naloga.

Literatura

Ćopić, S. (2007) „Pojam i osnovni principi restorativne pravde”, u: *Temida*, vol 10, br. 1, str. 25-35

Hrnčić, J. (2009) *Prestupništvo mladih: rizici, tokovi i ishodi*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Hrnčić, J., Džamonja-Ignjatović, T. (2010) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: Usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu

Konvencija UN o pravima deteta, „Službeni list SFRJ–Međunarodni ugovori”, br. 15/90
Predlog minimalnih standarda kvaliteta za uslugu Dnevni boravak za decu i mlade sa problemima u ponašanju (2009) Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu (interni dokument)

Priručnik o diverzionom postupku i alternativni za pritvor (2010) Beograd: UNICEF
<http://www.unicef.org/tdad/glossary.doc>

Stakić Đ., Stakić, M. (2006) *Planiranje i programiranje vaspitno-terapeutskog rada sa decom i omladinom sa poremećajima u ponašanju, emocionalnom i socijalnom razvoju*, Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike

Stevanović, I., Milošević, N. (2006) „Neophodne pretpostavke za primenu Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica”, u: Radovanović, D. (ur.) *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja & Viša škola unutrašnjih poslova, str. 487-496

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

Žegarac, N., Brkić, M., Džamonja-Ignjatović, T. (2010) *Operativno planiranje u centrima za socijalni rad*, Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu

Primena vaspitnih naloga u tužilačkoj praksi

Jelica Vučković–Janković*

Od početka 2006. godine, kada je uvedeno novo zakonodavstvo u postupku maloletničke delinkvenicije, dat je i zakonodavni okvir za primenu vaspitnih naloga u važećem *Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*). Naša tema, vaspitni nalozi, nisu novina, ili ne bi trebalo da budu, jer se ovaj zakon primenjuje već punih šest godina. Međutim, sagledavajući praksu, to baš i nije tako, jer se vaspitni nalozi primenjuju u relativno malom broju i nisu zaživeli u svim tužilačkim sredinama na području Srbije.

Prema podacima, koji nisu zvanični podaci Zavoda za statistiku već su ih viša javna tužilaštva dostavila Republičkom javnom tužilaštvu u okviru svojih godišnjih izveštaja za 2010. i 2011. godinu, u 2010. godini je primenjeno 77 vaspitnih naloga, a u 2011. godini 178 vaspitnih naloga i to:

Republičko javno tužilaštvo

Tabelarni pregled rada viših javnih tužilaštava u predmetima maloletnika: KST–9, za period od 01. januara 2010. godine do 31. decembra 2010. godine

Javno tužilaštvo:	Izrečen vaspitni nalog
VJT Beograd	12
VJT Valjevo	1
VJT Pančevo	6
VJT Sremska Mitrovica	1
VJT Subotica	3
VJZ Zrenjanin	4
VJT Jagodina	8
VJT Kraljevo	15
VJT Kruševac	9
VJT Leskovac	13
VJT Novi Pazar	2
VJT Užice	3
Ukupno:	77

* Jelica Vučković–Janković je zamenica Apelacionog javnog tužioca u Nišu.

Republičko javno tužilaštvo

Tabelarni pregled rada viših javnih tužilaštava u predmetima maloletnika:

KST-9, za period od 01. januara 2011. godine do 31. decembra 2011. godine.

Javno tužilaštvo	Izrečen vaspitni nalog
VJT Beograd	5
VJT Valjevo	7
VJT Pančevo	26
VJT Sombor	38
VJT Sremska Mitrovica	7
VJT Subotica	5
VJT Zrenjanin	5
VJT Kraljevo	1
VJT Kruševac	26
VJT Leskovac	21
VJT Niš	1
VJT Prokuplje	24
VJT Užice	12
Ukupno:	178

Kada se sagledaju ove dve godine, broj primenjenih vaspitnih naloga u 2011. godini je povećan za više od dva puta u odnosu na 2010. godinu. Kada se ovo sagleda u odnosu na 64 primenjena vaspitna naloga u 2008. godini, i njihov broj od 69 u 2009. godini, prema podacima Republičkog javnog tužilaštva (KST 9), to ukazuje na trend povećanja ovog instituta u primeni, njegovu pozitivnu dinamiku i adekvatnu zastupljenost u pojedinim tužilačkim sredinama u proteklim godinama.

U ovim tabelarnim pregledima nema podataka o vrsti primenjenog vaspitnog naloga od strane tužilaca, tako da u tom delu mogu izneti komentar u odnosu na primenjene vaspitne naloge na području Apelacionog javnog tužilaštva u Nišu, a da su Viša tužilaštva u Leskovcu, Prokuplju i Nišu, koja su se bavila vaspitnim nalogima, primenila vaspitne naloge iz čl. 7. tač. 1. *Zakona o maloletnicima*. Ovo pokazuje da se tužioci najčešće odlučuju za primenu ovog vaspitnog naloga u opusu svojih ograničenih zakonskih mogućnosti, što takođe podleže kritici, ali se konstatuje da je random verzijom *Zakona o izmenama i dopunama Zakona o maloletnicima* izmenjena kompetencija tužioca na celokupnu lepezu ovih mera *sui generis*.

Primena vaspitnog naloga iz čl. 7. tač. 1. *Zakona o maloletnicima* je opcija kojoj najčešće pribegavaju tužioci, jer istu mogu sami da realizuju kroz izvinjenje i poravnanje

naknadom štete sa oštećenim licem, uz prethodno pribavljeno mišljenje organa starateljstva, ali bez njegovog aktivnog učešća u daljoj realizaciji, odnosno ispunjenju vaspitnog naloga. Ono što treba naglasiti je činjenica da se i kroz ovu primenu vaspitnog naloga iz čl. 7. tač. 1. zakona konstatuje neophodnost ustanovljavanja istovetnih stavova i procedura sa definisanim ulogama učesnika u realizaciji vaspitnih naloga. U Višim tužilaštvima u Leskovcu, Prokuplju i Nišu, ove vaspitne naloge je sproveo sam tužilac u prostorijama tužilaštva, okupljajući sve učesnike u postupku, što znači da se tužilac nije zaustavio kod donošenja odluke o primeni vaspitnog naloga, dok su u tužilaštvima izvan ove apelacije vaspitni nalozi iz čl. 7. tač. 1. *Zakona o maloletnicima* primenjeni u centrima za medijaciju, pri čemu je ove poslove obavio medijator, a zatim podneo izveštaj tužilaštvu. To opet znači da učesnici u lancu primene ne znaju u potpunosti svoje uloge, da se one preklapaju i da nisu jasno definisane, kao i da u tužilačkim sredinama nisu istovetni uslovi za primenu ovih mera.

Takođe, to što u tužilaštvima na području Apelacionog javnog tužilaštva u Nišu nije zaživeo vaspitni nalog iz čl. 7. tač. 3. *Zakona o maloletnicima* posledica je pasivnosti centara za socijalni rad u identifikaciji kapaciteta u okviru postojeće lokalne zajednice i neuspostavljanja komunikacije sa ustanovama humanitarnog, socijalnog i ekološkog sadržaja u cilju izvršenja ovog vaspitnog naloga, a što je u nadležnosti organa starateljstva. U pokušajima tužilaštava da se pospeše aktivnosti na uslovima za primenu ovog vaspitnog naloga, centri za socijalni rad su svoju pasivnost i postupanje obrazlagali nepostojanjem ovakvih obaveza u okviru njihovih zakonskih ovlašćenja, a da im nije najjasnije na koji način da postupaju i kakve akte da zaključuju sa ustanovama ovog tipa. To opet ukazuje na neophodnost zakonodavnih izmena i u segmentu socijalne zaštite. Ono što treba definitivno naglasiti je da je u nekim višim tužilaštvima izvan niške apelacije proteklih godina zaživela uspešna primena vaspitnog naloga iz čl. 7. tač. 3. *Zakona o maloletnicima*, kroz adekvatnu komunikaciju tužilaštava, organa starateljstva i lokalne zajednice, i u tom smislu je značajno predstavljanje primera dobre prakse i razmena iskustava. Podložna sam razmišljanju da nedovoljna tužilačka primena vaspitnih naloga proističe delom iz tužilačkog „straha” od oprosta delikta u smislu neupuštanja u krivični postupak. Međutim, činjenica da se tužioci često odlučuju za primenjivanje pune abolicije po važećem zakonu, na neki način ovo demantuje i može se objasniti jednostavnošću ovog postupka, kada tužilac za dela za koja je propisana kazna zatvora do 5 godina ili novčana kazna, po prethodnom pribavljanju mišljenja od organa starateljstva o celishodnosti pokretanja i vođenja postupka, odlučuje o primeni instituta bezuslovnog oportuniteta.

To nedvosmisleno ukazuje i na potrebu pojednostavljenja postupka uslovnog oportuniteta primenom vaspitnih naloga, uz razjašnjenje za sada nejasnih uloga svih učesnika u lancu primene. Primena vaspitnog naloga, pa i onog iz čl. 7. tač. 1. zakona,

sada nije najjednostavnija opcija tužiocu. Činjenica je da to iziskuje dosta vremena i komunikaciju sa učesnicima konflikta, tako da stoje okolnosti koje otežavaju primenu, počev od prostornih kapaciteta za obavljanje poverljive komunikacije, kako sa maloletnim licem i roditeljima, tako i sa oštećenim licem u cilju pristanka, sačinjavanje zapisnika sa ročišta i donošenje odluke o primeni vaspitnog naloga. Sve ovo iziskuje vreme, potrebne uslove i tehničku logistiku.

Poteškoće u realizaciji vaspitnih naloga iskazuju se kroz nedovoljan broj tužilaca za maloletnike i nedostatak motivisanosti u radu po ovim predmetima, a u smislu prepoznavanja slučajeva podobnih za primenu vaspitnih naloga. Tužilac nema profesionalnu pomoć u ovom delu kroz postojanje stručnih službi pri sudovima i tužilaštvima i učešća socijalnih pedagoga, psihologa i sociologa sa posebnim znanjima iz oblasti prava deteta i prestupništva mladih. Tužioci su oslonjeni na svoj vlastiti senzibilitet, povećanu fleksibilnost ukoliko je poseduju, a da sa izoštranim čulima prate situaciju od momenta podnošenja prijave i da adekvatno reaguju. Ovo iziskuje posedovanje kapaciteta za postupanje sa posebnom pažnjom u ovim predmetima, pa je u tom smislu potrebno da se uz postojeću specijalizaciju dalje obučavaju i edukuju – i to ne samo nosioci javnotužilačke funkcije – i da uspostave adekvatnu komunikaciju sa centrom za socijalni rad. U tom organizacionom smislu, javno tužilaštvo još uvek nije potpuno prilagođeno ovom zakonu, kao ni primeni vaspitnih naloga.

Neophodno je sagledati u kontekstu ove teme i buduću ulogu tužioca u skladu sa novim *Zakonikom o krivičnom postupku* čija je primena, za sada, za tužilaštva opšte nadležnosti odložena za sledeću godinu, a što iziskuje povećano angažovanje tužilačkog kadra u predistražnom i istražnom postupku. Ovo će sve uticati na poziciju snaga u tužilaštvima i dalju motivaciju tužilaca u primeni vaspitnog naloga, što je nužno sagledati kroz postojeće kadrovske potencijale i u tom smislu na adekvatan način blagovremeno reagovati.

U proteklom periodu je bilo skupova sa temom vaspitnih naloga, kao i predloga podzakonskih akata, da bi u jednoj od radnih verzija *Zakona o izmenama i dopunama Zakona o maloletnicima* bile obuhvaćene odredbe u segmentu postupka primene vaspitnih naloga, a zatim one bile izostavljene u predlogu zakona, uz preduzimanje daljih aktivnosti na izradi podzakonskih akata. Sve ovo ukazuje na to da nema zakonodavne podloge za praktičnu primenu, da to zbunjuje kako tužioce, tako i ostale učesnike u lancu primene, pa se na to reaguje pasivnim postupanjem. Nužno je pojednostavljenje postupka za izricanje vaspitnih naloga i njegovo jasno definisanje i operacionalizacija, uz tačno odvajanje segmenta izricanja vaspitnih naloga od postupka realizacije i kontrole ispunjenja istih. Uz to, neophodno je definisanje smernica za postupanje kod primene svakog vaspitnog naloga ponaosob,

za finansiranje i evidenciju istih, kao i standardizovanje pružanja usluga u realizaciji vaspitnih naloga, a sve to u smislu nesmetane komunikacije organa pravosuđa, socijalne zaštite, lokalne zajednice i civilnog sektora kroz interaktivno funkcionisanje svih ovih učesnika u lancu primene. To će sve pojednostaviti postupak i smanjiti vremenski period od samog događaja do početka primene vaspitnog naloga, jer se dužinom postupka dovodi u pitanje osnovanost i celishodnost same primene, kao i utiče na motivaciju i odluku učesnika u postupku.

Posebnu pažnju zaslužuju iskustva drugih zemalja, gde se konstatuje da ustanovljena praksa diverzionog postupka, u ovom slučaju primena vaspitnih naloga, ne počiva samo na tužilačkoj funkciji, jer tužilac nije sam po sebi najjednostavnija opcija ni po vremenu ni po aktivnostima, već postoji široka baza nadležnosti za vaspitne naloge. Iskustva zemalja ukazuju na otklanjanje od sistema pravosuđa putem nacionalnih službi za posredovanje u postupku primene alternativnih opcija. U tom smislu, u nekim budućim zakonskim izmenama treba sagledati i opcije tj. mogućnost povećanja ovlašćenja policije i drugih učesnika za eventualno donošenje odluka i postupanje u lancu primene vaspitnih naloga, jer je nužno da vaspitni nalozi postanu *modus operandi* sistema i najjednostavnija opcija u svakoj fazi postupka.

Sve ovo čini profesionalni izazov u postupanju javnog tužioca kod primene vaspitnih naloga. Pozitivni efekti, i to kako pozitivan psihološki uticaj na maloletnika, tako i stimulacija socijalnih kontakata kroz uključivanje u društvenu zajednicu i u tom smislu ovladavanje životnim i socijalnim veštinama, ogleda se kroz smanjen broj recidiva i osujećenje mogućnosti produbljivanja konflikata. Od maloletnika se traži aktivna uloga jer je teret zasluge za „izbegnuti” krivični postupak na njemu, tako da se njemu ukazuje poverenje da kvalitetno obavi zadatak. To se sve postiže individualnim radom, uz pomoć i davanje podrške maloletniku u ispunjenju vaspitnog naloga. Jer, maloletničko nasilje i delinkvencija su u nekom vidu i ishod loše komunikacije, tako da treba da sagledamo činjenicu da mladi u ovom uzrastu iskazuju tu komunikaciju kroz nedozvoljene postupke i nasilje koje vrše. U tom smislu, treba da uložimo napor ukazujući im na druge načine, kojima se postižu pozitivni aspekti u međusobnim odnosima. Kada se tome doda izbegavanje traumatskih efekata zvaničnog sudskog postupka, zadovoljstvo obavljenim poslom kod tužioca primenom vaspitnog naloga, i na ovaj način razrešenje konfliktne situacije, nemerljivo je u konkretnom predmetu.

Literatura

Cipriani, D. (2010) *Sprovođenje Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica – Analiza primene vaspitnih naloga, posebnih obaveza i zaštite dece kao oštećenih* (neobjavljen dokument)

Jovašević, D. (2008) „Primena neformalnih mera u maloletničkom krivičnom pravu”, u: *Sudska praksa*, br. 6, str. 61-72

Konvencija UN o pravima deteta, „Službeni list SFRJ – Međunarodni igovori”, br. 15/90

Lazarević, Lj., Grubač, M., (2005) *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Justinijan

Opšti komentar Komiteta za prava deteta br. 10 – Prava dece u maloletničkom pravosuđu, u: Vučković-Šahović, N. (ur.) (2011) *Prava deteta u međunarodnim dokumentima*, Beograd: Zaštitnik građana & Poverenik za zaštitu ravnopravnosti

Perić, O. (2005) *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Službeni glasnik

Reljanović, M. (2010) „Položaj maloletnika u uporednom krivičnom pravu”, u: Ilić, G. (ur.) *Uloga javog tužioca u pravnom sistemu – sa posebnim osvrtom na problematiku efikasnosti krivičnog postupka i maloletničku delinkvenciju*, Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije

Tabelarni pregledi Republičkog javnog tužilaštva (obrazac KST 9 za 2010. i 2011. godinu)

Izricanje i primena vaspitnih naloga

Aleksandar Gavrić

Istorijat razvoja i pojam vaspitnih naloga

Vaspitni nalozi mogu se definisati kao posebne, vaniustitucionalne mere koje nemaju karakter krivičnih sankcija i koje javni tužilac ili sud, po ispunjenju materijalnih subjektivno-objektivnih uslova, izriče maloletnim učiniocima krivičnih dela, sa ciljem diverzifikacije maloletničkog krivičnog postupka i ostvarenja uticaja na pravilan razvoj ličnosti i jačanja lične odgovornosti maloletnika. Osnov postojanja mera vaspitnih naloga je utemeljen *Konvencijom UN o pravima deteta* (koja je ratifikovana od strane naše države 1990. godine) gde je u čl. 40. st. 3. tač. B predviđena obaveza država ugovornica da nastoje da podstiču stvaranje zakona, postupaka, organa i ustanova koje se izričito odnose na decu i bave decom za koju se tvrdi, koja su optužena ili za koju je utvrđeno da su prekršila krivični zakon, a posebno donošenje mera, kad god je moguće i poželjno, za postupanje sa takvom decom, bez pribegavanja sudskom postupku, s tim da u potpunosti budu poštovana ljudska prava i zakonska zaštita. Navedeni osnova postojanja instituta vaspitnih naloga je ojačan donošenjem *Standardnih minimalnih pravila UN za maloletničko pravosuđe* (tzv. „Pekinška pravila“) usvojena od strane OUN-a 1985. godine i mnogim drugim međunarodnim aktima koje su predviđali postojanje ovog instituta. Navedeni akti, odnosno postulati sadržani u istima doveli su do formiranja posebne grane prava u okviru krivičnog zakonodavstva Republike Srbije – maloletničkog krivičnog prava te donošenja *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*) koji je stupio na snagu 1. januara 2006. godine, kojim su u pravni sistem Republike Srbije implementirane mere vaspitnih naloga.

Mere vaspitnog naloga su u *Zakonu o maloletnicima* predviđene odredbama čl. 5, čl. 6, čl. 7, čl. 8. i čl. 9. citiranog zakonskog propisa gde su predviđeni uslovi za izricanje, vrste, svrha, izbor i trajanje vaspitnih naloga.

Uslovi za izricanje i organi ovlašćeni za izricanje vaspitnih naloga

Vaspitne naloge izriču nadležni javni tužilac za maloletnike i sudija za maloletnike kada su ispunjeni:

- ▶ Objektivni uslov – da se radi o krivičnom delu za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do 5 godina;

* Aleksandar Gavrić je tužilački pomoćnik u Višem javnom tužilaštvu u Pančevu

- Subjektivni uslov – koji se pojavljuje u dva oblika: priznanje izvršenja dela od strane maloletnika i odnos maloletnog učinioca krivičnog dela prema samom delu i oštećenom.

Iz citiranog proizlazi da se vaspitni nalozi mogu primeniti prema maloletniku koji je izvršio krivično delo iz sfere tzv. „bagatelnog” i „srednjeg” kriminaliteta, odnosno kod izvršenja delikata koji su procentualno najprisutniji u ukupnom kriminalitetu koju vrši maloletnička populacija (nehatno lišenje života, laka telesna povreda, učestvovanje u tuči, nasilničko ponašanje, nasilje u porodici, prinuda, zlostavljanje i mučenje, krađa, ugrožavanje javnog saobraćaja, itd).

Razmatranjem zakonom predviđenih uslova za izricanje vaspitnih naloga i praktične primene istih nailazimo na određeni vid nelogičnosti u pogledu ograničenja primene navedene mere u vidu postavljenog objektivnog uslova (krivično delo sa zaprećenom novčanom kaznom ili kaznom zatvora do 5 godina). Naime, opšte je poznato da se maloletnici (pod uticajem sredine i adolescentskog nagona) u velikom broju slučajeva pojavljuju kao izvršioци situacionih krivičnih dela, pre svega imovinskih delikata, gde najčešće dominira krivično delo teška krađa iz čl. 204. st. 1. *Krivičnog zakonika* za koje je zaprećena kazna zatvora do 8 godina (koje maloletnici često vrše u grupi ili obijanjem odn. provaljivanjem), te se da postaviti pitanje (ne)opravdanosti primene vaspitnog naloga prema ovakvim učiniocima u situaciji kada kod istih postoji izuzetno nizak stepen krivice, neznatnost štetnih poledica i ispoljeno stvarno kajanje maloletnika.

Pravosudni organi su se u praksi učestalo susretali sa situacijama gde maloletnici iz potreba dokazivanja, avanaturizma i nepromišljenosti izvršavaju citirano krivično delo (u praksi su često objekti dela obezbeđeni rashladni uređaji – frižideri koje su maloletnici obijali radi prisvajanja osvežavajućih napitaka kojima su pomenuti objekti bili snadbeveni), pri čemu jasno dolazi do izražaja namera učinioca da pribavi protivpravnu imovinsku korist male vrednosti odn. da u konkretnom slučaju zadovolji svoje trenutne potrebe. U navedenim slučajevima mahom se radilo o učiniocima koji ranije nisu evidentirani kao izvršioци krivičnih dela, deci koja potiču iz porodica sa uređenim porodičnim odnosima i koja postižu solidne rezultate u školovanju i kod kojih je tokom samog postupka zabeležen visok stepen kajanja za učinjeno koji se manifestovao na izrazit način.

Iz navedenog razloga postavlja se pitanje opravdanosti isključenja primene vaspitnog naloga prema opisanom tipu maloletnih učinilaca i njihovog svrstavanja u neravnopravni položaj u odnosu na maloletne učinioce krivičnih dela sa zaprećenom kaznom zatvora do 5 godina (pre svega krivičnog dela ugrožavanje javnog saobraćaja iz čl. 289. *Krivičnog zakonika*, krivičnog dela nasilničko ponašanje iz čl. 344. *Krivičnog zakonika* i druga citirana dela, gde su štetne posledice, u vidu telesnog povređivanja pasivnog subjekta i imovinske štete, znatno većih razmera).

U konkretnom slučaju navedeni problem bi, prema mišljenju autora ovog teksta, trebalo otkloniti povećanjem gornje granice objektivnog uslova i strožijem tumačenju subjektivnog uslova (pre svega odnos maloletnika prema krivičnom delu) pri čemu do izražaja treba da dođe specijalizovanost aktera maloletničkog postupka (sudije, tužioca, predstavnika organa socijalnog staranja) prilikom procene ličnosti maloletnika, njegove spremnosti da ubuduće ne vrši krivična dela te ocene da li se u konkretnom slučaju radi o „situacionom” ili „karijernom” prestupniku.

Sa druge strane, subjektivni uslov za primenu vaspitnog naloga da se oceniti kao pravičan s obzirom na to da samo priznanje izvršenja krivičnog dela te odnos maloletnika prema oštećenom predstavljaju oklakšavajuću okolnost prilikom izricanja krivične sankcije, te da odnos maloletnika prema učinjenom delu ispoljen kroz stvarno kajanje (očekuje se od aktera maloletničkog postupka da prepoznaju iskrenost u izlaganju maloletnika), nedvosmisleno opravdava primenu navedene mere i diverzifikaciju postupka odn. ukazivanju maloletniku na štetnost njegovih postupka, kritiku za učinjeno delo te omogućavanja maloletniku da izbegne pojavljivanje u sudskoj evidenciji izvršilaca krivičnih dela.

Zakon o maloletnicima daje, pored suda, i nadležnom javnom tužiocu ovlašćenje za izricanje vaspitnih naloga prema maloletnicima. Članom 62. *Zakona o maloletnicima* predviđeno je da javni tužilac za maloletnike može odluku o nepokretanju postupka (kada su ispunjeni uslovi iz čl. 58. st. 1. *Zakona o maloletnicima*) usloviti pristankom maloletnika, njegovih roditelja, usvojlaca ili staralaca, kao i spremnošću maloletnika da prihvati i ispuni jedan ili više vaspitnih naloga iz čl. 7. st. 1. tač. 1-3. *Zakona o maloletnicima* (u konkretnom slučaju može izreći vaspitne naloge *Poravnanje sa oštećenim* kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela; *Redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao* i *Uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja*). Sa druge strane, zakon daje ovlašćenje sudu da izriče sve vaspitne naloge predviđene čl. 7. *Zakona o maloletnicima*. Ovakvim rešenjem, zakonodavac tužioce (koji takođe kao i sudija za maloletnike imaju specijalizovana znanja iz oblasti prava deteta i prestupništva mladih) stavlja u diskriminatorski položaj, što je pogrešno, s obzirom na to da bi se, ukoliko bi se tužiocima dozvolila mogućnost da izriču i preostala dva vaspitna naloga (*Podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga* i *Uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu*) u potpunosti ispoštovalo načelo hitnosti maloletničkog postupka u tom smislu što bi se diverzifikacija istog mogla primeniti u svom pravom obliku, još u fazi pretkrivičnog postupka, te znatno umanjili troškovi samog postupka. Istovremeno bi se izbegle negativne posledice koje na maloletnika može ostaviti samo vođenje postupka.

Ostaje nejasno iz kog razloga zakonodavac nije javnom tužiocu dao pun pravni kapacitet za primenu vaspitnih naloga, s obzirom na to da je u odredbama *Zakonika o krivičnom postupku* kojima je regulisan postupak primene načela oportuniteta krivičnog gonjenja prema punoletnim učiniocima krivičnog dela (institut odlaganja krivičnog gonjenja iz čl. 236. *Zakonika o krivičnom postupku*) ustanovljeno ovlašćenje javnog tužioca da punoletnim učiniocima krivičnih dela naloži izvršenje obaveza – podvrgavanje odvikavanju od alkohola ili opojnih droga i obavezu podvrgavanja psihosocijalnoj terapiji, koje mere su sadržinski identične pomenutim vaspitnim nalozima iz čl. 7. st. 1. tač. 4. i tač. 5. *Zakona o maloletnicima*.

Svrha izricanja vaspitnih naloga

Shodno čl. 6. *Zakona o maloletnicima*, svrha vaspitnih naloga okarakterisana je, sa jedne strane, kao nepokretanje postupka ili obustavljanje već pokretnutog postupka prema maloletniku i, sa druge strane, težnjom da se primenom vaspitnih naloga utiče na pravilan razvoj ličnosti maloletnika i jača njegova lična odgovornost kako ubuduće ne bi vršio krivična dela.

Implementiranjem međunarodnopravnih akata (*Konvencija UN o pravima deteta* i „Pekinška pravila“) u unutrašnji pravni poredak Republike Srbije prihvaćena je i preporuka sadržana u istima da se, kada je god to moguće, slučajevi maloletnih učinilaca krivičnih dela rešavaju mimo procedure pred sudskim organima, te da se izvrši diverzifikacija maloletničkog postupka u celishodnijem pravcu te na taj način i ostvari sama ideja restorativne pravde.

Povrh navedenog, u maloletničkom krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije, samo nepokretanje odnosno obustavljanje pokrenutog postupka prema maloletniku ne može se samo po sebi smatrati svrhom vaspitnog naloga, pre svega zato što su navedene opcije upravo ustanovljene kako bi se stvorili uslovi i za samu, konkretnu, primenu vaspitnih naloga kao svrsishodnom načinu reagovanja na maloletne učinioce krivičnog dela. Svrshodnost vaspitnih naloga se sa jedne strane ogleda u izbegavanju neracionalnog angažovanja skupog pravosudnog aparata (npr. visoki troškovi branioca po službenoj dužnosti u maloletničkom postupku) u situacijama kada su u pitanju lakša krivična dela, dok sa druge strane, svrsishodnost podrazumeva poštovanje principa legitimnosti koji polazi od načela da samo vođenje krivičnog postupka i izricanje krivične sankcije maloletnim učiniocima krivičnih dela treba da bude krajnja mera, odnosno da im ne treba pribеći ukoliko se oceni da se očekivani kriminalnopolitički ciljevi mogu ostvariti mimo represivnog sistema procedure i sankcija.

Vrste vaspitnih naloga – prednosti i mane

Maloletničko krivično zakonodavstvo Republike Srbije poznaje pet vrsta vaspitnih naloga.

- ▶ *Poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela. (čl. 7. st. 1. tač. 1. Zakona o maloletnicima)*

Kod ovog vaspitnog naloga problem se može javiti prilikom sprovođenja postupka izvinjenja kao mere poravnanja sa oštećenim s obzirom na to da sam čin izvinjenja u čestim slučajevima nije praćen iskrenim ispoljavanjem osećanja učinioca dela. Ako uzmemo za primer da se radi o krivičnom delu laka telesna povreda iz čl. 122. *Krivičnog zakonika* ili krivičnom delu teška telesna povreda iz čl. 121. st. 1. *Krivičnog zakonika*, koje se javlja kao posledica fizičkih sukoba koji su učestali kod maloletnika – možemo jasno izvesti zaključak da su izvinjenja u pretežnom slučaju praćena neiskrenim emocijama, imajući pre svega u vidu da su maloletnici u toj starosnoj dobi često osvetoljubljivi i ponosni te da samo izvinjenje često smatraju aktom poniženja. Sa druge strane, prednost čina izvinjenja, pod uslovom da isto oslikava stvarnu unutrašnju volju maloletnog učinioca, ogleda se u tome da maloletnik na taj način jasno pokazuje sebi, žrtvi dela i društvu da je svestan posledica svoga (ne)činjenja, te time ispoljava spremnost da se suoči sa navedenim kategorijama, da im stavi do znanja da ne beži od odgovornosti za učinjeno.

Problem primene vaspitnog naloga poravnanja sa oštećenim – radom, može se javiti kod krivičnih dela imovinske prirode, kod kojih dela po prirodi stvari, s obzirom na to da se kao posledica izvršenja istih javlja materijalna šteta, pretežno egzistira ovaj oblik vaspitnog naloga. U slučajevima sa kojima se susreću pravosudni organi u praksi, uočeno je da žrtva viktimizovana navedenim delima u retkim slučajevima daje svoj pristanak da izvršilac navedenih dela izvrši citirani vaspitni nalog. Razlog tome leži u činjenici da oštećeni nemaju ni najmanju dozu poverenja prema izvršiocima imovinskih delikata. Prednost primene ovog oblika vaspitnog naloga je veoma jasna i celishodna i ogleda se u jednom vidu anuliranja štete nastale izvršenjem krivičnog dela te je kao takva pogodna i za žrtvu krivičnog dela – s obzirom na to da se istom imovinsko stanje vraća u pređašnje stanje koje je postojalo pre izvršenja krivičnog dela, a tako i za samog maloletnog učinioca – kod kojeg dolazi do razvoja radnih navika te ujedno i do sazrevanja njegove ličnosti.

- ▶ *Redovno pohađanje škole ili redovan odlazak na posao. (čl. 7. st. 1. tač. 2. Zakona o maloletnicima)*

Manjkavosti u primeni vaspitnog naloga redovno pohađanje škole ogledaju se u tome što se maloletnik obavezuje da redovno boravi na školskim časovima pri

čemu se zanemaruje činjenica da se maloletnik na taj način ne motiviše da postiže veće uspehe u svom školovanju. Naime, maloletnik konkretno može ispoštovati ovaj nalog i obezbediti svoje prisutvo u školi a da to ni na koji način ne poboljša njegovu produktivnost i obrazovanje. Navedeno ukazuje da bi ovaj vaspitni nalog trebalo modifikovati na taj način što bi trebalo obezbediti valjanu kontrolu uspeha maloletnika u obrazovanju, a ne samo kontrolu prisutnosti nastavi. Naprotiv, prednosti redovnog pohađanja škole temelje se na činjenici da redovno prisustovanje školskoj nastavi ima značajan učinak u sferi jačanja discipline maloletnika, stvaranja radnih navika kod istog te sužavanja vremenskog intervala u kome je maloletnik prepušten dokolici i uticaju neadekvatnog društva kao faktorima koji pojačavaju bojazan recidiva maloletnika. Takođe, redovno uključivanje maloletnika u obrazovne procese stvara mogućnost da se nad maloletnikom ostvari nadzor od strane stručnih lica – školskih pedagoga i psihologa, te da se od strane istih prema maloletniku preduzimaju odgovarajuće mere na planu preventivne reakcije a u cilju sprečavanja povrata i uključivanja maloletnika u redovne društvene tokove.

Što se tiče vaspitnog naloga redovan odlazak na posao, lično zapažanje autora teksta je da je sama predviđenost ovog vaspitnog naloga suvišna, s obzirom na to da nesavesno izvršenje radnih obaveza dovodi do posledica po lice u radnom odnosu, a koje se ogledaju u disciplinskoj odgovornosti ili, u kranjoj meri, otkaza ugovora u radu i prestanku radnog odnosa. U prilog iznetom kazuje i činjenica da je navedeni vaspitni nalog neprimeren ekonomskoj situaciji zemlje u kojoj živimo a u kojoj dominira visoka stopa nezaposlenosti, što sve vodi pitanju – ima li smisla neko lice zakonskim normama, u vidu vaninstitucionalne mere, obavezivati na redovno ispunjenje radnih obaveza u situaciji u kojoj se samo stupanje u radni odnos i mogućnost ostvarenja prava koja proističu iz istog smatra, na neki način, privilegijom? Navedeni vaspitni nalog trebalo bi modifikovati na taj način što bi u konkretnom slučaju trebalo zakonskim odredbama predvideti obavezu države (organa socijalne zaštite) da maloletnom učiniocu krivičnog dela obezbede privremeni posao uz odgovarajuću zaradu, kako bi se na taj način smanjili negativni štetni uticaji na istog te kod maloletnika razvila svest o tome da poštenim radom može sebi obezbediti prihode kojima bi mogao zadovoljiti u određenoj meri sopstvene potrebe. Na taj način bi se maloletnik motivisao da, po okončanju primene vaspitnog naloga, uloži maksimalne napore da, u skladu sa društveno prihvatljivim normama, samostalno obezbedi sebi prihode potrebne za zadovoljenje potreba.

- *Uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja (čl. 7. st. 1. tač. 3. Zakona o maloletnicima)*

U suštini, navedeni vaspitni nalog, koji se smatra ekvivalentom kazni rada u javnom interesu, može se oceniti kao izuzetno dobra i efikasna mera s obzirom na to da primena iste dovodi do jačanja odgovornosti maloletnika za učinjeno kao

i podsticanja radnih navika. Cilj ovog vaspitnog naloga može se okarakterisati kao podsticanje maloletnika da, kroz društveno korisni rad, razvije odgovornost za zajednicu i osetljivost za potrebe drugih te da se na taj način u svesti maloletnika utemelji činjenica da čini nešto korisno za društvo koje ga okružuje, pri čemu će kod maloletnika doći do razvijanja osećaj humanosti.

Sa druge strane, problem kod primene ove mere može se javiti u sferi izvršenja iste, pre svega iz razloga što ustanove kojima je povereno izvršenje ove mere (kulturno-obrazovne ustanove, ustanove komunalnih delatnosti i druge) nemaju efikasan sistem kontrole izvršenja ovog vaspitnog naloga te postoji bojazan da maloletnici prema kojima se primenjuje ovaj institut, izigraju izvršenje istog.

- *Podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili droga i uključivanje u pojedničani ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu (čl. 7. st. 1. tač. 4. i tač. 5. Zakona o maloletnicima)*

Što se tiče vaspitnih naloga iz čl. 7. st. 1. tač. 4. i tač. 5. *Zakona o maloletnicima* – podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili droga i uključivanje u pojedničani ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu, imajući u vidu da se radi o merama medicinskog karkatera, postojanje i primena istih se može smatrati neophodnom pre svega kada se kod maloletnika utvrdi opasnost da bi usled zloupotreba alkohola i psihoaktivnih supstanci mogao ponovo da izvrši delo. Primenom ove mere se nesumnjivo mogu otkloniti uslovi i stanja usled kojih maloletnik čini krivično delo ili se pak dejstvo navedenih uslova i stanja može znatno umanjiti. Ovaj vaspitni nalog se može smatrati krajnje celishodnim s obzirom na to da nemali broj maloletnika vrše krivična dela pod uticajem alkohola, opojnih droga i psihotropnih supstanci te je stoga nužno maloletniku obezbediti stručan tretman kroz koji bi maloletnik jasno uvideo negativne i štetne posledice upotrebe citiranih medikamenata. Takođe je potrebno u proces primene navedenih tretmana, pored samog maloletnika, uključiti i njegovu primarnu porodicu, staratelje, hranitelje pa čak i bliže okruženje maloletnika kako bi se u potpunosti ostvarila svrha ovog vaspitnog naloga i obezbedila potpuna apstinencija maloletnika. Sa razvojem društva pojavljuju se i noviji oblici zavisnosti, primećeni kod maloletnika, u vidu zloupotrebe Interneta i vršenja krivičnih dela usled učestalog bavljenja igrama na sreću. Neretki su slučajevi u kojima se maloletnici javljaju kao izvršioci računarskih krivičnih dela kao i slučajevi vršenja imovinskih krivičnih dela sa ciljem obezbeđenja materijalnih sredstava potrebnih za bavljenje igrama na sreću, te je stoga nužno proširiti primenu ovog vaspitnog naloga u cilju suzbijanja i ova dva oblika zavisnosti.

Izbor, primena i nadzor nad izvršenjem vaspitnih naloga

Članom 8. *Zakona o maloletnicima* predviđeno je da će nadležni državni organi (sud i javni tužilac) prilikom izbora vaspitnog naloga uzeti u obzir u celini interes maloletnika, vodeći računa da se primenom vaspitnih naloga ne ometa školovanje ili zaposlenje maloletnika. Citiranim odredbom je još predviđeno da vaspitni nalog može trajati najduže 6 meseci te da se izbor i primenjivanje vaspitnog naloga vrši u saradnji sa roditeljima, usvojiocem ili staraocem maloletnika i nadležnim organom starateljstva.

Naime, iz navedenog proizlazi dužnost organa koji učestvuju u postupku izbora vaspitnog naloga koji treba primeniti prema maloletniku, da poštuju interes samog maloletnika iz čega proizlazi da sama odluka o izboru vaspitnog naloga predstavlja postupak individualizacije u kome se sagledava konkretna situacija maloletnika, njegove potrebe kao i mogućnosti maloletnika da udovolji zahtevima pojedinih vaspitnih naloga kako bi se postigli pozitivni učinci u primeni ovih mera. U tom cilju nužna je saradnja pravosudnih organa, sa jedne strane, te roditelja, staraoca ili usvojioca maloletnika i organa starateljstva, sa druge strane. Zanimljivost koje sadrži ovo zakonsko rešenje jeste norma koja obavezuje organ starateljstva da učestvuju u postupku izbora vaspitnog naloga. Iako organi socijalne zaštite, shodno citiranoj odredbi, imaju obavezu da učestvuju u postupku izbora vaspitnog naloga, važećim zakonom nije jasno definisana uloga ovog organa u postupku nadzora i kontrole nad sprovođenjem ove mere.

Naime, članom 62. st. 1. *Zakona o maloletnicima* predviđeno je da javni tužilac može odluku o nepokretanju postupka (ukoliko su ispunjeni uslovi iz čl. 58. st. 1. *Zakona o maloletnicima*) usloviti pristankom maloletnika i njegovih roditelja, usvojioca i staraoca kao i spremnošću maloletnika da prihvati i ispuni jedan ili više vaspitnih naloga iz čl. 7. st. 1. tač. 1-3. *Zakona o maloletnicima*, dok je stavom 4. citirane zakonske odredbe predviđeno da će, ukoliko maloletnik u potpunosti ispuni preuzeti vaspitni nalog, o čemu izveštaj podnosi organ starateljstva, javni tužilac doneti rešenje o odbacivanju krivične prijave, odnosno predloga oštećenog za pokretanje krivičnog postupka.

Nadalje je članom 71. st. 1. *Zakona o maloletnicima* predviđeno da javni tužilac može podneti predlog da se postupak prema maloletniku obustavi pod uslovom da maloletnik prihvati da ispuni jedan ili više vaspitnih naloga iz čl. 7. st. 1. tač. 1-3. *Zakona o maloletnicima*, dok je stavom 2. citirane zakonske odredbe, između ostalog, takođe predviđena obaveza organa starateljstva da vrši nadzor nad sprovođenjem vaspitnog naloga, u situaciji kada sud prihvati navedeni predlog tužioca.

Tumačenjem citiranih odredaba navedenog propisa, jasno se da zaključiti da je istima predviđena obaveza organa starateljstva da vrši kontrolu sprovođenja mere vaspitnog naloga, međutim pojedini organi socijalne zaštite na teritoriji Republike Srbije očigledno pogrešno tumače navedene odredbe zakona odbijajući od sebe nadležnost da vrše nadzor nad izvršenjem vaspitnih naloga, što predstavlja paradoks imajući u vidu da isti, sa jedne strane, uzimaju značajnu ulogu u postupku izbora vaspitnog naloga a – sa druge strane – odbijaju da vrše zakonom ustanovljenu obavezu nadzora nad primenom vaspitnog naloga pri čijem su izboru i sami učestvovali.

Uporednopravni prikaz mera vaspitnih naloga sa osvrtom na prednosti pojedinih vaspitnih naloga predviđenih krivičnim zakonodavstvom pojedinih evropskih država i država u regionu

Potrebno je, takođe, ukazati na pojedina rešenja u sferi vaspitnih naloga predviđenih u maloletničkom krivičnom zakonodavstvu pojedinih evropskih zemalja, te na potrebu implementiranja navedenih instituta u maloletničko krivično zakonodavstvo Republike Srbije.

Naime, maloletničko krivično zakonodavstvo Republike Slovenije predviđa vaspitnu meru završavanje kursa za poznavanje saobraćaja. Navedeni institut predstavlja krajnje zanimljivo rešenje, te bi stoga njegovo unošenje u krivično zakonodavstvo Republike Srbije bilo dosta korisno pre svega što bi se primenom istog dosta uticalo na razvoj i povećanje stepena saobraćajne kulture kod maloletnika, imajući pritom u vidu da su maloletnici česti izvršioci krivičnih dela i prekršaja protiv bezbednosti javnog saobraćaja. Sa druge strane, imajući u vidu ekonomsko stanje u Republici Srbiji, problem prilikom sprovođenja ovog vaspitnog naloga predstavljao bi nedostatak materijalnih sredstava.

Nadalje, maloletničko zakonodavstvo Republike Francuske, između ostalog, predviđa vaspitnu sankciju zabrana druženja i kontaktiranja sa saučesnikom u delu. Svrha primene navedene mere ogleda se u tome da se otklanja određeni vid opasnosti od negativnog uticaja okoline na maloletnika, imajući u vidu da su maloletnici specifična kategorija lica koja je često povodljiva, sklona avanturizmu te podložna da budu žrtve uticaja drugih lica, mahom punoletnih, pod čijim uticajem često vrše krivična dela (mahom imovinske delikte). Sa druge strane, i ovde bi postojao problem na planu izvršenja ove mere s obzirom na nedostatak ljudstva u organima socijalnog staranja i nedostatak materijalnih sredstava potrebnih za obezbeđenje savremenih elektronskih sredstva za vršenje nadzora nad sprovođenjem ove mere.

Zaključak

Na kraju, da se konstatovati da i pored toga što je u praksi, iako u nedovoljnoj meri, ipak zaživela primena vaspitnih naloga, problemi u primeni navedenog instituta leže u činjenici da od početka primene *Zakona o maloletnicima* (1. januar 2006. godine) još uvek nisu doneti podzakonski akti, čije donošenje zakon predviđa, kojima bi se bliže regulisala primena vaspitnih naloga, imajući pritom u vidu da se radi o relativno novim merama koje nisu ranije postojale u maloletničkom krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije.

Literatura

Jovašević, D. (2005) *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, sa komentarom*, Beograd: Službeni list

Lazarević, Lj. i Grubač, M. (1995) *Komentar zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: IPD Justinijan

Perić, O. (2005) *Alternativne mere i sankcije u novom krivičnom zakonodavstvu o maloletnicima*, Bilten Okružnog suda u Beogradu br. 69

Radulović, Lj. (2008) „Vaspitni nalozi kao posebne mere reagovanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela”, u: *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, vol. 46, br. 1, str. 27-41.

Internet izvori

<http://www.ius.bg.ac.rs>

<http://www.un.org.rs>

<http://www.wikipedia.org>

Primena vaspitnih naloga u praksi Višeg suda u Novom Sadu

Dragana Dragičević*

Uvod

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*), osim što je svrstao Republiku Srbiju u red zemalja koje posebnim zakonom (*lex specialisom*) uređuju maloletničko prestupništvo, doneo je i niz novih, naprednih rešenja koja, umnogome, mogu da pojednostave i ubrzaju postupak prema maloletnicima. Ako je imperativ u postupanju prema maloletnicima „naročita hitnost”, a u tom kontekstu i potreba, koja nalaže da postupak u celini bude efikasan i delotvoran, onda svaki protok vremena vrlo često učini da sam postupak izgubi smisao jer se ponekad dešava da se procesuiraju „maloletnici”, koji su, već u fazi pripremnog postupka, postali punoletni. U takvim situacijama gotovo je nemoguće postići opštu svrhu krivičnog postupka prema maloletnicima. Zbog toga, vaspitni nalozi i jesu svojevrsan način da se u svim slučajevima, kada su za to ispunjeni zakonom predviđeni uslovi, krivični postupak prema maloletniku ne pokrene, a da se, ipak, izvrši adekvatan uticaj na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti, sve sa ciljem da u buduću ne vrši krivična dela.

Tema ovog rada je primena vaspitnih naloga posmatrana kroz praksu Višeg suda u Novom Sadu. Naime, od donošenja *Zakona o maloletnicima*, sudije za maloletnike Višeg suda u Novom Sadu u saradnji sa tužiocem za maloletnike i nadležnim organom starateljstva (centrom za socijalni rad), vrlo uspešno primenjuju vaspitne naloge prema maloletnicima. Uspešnost primene ogleda se u velikom procentu potpuno primenjenih vaspitnih naloga od strane maloletnika. U radu su korišćeni podaci iz evidencije vaspitnih naloga Višeg suda u Novom Sadu za 2010. i 2011. godinu (na nivou jednog sudije), koji se odnose na ukupan broj primenjenih vaspitnih naloga, vrste vaspitnih naloga koji su najčešće primenjivani, kao i vrste krivičnih dela za koja su primenjeni vaspitni nalozi prema maloletnicima. Analiza ovih podataka je višestruko korisna, kako u praktičnom, tako i u teorijskom smislu, jer otvara nove mogućnosti za primenu vaspitnih naloga, ukazuje na veliki potencijal u korekciji ponašanja maloletnika i, u isto vreme, nameće veliki

* Dragana Dragičević je samostalna savetnica u Višem sudu u Novom Sadu.

broj pitanja, čija bi dalja razrada, u budućnosti, trebalo da dovede do novih, poboljšanih rešenja. Takođe, poseban osvrt je dat u odnosu na pozitivan efekat vaspitnih naloga na ponašanje maloletnika. Najzad, ukazano je i na potrebu da se, u najavljenim izmenama *Zakona o maloletnicima*, arsenal vaspitnih naloga obogati uvođenjem novih, kao i da se prošire mogućnosti za primenu istih, što je bio primarni cilj ovog rada.

Pojam, svrha i cilj vaspitnih naloga – kratak teorijski osvrt

Vaspitni nalog je posebna mera predviđena *Zakonom o maloletnicima* čija se specifičnost ogleda u tome što nema karakter krivične sankcije, već predstavlja svojevrsnu diverzionu meru. U *Priručniku o diverzionom postupku i alternativni za pritvor* (2010. god), koji je izdao Republički centar za medijaciju uz podršku UNICEF-a, diverzioni postupak je definisan na sledeći način: „...kanalisanje dece u sukobu sa zakonom dalje od sudskog postupka kroz razvoj i primenu procedura i programa koji omogućavaju mnogima – po mogućstvu većini – da izbegnu potencijalne negativne efekte zvaničnog sudskog postupka, uz puno poštovanje ljudskih prava i pravne zaštite...”). U tom kontekstu, *Zakon o maloletnicima* je i odredio svrhu primene vaspitnih naloga – *nepokretanje krivičnog postupka prema maloletniku ili obustava postupka*. Cilj koji se želi postići je da se primenom vaspitnog naloga utiče na pravilan razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika i tako prevenira dalje činjenje krivičnih dela.

Donošenjem *Zakona o maloletnicima*, Republika Srbija je načinila izuzetno važan korak u usklađivanju nacionalnog zakonodavstva, pre svega, sa *Konvencijom o pravima deteta*, ali i sa ostalim relevantnim evropskim i međunarodnim standardima u oblasti zaštite maloletnika u sukobu sa zakonom, kao i dece i maloletnih lica, koji su žrtve krivičnog dela. U *Zakonu o maloletnicima* inkorporirana je i ideja i uključen koncept *restorativne pravde* u maloletničko pravosuđe, koja je posebno došla do izražaja u oblasti vaspitnih naloga. Naime, sam pojam „restorativna pravda” je relativno nov. Uvidom u međunarodne propise, primećuje se da je u *Rezoluciji o osnovnim principima korišćenja restorativne pravde u krivičnim stvarima* (koju je doneo Ekonomski i socijalni komitet Ujedinjenih nacija) istaknuto da je „...restorativna pravda odgovor na kriminalitet koji poštuje dostojanstvo i ravnopravnost svake osobe, izgrađuje razumevanje i promovise društvenu harmoniju kroz reparaciju žrtava, prestupnika i zajednice...”. Poređenje ovako definisane *restorativne pravde*, sa jedne strane, i uslova za primenu vaspitnog naloga (čl. 5. st. 3. *Zakona o maloletnicima*), kao i svrhe vaspitnih naloga (čl. 6. *Zakona o maloletnicima*), sa druge strane, nedvosmisleno ukazuje da je zakonodavac, prilikom donošenja *Zakona o maloletnicima*, pratio međunarodni trend u krivičnim propisima prema maloletnicima i isti usvojio.

Evidencija vaspitnih naloga

Zakon o maloletnicima je stvorio normativni okvir za primenu vaspitnih naloga. Međutim, u praksi, više činilaca u međusobnom sadejstvu, koje bi trebalo da bude koordinirano i dobro organizovano, a čija je saradnja neophodna, učestvuje u samoj proceduri izvršenja vaspitnih naloga. Kako je uočena neujednačenost u praksi, sem zakona, u praktičnom smislu, pojavila se potreba za donošenjem podzakonskih akata, kao što su posebni pravilnici, opšteobavezujuća uputstva i slično, a sve to, najpre zbog potrebe da se uskladi procedura primene vaspitnih naloga među sudovima i da se izbegne sadašnja situacija u kojoj se, u pojedinim sudovima, vaspitni nalozi uopšte ne primenjuju. Takođe, ovakva podzakonska akta su neophodna i radi ustrojavanja evidencija o vaspitnim nalogima kako bi se na osnovu relevantnih podataka iz prakse mogle uočiti eventualne poteškoće u primeni vaspitnih naloga, izvršiti određene korekcije i najzad, ceo postupak učiniti efikasnijim.

Posmatrano kroz praksu Višeg suda u Novom Sadu, uočeno je da ne postoji poseban upisnik u kome bi se evidentirali vaspitni nalozi, već svaki sudija za maloletnike, ponaosob, vodi svoju „internu” evidenciju koja, zbog velikog obima posla i nedovoljnog broja kadrova, nije dovoljno ažurna i detaljna. Takođe, ni od skora uvedeni računarski program „Mega Libra” nije umnogome popravio ovo stanje, jer u programu ne postoji mogućnost unošenja podataka o vrstama primenjenih vaspitnih naloga u konkretnim slučajevima, već samo mogućnost evidentiranja da je postupak obustavljen nakon što je vaspitni nalog izvršen, odnosno, potpuno ili delimično neizvršenje vaspitnog naloga. S obzirom na to da se pomenuti računarski program koristi u računarskom sistemu Višeg suda u Novom Sadu od aprila 2010. godine, te da su sudije za maloletnike vrlo brzo ukazale na uočene nedostatke pomenutog programa, očekuje se izmenjena i dopunjena verzija programa u narednom periodu.

Uvođenje jedinstvene i standardizovane evidencije vaspitnih naloga u svim Višim sudovima u Republici Srbiji je više nego potrebno ukoliko se želi stvoriti celovita baza podataka, na osnovu koje bi se mogla vršiti dalja istraživanja i tako unaprediti i olakšati primena vaspitnih naloga u praksi. Takođe, neophodna je i dostupnost i međusobna razmena podataka o vaspitnim nalogima među sudovima, što će omogućiti veću ujednačenost u praksi.

Analiza podataka o vaspitnim nalogima iz evidencije Višeg suda u Novom Sadu za 2010. i 2011. godinu (na nivou jednog sudije za maloletnike)

Na osnovu trenutno raspoložive evidencije vaspitnih naloga Višeg suda u Novom Sadu (na nivou jednog sudije za maloletnike), uočljivo je da je najviše primenjivani vaspitni nalog uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili

poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja. Krivično delo za koje su najčešće primenjivani vaspitni nalozi je uništenje i oštećenje tuđe stvari iz čl. 212. st. 1. *Krivičnog zakonika*. Ako se uporede podaci iz 2010. i 2011. godine, može se zapaziti da je u 2011. godini primenjeno upola manje vaspitnih naloga, što upućuje na zaključak da su u 2011. godini, maloletnici vršili „teža” krivična dela (za koja je propisana kazna zatvora preko pet godina) pa, samim tim, nisu bili ispunjeni zakonski uslovi za primenu vaspitnih naloga.

Pozitivan efekat primene vaspitnih naloga na ponašanje maloletnika

Pozitivan efekat vaspitnih naloga na ponašanje maloletnika (prema praksi sudija za maloletnike Višeg suda u Novom Sadu) došao je do punog izražaja najpre u činjenici da su maloletnici u potpunosti izvršili vaspitne naloge koji su u odnosu na njih bili primenjeni. U dva slučaja, nakon što su maloletnici u potpunosti izvršili vaspitni nalog uključivanje bez naknade u rad humanitarnih organizacija, nastavili su da volontiraju u pomenutim organizacijama. U šest od devet postupaka, u kojima su bili primenjeni vaspitni nalozi, nije bilo recidiva. Imajući u vidu ove podatke, praksa sudija za maloletnike Višeg suda u Novom Sadu je nedvosmisleno pokazala da je poželjno primenjivati vaspitne naloge u svim onim slučajevima kada se za to steknu zakonom predviđeni uslovi.

Uvođenje novih vaspitnih naloga

Radna verzija *Zakona o izmenama i dopunama Zakona o maloletnicima* predviđa uvođenje novih vaspitnih naloga kao što su: pohađanje kurseva za stručno osposobljavanje ili priprema i polaganje ispita kojima se proverava određeno znanje, uključivanje u određene sportske aktivnosti i sl. Praksa je pokazala da je obogaćivanje sadržaja vaspitnih naloga zaista neophodno, s obzirom na to da živimo u dobu velikih tehničkih inovacija i moćnih sredstava komunikacije koja čine dostupnim razne izvore informacija, manje ili više poželjne za maloletnike. Maloletni učinioci krivičnih dela vrlo često zloupotrebljavaju podatke do kojih dolaze putem Interneta, a koji koriste, u najvećem broju slučajeva, bez nadzora i kontrole roditelja. Takođe, primećeno je da vrlo često, u nedozvoljene svrhe, koriste i popularne društvene mreže (*Facebook* i sl.). Najveći deo slobodnog vremena većina maloletnika provodi uz računar. Kako bi slobodno vreme maloletnika postalo sadržajnije, kreativnije i bolje isplanirano, potrebno je ispuniti ga korisnim, edukativnim sadržajima, sportskim aktivnostima, uključivanjem u raznovrsne radionice pri centru za socijalni rad i sl. Sve to otvara mogućnost za uvođenje novih vaspitnih naloga, koji bi mogli značajno doprineti da se „višak” slobodnog vremena, koji je kod maloletnika evidentan, iskoristi kreativnije, zdravije i društveno prihvatljivo.

Proširenje primene vaspitnih naloga

Pozitivna iskustva sudija za maloletnike Višeg suda u Novom Sadu u primeni vaspitnih naloga otvaraju pitanje da li je moguće proširenje primene vaspitnih naloga. Očekuje se, u tom kontekstu, i reakcija zakonodavca kada bude konačno uobličen *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o maloletnicima*. Naime, u praksi, sudije za maloletnike su često u prilici da se susretnu sa maloletnikom koji je izvršio krivično delo za koje je propisana kazna zatvora preko pet godina (npr. teška krađa – maloletnici su obili „frižider” koji se nalazio ispred prodavnice i uzeli jednu kutiju sladoleda), ali okolnosti pod kojima je izvršeno krivično delo ukazuju da je reč o krivičnom delu „situacionog karaktera”, da nakon izvršenja tog krivičnog dela, maloletnik više nije bio evidentiran za nova krivična dela, niti je ranije bio u sukobu sa zakonom. Prema aktuelnom zakonskom rešenju, u tom slučaju, sudija za maloletnike nema mogućnost da primeni vaspitni nalog, iako činjenice u konkretnom slučaju ukazuju da bi to bilo poželjno. Iz tog razloga, trebalo bi razmotriti mogućnost proširenja uslova za primenu vaspitnih naloga, eventualno izmeniti dosadašnji uslov iz čl. 5. st. 1. *Zakona o maloletnicima* (...da se vaspitni nalog može primeniti za krivična dela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina...), pa dozvoliti primenu vaspitnih naloga i za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora do deset godina. Takođe, trebalo bi razmotriti mogućnost proširenja primene vaspitnih naloga i u pravcu pretkrivičnog postupka, odnosno dati ovlašćenja policajcu za maloletnike na osnovu kojih bi i on mogao da primeni vaspitni nalog prema maloletniku, jer značajan broj slučajeva je takav da ih je moguće pozitivno rešiti i bez učešća sudije za maloletnike. Najzad, na takvom trendu insistiraju i međunarodni propisi, pa su neke od zemalja iz regiona (npr. Republika Crna Gora) već implementirale u svoje zakone nova, poboljšana rešenja.

Zaključci i preporuke

Vaspitni nalog je svojevrсна diverziona mera koju je, u duhu restorativne pravde, naročito poželjno primenjivati prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Imperativ maloletničkog krivičnog postupka je naročita hitnost, a cilj je da se izvrši pozitivan uticaj na ponašanje maloletnika kako ne bi nastavili sa vršenjem krivičnih dela. Sudije za maloletnike, usled velikog priliva predmeta, nedostatka ljudstva i brojnih drugih „otežavajućih” okolnosti sa kojima se suočavaju u radu sa maloletnicima, često su nemoćni pred svim tim preprekama, pa tako, nažalost, vrlo često izostane ono što bi trebalo da bude prioritet. Kako bi se smanjio procenat „maloletnika” koji su uveliko postali punoletni u vreme suđenja, na koji način se gubi smisao maloletničkog postupka, neophodno je primenjivati vaspitne naloge u svim onim slučajevima kada su za to ispunjeni zakonom predviđeni uslovi. Primena vaspitnih naloga, ceo

postupak prema maloletnicima čini mnogo efikasnijim i delotvornijim. Da je to tako, pokazali su i rezultati Višeg suda u Novom Sadu, koji su analizirani u ovom radu.

Preporuka je uvođenje jedinstvene i standardizovane evidencije vaspitnih naloga u svim višim sudovima u Republici Srbiji. Celovita baza podataka je neophodna kao osnov za dalja istraživanja, a time i unapređenje i olakšanje primene vaspitnih naloga u praksi. Takođe, neophodna je i dostupnost i međusobna razmena podataka o vaspitnim nalogima među sudovima, što će omogućiti veću ujednačenost u praksi. Na taj način, biće ispunjene sve pretpostavke za donošenje pravilnika, koji će detaljno urediti proceduru primene svakog vaspitnog naloga ponaosob. Time će se otkloniti nedoumice, koje su sada očigledne u praksi, a koje su dovele do toga da se u pojedinim sudovima vaspitni nalozi uopšte ne primenjuju.

Praksa je dokazala pozitivan efekat vaspitnih naloga na ponašanje maloletnika pa bi, u tom kontekstu, trebalo razmotriti mogućnost uvođenja novih vaspitnih naloga, kao i proširenje primene vaspitnih naloga, što je ujedno i preporuka međunarodne prakse u oblasti prestupništva mladih.

Literatura

Cipriani, D. (2010) *Sprovođenje Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica – Analiza primene vaspitnih naloga, posebnih obaveza i zaštite dece kao oštećenih* (neobjavljeni dokument)

Interna evidencija vaspitnih naloga Višeg suda u Novom Sadu za 2010. i 2011. godinu

Satarić, N., Obradović, D. (2011) *Analiza praksi primene vaspitnih naloga i posebnih obaveza u Srbiji*, Beograd: Amity

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

Primena vaspitnih naloga i posebnih obaveza u Gradskom centru za socijalni rad: operacionalizacija zadataka i ciljeva

Snježana Jović*

Mikaina Stevanović

Uvodna razmatranja

Od početka primene *Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*) 2006. godine, do danas nisu stvoreni potpuni uslovi za primenu vaspitnih naloga kao i određenih posebnih obaveza od strane suda, tužilaštva i organa starateljstva. Iz tog razloga, do sada su sud i tužilaštvo veoma retko pristupali ovoj vrsti postupaka i veoma retko izricali vaspitne naloge i određene posebne obaveze kao što su: da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja; da se uključi u određene sportske aktivnosti; da se uključi u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu i da postupa po programima rada koji su za njega sačinjeni u tim ustanovama; da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili da se priprema i polaže ispite kojima se proverava određeno znanje.

Jedan od ciljeva Gradskog centra za socijalni rad u Beogradu za 2012. godinu jeste da se obezbede uslovi za primenu vaspitnih naloga, kao i posebnih obaveza, koji su se veoma retko izricali, te da se krene sa njihovom primenom. Inače, u postupku zaštite maloletnika koji su učinili krivičnih dela, iz sistema socijalne zaštite učestvuju centar za socijalni rad (organ starateljstva), vaspitne ustanove i posebne ustanove (organizacije sa kojima je zaključen Sporazum o saradnji, a čiji je cilj realizacija vaspitnih naloga i centar za medijaciju). Uloga centra za socijalni rad je da po zahtevu tužilaštva ili suda prikuplja podatke o maloletniku i njegovoj porodici. Centar ima za obavezu da prethodno obezbedi ustanove i organizacije gde bi se mogli primeniti vaspitni nalozi. Takođe, centar treba da ima i kriterijume za izbor, odnosno promišljanje primenjivog naloga za konkretno dete u datim uslovima u zajednici, kao i primerenog za teškoće koje

* Snježana Jović, Gradski centar za socijalni rad u Beogradu. jovicsnjevana@gmail.com
Mikaina Stevanović je rukovodilac Odeljenja za poslove planiranja i razvoja u Gradskom centru za socijalni rad u Beogradu. mikainas@yahoo.com

ima ono (i/ili njegova porodica). Centar za socijalni rad dostavlja sudu/tužilaštvu predlog sa izborom ustanove i/ili organizacije. Kada sud/tužilaštvo izrekne meru vaspitnog naloga, organ strateljstva je u obavezi da organizuje njenu primenu. O toku sprovođenja vaspitne mere, postignutim ishodom, centar je dužan da izveštava sud/tužilaštvo.

Izvodi iz godišnjeg izveštaja Gradskog centra za socijalni rad u Beogradu o izrečenim merama posebnih obaveza i vaspitnih naloga oslikavaju neravnomernost izricanja pojedinih naloga, upravo kao posledica odsustva resursa za sprovođenje tih naloga.

Broj izrečenih vaspitnih mera posebne obaveze za decu i mlade u sukobu sa zakonom u izveštajnom periodu		
Vaspitna mera posebne obaveze	Broj vaspitnih mera za decu	Broj vaspitnih mera za punoletna lica
Izvinjenje oštećenom	23	0
Nakanada štete oštećenom	6	0
Redovno pohađanje škole i neizostajanje sa posla	24	7
Osposobljavanje za odgovarajuće zanimanje	28	2
Uključivanje bez nadoknade u rad humanitarnih organizacija ili obavljanje poslova socijalnog, lokalnog i ekološkog sadržaja	1	0
Uključivanje u sportske aktivnosti	0	0
Podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga	11	2
Pohađanje kurseva za stručno osposobljavanje ili pripremanje i polaganje ispita kojima se proverava određeno znanje	8	2
Da ne može da napusti mesto prebivališta ili boravišta bez saglasnosti suda i posebnog odobrenja organa starateljstva	0	1
UKUPNO	101	14

Broj maloletnika sa izrečenom vaspitnom merom posebne obaveze povećao se u odnosu na prethodnu godinu za 35,2%.

Broj vaspitnih mera pojačanog nadzora za decu i mlade u sukobu sa zakonom u izveštajnom periodu

Vaspitna mera pojačanog nadzora	Broj vaspitnih mera pojačanog nadzora za decu	Broj vaspitnih mera pojačanog nadzora za mlade
Pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staratelja	194	9
Pojačan nadzor u drugoj porodici	2	0
Pojačan nadzor od strane organa starateljstva	176	7
Pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika		0
UKUPNO	372	16

Broj maloletnika sa izrečenom merom pojačanog nadzora u odnosu na 2010. godinu zabeležio je neznatan pad od 1%. Prema vrsti vaspitne mere povećao se broj pojačanih nadzora roditelja, usvojitelja ili staratelja (12,1%), a smanjio se broj pojačanog nadzora organa starateljstva (22,5%).

Iz prakse centara za socijalni rad, vaspitne mere pojačanog nadzora organa starateljstva izriče se u dosta velikom broju i zbog odsustva mogućnosti da se izvrše vaspitne mere posebnih obaveza, odnosno kao pokušaj kompenzacije za manjkavost podrške zajednice ovom delu svoje populacije.

Broj maloletnika sa izrečenim vaspitnim nalogom

Vaspitni nalog	Broj vaspitnih naloga
Poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela	7
Redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao	40
Uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja	1
Podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga	10
Uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu	7
UKUPNO	65

Kao što se vidi, vaspitni nalog da se redovno pohađa škola je izrican u najvećem broju, što odgovara mogućnostima za njegovu primenu. Sasvim je sigurno da bi broj izrečenih naloga da se maloletnik bez naknade uključi u rad humanitarnih organizacija, bio daleko veći da postoje resursi za neposrednu primenu ovog modaliteta u praksi. Inače, ovaj vaspitni nalog profesionalci iz socijalne zaštite procenjuju kao onaj koji ima visoke potencijale za stimulisanje autentičnog i zdravog socijalnog uključivanja maloletnika, za razvijanje lične odgovornosti, ali i odgovornosti za druge. Takođe, ovaj resurs bi značio i otvaranje zajednice za ovaj deo svoje populacije i razvijanje odgovornosti zajednice za njih.

Vaspitni nalog je posebna mera predviđena *Zakonom o maloletnicima*, koja nema karakter krivične sankcije, čija je svrha nepokretanje postupka krivičnog postupka prema maloletnom učiniocu krivičnog dela ili obustava postupka sa ciljem da se vaspitnim nalogom utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti i prevenira dalje činjene krivičnih dela. U cilju obezbeđivanja uslova za primenu vaspitnih naloga, kao i posebnih obaveza, Gradski centar za socijalni rad do sada je zaključio sporazum o saradnji sa javnim komunalnim preduzećem na teritoriji opštine Mladenovac u 2010. godini, potom i sporazum o saradnji sa Gerontološkim centrom Beograd i Crvenim krstom Beograda 2011. godine. U toku je potpisivanje sporazuma o saradnji i sa Javnim komunalnim preduzećem „Gradsko zelenilo”. Moramo reći da su ovo zaista samo početni koraci. Tek sada se otvaraju ozbiljna pitanja stvarne organizacije čitavog sistema. Definisane standarde za sprovođenje vaspitnih naloga umnogome će olakšati snalaženje na polju organizacije uslova za sprovođenje ovog vaspitnog naloga. Šta nas čeka?

Planirane oblasti rada

U planiranju daljih aktivnosti u cilju stvaranja uslova za primenu vaspitnog naloga *uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja* (čl. 7. st. 1. tač. 3. *Zakona o maloletnicima*) neophodno je definisati oblasti u kojima je potrebno preduzeti niz aktivnosti kako bi se stvorio zakonski okvir za primenu vaspitnog naloga, obezbedilo bezbedno okruženje za boravak i rad maloletnika i uslovi za ostvarivanje svrhe vaspitnog naloga, kao i načini ostvarivanja komunikacije između svih elemenata ovog sistema.

Uspostavljanje saradnje sa potencijalnim organizacijama

Ovoj aktivnosti je neophodno posvetiti ozbiljnu pažnju. Prethodi joj posao promišljanja i sakupljanja informacija o raspoloživim resursima organizacija koje bi mogle biti podobne za realizaciju vaspitnih naloga. U ovoj aktivnosti je potrebno imati jasno definisane prethodne uslove, odnosno kriterijume za podobnost organizacija.

U tom cilju može se koristiti uputstvo koje je već predložila samostalni savetnik u Višem sudu u Beogradu, psihološkinja Ljubinka Marković. S obzirom na mogućnost uključivanja odgovarajućih organizacija i određene nevladine organizacije, svakako je celishodno dalje razvijati liste raspoloživih organizacija, kao i kriterijume podobnih za sprovođenje vaspitnih naloga. Ovo zato da bi se obogatili resursi i ponuda prema različitim karakteristikama i potrebama samih maloletnika kako bi i vaspitni nalog što bolje ostvario svoju svrhu.

Uspostavljanje saradnje sa organizacijama gde bi se primenjivali vaspitni nalozi, podrazumevalo bi primenu određenih procedura i formalizovanje oblika saradnje protokolima o saradnji ili ugovorima o saradnji koji bi precizirali: obaveze centra i organizacije jednih prema drugima; definisanje obaveza prema maloletniku; definisanje oblasti rada, angažovanja maloletnika, svih mogućih poslova za maloletnike; definisanje uloga, poslova i odgovornosti zadužene osobe u organizaciji, maloletnika i centra za socijalni rad; definisanje načina komunikacije između organizacije i centra, načina izveštavanja, sadržaja izveštaja, izbor zadužene osobe u organizaciji; neophodne pripreme zadužene / zaduženih osoba u organizaciji a vezi sa specifičnostima ove populacije dece, cilja i svrhe vaspitnih naloga; pojašnjavanje procedura u kojima uzima učešće i preuzima odgovornost.

Obaveštavanje suda i tužilaštva o raspoloživim resursima za realizaciju vaspitnih naloga

Neophodno je da sud i tužilaštvo poznaju kapacitete koje ima centar za socijalni rad kako bi izricanju naloga pristupilo sa uverenjem da ima gde da se primeni, te da bi ovaj institut primenjivali u većem broju. Takođe, neophodno je i da sud i tužilaštvo imaju jasan uvid u raspoloživost od centra obezbeđenih organizacija, kako bi se, u skladu sa svojim zakonskim ovlašćenjima, odredili prema tim organizacijama i učestvovali u procesu izbora organizacija, kao i definisanju obaveza i odgovornosti svih učesnika. Saradnički odnos suda, tužilaštva i centra za socijalni rad je ovde celishodan, kako bi se dalji procesi sprovođenja naloga, jasnoća komunikacije i izvršavanje definisanih uloga stvarno realizovalo.

Izrada obrazaca i potrebne dokumentacije za primenu vaspitnih naloga

Postojanje obrazaca – formulara jeste način da se obezbedi jednoobraznost u sprovođenju aktivnosti, to je način da se ne propuste bitni aspekti neke situacije, procesa ili problema, ali je i način da se obezbedi jasnoća komunikacije između različitih sistema. Time bi se obezbedila i transparentnost procesa, odnosno da svi akteri, pa i maloletnik, imaju jasan i dostupan uvid u proces i njegove karakteristike. Ovim se prati realizovanje zadataka i dostizanje ciljeva.

U ovom poslu obrasci bi se odnosili na: praćenje urednosti obavljanja zaduženja maloletnika, praćenje načina izvršavanja aktivnosti, stepena zalaganja kao i drugih parametara koji se odnose na smisao i svrhu samog naloga. Naša promišljanja u odnosu na ovo idu i u pravcu mogućnosti da i sam maloletnik ima kontinuirani uvid u ove procese, te da i sam prati i ima odnos, razvija aktivnu ulogu i unapređuje ličnu odgovornost.

Iz dosadašnjih iskustava sprovođenja posebnih obaveza, kroz projektne aktivnosti u Gradskom centru, imamo iskustvo da postojanje posebnog ugovora – koji konkretno, za svakog maloletnika definiše njegove obaveze, kao i obaveze svih drugih aktera, te obaveze roditelja – pokazuje se veoma korisnim prema sprovođenju i odgovornom učešću svih. Mišljenja smo da treba uzeti u razmatranje ovo iskustvo i primeniti ga u praksi. U nekim karakteristikama ovaj Ugovor se poklapa sa Planom usluga, ali smatramo da je specifičniji, definiše konkretne odgovornosti i aktivnosti i da stvarno može i treba da bude jedan od elemenata plana usluga, odnosno plana primene vaspitnog naloga u praksi.

Obuka i informisanje učesnika za primenu vaspitnih naloga

Naša zajednica je, kao što je poznato, slabo senzitivisana za maloletničku delinkvenciju i teškoće ove populacije. I dalje dominira stigmatizacija, postojanje predrasuda i tendencija da se problem ove populacije i njeno postojanje ili ne vidi, ili prebacuje samo na ličnu odgovornost ili odgovornost roditelja ili katastrofizira i razvija u strahove i distancu.

Nalazimo neophodnim da se, u prevenciji ovakvog odnosa, u izabranim organizacijama sa zaduženim osobama, i drugim akterima iz organizacije, obavi proces informisanja o maloletničkoj delinkvenciji, postojećem zakonodavstvu, o smislu i svrsi vaspitnih naloga, kao i ulozi organa starateljstva. Obuka ljudi iz organizacije bi se odnosila na specifične karakteristike adolescentne populacije, kao i ove grupacije dece sa ciljem senzitivizacije za ovu populaciju, a onda i razvijanja specifičnih veština u odnosima sa njima. Takođe, obuka bi obuhvatila rad na veštinama potrebnog praćenja, predviđenih procena i definisanja jasnih poslova i aktivnosti u sprovođenju naloga, te stepena i karakteristika njihove odgovornosti u proceni i prema samom maloletniku. Način izveštavanja i savladavanje obrazaca koji budu predviđeni bi, takođe, bili neophodni deo obuke.

Primena vaspitnih naloga

Prethodno obavljani poslovi stvaraju mogućnost da vaspitni nalozi krenu da se prvo: više predlažu od strane organa starateljstva, potom da je izriču, a onda i celishodno sprovode. U neposrednoj primeni vaspitnih naloga neophodno je imati standarde i

procedure primene vaspitnih naloga. Kako je Republički zavod za socijalnu zaštitu radio na izradi standarda i procedura, to se njihovo uvođenje u praksu centara za socijalni rad, kao i suda i tužilaštva očekuje. Definisanje standarda i njihova primena bi trebalo u značajnoj meri da olakšaju prethodni set aktivnosti i prethodne zadatke koje organ starateljstva treba da ispuni, da bi se nalozi stvarno mogli sprovesti.

Teškoće u primeni

Sve prethodno navedene aktivnosti nose sa sobom teškoće, koje najpre proizlaze iz činjenice nemanja iskustva. Razmena iskustava sa drugim sredinama – centrima za socijalni rad u Srbiji, ali i prikupljanje rešenja i iskustava koje imaju zemlje u regionu i šire, bilo bi blagorodno za brže razrešavanje ovih teškoća, kao i za preveniranje lošijih rešenja, koliko god je to moguće. Koordinirano nastupanje u zajednici svih odgovornih za ovaj posao, pre svega za senzibilizaciju zajednice, razvijanje odgovornosti zajednice, značajno bi pomoglo centru za socijalni rad, da u ovom poslu ne ostane usamljen i prepušten sebi samom.

Jedan od problema koji se sada vidi je pitanje nadoknade osobama u organizacijama gde bi se vaspitni nalog primenio, odnosno problem troškova primene naloga. Pozivanje na korporativnu odgovornost u javnim preduzećima može biti jedan od načina kako bi se taj problem rešio, ali je i tada potrebno definisati precizne odnose, jer će se to pitanje bezuslovno projektovati na proces primene vaspitnog naloga u samoj organizaciji (pitanje motivacije zadužene osobe i slično).

Sledeće pitanje jeste i raspoloživost resursa u samom centru za socijalni rad za ovaj segment poslova. Primena ovog vaspitnog naloga daleko je zahtevnije od drugih, s jedne strane, a organizacija sprovođenja naloga jeste generalno uvećanje poslova za centar za socijalni rad. Kako na već postojeće opterećenje stručnih radnika dodati i ove poslove?

Treba razmišljati i o celishodnosti preduzimanja drugih organizacionih mera u centrima za socijalni rad, na primer u pravcu specijalizacije, odnosno određivanje posebnih voditelja koji će biti zduženi za vaspitne naloge. Čini se da bi odnosi saradnje centara sa organizacijama tada bili daleko lakši i komunikacija efikasnija. Svakako, to jeste tema za ozbiljno razmišljanje. Efikasna organizacija centara za socijalni rad je neophodna, kako bi se postigla efikasnost u samoj realizaciji naloga, ispoštovala vremenska dinamika i obezbedilo okruženje za postizanje svrhovitosti sa stanovišta rešavanja problema maloletničkog prestupništva zajednice. Ozbiljnost i težina problema ne dozvoljavaju *ad hoc* rešenja. Maloletničko prestupništvo je predugo u zapečku interesovanja zajednice, i vreme je da se stvari menjaju.

Gde smo sada?

Gradski centar za socijalni rad sada je na poslovima biranja odgovarajućih organizacija gde bi se vaspitni nalog mogao primeniti. Ovo je rezultiralo protokolima o saradnji koji su sklopljeni sa organizacijama koje su gore navedene. Lista naravno nije konačna. Problem koji karakteriše Beograd je i veličina teritorije na kojoj se prostire, gde sve sredine/opštine nisu podjednako pokrivenne organizacijama, te je i ovo područje potrebno istražiti i doneti odgovarajuće odluke. Navedeno je važno zbog dostupnosti organizacija maloletnicima.

Pregovaranje sa organizacijama koje su već prihvatile saradnju treba da ponudi i neke od odgovora o tipu i karakteru tih organizacija u smislu njihovih ljudskih resursa koji bi uzeli učešće u primeni vaspitnog naloga. Ovo je važno da bi se osmislio što primereniji program informisanja i obuke za zadužene osobe i druge važne osobe u organizacijama, kao prvi stepenik pripreme za primenu vaspitnog naloga. Dakle, program obuke je drugi segment na kojem se može sada raditi.

Za kraj

Gradski centar za socijalni rad, sa svojim specifičnostima velikog sistema u velikoj i veoma raznolikoj sredini, može i treba da se koristi tuđa iskustva ali i svoja jer često jedno rešenje nije rešenje za sve sredine. Gradski centar prepoznaje važnost pronalaženja rešenja u stvaranju resursa za primenu vaspitnih naloga, pogotovo vaspitnog naloga – da se maloletnik, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, prepoznaje dobro i svoje zakonske obaveze koje proizlaze iz *Zakona o maloletnicima*, te nastoji da uloži maksimum svojih snaga u obavljanju ovih zadataka. Planiranje koraka, operacionalizacija aktivnosti, sukcesivno sprovođenje aktivnosti kao i promišljanje teškoća, naš je način da organizovano pristupimo tom poslu i odgovorimo zadacima.

**ULOGA I ZNAČAJ
CENTRA ZA SOCIJALNI
RAD U SISTEMU
MALOLETNIČKOG
PRAVOSUĐA**

Analiza rada centara za socijalni rad u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini u zaštiti dece sa problemima u ponašanju

Marina Vukotić*
Sanja Grmuša

Uvod

Zaštita dece i maloletnika sa problemima u ponašanju je sveobuhvatan proces u kojem učestvuje više aktera među kojima značajnu ulogu na lokalnom nivou ima centar za socijalni rad. Podaci ukazuju da se broj dece i mladih sa problemima u ponašanju kontinuirano povećava tokom godina, a samim tim je i veće angažovanje centra za socijalni rad kao organa starateljstva u radu sa ovom ciljnom grupom, ali istovremeno centar je u obavezi da permanentno radi na unapređenju sopstvenih kapaciteta.

Predmet ovog rada je analiza aktuelne prakse centara za socijalni rad sa teritorije AP Vojvodine u oblasti zaštite dece sa asocijalnim ponašanjem i sukobu sa zakonom, analiza kretanja broja ove dece korisnika centara u trogodišnjem periodu (2009. do 2011. godine), kao i obim i vrsta izrečenih krivičnih sankcija. Za potrebe analize realizovano je istraživanje sa ciljem sticanja uvida u stanje prakse, potrebe i probleme sa kojima se centri susreću, kao osnove za definisanje preporuka za unapređenje rada. Istraživanje je bilo usmereno na prikupljanje podataka iz sledećih oblasti: obučenosť stručnih radnika za rad sa maloletnicima i njihove potrebe za stručnim usavršavanjem, projektno angažovanje centara, aktivnosti i usluge, saradnja u lokalnoj zajednici, teškoće sa kojima se stručnjaci centara susreću u ovoj oblasti kao i njihove preporuke za unapređenje saradnje i kvaliteta rada.

Metod

Za potrebe istraživanja kreiran je upitnik koji je elektronskim putem distribuiran na adrese svih 41 centra za socijalni rad sa teritorije AP Vojvodine. Popunjene upitnike je dostavilo 38 centara, što je 93% od ukupnog broja poslatih. Pored primene upitnika

* Marina Vukotić je diplomirani psiholog, zaposlena kao savetnica za istraživačke poslove u Pokrajinskom zavodu za socijalnu zaštitu u Novom Sadu. Aktivno je uključena u procese izrade i pilotiranja standarda kvaliteta za usluge u oblasti socijalne zaštite. Autorka je i realizatorica akreditovanih programa obuke Ministarstva rada i socijalne politike. marina.vukotic@pzs.gov.rs
Sanja Grmuša je diplomirana pravica zaposlena kao savetnica za socijalnu zaštitu i stručne poslove u Pokrajinskom zavodu za socijalnu zaštitu u Novom Sadu. grmusa@pzs.gov.rs

urađena je i analiza godišnjih izveštaja o radu centara za socijalni rad, sa ciljem uvida u broj i strukturu dece sa asocijalnim ponašanjem i sukobu sa zakonom, kao i obim i vrstu izrečenih krivičnih sankcija prema maloletnicima u posmatranom periodu.

Sadržaj teksta

U prvom delu rada razmatrane su uloge koje centar za socijalni rad ima u radu sa ovom ciljnom grupom, a u drugom delu su prikazani rezultati analize godišnjih izveštaja o radu centara i sprovedenog istraživanja.

Uloga centra za socijalni rad u zaštiti dece i maloletnika sa problemima u ponašanju i sukobu sa zakonom

Centar za socijalni rad kao deo sistema socijalne zaštite ima važnu ulogu na lokalnom nivou u oblasti rada sa decom i maloletnicima sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom. Ova uloga ogleda se sa jedne strane u prevenciji, odnosno sprečavanju nastanka ovakvih problema, a sa druge strane u reagovanju kada je do ispoljavanja problema u ponašanju već došlo.

Centar za socijalni rad u ovoj oblasti svog rada postupa u skladu sa *Zakonom o socijalnoj zaštiti*,⁹⁴ *Porodičnim zakonom*,⁹⁵ *Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad*,⁹⁶ *Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*⁹⁷ i *Pravilnikom o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza*.⁹⁸

Preventivna uloga centra za socijalni rad je da radi na ranom otkrivanju dece i maloletnika koji su u riziku da ispolje probleme u ponašanju, da prati i proučava potrebe i probleme ove ciljne grupe u svojoj lokalnoj zajednici, da inicira razvoj nedostajućih usluga, razvija međusektorsko partnerstvo i preventivne programe koji treba da doprinesu zadovoljenju potreba dece u riziku i sukobu sa zakonom i njihovih porodica, da radi na razvijanju volonterskih kapaciteta u zajednici, inicira kampanje usmerene na jačanje građanske svesti i odgovornosti. Naravno, u oblasti prevencije važno je angažovanje i drugih sistema: zdravstva, obrazovanja, policije, pravosuđa, organizacija civilnog društva i drugih, pa je stoga razvijanje partnerstava na lokalnom nivou sa ovim sistemima od veoma velikog značaja. U radu sa decom i maloletnicima kod kojih je već došlo do manifestacije delinkventnog ponašanja uloga centra za socijalni rad je veoma značajna, a posebno kada su pitanju deca do 14 godina (krivično neodgovorna) za koje je nadležna isključivo ova služba.

⁹⁴ „Službeni glasnik RS”, br. 24/2011

⁹⁵ „Službeni glasnik RS”, br. 18/2005

⁹⁶ „Službeni glasnik RS”, br. 59/2008 i 37/2010

⁹⁷ „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

⁹⁸ „Službeni glasnik RS”, br. 94/2006

*Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad*⁹⁹ određuje poslove koje centar za socijalni rad obavlja u vršenju javnih ovlašćenja: saraduje sa javnim tužiocem, odnosno sudijom za maloletnike u izboru i primeni vaspitnih naloga, sprovodi medijaciju između maloletnog učinioca i žrtve krivičnog dela, podnosi izveštaj o ispunjenju vaspitnog naloga javnom tužiocu, odnosno sudiji za maloletnike, prisustvuje po odobrenju suda, radnjama u pripremnom postupku protiv maloletnog učinioca krivičnog dela (saslušanje maloletnog učinioca krivičnog dela, saslušanje drugih lica), stavlja predloge i upućuje pitanja licima koja se saslušavaju, dostavlja mišljenje sudu pred kojim se vodi krivični postupak protiv maloletnika u pogledu činjenica koje se odnose na uzrast maloletnika, činjenica koje se odnose na uzrast maloletnika, činjenica potrebnih za ocenu njegove zrelosti, ispituje sredinu u kojoj i prilike u kojima maloletnik živi i druge okolnosti koje se tiču njegove ličnosti i ponašanja, prisustvuje sednici veća za maloletnike i glavnom pretresu u krivičnom postupku protiv maloletnog učinioca krivičnog dela, obaveštava sud nadležan za izvršenje zavodske vaspitne mere i organ unutrašnjih poslova kada izvršenje mere ne može da započne ili da se nastavi zbog odbijanja ili bekstva maloletnika, stara se o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza, proverava izvršenje vaspitne mere pojačanog nadzora od strane roditelja, usvojitelja ili staratelja i ukazuje im pomoć u izvršenju mere, proverava izvršenje vaspitne mere pojačanog nadzora u drugoj porodici i ukazuje pomoć porodici u koju je maloletnik smešten, sprovodi vaspitnu meru pojačanog nadzora od strane organa starateljstva tako što se brine o školovanju maloletnika, njegovom zaposlenju, odvajanju iz sredine koja na njega štetno utiče, potrebnom lečenju i sređivanju prilika u kojima živi, stara se o izvršenju vaspitne mere pojačanog nadzora uz obavezu dnevnog boravka u ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika, dostavlja sudu i javnom tužiocu za maloletnike izveštaj o toku izvršenja vaspitnih mera o čijem se izvršenju stara, predlaže sudu donošenje odluke o troškovima izvršenja vaspitnih mera i obavlja druge poslove utvrđene zakonom. Takođe, centar za socijalni rad pruža pomoć u reintegraciji maloletnika po izvršenju zavodskih mera i kazne maloletničkog zatvora.

Analiza rezultata

Rezultati analize godišnjih izveštaja o radu centara za socijalni rad

Broj i struktura dece i maloletnika sa problemima u ponašanju

U centrima za socijalni rad na teritoriji AP Vojvodine u toku 2011. godine evidentirano je ukupno 4.367 dece¹⁰⁰ i maloletnika¹⁰¹ sa problemima u

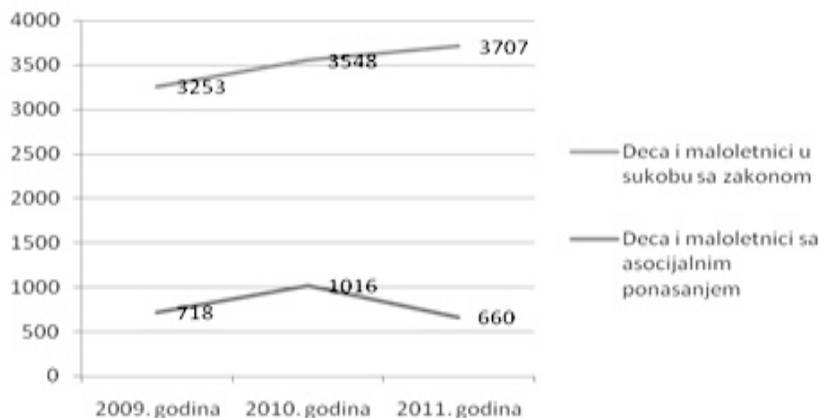
⁹⁹ „Službeni glasnik RS”, br. 59/2008 i 37/2010 u članu 4. stav 2. alineje 7-20.

¹⁰⁰ Deca uzrasta 6 do 14 godina.

¹⁰¹ Maloletnici uzrasta 15 do 18 godina.

ponašanju,¹⁰² što je porast od 9% u odnosu na 2009. godinu. U daljoj analizi, kada je posmatrano kretanje broja dece u podgrupacijama dece i maloletnika sa problemima u ponašanju, uočava se trend smanjenja broja dece i maloletnika sa asocijalnim ponašanjem u odnosu na povećanje broja dece i maloletnika u sukobu sa zakonom.

Grafikon br. 1 Broj dece i maloletnika sa asocijalnim ponašanjem i broj dece i maloletnika u sukobu sa zakonom, po godinama

U strukturi dece i maloletnika u sukobu sa zakonom, krivično odgovorni maloletnici u proseku čine oko 84% od ukupnog broja ove ciljne grupe u posmatranom periodu. Broj krivično odgovornih maloletnika kontinuirano raste i u posmatranom periodu od 2009. do 2011. godine evidentira se porast od 16%. Takođe, primetan je i porast broja krivično neodgovorne dece, ali je taj trend nešto manje bio izražen u periodu između 2010. i 2011. godine kada je iznosio približno 2%, a značajno izražen u periodu koji je prethodio – između 2009. i 2010. godine kada je zabeležen porast od čak 34% dece u ovoj grupaciji.

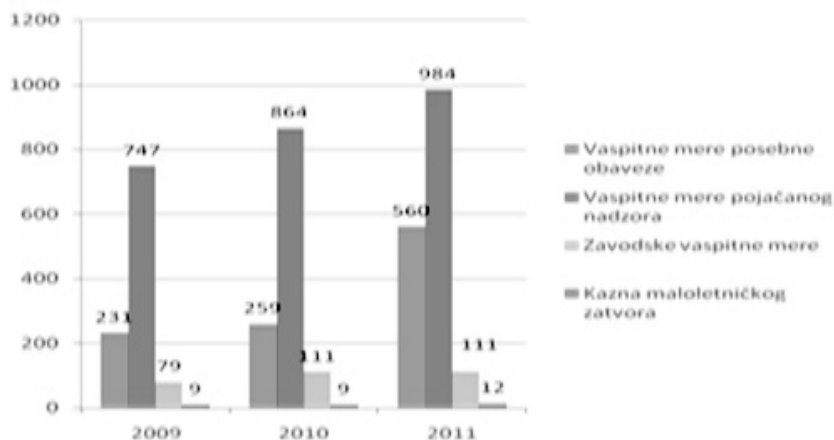
Broj i struktura izrečenih krivičnih sankcija u posmatranom periodu od 2009. do 2011. godine¹⁰³

¹⁰² U sistemu socijalne zaštite korisnička grupa dece sa problemima u ponašanju obuhvata decu i maloletnike sa asocijalnim ponašanjem i decu i maloletnike u sukobu sa zakonom.

¹⁰³ Podaci koji se navode za 2009. i 2010. godinu odnose se na broj maloletnika, dok se podaci za 2011. godinu odnose na broj izrečenih mera. U tom smislu, u analizi trendova u posmatranom periodu mogu da postoje izvesna odstupanja, imajući u vidu činjenicu da prema jednom maloletniku može da bude izrečeno jedna ili više vaspitnih mera.

U strukturi izrečenih krivičnih sankcija najveći udeo imaju mere pojačanog nadzora, potom vaspitne mere posebne obaveze i, sa značajno manjim udelom, slede zavodske vaspitne mere i mera upućivanja u maloletnički zatvor. Iz grafikona koji sledi takođe se vidi da je broj svih izrečenih mera u porastu tokom posmatranog perioda.

Grafikon br. 2 Struktura izrečenih krivičnih sankcija u periodu 2009. do 2011. godine

Vaspitne mere posebne obaveze

Prema evidenciji centara za socijalni rad, sudovi su u toku 2011. godine maloletnicima izrekli ukupno 560 vaspitnih mera posebne obaveze, što je evidentno značajan porast u odnosu na prethodne godine u posmatranom periodu – broj izrečenih vaspitnih mera posebne obaveze je u 2011. godini za 31% veći u odnosu na 2010. godinu i 11% povećan u periodu između 2009. i 2010. godine. U strukturi izrečenih vaspitnih mera posebne obaveze najčešće su one koje upućuju na aktivnosti socijalnog, humanitarnog i ekološkog sadržaja (u toku 2011. godine ukupno 243 izrečene mere *Uključivanja bez nadoknade u rad humanitarnih organizacija ili obavljanje poslova socijalnog, lokalnog i ekološkog sadržaja*), kao i one obrazovnog karaktera (tokom 2011. godine izrečeno je 118 mera *Redovnog pohađanja škole i neizostajanja sa posla*).

Vaspitne mere pojačanog nadzora

U toku 2011. godine izrečeno je ukupno 984 vaspitnih mera pojačanog nadzora. Struktura izrečenih mera pojačanog nadzora u 2011. godini pokazuje da je najčešće izrečena mera *Pojačanog nadzora od strane organa starateljstva* – 826 ovih mera, što

je za oko 40% više nego u 2010. godini. Izrečeno je 152 *Mere pojačanog nadzora od strane roditelja, usvojioca ili staratelja* što je za 45% manje u odnosu na 2010. godinu. U toku 2011. godine sudovi su izrekli 6 mera *Pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika*, što je značajno manje u odnosu na 2010. godinu kada je ova mera izrečena 96 puta – u pitanju su mere za maloletnike koji su u toku 2010. godine koristili dnevni boravak pri Centru za socijalni rad u Novom Sadu, a s obzirom na to da tokom 2011. godine dnevni boravak nije funkcionisao, sud u Novom Sadu ovu meru ni izricao.

Zavodske vaspitne mere

Učestalost izricanja zavodskih mera nije promenjena u odnosu na prethodnu godinu, naime u toku 2011. godine izrečeno je ovih mera za 111 dece i mladih, u istom broju kao i prethodne godine. Najčešća mera je *Upućivanje u vaspitno-popravni dom* (ukupno izrečenih 76 u toku godine), potom *Upućivanje u vaspitnu ustanovu* (24 u toku 2011. godine). U toku 2011. godine izrečeno je 11 mera *Upućivanja u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje*, ali je evidentan problem u nepostojanju ustanova za izvršenje ovih mera (prema navodima stručnih radnika centra, ova mera se sada izvršava u zdravstvenoj ustanovi).

Kazna maloletničkog zatvora

Kazna maloletničkog zatvora izrečena je u toku 2011. godine za ukupno 12 dece i mladih, odnosno troje više nego prethodne godine. Prema podacima centara, 10 punoletnih korisnika (krivično delo izvršili kao maloletna lica), u toku 2011. godine koristili su usluge podrške za reintegraciju nakon izlaska iz zatvora (savetodavni rad sa korisnikom i porodicom, priprema porodice za prihvatanje korisnika po izvršenju kazne, isplata jednokratne novčane pomoći, utvrđivanje prava na novčanu socijalnu pomoć, pomoć u pribavljanju dokumentacije...). Ovaj podatak nije dostupan za prethodne godine jer je uveden u obrazac za godišnje izveštavanje centra za socijalni rad od izveštajne 2011. godine.

Rezultati istraživanja primenom upitnika

Obučenosť stručnih radnika centara za socijalni rad u oblasti rada sa decom sa asocijalnim ponašanjem i sukobu sa zakonom

U 38 centara za socijalni rad sa teritorije AP Vojvodine koji su odgovorili na poslati upitnik zaposleno je ukupno 463,5 stručnih radnika, a od tog broja 84 ili, izraženo procentualno, 18% radnika je prošlo neku vrstu obuke za rad sa decom sa problemima u ponašanju. Ako se analizira koliki je udeo radnika koji su obučeni za rad sa ovom ciljnom grupom po pojedinačnim centrima, uzimajući u obzir samo one koji su se

izjasnili potvrdno o tome da je određeni broj njihovih zaposlenih prošao neku obuku, onda se može zaključiti da je to u proseku nešto malo više od trećine (35%) radnika po jednom centru. Podatak koji zabrinjava je da u čak 60% centara nijedan stručni radnik nije prošao nikakvu vrstu obuke iz ove oblasti rada.

Analizom odgovora o vrsti završenih obuka (po kriterijumu akreditovana¹⁰⁴/nije akreditovana) dobijen je podatak da su u samo 11 centara stručni radnici prošli neku od akreditovanih obuka za koju ocenjuju da im je značajna za ovu oblast rada. Pritom, samo dva programa među navođenim su namenjena primarno za rad sa decom i mladima sa problemima u ponašanju, odnosno kao krajnje korisnike imaju ovu ciljnu grupu (u pitanju su obuke „*Osnivanje i vođenje grupe za samo(podršku) mladih u riziku / klub za mlade po modelu Grig*” i „*Podsticanje prosocijalnog i prevencija agresivnog ponašanja mladih*”).¹⁰⁵ Iako je evidentno da je mali broj stručnih radnika prošao akreditovane obuke, znanja koja su im od značaja u radu u ovoj oblasti sticali su i kroz učešće na seminarima, stručnim skupovima i savetovanjima.

Nedostajuća znanja i veštine stručnih radnika u centrima za socijalni rad

Znanja i veštine koje su stručni radnici navodili kao nedostajuće u radu sa decom sa problemima u ponašanju jesu ona koja se odnose na celokupni proces, od prevencije do znanja i veština koja su neophodna za rad sa maloletnicima koji su već počinili krivična dela. Stručnjaci su izjavili potrebu da unaprede saznanja pre svega u oblasti radioničarskog rada, rada sa decom sa smetnjama u razvoju i psihičkim problemima koja su izvršila krivična dela, zatim iz oblasti prevencije nasilničkog ponašanja, vršnjačkog nasilja, zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, medijacije između maloletnih učinilaca i oštećenih... Značajna bi bila i razmena iskustava sa drugim centrima o uspostavljanju saradnje u lokalnoj zajednici.

Projektno angažovanje centara za socijalni rad

Stručni radnici iz 11 (29%) od ukupnog broja centara obuhvaćenih istraživanjem, učestvovali su u prethodne tri godine u realizaciji projekata koji su se odnosili na oblast rada sa decom sa problemima u ponašanju. Imajući u vidu da su tokom prethodnih godina ustanove sistema socijalne zaštite imale priliku da kroz projekte obezbede sredstva za uspostavljanje i razvoj novih socijalnih usluga,¹⁰⁶

¹⁰⁴ Misli se na programe obuka koji su akreditovani od strane Ministarstva rada i socijalne politike.

¹⁰⁵ Na listi akreditovanih programa obuka trenutno se nalazi 8 aktivnih programa čiji krajnji korisnici su deca i mladi sa problemima u ponašanju. Baza akreditovanih programa obuke dostupna je na sajtu Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu www.zavodsz.gov.rs

¹⁰⁶ Ovakve projekte podržavali su Ministarstvo rada i socijalne politike, nadležni pokrajinski sekretarijat, Fond za socijalne inovacije, međunarodni donatori – UNDP, DFID i dr.

podatak koji je dobijen ovim istraživanjem ukazuje na relativno skromno angažovanje u ovoj oblasti. Tako na primer, tokom prethodnih godina kroz projekte, u AP Vojvodini uspostavljena su samo tri dnevna boravka namenjena ciljnoj grupi dece i mladih sa problemima u ponašanju. U pitanju su dnevni boravci u Subotici, Novom Sadu i Sremskoj Mitrovici i jedan klub za mlade sa problemima u ponašanju u Pećincima.

Finansiranje aktivnosti/programa/usluga namenjenih deci i mladima sa problemima u ponašanju¹⁰⁷

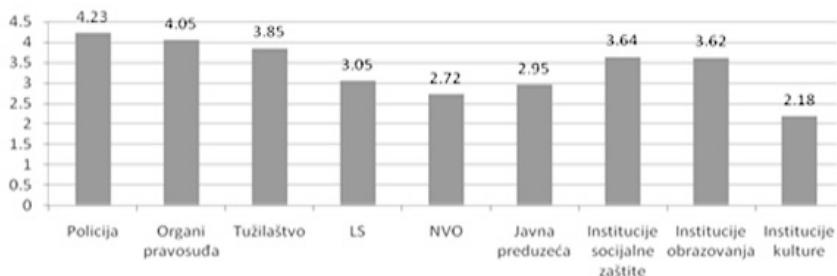
Analizom odgovora o spremnosti lokalnih samouprava da finansiraju aktivnosti/programe/usluge koje centri za socijalni rad realizuju ili uz njihovu saradnju, što je jedan od osnovnih preduslova održivosti, dobijen je podatak da samo 12 lokalnih samouprava u AP Vojvodini aktuelno finansira ovakve aktivnosti. U pitanju su: Bačka Palanka, Pećinci, Novi Sad, Sombor, Kanjiža, Žitište, Sremska Mitrovica, Vrbas, Subotica, Stara Pazova, Srbobran i Vršac, a finansiraju se aktivnosti/usluge kao što su: savetovašta, klub i dnevni boravak za decu i mlade sa problemima u ponašanju, medijacija, razvijanje volonterskih kapaciteta (uključivanje volontera u aktivnosti sa decom...), edukacije iz oblasti prevencije nasilničkog ponašanja i bolesti zavisnosti, preventivne kampanje. Sva tri prethodno pomenuta dnevna boravka u Sremskoj Mitrovici, Subotici i Novom Sadu kao i klub u Pećincima, koji su uspostavljeni kao projektne aktivnosti sada se finansiraju iz opštinskih budžeta.

Saradnja na lokalnom nivou

Rezultati istraživanja pokazuju da su centri najzadovoljniji saradnjom sa policijom, pravosuđem i tužilaštvom. Nešto nižim prosečnim ocenama okarakterisana je saradnja sa akterima gde se primenjuju izrečene vaspitne mere – institucijama sistema socijalne zaštite, obrazovanja i kulture, organizacijama civilnog društva i javnim preduzećima. Slabije je ocenjena i saradnja sa lokalnim samoupravama, što ukazuje na to da su očekivanja stručnjaka centara od predstavnika njihovih lokalnih vlasti verovatno negde daleko veća. Interesantan podatak je i dosta nisko ocenjena saradnja sa organizacijama civilnog društva (u daljem testu OCD), imajući u vidu važnost jačanja partnerstva između socijalne zaštite i civilnog sektora i većeg uključivanja ovih organizacija u pružanje usluga socijalne zaštite u kontekstu očekivanog razvoja pluraliteta pružalaca usluga.

¹⁰⁷ U skladu sa *Zakonom o socijalnoj zaštiti*, jedinica lokalne samouprave obezbeđuje dnevne usluge u zajednici, usluge podrške za samostalan život i savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge (član 44-46).

Na grafikonu koji sledi može se videti prosečna ocena kojom su centri ocenili saradnju sa akterima u ovoj oblasti.

Prema mišljenju stručnih radnika centara, ono što čini saradnju sa drugim akterima dobrom jeste, pre svega, dobra komunikacija i uzajamno informisanje. U tom smislu, u većini odgovora ističe se dobra komunikacija sa policijom, tužilaštvom i sudovima, što je u skladu i sa prethodno iznetim ocenama saradnje. Centri kao činioce dobre saradnje vide i to što sudovi i tužilaštva uvažavaju mišljenja stručnjaka centara prilikom donošenja odluka o vrsti krivičnih sankcija koje se izriču prema maloletnicima. Kao značajan činilac se ističe i spremnost da se zajednički radi na problemu – održavanje zajedničkih sastanaka, konferencija slučaja, sprovođenje zajedničkih preventivnih aktivnosti kao što su konferencije i tribine, zatim efikasnost i brzo i pravovremeno reagovanje drugih aktera.

Protokole koji se odnose na oblast saradnje i postupanja u radu sa decom koja ispoljavaju probleme u ponašanju ima 17 (45%) centara učesnika u istraživanju. Izuzev u jednom slučaju, potpisani protokoli se prema izjavama centara i primenjuju u praksi. Potpisnice protokola su ustanove i organizacije u kojima se primenjuju izrečene vaspitne mere: javno komunalna preduzeća, opštinske organizacije Crvenog Krsta, lokalne OCD, mesne zajednice, ustanove socijalne zaštite, ukoliko ih ima u konkretnoj opštini, i u vrlo malom broju slučajeva zdravstvene ustanove, škole i institucije kulture. U jednoj opštini (Srbobran) potpisnica protokola je i Nacionalna služba za zapošljavanje. Interesantno je da se u samo dva slučaja (Vršac i Pećinci) kao potpisnici protokola navode organi pravosuđa, tužilaštvo i policija, i pored toga što su centri najzadovoljniji saradnjom upravo sa ovim akterima – što je evidentno iz ocena i primera saradnje. Preporuka bi svakako bila i ove aktere uključiti u formalizaciju saradnje kroz protokole u kojima bi precizno bile definisane uloge i odgovornosti aktera i sadržaj saradnje.

Na osnovu odgovora u ovom istraživanju, ipak ne može se sigurnošću da se tvrdi da li pomenuti akteri (pravosuđe, tužilaštvo, policija) zaista nisu potpisnici postojećih

protokola – u tom slučaju mogli bismo konstatovati da u praksi imamo protokole/ugovore bilateralnog tipa koji se odnose isključivo na centar i ustanovu/organizaciju u kojoj se sprovode izrečene vaspitne mere. Pod pretpostavkom da je ovo tako, a uzimajući u obzir da je saradnja sa ustanovama i organizacijama u kojima se sprovode izrečene vaspitne mere ocenjena nižim prosečnim ocenama, može se zaključiti da i pored toga što je saradnja na ovoj relaciji formalizovana, ipak postoji prostora za njeno unapređenje, a pre svega u standardizaciji načina praćenja i izveštavanja o izvršenju vaspitnih mera. U prilog tome govori i podatak dobijen ovim istraživanjem, da kod polovine (50%) centara ne postoje procedure o načinima i dinamici izveštavanja centra za socijalni rad od strane ustanove ili organizacije gde se vaspitne mere sprovode.

Preporuke za unapređenje saradnje koje su dali stručnjaci centara za socijalni rad

Stručni radnici su dali sledeće preporuke kako bi saradnja u ovoj oblasti bila unapređena: neophodno je prepoznavanje problema od strane lokalne samouprave, viši nivo izdvajanja iz lokalnih budžeta kao i formiranje odgovornog tela na nivou lokalne zajednice – saveta, u čijem bi sastavu bili predstavnici relevantnih institucija. Važno bi bilo jasno definisati uloge i obaveze svih aktera u lokalnoj zajednici kroz potpisivanje protokola i utvrđivanje procedura o praćenju i izveštavanju o izvršenju vaspitnih mera. Uključivanje u većoj meri institucija obrazovanja i to, pre svega, u preventivne aktivnosti i rano prepoznavanje dece koja ispoljavaju probleme u ponašanju, kao i uključivanje OCD i volontera u rad sa decom. Centri su prepoznali i da bi zajedničke obuke sa predstavnicima drugih relevantnih sistema u velikoj meri unapredile kvalitet uzajamne saradnje.

Primena vaspitnih mera i ocena njihovih efekata

Rezultati istraživanja su pokazali da su ustanove i organizacije u kojima se najčešće izvršavaju izrečene vaspitne mere javno-komunalna preduzeća, opštinske organizacije Crvenog krsta, lokalne OCD, mesne zajednice i ustanove/usluge socijalne zaštite ukoliko ih ima u konkretnoj opštini. Mnogo ređe su to škole, zdravstvene ustanove, ustanove kulture, sportski klubovi i slično. U jednoj opštini izrečene vaspitne mere se sprovode u saradnji sa parohijom pravoslavne crkve. Stručnjaci centara smatraju da primenjene mere daju pozitivne rezultate kod maloletnika i njihove efekte ocenjuju prosečnom ocenom 3.82 (na skali 1 do 5). Istom ocenom, 3.82, stručnjaci su vrednovali i kvalitet rada svog centra u ovoj oblasti.

Teškoće sa kojima se susreću stručnjaci centara za socijalni rad u radu sa decom sa asocijalnim ponašanjem i sukobu sa zakonom

Najčešće teškoće sa kojima se stručni radnici susreću u radu sa decom sa problemima u ponašanju mogu se sumirati u sledeće: nedovoljan broj stručnih radnika u centru

i preopterećenost brojem slučajeva kao i nedovoljna obučenost za rad sa ovom ciljnom grupom; mali broj programa namenjenih deci do 14 godina, a imajući u vidu sve veći broj dece ovog uzrasta koja čine krivična dela; nepostojanje posebnih ustanova za lečenje i osposobljavanje i mali broj dnevnih boravaka gde bi se sprovodile krivične sankcije; nedovoljno precizna zakonska regulativa (na primer, koja se odnosi na primenu vaspitnih mera posebne obaveze rada bez nadoknade), dugotrajnost sudskih postupaka i predugo vreme koje protekne od izvršenja krivičnog dela do izricanja sankcije; saradnja sa školama je slabo razvijena, a veliki problem predstavlja i nemotivisanost i nesaradljivost roditelja (neodazivanje na pozive i neprihvatanje problema)... Analizirajući napred navedeno, može se zaključiti da je visoka ocena prilikom samoocenjivanja rada centra u očiglednoj nesrazmeri sa poteškoćama koje su stručni radnici naveli da imaju u radu sa ovim korisnicima, a posebno ako se uzme u obzir i nedovoljna obučenost koju su sami identifikovali.

Preporuke koje su dali stručnjaci centara za socijalni rad za unapređenje kvaliteta rada sa decom s asocijalnim ponašanjem i sukobu sa zakonom

Preporuke koje su dali stručnjaci centara za socijalni rad kako bi se unapredio kvalitet rada u ovoj oblasti su sledeće: neophodno je povećati broj stručnih radnika u centrima i podići nivo obučenosti za ovu oblast. Takođe, potrebno je raditi na senzibilizaciji opšte javnosti i edukaciji svih aktera za ovu problematiku. Lokalne samouprave treba da prepoznaju ovaj problem i da pokažu veću spremnost da finansijski podrže postojeće usluge i programe kao i uspostavljanje usluga tamo gde one nisu razvijene (dnevnih boravaka, savetovaništva). S tim u vezi, potrebna je bolja koordinacija i saradnja kao i zajedničko planiranje sa lokalnom samoupravom. Neophodno je razvijati i sprovoditi više preventivnih programa (uz uključivanje škola u većoj meri). Značajno bi bilo donošenje zakonske regulative koja bi obavezivala i institucije i organizacije da učestvuju u sprovođenju vaspitnih mera. Stručnjaci centara ističu da bi skraćenje sudskih postupaka u velikoj meri doprinelo efikasnijem radu samog centra.

Preporuke

- ▶ Imajući u vidu da je mali broj radnika u centrima za socijalni rad prošao odgovarajuće obuke za rad sa maloletnicima koji imaju probleme u ponašanju ili su u sukobu sa zakonom, prilikom planiranja stručnog usavršavanja zaposlenih bilo bi korisno (u skladu sa raspoloživim finansijskim resursima) predvideti pored akreditovanih programa, učešće i u drugim obukama koje nisu akreditovane, a imaju za cilj unapređenje znanja i veština u radu sa decom sa problemima u ponašanju. Neophodno je, takođe, da se u većoj meri koriste drugi dostupni načini razvijanja profesionalnih kompetencije zaposlenih u

centrima za socijalni rad kao što su: supervizijski sastanci, tematske radionice i posebno podstiče kontinuirano samousavršavanje zaposlenih, korišćenjem stručne literature, interneta i dr;

- ▶ Centri za socijalni rad treba u većoj meri da koriste i mogućnosti projektnog finansiranja kako bi obezbedili dodatna sredstva za obuke zaposlenih, uspostavljanje usluga u lokalnoj zajednici razvoj i sprovođenje preventivnih programa za ovu ciljnu grupu;
- ▶ Centri za socijalni rad treba, na osnovu identifikovanih potreba, da iniciraju u svojoj lokalnoj zajednici razvoj nedostajućih usluga namenjenih za decu sa problemima u ponašanju (dnevnih boravaka, savetovališta, klubovi za mlade sa problemima u ponašanju...);
- ▶ Evidentan problem sve većeg broja krivično neodgovorne dece koja čine krivična dela, nameće potrebu uvođenja preventivnih programa rada u saradnji sa ustanovama iz obrazovnog sistema kojima bi trebalo obuhvatiti što mlađe uzraste dece;
- ▶ U cilju unapređenja rada sa ovom grupacijom dece, preporučuje se zajedničko učešće na stručnim skupovima i predstavnika drugih sistema u lokalnoj zajednici (pravosuđa, policije, tužilaštva, obrazovanja, civilnog sektora);
- ▶ Prilikom zaključivanja sporazuma između centra za socijalni rad i ustanove ili organizacije u kojima se izvršavaju vaspitne mere, bilo bi korisno da se detaljnije reguliše način, sadržaj i dinamika izveštavanja. Radi ujednačavanja postupanja u praksi centar za socijalni rad može da sačini obrazac za izveštavanje koji bi potom navedena ustanova ili organizacija popunjavala.

Literatura

Godišnji izveštaji o radu centara za socijalni rad u AP Vojvodini, od 2009. do 2011. godine

Porodični zakon, „Službeni glasnik RS”, br. 18/2005

Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, „Službeni glasnik RS”, br. 59/2008 i 37/2010

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

Zakon o socijalnoj zaštiti, „Službeni glasnik RS”, br. 24/2011

Model zaštite u zajednici – jedan od preduslova za ostvarivanje pozitivnih promena u oblasti maloletničkog pravosuđa

Živorad Gajić*

Nada Šarac

Svetlana Živanić

Lidija Milanović

Model zaštite u zajednici (Community care)

Deca i mladi sa poremećajem u ponašanju predstavljaju jednu od najosetljivijih korisničkih grupa sistema socijalne zaštite, kod koje se sistem suočava sa sopstvenom nemogućnošću da, samostalno ili u saradnji sa institucijama iz drugih sistema, obezbedi adekvatne vidove podrške korisnicima i njihovim porodicama. Specifične forme poremećaja ponašanja, kao rezultat interakcije individualnih karakteristika dece i načina zadovoljavanja potreba u porodičnom i otežavajućem socijalnom okruženju odrastanja, zahtevaju multidisciplinarnost i interresorni pristup u obezbeđivanju adekvatne podrške. Složenost poremećaja ponašanja zahteva koordinaciju više sistema – pravosuđa, socijalne zaštite, zdravstva, obrazovanja i drugih sistema, kako bi se obezbedila najbolja moguća podrška i smanjili negativni efekti poremećaja.

Postojećim oblicima zaštite ne mogu se zadovoljiti osnovne potrebe dece i mladih sa poremećajem u ponašanju, integracija u vršnjačku grupu, smanjenje negativnih efekata poremećaja u ponašanju i stabilan dalji razvoj kroz razvoj sposobnosti, navika i životnih veština. U našoj stručnoj praksi još uvek prevladava institucionalni pristup zaštiti dece sa poremećajem u ponašanju, naročito kada je reč o deci u sukobu sa zakonom. Ipak, može se reći da se promene kreću u željenom pravcu, tj. da se teži uspostavljanju usluga na lokalnom nivou, čijim razvojem bi se ostvarili planirani strateški ciljevi, kada je reč o zaštiti ove kategorije korisnika.

* Živorad Gajić je direktor Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu. Obavlja i ulogu sekretara Udruženja stručnih radnika socijalne zaštite Srbije.

Nada Šarac je rukovodilac odeljenja za profesionalnu obuku Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu.

Svetlana Živanić je savetnica za profesionalnu obuku Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu.

Lidija Milanović je savetnik u odeljenju za procenu stručnog rada i superviziju Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu. Rukovodilac je službe za koordinaciju zaštite trgovine ljudima Centara za zaštitu žrtava trgovine ljudima.

Koncept tzv. pozitivnog maloletničkog pravosuđa, koji predstavlja centralnu razvojnu tendenciju, polazi od osnovne ideje da i sistem maloletničkog pravosuđa treba staviti u službu stvaranja uslova, podsticanja i podrške prosocijalnog razvoja mladih. Pozitivno maloletničko pravosuđe čini vrednosno konceptualnu osnovu na kojoj se zasniva i naš novi *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. U skladu sa ovim konceptom, sistem maloletničkog pravosuđa treba da bude centriran na dete, odnosno maloletnika, fokusiran na porodicu i integrisan u lokalnu zajednicu.

Trebalo bi naglasiti da oživotvorenje koncepta pozitivnog maloletničkog pravosuđa podrazumeva ne samo reformu sistema pravosuđa, već i promene u okviru sistema socijalne zaštite, prosvete, zdravstva, nevladinog sektora i drugo, budući da bez tesne saradnje i dobre koordinacije ovih aktera neće biti mogućnosti za praktičnu primenu alternativnih mera, pre svega vaspitnih naloga i vaspitnih mera posebnih obaveza.

Strategijom razvoja socijalne zaštite jasno je definisan novi pravac u razvoju sistema koji je orijentisan na uspostavljanje novih usluga na lokalnom nivou, koje su primerene stvarnim potrebama konkretne sredine. Na taj način teži se ostvarivanju osnovnih principa reforme koji se odnose na deinstitucionalizaciju, decentralizaciju, diverzifikaciju, dostupnost usluga, ostanak korisnika u njihovom prirodnom okruženju, primenu najmanje restriktivnih intervencija, a sve u cilju zaštite najboljih interesa korisnika.

U pojedinim evropskim državama, a pre svega u tzv. zemljama Beneluksa i Velikoj Britaniji, uspostavljen je model zaštite u zajednici (community care), čiji su osnovni ciljevi:

- ▶ reorganizacija glomaznog institucionalno-administrativnog sistema socijalne zaštite na manje, funkcionalnije i fleksibilnije celine unutar lokalne zajednice;
- ▶ podsticanje kreativnosti, aktivnog delovanja i međusobne odgovornosti profesionalaca i korisnika, kako bi se izbegla njihova pasivizacija i dugotrajna zavisnost od tuđe pomoći;
- ▶ uključivanje primarnih, neformalnih grupa, odnosno celokupnog volonterskog sektora u planiranje i realizaciju socio-zaštitnih programa.¹⁰⁸

Model zaštite u zajednici se često poistovećuje sa socijalnim radom u zajednici, međutim, iako ova dva modela imaju mnogo zajedničkih elemenata, oni se ipak ne mogu poistovetiti. U modelu zaštite u zajednici insistira se na stavu da se socijalne potrebe i problemi zadovoljavaju, odnosno, rešavaju tamo gde nastaju. Uloge socijalnog sistema usmerene su ka otkrivanju, razvoju i povezivanju potencijala i

¹⁰⁸ Payne M. (1986) *Social care in the Community*, London: McMillan Hampshire.

resursa na tri različita nivoa: 1. klijenata; 2. porodičnih i neformalnih grupa; 3. službi i institucija u lokalnoj zajednici.

Saglasno osnovnim konceptima modela *community care*, menjaju se i uloge sistema socijalne zaštite u radu sa decom i mladima u sukobu sa zakonom. Na značaju sve više dobijaju preventivne aktivnosti, povezivanje mladih sa njihovom okolinom, uspostavljanje partnerske saradnje sa korisnicima i sistemima u zajednici u svim segmentima prevencije (primarne, sekundarne, tercijalne). Socijalne službe postaju inicijatori i neposredni realizatori preventivnih programa usmerenih na podsticanje zdravih stilova života. U cilju strukturisanog korišćenja slobodnog vremena organizuju se sportska takmičenja, nude se različiti kulturno-rekreativni sadržaji, osnivaju se klubovi za mlade, posebna pažnja se posvećuje edukaciji, učenju roditeljskih veština. Kroz potpisivanje protokola o saradnji podstiču se partnerske relacije između socijalnih i drugih službi u lokalnoj zajednici. Uspostavlja se jasnija podela odgovornosti, prava i obaveza. Model zaštite u zajednici, baziran ka razvoju i povezivanju potencijala korisnika i zajednice, utiče i na promene u krivičnopravnom tretmanu maloletnika u sukobu sa zakonom.¹⁰⁹

Dnevni boravak za decu i mlade sa poremećajem u ponašanju jedan je od načina da se potrebama ove korisničke grupe izađe u susret, kao i da se stvore preduslovi za realizaciju određenih oblika zaštite, a pre svega za realizaciju vaspitnih mera posebnih obaveza i vaspitnih naloga. Dnevni boravak se može tretirati kao veoma značajna i, u ovom trenutku, realno ostvarljiva karika u okviru koncepta pozitivnog maloletničkog pravosuđa.

U poslednjih nekoliko godina u našoj zemlji su se razvili programi podrške deci sa poremećajem ponašanja, kao što su Klubovi za mlade po modelu GRIG i individualno osmišljene programske aktivnosti različitih nosilaca koje se bave pojedinim segmentima poremećaja ponašanja. Nekoliko sredina – Niš, Sremska Mitrovica, Subotica, Novi Sad, Knjaževac, Prijepolje, Kragujevac, Požarevac, Kruševac i još nekoliko sredina, razvijaju uslugu dnevnog boravka.

Pružaoци usluge tragaju za najprimerenijim konceptom usluge, što pogoduje razvoju inovativnih, originalnih pristupa. Koncipirati dnevni boravak tako da bude u dovoljnoj meri strukturisan da daje referentni okvir za razvoj usluge i da omogućava primenu minimalnih standarda kvaliteta u svim sredinama, a da istovremeno ostavlja dovoljno prostora i bude otvoren za inovativnost i organizaciju intervencija u skladu sa potrebama korisnika i kapacitetima sredine, izazov je i za one koji se bave konceptualnim pitanjima, kao i za profesionalce koji su neposredni pružaoци usluge.

¹⁰⁹ Jugović, A., Brkić, M. (2010) „Socijalna zaštita i prevencija maloletničkog prestupništva: uloge, kontroverze i dobre prakse”, u: *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol. 4, br. 4, str. 435-452.

Koncept dnevnog boravka

Pod uslugom podrazumevamo aktivnosti i dobra dostupna korisnicima, koja poboljšavaju kvalitet života kroz zadovoljavanje potreba i otklanjanje i/ili ublažavanje rizika. Poboljšanje kvaliteta života korisnika je određeno kao pozitivna promena, koja se može odnositi na promenu samog korisnika ili promenu u njegovom okruženju. Kao usluga, dnevni boravak mora da ima određenu strukturu aktivnosti i organizaciju sprovođenja, koja će omogućiti ostvarivanje ciljeva usluge.

Aktivnosti koje dovode do pozitivnih promena u ponašanju deteta po svojoj suštini jesu tretmanske aktivnosti i one mogu biti usmerene na dete i na njegovu sredinu. Tretman predstavlja skup određenih postupaka i aktivnosti koje se primenjuju u radu s korisnicima s ciljem postizanja pozitivne promene u odnosu na određenu teškoću u ponašanju i funkcionisanju korisnika. Za postizanje ovih promena potrebno je primeniti jedan ili više različitih tretmana.

Uspešno razrešenje koncepcije rada dnevnog boravka treba da omogući njegovo prepoznavanje kao usluge u sistemu socijalne zaštite koja primenom različitih programa tretmana ostvaruje ciljeve zaštite dece sa poremećajem u ponašanju.

U tom smislu, u savremenoj stručnoj praksi jasno su postavljene najmanje tri dimenzije tretmana koje omogućavaju ostvarivanje cilja:

- ▶ „setting” – ambijent, uslove unutar kojih se tretman odvija. Ambijent dnevnog boravka je između zavodskih uslova koji obezbeđuju kompletnu brigu o detetu (boravak, spavanje, školovanje, ishrana...) i boravka deteta u roditeljskoj porodici. Dete ima obavezu da određeni deo dana provede u ambijentu dnevnog boravka;
- ▶ struktura – stepen kontrole ambijenta i nadzora nad detetom. Na jednom kraju ovog kontinuuma je „stroga kontrola i nadzor”, a na drugom samodisciplina, lična odgovornost, samostalnost deteta;
- ▶ program – način na koji se detetu pruža podrška i pomoć. „Podrška” označava aktivnosti usmerene na unapređenje razvoja deteta, dok je „pomoć” aktivnost usmerena na savladavanje razvojnih teškoća.

Upravo zahtevi programa čine da dnevni boravak ima pre svega tretmansko dejstvo. Pravac delovanja u dnevnom boravku je orijentisan na „vaspitanje” i „terapiju”, odnosno, nudi takav vaspitno-terapeutski ambijent koji obezbeđuje bavljenje problematičnim ponašanjem mladih, bez potrebe da se dete i porodica izlažu traumi razdvajanja i bez potrebe da se dete prilagođava novom socijalnom ambijentu. Pritom se nastoji da se socijalna sredina deteta aktivira i da se njeni resursi stave na raspolaganje detetu i porodici na način koji ne ugrožava bezbednost zajednice i ne ometa dalji razvoj deteta.

Dnevni boravak ima intenciju da promeni odnos snaga u porodici deteta i zajednici, tako da omogućiti da dete trajno (p)ostane integralni deo porodice i lokalne zajednice. Shodno ovom razumevanju, dnevni boravak je forma tretmana koja se može odrediti kao sredina kontinuuma „institucionalni – vaninstitucionalni” tretman. Dnevni boravak predstavlja skup programa različitog stepena specijalizacije i intenziteta koji su više strukturisani nego tipičan „vaninstitucionalni tretman” i koji su istovremeno manje restriktivni nego što su to tipične forme zavodskog – institucionalnog tretmana. Istovremeno, programi i tretmani koji se razvijaju u dnevnom boravku imaju različite ciljeve koji se u savremenoj praksi kreću između podsticanja razvoja, kompenzacije propuštenog u razvoju deteta i korektivno-terapijskih pristupa. Etiologija i priroda poremećaja ponašanja i razvojne karakteristike deteta postavljaju visoke zahteve za kreiranjem različitih, odgovarajućih tretmana ili programa u dnevnom boravku koji će odgovoriti na potrebe deteta sa poremećajem u ponašanju u zavisnosti od stepena prisutnosti poremećaja u ponašanju i u skladu sa njegovim individualnim karakteristikama i potrebama.

Ideja koja je u osnovi dnevnog boravka jeste „ograničena društvena reakcija”, ili „diskretna društvena intervencija”, kojom se u privatnosti i prirodne odnose u porodici i ličnoj socijalnoj mreži zadire tek onoliko koliko je to stvarno neophodno i onoliko dugo koliko je to potrebno. Druga dimenzija „diskretne društvene intervencije” je u tome da dnevni boravak progresivno samostalno radi sve manje, a da što pre i kad god je to moguće, dete i porodicu upućuje bilo na neformalni (ličnu socijalnu mrežu) ili formalni (resurse, organizacije i službe) socijalni sistem podrške i pomoći. Stručni radnik koji vodi slučaj treba da harmonično razvija dva kompletna pristupa: direktan i indirektan rad. Što se više oslanja na indirektan rad to će manje biti potrebe za direktnim intervencijama. Ritam i obim prelaska sa direktnih na indirektnu intervenciju zavisiće, pre svega, od sklopa potreba i potencijala deteta i porodice i ritma kojim se taj odnos snaga može menjati, kao i kapaciteta/resursa zajednice. Dakle, važno je podvući da je bazična orijentacija dnevnog boravka na postepeno osnaživanje, osposobljavanje, osamostaljivanje deteta (da se samo brine o sebi), porodice (da samostalno brine o svom detetu), lične socijalne mreže (da samostalno podržava porodicu) i lokalne zajednice (da obezbedi sve neophodne usluge porodici i detetu).

Shodno ovoj podeli „područja” rada dnevnog boravaka, možemo reći da dnevni boravak svoje aktivnosti realizuje tako što pruža (direktne) usluge i obezbeđuje – aranžira (indirektne) usluge preko drugih provajdera.

Možemo zaključiti da je dnevni boravak usluga u sistemu socijalne zaštite čiji je cilj stvaranje organizacionih i programskih mogućnosti u lokalnoj zajednici za tretman dece sa poremećajem u ponašanju u prirodnoj sredini deteta, u skladu sa

savremenim teorijskometodološkim konceptima rada sa decom sa poremećajem u ponašanju, međunarodnim instrumentima i osnovnim principima i ciljevima sistema socijalne zaštite.

Aktivnosti Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu na planu unapređenja kvaliteta zaštite dece i mladih sa problemima u ponašanju

Sagledavajući aktuelno stanje u zaštiti dece i mladih sa problemima u ponašanju, kao i savremena zakonska rešenja i stručno metodološke principe rada sa decom i mladima sa problemima u ponašanju, Republički zavod za socijalnu zaštitu je zaključio da u oblasti socijalne zaštite postoji velika potreba za sistematizacijom prakse i uvođenjem novih koncepata i metodologije rada. U skladu s tim, značajan broj i programskih i projektnih aktivnosti Zavoda usmeren je na unapređenje kvaliteta zaštite ove osteljive grupe korisnika.

Krajem avgusta 2008. godine, Republički zavod započeo je realizaciju Projekta „Vaninstitucionalni tretman dece i mladih sa poremećajem u ponašanju i obuka za primenu tretmana”, s ciljem da doprinese unapređenju stručne prakse u radu sa decom i mladima sa poremećajem ponašanja. Projektne aktivnosti su se odvijale kroz dva paralelna procesa. S jedne strane, kontinuirano je rađeno na koncipiranju savremenog modela dnevnog boravka i izradi programa obuke, koji bi pružao ove usluge osposobio za primenu savremenih teorijsko-metodoloških pristupa vezanih za vaninstitucionalni tretman dece i mladih sa poremećajem u ponašanju, a s druge strane aktivnosti Projekta su bile usmerene na pružanje podrške uspostavljanju i daljem razvoju usluge Dnevnog boravka za decu i mlade sa poremećajem u ponašanju u tri sredine: Kragujevcu, Knjaževcu i Požarevcu. Program obuke „Dnevni boravak – mogući odgovor na potrebe dece i mladih sa poremećajem u ponašanju” je pre svog podnošenja na akreditaciju, „testiran” kroz realizaciju tri treninga. Na taj način program je iskustveno proveren, korigovan i dopunjen sadržajima na osnovu iskazanih potreba i sugestija polaznika obuke. Ovaj program je akreditovan u februaru 2010. godine i do sada je imao šest realizacija, a program je pohađalo 106 polaznika. Ono što je važno naglasiti je činjenica da su grupe polaznika ovog programa uvek bile heterogene u pogledu sastava učesnika. Naime, osim stručnih radnika centra za socijalni rad, na obuci su bili i predstavnici pravosuđa, prosvete, policije, zdravstva, nevladinog sektora i dr. Osnovna ideja od koje se pošlo je bila da učesnici ovog programa budu inicijatori uspostavljanja međusektorske saradnje u svojoj lokalnoj sredini, što je prvi preduslov za oživotvorenje modela zaštite u zajednici.

Republički zavod za socijalnu zaštitu je od avgusta 2010. do januara 2011. godine, u saradnji sa UNICEF-om, realizovao projekat „Unapređenje profesionalne prakse u zaštiti dece sa problemima u ponašanju”. Opšti cilj projekta bilo je podizanje opštih

i posebnih kompetencija stručnih radnika zaposlenih u postojećim ustanovama za smeštaj dece i mladih bez roditeljskog staranja u funkciji njihovog osposobljavanja za adekvatnu zaštitu i staranje o deci sa problemima u ponašanju u skladu sa ciljevima Sveobuhvatnog plana transformacije. Ostvarivanje ovog cilja omogućeno je organizovanjem akreditovane obuke „Program podrške profesionalcima u radu sa decom i mladima sa problemima u ponašanju”, koja obuhvata sadržaje procenjene kao korisne i značajne za rad sa ovom populacijom dece, kao i obezbeđivanjem stručne podrške nakon realizacije programa obuke. Program je završilo 64 stručna radnika iz 12 ustanova / centara za smeštaj dece i omladine bez roditeljskog staranja u sistemu socijalne zaštite. Indirektni korisnici ovog projekta bila su deca na smeštaju u ovim ustanovama, kao i deca u dnevnim boravcima, koja su, kao rezultat projekta, dobila fokusiranu procenu i tretman u skladu sa potrebama.

Evalvacija ovog programa je pokazala da su postignutim efektima bili zadovoljni i učesnici i realizatori programa. Kao ilustracija može poslužiti izjava Saše Stojkovića, jednog od autora programa: „Jako sam zadovoljan celim procesom, od kreiranja programa do njegove realizacije kroz samu obuku. Posebno mi je drago da su profesionalci kojima je program i bio namenjen, u njemu prepoznali nešto korisno, upotrebljivo i realno primenjivo u praksi. Takođe, jako sam zadovoljan i samim brojem vaspitača koji su prošli obuku, njihovom generalnom zainteresovanošću i entuzijazmom da svoj rad unaprede. Nadam se da je na taj način stvorena jedna kritična masa profesionalaca koja može da unese promenu, da napravi korak dalje, ne samo na individualno-stručnom planu, već možda i na nekom višem nivou u sistemu socijalne zaštite dece koja se nalaze u domovima.”

Pomenuta dva projekta su indirektno bila povezana sa reformskim procesima u oblasti maloletničkog pravosuđa. Međutim, projekat „Unapređenje primene vaspitnih naloga”, koji u svojstvu konsultantske kuće sprovodi Republički zavod za socijalnu zaštitu, predstavlja sastavni deo, odnosno jednu od komponenti šireg reformskog programa pod nazivom „Unapređenje dostupnosti pravde u Srbiji”, koji za Ministarstvo pravde sprovodi IMG (*International Management Group*) pod pokroviteljstvom Vlade Kraljevine Norveške.

Opšti cilj ovog projekta je unapređenje položaja i prava dece u sukobu sa zakonom u Republici Srbiji, stvaranjem pretpostavki za razvoj diverzionih modela i primenu alternativnih mera i postupaka. Specifični ciljevi se odnose na:

- ▶ stvaranje preduslova za primenu vaspitnih naloga;
- ▶ podršku radu Radne grupe zadužene za izradu podzakonskih akata;
- ▶ unapređenje međuresorske saradnje;

- ▶ unapređenje profesionalnih kompetencija stručnjaka iz svih resora relevantnih za realizaciju vaspitnih naloga;
- ▶ razvoj kapaciteta zaposlenih u Republičkom zavodu za socijalnu zaštitu za pružanje održive i kvalitetne stručne podrške pružaocima socijalnih usluga.

Osim navedenih projekata, Republički zavod za socijalnu zaštitu se kroz svoje redovne aktivnosti kontinuirano bavi problematikom dece i mladih sa poremećajem u ponašanju, kroz neposrednu stručnu podršku pružaocima usluga namenjenih ovoj osetljivoj korisničkoj grupi: putem razmene znanja i iskustava sa kolegama u zemlji i inostranstvu, kroz učešće na stručnim skupovima, konferencijama, studijskim posetama i slično, putem izdavačke delatnosti i publikovanja radova u ovoj oblasti, kao što je monografija „Deca i mladi sa problemima ponašanja – usluge i tretmani u zajednici”, objavljena 2010. godine.

Zaključak

Savremeni koncept socijalne zaštite, baziran na modelu zaštite u zajednici (community care) usmeren je na prevazilaženje aktuelnih prepreka i na podršku razvoju usluga/tretmana u zajednici koji će omogućiti integraciju dece u sukobu sa zakonom u njihovu lokalnu sredinu, ali i rešavanje problema tamo gde su oni i nastali, na nivou zajednice u kojoj dete živi i kojoj pripada. Dnevni boravak za decu i mlade sa problemima u ponašanju se može tretirati kao veoma značajna karika u praktičnoj primeni koncepta pozitivnog maloletničkog pravosuđa. Razvojem ove usluge stvaraju se preduslovi za realizaciju određenih oblika zaštite, a pre svega za realizaciju vaspitnih mera posebnih obaveza i vaspitnih naloga. Republički zavod za socijalnu zaštitu je kroz svoje programske i projekte aktivnosti, pružio snažnu podršku unapređenju kvaliteta zaštite dece i mladih sa problemima u ponašanju, zalažući se za savremene koncepte socijalne zaštite i pozitivne promene u oblasti maloletničkog pravosuđa.

Literatura

Brkić, M. (2002) „Koordinatoriska funkcija centra za socijalni rad”, u: *Socijalna misao*, vol. 9, br. 4, str. 77-87.

Hrnčić, J., Džamonja-Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (2010) *Deca i mladi sa problemima ponašanja – uloge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu

Jugović, A., Brkić, M. (2010) „Socijalna zaštita i prevencija maloletničkog prestupništva: uloge, kontroverze i dobre prakse”, u: *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol. 4, br. 4, str. 435-452.

Milosavljević, M., Brkić, M. (2010) *Socijalni rad u zajednici*, Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu

Payne M. (1986) *Social care in the Community*, London: McMilan Hampshire

Stakić, Đ. (2006) *Planiranje i programiranje vaspitno-terapeutskog rada sa decom i omladinom sa poremećajima u ponašanju, emocionalnom i socijalnom razvoju*, Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije

Preventivne i interventne mere organa starateljstva u odnosu na (pre)delinkventno ponašanje deteta

Nataša Jović
Snežana Nešić

Uvod

Krivični postupak prema detetu¹¹⁰ nije samo reakcija društva na izvršeno krivično delo, već i svojevrsno suđenje onim faktorima koji utiču na (ne)razvijanje delinkventnog ponašanja kod deteta. Nije retkost da se u krivičnom postupku susretnemo sa pitanjem – šta je do sada sistem radio u odnosu na dete. Adekvatan odgovor sistema na predelinkventno ponašanje deteta, a naročito kada se dete pojavljuje kao krivično neodgovorni počinitelj krivičnog dela, često će biti od ključnog uticaja na to da li će doći do učvršćivanja delinkventnog ponašanja. Iako je nesporno da u ovim slučajevima svi sistemi imaju značajan doprinos u sprovođenju preventivnih mera, sistem socijalne zaštite, ipak, u ovom aspektu ima ključnu ulogu, zahvaljujući posebnim ovlašćenjima i mogućnostima da svojim specifičnim mehanizmima iz oblasti porodičnopravne i socijalne zaštite, prvi efikasno i blagovremeno deluje i/ili zatraži uključivanje i koordinira rad ostalih sistema u ovaj proces.

Predelinkventno ponašanje krivičnopravno odgovornog deteta

Delinkventno ponašanje izaziva ujednačen odgovor javnosti: simpatije u odnosu na žrtvu i želju da prestupnik privede pravdi i dostojno kazni. Reakcije javnog mnjenja su zasnovane na jasnom polarizovanju prestupnika od žrtve/oštećenog, u kome nema mesta za pojmove kao što su rehabilitacija i reintegracija prestupnika, već samo za retribuciju i „zadovoljenje pravde”. Kada je prestupnik odrasla osoba, odgovornost i sankcija za prestup nije upitna, jer je činjenica da je kod odrasle osobe završen proces odrastanja i sazrevanja i da je za svoje je postupke odgovorna. Stav javnosti, međutim, identičan je i onda kada je prestupnik dete, iako je jasno da ono nije završilo svoj psihofiziološki, socijalni, emocionalni i kognitivni razvoj.

* Nataša Jović je načelnica Odeljenja za prava deteta u Stručnoj službi Zaštitnika građana. Snežana Nešić je samostalna savetnica u Odeljenju za prava deteta u u Stručnoj službi Zaštitnika građana.

¹¹⁰ Pod pojmom dete se, u skladu sa *Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima deteta*, podrazumeva osoba mlađa od 18 godina.

Ali javnost treba podjednako da bude zainteresovana i za odgovornost različitih državnih sistema i činilaca za povećanje broja i učestalosti maloletničke delinkvencije i to što se pojavljuje kod sve mlađe dece. Svako delinkventno ponašanje deteta, naročito kada se ono ponavlja, predstavlja svojevrsan test ispunjenosti obaveza koje imaju porodica, društvo i država u regulisanju detetovog ponašanja. Delinkventno ponašanje deteta uvek je – ili makar u najvećem broju slučajeva – rezultat progresivnog procesa usvajanja i učvršćivanja neprihvatljivih modela ponašanja, na koji je izostala adekvatna reakcija porodice i društva. Najčešće, izvršenju krivičnog dela prethodi predelinkventno ponašanje; ono se često i samo nalazi na granici (ne)postojanja krivičnog dela. Neki slučajevi vršnjačkog nasilja npr. sadrže sve elemente nekog krivičnog dela, a izostanak težih posledica i uzrast deteta izvršioca nasilja često su jedini razlozi zbog kojih dete izvršilac nasilja nije „ušlo” u sistem gonjenja i pravosudni sistem.

Sa predelinkventnim ponašanjem deteta, najčešće se – pored porodice – susreću škole, kao specifičan društveni prostor u kome deca svakodnevno provode značajan deo svog vremena, uče se socijalnim veštinama i razvijaju svoje interpersonalne odnose. Škole imaju određeno „polje” u kome mogu da preduzimaju mere i aktivnosti za koje raspolazu odgovarajućim znanjima, veštinama i kompetencijama, ali kada ponašanje deteta prevaziđe taj okvir, škole su dužne da bez odlaganja uključe u svoj rad druge sisteme, a pre svega sistem socijalne, odnosno porodičnopravne zaštite. S obzirom na to da je ponašanje deteta usko povezano, a najčešće je rezultanta neodgovarajućih postupanja prema detetu i/ili dejstva različitih štetnih ili ugrožavajućih uslova i položaja deteta u porodici i okruženju, obaveza je škola (ali i drugih organa, ustanova, organizacija) da – po saznanju ili u sumnji na predelinkventno ponašanje deteta koje prevazilazi kompetencije škole, a naročito kada postoji sumnja/saznanje da je detetovo ponašanje rezultat zlostavljanja, zanemarivanja i/ili zloupotrebe – o tome obavesti organ starateljstva. Ova dužnost proizlazi iz postojećih propisa Republike Srbije koji uređuju nadležnost i ovlašćenja organa starateljstva i ustanova obrazovanja i vaspitanja,¹¹¹ kao i iz strateških dokumenata u oblasti prava deteta, pre svega iz *Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*,¹¹² koji organ starateljstva prepoznaje i definiše kao „koordinativno telo” – organ koji prima sve informacije o (mogućem) zlostavljanju, zanemarivanju ili zloupotrebi deteta, ove informacije procenjuje i preduzima odgovarajuće mere intervencije.

¹¹¹ *Porodični zakon* („Službeni glasnik RS”, br. 18/2005), *Zakon o socijalnoj zaštiti* („Službeni glasnik RS”, br. 24/2011), *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* („Službeni glasnik RS”, br. 85/2005), *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* („Službeni glasnik RS”, br. 72/2009 i 52/2011).

¹¹² *Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja* donela je Vlada Republike Srbije 2005. godine. Na osnovu *Opšteg protokola*, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo pravde i državne uprave i MUP doneli su resorne posebne protokole o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja.

Time što je u sukobu sa zakonom,¹¹³ dete nije izgubilo status deteta, niti prava koja mu garantuje *Konvencija o pravima deteta*. Konvencija, kao i niz međunarodnih dokumenata¹¹⁴ koji se bave položajem deteta u sukobu sa zakonom, zahtevaju od država da u odnosu na dete u sukobu sa zakonom preduzimaju one mere čiji cilj nije retribucija, već rehabilitacija deteta i njegova/njena (re)integracija u društvo, i mere koje će na dete u sukobu sa zakonom delovati edukativno i podsticajno u pravcu usvajanja pozitivnih vrednosti i obrazaca ponašanja. Linija vodilja ovih dokumenata i međunarodno priznatih standarda jeste konvencijsko načelo nedeljivosti prava deteta i sledeće činjenice: deca (pre)delinkventnog ponašanja najčešće su i sama žrtve zlostavljanja, zanemarivanja i/ili zloupotrebe; mnoga deca u sukobu sa zakonom nisu prepoznata kao deca sa specifičnim smetnjama u razvoju (intelektualnim, odnosno ponašajnim), koje – u odsustvu blagovremene i adekvatne podrške detetu – značajno opredeljuje detetovo ponašanje.¹¹⁵

*Slučaj deteta A.*¹¹⁶

A. je učenik srednje škole i sada je završio drugi razred. Tri godine ranije, A. je započeo sa tretmanom u zdravstvenoj ustanovi koja se bavi mentalnim zdravljem mladih, zbog problema u ponašanju, pre svega u školskoj sredini, koji su uzrokovani razvojnim teškoćama sa obeležjima razvojnog poremećaja pažnje i pridruženim poremećajima u ponašanju. Lekar specijalista detektovao je i gubitak koncentracije, agresivnost u školi i porodici, depresiju, lošu komunikaciju sa ocem i „generalno odbojnost prema autoritetima”.

¹¹³ Iako se pojam „dete u sukobu sa zakonom” vezuje za maloletničko pravosuđe, ovaj pojam odnosi se na svako dete koje se nađe „u sukobu” sa društvenom normom oličenom u određenom propisu. Ekstenzivno tumačenje ovog izraza, koje je dao Komitet za prava deteta, u krug „obveznika” primene *Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta* uvodi i druge organe pored pravosudnih i organe gonjenja, uključujući i ustanove porodičnopravne i socijalne zaštite, zdravstvene ustanove, ustanove obrazovanja i vaspitanja, lokalnu zajednicu i dr.

¹¹⁴ *Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije* („Rijadske smernice”), Rezolucija 45/112 od 14. decembar 1990. godine, 68. plenarno zasjedanje; *Standardi i minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe* („Pekińska pravila”), Rezolucija 40/33 Generalne skupštine Ujedinjenih nacija od 29. novembra 1985. godine; *Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu* („Tokijska pravila”), usvojena Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/110 od 14. decembra 1990. godine; *Opšti komentar Komiteta za prava deteta br. 10 – Prava dece u maloletničkom pravosuđu; Opšti komentar Komiteta za prava deteta br. 13 – Pravo deteta na slobodu od svih oblika nasilja*, u: Vučković–Šahović, N. (ur.) (2011) *Prava deteta u međunarodnim dokumentima*, Beograd: Zaštitnik građana i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, dostupno na www.zastitnik.rs, www.pravadeteta.com, www.pravadeteta.rs; *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child Friendly Justice*, dostupno na <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1705197&Site=CM>

¹¹⁵ Pinjero, S. (2006) *Nasilje nad decom, Studija Generalnog sekretara UN*, Beograd: UNICEF dostupno na www.unviolencestudy.org/

¹¹⁶ Prikazi se odnose na slučajeve koje je, postupajući po pritužbama, odnosno po sopstvenoj inicijativi, istraživao Zaštitnik građana. Zbog ograničenja u obimu rada, opisi slučajeva sadrže samo najbitnije i najilustrativnije činjenice.

Od samog početka školovanja u srednjoj školi, A. je fizički zlostavljao druge učenike, uglavnom one koji su fizički slabiji ili imaju smetnje u razvoju. Razgovore sa nastavnicima i stručnom službom škole je uglavnom odbijao, a kada ih je i prihvatao nije pokazivao ni elementarnu kooperativnost. Odnos A. prema školi i školskim obavezama karakterisao je veliki broj neopravdanih izostanaka i negativne ocene. Saradnja A. roditelja sa školom bila je neredovna i nekvalitetna: majka je dosledno pravdala ponašanje sina porodičnom situacijom, zahtevajući istovremeno da škola ne obaveštava organ starateljstva o A. ponašanju i obećavajući da će sina premestiti u drugu školu. Očev odnos prema sinu najbolje opisuje rečenica koju je saopštio stručnoj službi škole: „Neko ima gene, a neko degene. Moj sin ima višak degena i zato je takav. Tu se ništa ne može.”

Pored toga, A. je sve češće viđan u društvu osoba za koje se znalo da se bave vršenjem krivičnih dela. Neki od njih su dolazili u prostorije škole tražeći A. zbog navodnih dugova, a ubrzo zatim, A. je pretukla jedna grupa muškaraca. Ovi napadi ponovili su se više puta, u prostoru škole ili njenoj neposrednoj blizini. U nekim situacijama, škola se zahtevima za intervencijom obraćala policiji, dok o drugim incidentima policija uopšte i nije bila obavještena.

Zbog ponavljano nasilja A. prema učenicima sa teškoćama u razvoju i odsustva reakcije škole na to, jedno odeljenje se samoorganizovalo da se „razračuna” sa A. Kivni učenici su policiji (koju je škola pozvala da zaštiti A. i spreči dalju eskalaciju sukoba) saopštili da se A. „često fizički obračunava sa učenicima”, da je konkretnog dana povredio učenika sa smetnjama u razvoju i da to nije prvi put da A. tog učenika maltretira.

Poštujući želju majke, škola se nije obraćala organu starateljstva, sve dok nije doneta odluka da se učenik isključi iz škole. Tada je prvi put upućena informacija nadležnom centru za socijalni rad; predloge tog centra da se na drugi način pristupi problemu, a učenik zadrži u sistemu obrazovanja – škola je odbila i ubrzo zatim donela rešenje o isključenju A. iz škole.

Nakon što je okončao postupak kontrole, Zaštitnik građana utvrdio je brojne propuste škole i uputio preporuke da poništi rešenje o isključenju A. iz škole, učeniku omogući nesmetano pohađanje nastave i da, bez odlaganja, zajedno sa drugim organima i službama (Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, zdravstvenom ustanovom, organom starateljstva, policijom), započne sa korektivnim radom na osnovu zajednički sačinjenog plana aktivnosti.

Škola je vratila A. na nastavu, a u saradnji sa organom starateljstva i drugim organima preduzet je niz aktivnosti: organizovana je konferencija slučaja; sačinjen je plan aktivnosti sa A, plan aktivnosti sa učenicom koji je najčešće bio žrtva A. nasilja u prethodnom periodu i plan aktivnosti sa A. odeljenjem; u Školi je započet individualni rad sa A. i njegovom majkom; škola je uspostavila saradnju sa organom starateljstva; organ starateljstva je – u saradnji sa zdravstvenom ustanovom – započeo rad sa porodicom; A. je nastavio sa redovnim terapijama u zdravstvenoj ustanovi; uz podršku nadležne školske uprave sprovedeni su programi vršnjačke medijacije i programi uključivanja A. u aktivnosti odeljenja i škole; policija je obezbedila pojačan nadzor nad školom i njenim okruženjem.

Rezultati su bili sledeći: od momenta kada se A. vratio na nastavu i od kada je započeo sveobuhvatni rad na problemu, nije evidentiran nijedan incident u kome je A. učestvovao, bilo kao žrtva, bilo kao izvršilac nasilja. A. je redovno dolazio na nastavu, a školsku godinu završio je sa pozitivnim uspehom, bez polaganja ispita (bilo razrednog, bilo popravnog).

(Pre)delinkventno ponašanje krivičnopravno neodgovornog deteta

Posebno značajnu ulogu organ starateljstva ima u slučaju (pre)delinkventnog ponašanja deteta koje nije dostiglo uzrast krivične odgovornosti. Reč je o uzrastu kada su postupci organa starateljstva ne samo jedini odgovor društva na sukob deteta sa zakonom, već odgovor koji zapravo može da bude preventivni i najplodotvorniji.

Uzrast krivične odgovornosti deteta upravo ima za osnovu činjenicu da ponašanje deteta mlađeg od 14 godina u daleko najvećoj meri opredeljuje porodica i da je porodica najčešće u mogućnosti da određenim korekcijama ispravi neželjeno ponašanje deteta, a dete usmeri ka usvajanju pozitivnih modela ponašanja. Ovako postavljena granica krivičnopravne odgovornosti omogućava organu starateljstva da svojim merama utiče na roditelje i porodicu deteta, usmerava ih i pruža im podršku i pomoć u korekciji ponašanja deteta. Istovremeno, organ starateljstva u ovim slučajevima ima priliku, više nego u slučaju kada se dete nađe pred sudom, da značajno utiče na porodične odnose i faktore rizika u porodici za neželjeno ponašanje deteta (porodično nasilje; disfunkcionalni odnosi i modeli ponašanja odraslih; zlostavljanje i/ili zanemarivanje deteta; neprepoznavanje razvojnih teškoća kod deteta od strane roditelja i dr). U ovim slučajevima, organi starateljstva mogu postati značajan resurs znanja, veština i podrške drugim organima (škola, zdravstvena ustanova), koji, u saradnji sa organom starateljstva, mogu preuzeti na sebe niz aktivnosti usmerenih na korekciju ponašanja deteta.

Slučaj deteta G.

Zaštitnik građana dobio je informaciju da se jedna škola bezuspešno i u dužem vremenskom periodu obraćala različitim organima (zdravstvenim ustanovama, organu starateljstva, policiji) sa molbama za pomoć u rešavanju problema vršnjačkog nasilja. Škola je opisala da je učenik G. – u to vreme star 8 godina – veoma agresivan, da često fizički zlostavlja druge učenike, i da je reč o ozbiljnim incidentima, jer je G. koristio opasne predmete (zašiljene olovke, šestar, kamenje i druge predmete koji su podobni da nanesu ozbiljne telesne povrede). Iako je Škola bila svesna da je G. u više navrata počinio krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti, direktor škole oklevao je da podnese prijavu nadležnoj policijskoj upravi. Imajući u vidu činjenicu da je reč o detetu niskog kalendarskog uzrasta, da povrede srećom nisu imale za posledicu teže povrede, kao i da nijedan od roditelja dece žrtava nije podneo krivičnu prijavu – direktor škole se uporno obraćao organu starateljstva, smatrajući da se aktivnim uključivanjem tog organa situacija može dramatično izmeniti na bolje.

Organ starateljstva, međutim, nije preduzeo adekvatne mere, već je svoje aktivnosti sveo na ponavljano upozoravanje roditelja G. o detetovom ponašanju.

U toku postupka koji je Zaštitnik građana pokrenuo, došlo je do značajnog pomaka u postupanju organa starateljstva. Najpre je organizovana konferencija slučaja, nakon čega je organ starateljstva sačinio plan usluga, koji je usaglasio sa posebnim planom aktivnosti koji je sačinila škola. Plan škole obuhvatio je posebne aktivnosti (u saradnji sa stručnjacima organa starateljstva) usmerene na detetovu integraciju u vršnjačku grupu i usvajanje pozitivnih obrazaca ponašanja i kontrolu impulsa. Škola je, pored toga, sačinila individualni obrazovni plan za G. čije su ostvarenje zajednički pratili škola i centar za socijalni rad. Organ starateljstva uveo je korektivni nadzor nad vršenjem roditeljskog prava prema G. roditeljima i protiv njih podneo krivičnu prijavu za zlostavljanje i zanemarivanje maloletnog lica. Postupajući po uputstvima i nalogima centra za socijalni rad, roditelji su dete po prvi put uključili u tretman u zdravstvenoj ustanovi nadležnoj za zaštitu mentalnog zdravlja dece i mladih, a ostvarena je dobra saradnja te ustanove sa organom starateljstva i školom. Škola i centar za socijalni rad održavali su redovne sastanke i razmenjivali informacije.

Efekti su bili sledeći: nasilje deteta G. potpuno je prestalo u periodu od tri meseca od početka sveobuhvatnog rada organa starateljstva, škole i zdravstvene ustanove. Dete je, zahvaljujući individualizovanom planu nastave ostvarilo napredak u obrazovanju i dobre rezultate. Ostvarena je daleko bolja saradnja škole i roditelja, pre svega majke, a redovne posete organa starateljstva porodici dovele su do značajnih promena u njihovom međusobnom odnosu i odnosu prema deci. Rad koji su zajednički sprovodili škola i organ starateljstva na korekciji detetovog ponašanja, poseban rad škole sa odeljenjem koje je pohađao G (rad je bio usmeren ka prihvatanju i integraciji G. u vršnjačku grupu), i poseban rad stručne službe škole sa nastavnicima, doprineo je da značajno opadne učestalost G. ispada na času, kao i do razvijanja proaktivne reakcije vršnjaka i nastavnika u – inače retkim – incidentnim situacijama.

Zaključak

Slučajevi koji su predstavljeni pokazuju koliko je zapravo različit položaj deteta (pre)delinkventnog ponašanja kada izostane odgovarajuća reakcija na njegovo/njeno ponašanje, u poređenju sa položajem deteta čijem se delinkventnom i krivičnom postupanju celovito pristupalo uz primenu sinhronizovanih, planiranih i prilagođenih mera i to ne samo u odnosu na dete koje je vršilo nasilje, već i prema detetu/deci žrtvi nasilja i vršnjačkoj grupi. Nesporna je uloga svakog od organa koji su preduzimali preventivne i interventne mere; činjenica je, međutim, da škole – koje su nesumnjivo preuzele značajan deo aktivnosti, i policija – koja je u velikoj meri doprinela otklanjanju faktora rizika sa stanovišta bezbednosti dece u školi, ne bi uspele da problem (pre)delinkventnog ponašanja svojih učenika reše na odgovarajući način bez uključivanja organa starateljstva.

Prvi slučaj je pokazao ne samo posledice pasivnog odgovora škole na nasilje, već i konsekvence „udovoljavanja“, „popuštanja“ i „pregovaranja“ sa roditeljima koji nisu pokazali ni minimum spremnosti da se aktivnije uključe u rešavanje podmaklog problema u kome se, očigledno godinama, nalazilo njihovo dete i čije ponašanje u velikoj meri sadrži elemente zanemarivanja deteta. Sa druge strane, ovaj je slučaj pokazao kakve efekte mogu dati čak i skromne preventivne i interventne mere, kada se preduzimaju celovito, harmonizovano, blagovremeno i kontinuirano.

Drugi slučaj poučava da, ma koliko se škola angažovala u radu na nepoželjnom ponašanju svojih učenika, postoje situacije koje prevazilaze ne samo znanja, kompetencije i veštine zaposlenih, već i ovlašćenja ustanove obrazovanja. Saradnja roditelja u tom slučaju započela je tek onda kada je organ starateljstva preduzeo ozbiljne mere represivnog karaktera (korektivni nadzor i podnošenje krivične prijave protiv roditelja), a tek je uključivanjem roditelja u planiranje i sprovođenje aktivnosti dovelo do njihovog punog efekta. Blagovremeno uključivanje organa starateljstva sprečilo bi da se dogodi niz incidenata kojima je bila ugrožena veća grupa dece i obezbedilo bi ranije uključivanje zaštitnih mehanizama za slučaj zlostavljanja i zanemarivanja deteta delinkventnog ponašanja.

U sadašnjem krivičnom pravnom sistemu, organi starateljstva uključuju se u krivični postupak prema maloletnicima kao stručni organ i kao nosioci ili jedni od nosilaca obaveza u izvršenju vaspitnih mera. Kroz vaspitne mere (pojačan nadzor roditelja, pojačan nadzor organa starateljstva) organi starateljstva primenjuju svoja stručna znanja delujući na dete i porodicu. Ovo delovanje vremenski je ograničeno odlukom suda, mada organ starateljstva nije sprečen da i nakon prestanka vaspitne mere nastavi svoj rad u okviru svojih ovlašćenja na osnovu *Porodičnog zakona* i *Zakona o socijalnoj zaštiti*. Mere koje organi starateljstva preduzimaju (savetodavni rad, medijacija, savetovališta za brak i porodicu, podrška, nadzor i supervizija u vršenju roditeljstva, planiranje aktivnosti sa detetom i porodicom, usmeravanje deteta i porodice, pružanje materijalne podrške i podrške u uključivanju deteta u određene aktivnosti kao što su posebne obuke, sportske i kulturne aktivnosti, dnevne centre, saradnja sa zdravstvenim ustanovama i školama) – iako su uređene zakonima u oblasti socijalne i porodičnopravne zaštite – po svojoj prirodi predstavljaju diverzione mere, koje deluju u pravcu otklanjanja deteta od vršenja krivičnih dela i drugog nedozvoljenog ponašanja i u pravcu otklanjanja ili barem smanjivanja broja i uticaja faktora rizika na ponašanje deteta.

Suštinski, iste mere organ starateljstva (može da) preduzima i kada su u pitanju predelinkventno ponašanje, delinkvencija deteta ispod uzrasta krivičnopravne odgovornosti i manje krivično delo krivičnopravno odgovornog deteta koje – usled odsustva štetnih posledica, neznatne društvene opasnosti dela ili drugog

razloga – nije „ušlo” o formalan krivični postupak. U svim ovim slučajevima, organi starateljstva mogu, bez uključivanja pravosudnog sistema, delovati na dete u saradnji sa roditeljima, porodicom, lokalnom zajednicom, zdravstvenim ustanovama, policijom i školom. Imajući u vidu da principi restorativne pravde, na kojima je zasnovano maloletničko pravosuđe, podrazumevaju ne samo intervenciju zbog počinjenog krivičnog dela, već i prevenciju činjenja i ponovnog činjenja krivičnih dela, uloga organa starateljstva posebno je izražena u slučajevima predelinkventnog ponašanja deteta i izvršenja krivičnog dela od strane krivično neodgovornog deteta. U tom „međuprostoru” između dozvoljenog i delinkvencije (i krivične odgovornosti) leže značajni faktori rizika na strani deteta i njegove/njene porodice, a stoga i značajne mogućnosti delovanja organa starateljstva.

Šta organima starateljstva stoji na raspolaganju?

Pre svega, to su mere usmerene na porodicu u celini, koja uvek predstavlja izvor faktora rizika za delinkventno ponašanje deteta i izvor faktora oporavka deteta i njegovog/njenog preusmeravanja sa puta delinkvencije. Zatim, to su i mere usmerene ka detetu, čiji je cilj promena detetovih neželjenih obrazaca ponašanja. Organ starateljstva, kada sazna za predelinkventno ponašanje deteta:

- ▶ ispituje sve činjenice koje se odnose na ponašanje, razvoj, ličnost i zrelost deteta, detetovu porodicu i okruženje i ocenjuje ih;
- ▶ procenjuje celokupnu detetovu situaciju i detektuje faktore rizika, snage i slabosti kod deteta i u njegovom porodičnom i drugom okruženju;
- ▶ planira i sprovodi usluge i mere za dete i porodicu (neke će sam pružiti/preduzeti, a radi nekih će posredovati kod drugih institucija);
- ▶ blagovremeno evaluira sprovedene usluge i mere i koriguje i dopunjuje plan usluga i mera;
- ▶ uključuje u svoje aktivnosti druge sisteme po potrebi, naročito ustanove obrazovanja i vaspitanja (školu, vrtić), zdravstvene ustanove i lokalnu zajednicu, koristeći njihove resurse i dostupne usluge, kroz zajedničko planiranje aktivnosti, praćenje efekata i „fino podešavanje” mera koje su planirane;
- ▶ uključuje se, na zahtev ili po sopstvenoj proceni, u aktivnosti koje su već preduzeli drugi sistemi (zdravstvo, obrazovanje) i njima pruža pomoć i podršku;
- ▶ preduzima formalne mere porodičnopravne zaštite deteta (upozorenje, korektivni nadzor, pokretanje sudskih postupaka prema roditeljima), kada utvrdi da u porodici postoji zlostavljanje i zanemarivanje deteta i kada porodica odbija da učestvuje u merama usmerenim na otklanjanju predelinkventnog ponašanja kod deteta.

Tesna saradnja sa sistemima obrazovanja i zdravstva i lokalnom zajednicom nužna je da bi se postigla celovitost mera i najveći mogući efekat. Stoga sa jedne strane postoji obaveza organa starateljstva da bez odlaganja reaguje na informacije i zahteve škola, vrtića, zdravstvenih ustanova, lokalne zajednice, itd. i stavi na raspolaganje svoje resurse, dodatnu pomoć i podršku, odnosno da preuzme koordinativnu ulogu u slučajevima kada okolnosti to zahtevaju. Sa druge strane, obaveza je organa starateljstva da u svoj rad uključe prethodno pobrojane sisteme kada su njihove usluge, odnosno aktivnosti neophodne radi postizanja najoptimalnijeg efekta. Ovoj obavezi organa starateljstva korespondiraju obaveze ustanova obrazovanja, zdravlja, lokalne zajednice, policije i dr. da bez odlaganja obaveste organ starateljstva o predelinkventnom ponašanju deteta kada ono prevazilazi kompetencije tih sistema, i obaveza da odgovore na zahteve organa starateljstva i u potrebnj se meri uključe u preduzimanje interventnih i preventivnih mera.

Blagovremena reakcija znači i stalnu, neprekidnu i punu razmenu informacija različitih sistema, koji raspolažu različitim mehanizmima, ovlašćenjima i nadležnostima. Razmena informacija i planiranje je *sine qua non* uspeha bilo koje aktivnosti. Ovo je naročito značajno kada su u pitanju deca, jer se škole, policija, zdravstvene ustanove, pravosudni organi, lokalna zajednica i organi starateljstva neposredno bave decom u različitim situacijama i sa različitim aspektata. Ovakva saradnja nužnost je kako bi se izbegla današnja situacija u kojoj se dete (pre) delinkventnog „prevodi” iz jednog sistema u drugi, pri čemu nijedan sistem nema saznanja o tome šta je u odnosu na dete i porodicu preduzeto u drugim sistemima ili situacijama da se dete „pravolinijski” uputi u pravosudni sistem, iako je njegova delinkvencija u najmanjoj meri rezultat detetovog izbora, a u najvećoj meri posledica dotadašnjeg roditeljskog i sistemskog propuštanja. Posebno je značajna puna i blagovremena saradnja na nivou konkretnih slučajeva, kada dva ili više sistema mogu zajednički osmisliti, isplanirati i sprovesti one mere za koje procene da će dati maksimalan efekat i najveći stepen zaštite deteta predelinkventnog ponašanja i druge dece.

Optimalan odgovor na predelinkventno ponašanje deteta drugo je ime za prevenciju maloletničke delinkvencije. Od odgovora društva na neželjeno ponašanje deteta, u vreme kada ono još uvek ne predstavlja krivično delo, zavisice ne samo dalji razvoj tog deteta, već u velikoj meri i razvoj dece koja su ponašanjem deteta prestupnika pogođena (bilo da je reč o vršnjačkoj grupi, bilo deci u porodici). Pravovremena reakcija organa starateljstva na saznanja o predelinkventnom ponašanju, zasnovana na načelima poštovanja prava deteta i prevencije, u najvećem broju slučajeva će biti efikasan način da se spreči razvoj delinkventnog

ponašanja deteta, a uticaj faktora rizika u znatnoj meri smanji (ako ne i otkloni). Za razliku od sankcija, koje mogu dati kratkoročne efekte zasnovane na strahu od kazne, mere koje stoje na raspolaganju organima starateljstva svoj efekat daju na duge staze, menjajući stav deteta i njegove/njene porodice i delujući na druge faktore rizika. Pravovremenim aktivnostima, organ starateljstva u prilici je da blagovremeno identifikuje neželjene obrasce ponašanja i započne sa različitim metodama rane intervencije koja nesporno i uvek daje i najbolje rezultate.

Literatura

Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child Friendly Justice, dostupno na <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1705197&Site=CM>

Opšti komentar Komiteta za prava deteta br. 10 – Prava dece u maloletničkom pravosuđu, u: Vučković–Šahović, N. (ur.) (2011) *Prava deteta u međunarodnim dokumentima*, Beograd: Zaštitnik građana & Poverenik za zaštitu ravnopravnosti

Opšti komentar Komiteta za prava deteta br. 13 – Pravo deteta na slobodu od svih oblika nasilja, u: Vučković–Šahović, N. (ur.) (2011) *Prava deteta u međunarodnim dokumentima*, Beograd: Zaštitnik građana i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti

Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (2005) Beograd: Vlada Republike Srbije

Pinjero, S. (2006) *Nasilje nad decom, Studija Generalnog sekretara UN*, Beograd: UNICEF, dostupno na www.unviolencestudy.org/

Porodični zakon, „Službeni glasnik RS”, br. 18/2005

Posebni protokol o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja (2006) Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova

Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja (2009) Beograd: Ministarstvo pravde i državne uprave

Posebni protokol sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (2009) Beograd: Ministarstvo zdravlja

Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno – vaspitnim ustanovama (2007) Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

Posebni protokol za zaštitu dece u ustanovama socijalne zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja (2006) Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike

Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, „Službeni glasnik RS”, br. 30/2010

Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije („Rijadske smernice”), Rezolucija 45/112 od 14. decembra 1990. godine, 68. plenarno zasedanje

Standardi i minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe („Pekinška pravila”), Rezolucija 40/33 Generalne skupštine Ujedinjenih nacija od 29. novembra 1985. godine

Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu („Tokijska pravila”), usvojena Rezolucijom 45/110 od 14. decembra 1990. godine

Vučković–Šahović, N. (ur.) (2010) *Prava deteta u međunarodnim dokumentima*, Beograd: Zaštitnik građana & Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, dostupno na www.zastitnik.rs, www.pravadeteta.com, www.pravadeteta.rs

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

Zakon o socijalnoj zaštiti, „Službeni glasnik RS”, br. 24/2011

Specijalizovani program za mlade sa problemima u ponašanju „OPTIMUS”¹¹⁷

Doc. dr Jasna Hrnčić*

Prof. dr Tamara Džamonja-Ignjatović

Vera Despotović-Stanarević

Uvod

Obezbeđivanje razvoja, vaspitanja i obrazovanja dece i mladih je jedan od prioriteta svakog društva. Ukoliko mlada osoba ispod granice punoletstva i učini krivično delo, način reakcije društva je određen ovim prioritatom. Naglasak nije toliko na sankcionisanju kršenja društvenih normi, koliko na zaštiti i pomoći mladoj osobi, njenom vaspitavanju i osposobljavanju (*Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*). Ipak, mlada osoba koja je u sukobu sa zakonom suočava se sa brojnim stresovima i izazovima koji mogu izuzetno negativno da utiču na njen dalji razvoj. U cilju zaštite dece i mladih u ovoj vulnerabilnoj poziciji, razvijeni su međunarodni standardi zaštite i tretmana dece u sukobu sa zakonom.¹¹⁸ Oni naglašavaju značaj zaštite najboljeg interesa deteta, prevencije sukoba sa zakonom, skretanja deteta od ulaska u krivično pravni sistem (diverzione sheme), primenu mera alternativnih lišenju slobode i participaciju deteta. *Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta*, koju je ratifikovala naša zemlja, posebno naglašava značaj primene programa odstupanja od sudskog postupka (diverzione sheme) i uspostavljanja alternativa institucionom tretmanu dece¹¹⁹ u sukobu sa zakonom (*Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta*, član 40).

¹¹⁷ Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije” koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, broj 47011.

* Doc. dr Jasna Hrnčić je klinički psiholog, docent na Odeljenju za socijalnu politiku i socijalni rad Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Tamara Džamonja-Ignjatović je redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
Vera Despotović-Stanarević, Specijalista medijacije, rukovodilac Savetovaništa za brak i porodicu, Gradski centar za socijalni rad, Beograd.

¹¹⁸ *Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe, Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mere alternativne institucionalnom tretmanu.*

¹¹⁹ *Konvencija* određuje da je dete „...svako ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiče ranije” (*Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta*, član 1).

Januara 2006. godine, u Republici Srbiji je stupio na snagu *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*) koji daje nove mogućnosti za rad sa maloletnicima u sukobu sa zakonom u lokalnoj zajednici u skladu sa međunarodnim preporukama. Razvoj diverzionih mera je podstaknut mogućnošću izricanja pet vaspitnih naloga. Uspostavljanje alternativa institucionalnom smeštaju su omogućene novim merama zaštite maloletnika u lokalnoj zajednici u okviru vaspitnih naloga, posebnih obaveza i nove vaspitne mere pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika (*Zakon o maloletnicima*). Ovaj Zakon u okviru vaspitnih naloga i posebnih obaveza predviđa „...uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu” (čl. 7. i 14. *Zakona o maloletnicima*). Zakon predviđa i da će se u dnevnim boravcima „...odgovarajućim vaspitnim i obrazovnim sadržajima uticati na budući život i ponašanje maloletnika” (čl. 18, stav 3. *Zakona o maloletnicima*).

Predložena zakonska rešenja svakako predstavljaju napredak u dostizanju međunarodnih standarda. Promene u zakonskoj regulativi su praćene reformama u sistemu socijalne zaštite Republike Srbije. Strategija razvoja socijalne zaštite Republike Srbije, usvojena decembra 2005. godine, daje smernice za razvoj socijalnih službi koje stavljaju naglasak na poštovanje prava korisnika u skladu sa međunarodnim standardima. Definišu se principi reforme sistema socijalne zaštite: *najbolji interes korisnika, dostupnost usluga korisnicima u sredini u kojoj žive, najmanje restriktivne usluge u prirodnom okruženju, participacija, odgovornost i samostalnost korisnika, kontinuitet zaštite i mogućnost izbora usluga i pružaoca usluga*.¹²⁰

Tretmani mladih u sukobu sa zakonom

Navedene promene na sistemskom nivou otvorile su nove mogućnosti razvoja tretmana mladih u sukobu sa zakonom. Međutim, do skoro kod nas nisu bili razvijeni odgovarajući programi za ovu populaciju, koja se pokazala izuzetno nezahvalna za primenu klasičnih psihodinamskih pristupa. Ne samo da često nije bilo pozitivnih efekata,¹²¹ već je bilo negativnih posledica u smislu sukoba, agresije pa čak i krađa od strane mladih na tretmanu. Zapadne zemlje, suočene sa porastom delinkvencije mladih, razvijale su poslednjih decenija nove pristupe, koji su se pokazali efikasnim

¹²⁰ Žegarac, N., Medić, S, Išpanović, V., Brkić, M., Kozarčanin, L., Grujić, D., Pejaković, Lj., Vujošević, M., Stojanović, M., Jovanović, V. (2005) *Strategija razvoja socijalne zaštite*, Beograd: Ministarstvo zapošljavanja i socijalne politike

¹²¹ Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (2010) „Polazne osnove programa OPTIMUS”, u: Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (ur.) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod sa socijalnu zaštitu, str. 47-64.

u radu sa mladima sa problemima u ponašanju. Analiza empirijskih istraživanja faktora rizika i faktora zaštite je pokazala da je antisocijalno ponašanje mlade osobe obično vezano za više od jednog faktora rizika za nastanak i razvoj antisocijalnog ponašanja.¹²² Individualne karakteristike mlade osobe su samo jedna dimenzija, koja je dugo bila fokus intervencije i tretmana. Posebno prediktivan za sukob sa zakonom na ovom nivou pokazao se nedostatak socijalnih veština mlade osobe da zadovolji svoje potrebe na legalan način, kao i usvajanje stanovišta po kome je antisocijalno ponašanje ne samo prihvatljivo, već i instrumentalno u zadovoljenju potreba. Tretmani koji su pokazali najviše uspeha na individualnom nivou intervencije su kognitivno-bihejvioralne intervencije u maloj terapijskoj grupi koje se bave specifičnim problemima ponašanja dece i mladih u cilju razvijanju pozitivnih socijalnih veština i suzbijanja antisocijalnog ponašanja.¹²³ Tu su mladi učili i uvežbavali prosocijalno razmišljanje i ponašanje i uviđali negativne efekte antisocijalnog ponašanja. Pristup koji se pokazao posebno efikasnim u uviđanju destruktivnih efekata antisocijalnog ponašanja ne samo na žrtve, već i na društvo i na samu mladu osobu bio je restorativni pristup.¹²⁴ Ovaj pristup je zasnovan na pretpostavkama da je kriminal povreda ljudi i međuljudskih odnosa, da povreda stvara obavezu, a da je centralna obaveza da se stvari ponovo ispravno postave.¹²⁵ Ovu obavezu treba realizovati kada god je to moguće u susretu između svih strana uključene u određeni prestup. U restorativnim postupcima (kod nas je najraširenija medijacija između žrtve i prestupnika) mladi kroz direktnu komunikaciju sa žrtvama mogu da uvide i prevaziđu posledice kriminala.¹²⁶

Ipak, tretmani fokusirani na individuu uglavnom nisu pokazivali dugoročne efekte.¹²⁷ Posle nekog vremena mlada osoba bi se vratila prethodnim antisocijalnim obrascima. Istraživanja faktora rizika i protektivnih faktora u okviru sistema kojima mlada osoba pripada pokazali su značaj neposredne i šire socijalne sredine

¹²² Hrnčić, J. (2009) *Prestupništvo mladih: rizici, tokovi i ishodi*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

¹²³ Lipsey, M. W. (1995) „What do we learn from 400 research studies on the effectiveness of treatment with juvenile delinquents?” u: McGuire (ed.) *What Works: Reducing Reoffending – Guidelines from research and practice*, New York: John Wiley & Sons Ltd, str. 63-78; Lipsey, M. W. Chapman, G. I., Landenberger, N. A. (2001) „Cognitive behavioral programs for offenders”, u: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol 578, br. 1, str. 144-157.

¹²⁴ Libman, M., Hrnčić, J. (2007) *Priručnik za specijalističku obuku u vetinama medijacije između oštećenog i maloletnog učinioca*, Beograd: Centar za medijaciju

¹²⁵ Zehr, H. (2002) *The Little Book of Restorative Justice*, Intercourse, PA: Good Books

¹²⁶ Hrnčić, J. (2006) „Modeli i praksa restorativnog pravosuđa”, u: Džamonja-Ignjatović, T., Žegarac, N. (ur.) *Medijacija, koncepti i konteksti*, Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, str. 130-140.

¹²⁷ Hrnčić, J., Džamonja-Ignjatović, T., Despotović-Stanarević, V. (2010) „Polazne osnove programa OPTIMUS”, u: Hrnčić, J., Džamonja-Ignjatović, T., Despotović-Stanarević, V. (ur.) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod sa socijalnu zaštitu, str. 47-64.

– porodice, vršnjačke grupe, škole.¹²⁸ Intervencije su bile daleko uspješnije i dalekosežnije ukoliko su obuhvatale i porodicu mlade osobe. Ekosistemski pristup se pokazao posebno primjenjivim. Multisistemska terapija Henglera i saradnika¹²⁹ pokazala se izuzetno uspješnom u radu sa porodicama mladih koji su bili u riziku za institucionalni smeštaj zbog izraženosti i mnogostrukosti svog antisocijalnog i destruktivnog ponašanja. Ovaj pristup naglašava rad sa roditeljskim figurama, koje se podstiču da preuzmu odgovornost za roditeljstvo i da utiču na pozitivne promene u školskom i vršnjačkom sistemu mlade osobe. Naglašavaju se pozitivni aspekti porodičnog funkcionisanja, odgovorno ponašanje svih članova porodice, fokus na sadašnjost i na akciju, na jasno definisane sekvence ponašanja i svakodnevni ili nedeljni napor članova sistema da reše probleme.

Tretmani koji se primenjuju u našem kontekstu ne mogu biti direktno „preslikani” programi u drugim zemljama, već se moraju prilagoditi kako kulturalnim specifičnostima, tako i karakteristikama našeg krivičnogpravnog sistema i sistema socijalne i zdravstvene zaštite. Trebalo je razviti tretmane prilagođene našim specifičnostima.

OPTIMUS

Priliku da razvijemo programe tretmana za mlade u sukobu sa zajednicom i sa problemima u ponašanju i njihove porodice dobili smo kroz realizaciju projekta „Integrativni pristup mladima u sukobu sa zajednicom”, koji je podržan tokom 2009. i 2010. godine od strane Fonda za socijalne inovacije, u saradnji sa Programom Ujedinjenih nacija za razvoj i Ministarstvom rada i socijalne politike Republike Srbije, uz finansijsku podršku Evropske unije preko Evropske agencije za rekonstrukciju. Na osnovu evaluacije pilot-programa realizovanog u okviru ovog projekta, razvijene su tri forme tretmana pod generičkim imenom *OPTIMUS – Obuhvatni program tretmana i integracije mladih u u sukobu sa zajednicom*.¹³⁰ Obuka za sva tri oblika tretmana je akreditovana od strane Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije.

¹²⁸ Henggeler, S. W., Schoenwald, S. K., Borduin, C. M., Rowland, M. D., Cunningham, P. B. (1998) *Multisystemic Treatment of Antisocial Behaviour in Children and Adolescents*, New York: The Guilford Press

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Hrnčić, J., Džamonja-Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (2010) „Polazne osnove programa OPTIMUS”, u: Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (ur.) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod sa socijalnu zaštitu, str. 47-64.

Ciljevi programa

Opšti cilj programa je bio ostvarivanje *efikasne zaštite* dece i mladih u sukobu sa zakonom i/ili sa *problemima u ponašanju u lokalnoj zajednici*.

Specifični ciljevi su se odnosili na decu i mlade sa problemima u ponašanju, kod kojih je trebalo postići: *smanjenje recidivizma antisocijalnog ponašanja*; *efikasniju prevenciju* sukoba sa zakonom; *unapređenje ličnih kapaciteta i socijalnih kompetenci* za produktivan život u zajednici; *poboljšanje međuljudskih odnosa* u porodici, sa vršnjacima i sa nastavnicima; *ostanak u prirodnom okruženju i bolju integraciju* u lokalnu zajednicu.

Da bi program mogao da izađe u susret različitim potrebama i mogućnostima korisnika, razvijene su tri forme programa tretmana i obuke.

OPTIMUS za mlade

Nastao je kao odgovor na potrebu za terapijskim radom samo sa mladima koji imaju probleme u ponašanju u našem realnom kontekstu.¹³¹ Da bi mogao da se primenjuje u radu sa mladima sa problemima u ponašanju u širokom opsegu, program tretmana je trebalo da bude efikasan i ekonomičan, kako u smislu načina rada, tako i u smislu potrebne edukacije za njegovu primenu, budući da obuka za klasičan terapijski rad traje nekoliko godina. Kako je grupni rad efikasan način rada sa ovom populacijom, odlučili smo se za radioničarski grupni rad koji bi podrazumevao istovremeni rad sa 6 do 10 učesnika koji imaju probleme u ponašanju. Da bi obuka za ovaj program bila efikasna, program je trebalo da ima organizaciju koja bi omogućila da se kroz relativno kratak program obuke efikasno osposobi znatan broj stručnjaka. Program je definisan u formi radioničarskog rada, u kome su pojedine radionice jasno definisane i visoko strukturisane. Obuka za njihovu primenu traje 4 dana i obuhvata 10 do 20 polaznika.

Teorijski koncepti koji su bili polazište programa su bili: koncept samoefikasnosti Alberta Bandure, teorija ograničene racionalnosti (teorija izbora), socijalno informaciono procesiranje i racionalno-emocionalno-bihejvioralna terapija Alberta Elisa i restorativni pristupi.

Cilj programa je razvijanje kod mladih obrazaca ponašanja koji im omogućuju bolju integraciju u zajednicu kroz razvijanje prosocijalnih veština, preuzimanje odgovornosti za svoje ponašanje i njegove ishode i osnaživanje da svoje potrebe zadovolje na konstruktivan način.

¹³¹ Hrnčić, J., Džamonja-Ignjatović, T., Despotović-Stanarević, V. (2010) „OPTIMUS za mlade”, u: Hrnčić, J., Džamonja-Ignjatović, T., Despotović-Stanarević, V. (ur.) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod sa socijalnu zaštitu, str. 65-91.

Program je namenjen mladima adolescentnog uzrasta oba pola koji imaju probleme u ponašanju. Primeren je za mlade koji pokazuju blage ili umerene forme antisocijalnog ponašanja. Kada se radi o kratkotrajno i blagim formama antisocijalnog ponašanja, može da se koristi samostalno. Što su problemi u ponašanju ozbiljniji i dugotrajniji, indikovaniya je paralelna primena i neke forme rada sa roditeljima, npr. *OPTIMUS-a za roditelje* ili *OPTIMUS-a za porodice*. Obuhvata 12 radionica za grupni rad sa mladima sa problemima u ponašanju u trajanju od dva školska časa (90 min), koje se primenjuju jednom nedeljno kad god je to moguće. Ceo program traje od 3 do 4 meseca. Teme radionica su: opšte prosocijalne veštine; emotivna pismenost; kontrola besa; kognitivna rekonstrukcija; uspešno prevladavanje stresnih situacija, strategije prevladavanja konflikata; moralno rezonovanje; predviđanje i planiranje; odgovornost, proširivanje životnog repertoara i generalizacija stečenih veština i znanja.

Prednost ove forme u odnosu na druge je ekonomičnost grupnog rada sa mladima, mogućnost učenja socijalnih veština u vršnjačkom kontekstu, koji je od velikog značaja za adolescente, kao i mogućnost da mlada osoba pohađa tretman i kada ostali članovi porodice nisu za to otvoreni. Nedostaci ovog pristupa su da tretman ne obuhvata rad sa porodicom, koja visoko određuje ponašanje mladih, kao ni sa drugim socijalnim grupama kojima mlada osoba pripada; on nije prilagođen specifičnim potrebama pojedinca, a dolazak na sastanke van svoje kuće povećava rizik od osipanja polaznika.

OPTIMUS za porodice

Kako rad samo sa mladima bez učešća porodice ne daje dugoročne rezultate, bilo je potrebno razviti model rada sa porodicama koji će omogućiti porodicama da efikasnije rešavaju problem antisocijalnog ponašanja mlade osobe, a koji je primenljiv u našim uslovima u smislu načina njegove primene i efikasnije edukacije kadra koji bi taj program primenjivao. Takođe, program rada sa porodicom trebalo bi da na neki način motiviše porodice za ulazak i ostanak u tretmanu, budući da porodice mladih sa antisocijalnim ponašanjem po pravilu slabo sarađuju sa socijalnim i medicinskim službama, i to utoliko slabije ukoliko je antisocijalno ponašanje izrazitije jer je samo antisocijalno ponašanje često simptom disfunkcionalnosti porodice. Najprimerenija forma rada sa ovim porodicama bi bila ona koja bi išla u susret korisnicima, dakle koja bi podrazumevala posete porodici. Kako rad sa porodicom u terapijskom kontekstu zahteva nekoliko godina edukacije, forma tretmana koji smo smatrali da je primerena bi bio program polustrukturisanih poseta porodicama. Program je trebalo da ima istovremeno i jasnu strukturu i dovoljnu fleksibilnost da se može prilagoditi specifičnim potrebama porodice sa kojom se radi.

Rešenje je nađeno u programu od 12 poseta porodicama koji ima jasno strukturisane uvodne posete, u kojima se motiviše porodica, postavljaju principi rada i definišu ciljevi tretmana, kao i jasno strukturisanu poslednju posetu, u kojoj se podstiče održivost i

generalizacija postignutih promena.¹³² Ostale posete imaju jasno strukturisan početak i kraj u cilju održanja integriteta programa, dok je sadržaj većine poseta prilagođen potrebama porodice ali ipak strukturisan u smislu primene jednog ili dva modula u skladu sa porodičnim potrebama. Razvijeno je 15 jasno strukturisanih modula koji se bave najčešćim temama vezanim za porodice mladih sa antisocijalnim ponašanjem. Kako je program tretmana jasno strukturisan, *obuka* za njegovu primenu traje 5 dana i obuhvata 10 do 20 polaznika.

Teorije koje su bile ključne za razvoj ovog programa su: model stadijuma socijalne interakcije Petersona i saradnika u okviru socijalnog interakcionizma, pristup Džeja Hejlja i na rešenje orijentisana terapija Berga i De Šazera u okviru strukturalne porodična terapije, i multisistemska terapija Henlgera i saradnika u okviru sistemsko-ekološkog pristupa.

Cilj programa je uticaj u prirodnoj sredini na porodične obrasce komunikacije u pravcu efikasnijeg rešavanja problema ponašanja mlade osobe i njene bolje integracije u zajednicu. *Posebni ciljevi* su: unapređenje ličnih kapaciteta i socijalnih kompetencija roditeljskih figura, povećanje porodične kohezivnosti i pozitivne razmene, kao i osnaživanje mladih da zadovolje svoje potrebe, da se nose sa problemima na konstruktivan način i da preuzmu odgovornost za svoje ponašanje.

Program je *namenjen* deci i mladima uzrasta od 7 do 18 godina sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom, ali je moguće da se primeni i za starije korisnike. Posebno je primeren za porodice koje imaju disfunkcionalne obrasce funkcionisanja, u kojima je antisocijalno ponašanje mlade osobe simptom propusta u obavljanju porodičnih i roditeljskih funkcija. Kako je ova vrsta rada ekonomski najzahtevnija jer podrazumeva vreme stručnjaka ne samo za sam sastanak sa porodicom, već i za odlazak u posetu porodici, preporučuje sa kod mladih koji pokazuju umereno perzistentne i ozbiljne forme antisocijalnog ponašanja, koje traju barem 6 meseci. Nije primerena kada se radi o teškim i dugotrajnim formama antisocijalnog ponašanja, koje zahtevaju intenzivniji i dugotrajniji rad. Ukoliko se radi o mladoj osobi adolescentnog uzrasta, preporučuje se paralelna primena sa *OPTIMUS-om za mlade*, kada dalje najbolje rezultate.

Program obuhvata ukupno 12 poseta u trajanju od 1 i po do 2 sata, koje se realizuju jednom nedeljno kad god je to moguće, tako da program traje 3 do 4 meseca. Prva, druga, treća i dvanaesta poseta su više strukturisane. Ostalih 8 poseta imaju definisane samo ciljeve posete i način završavanja seanse, dok se sadržaj posete prilagođava potrebama porodice kroz primenu nekog od 15 modula ili pojedinačnih intervencija opisanih u njima.

¹³² Hrnčić, J., Despotović–Stanarević, V., Džamonja–Ignjatović, T. (2010) „OPTIMUS za porodice”, u: Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (ur.) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod sa socijalnu zaštitu, str. 93-133.

Program je fokusiran na rešenje a ne na problem. Naglašavaju se snage porodice i podstiče odgovornosti svih članova porodice. Razvijaju se kompetencije roditelja da se nose sa drugim sistemima kojima mlada osoba pripada (školi, vršnjačkoj grupi) u pravcu razvoja prosocialnog ponašanja i integrisanja mlade osobe u konstruktivne socijalne grupe. Teme modula su: uspostavljanje saradnje sa porodicom, osnaživanje porodice i njenih članova, porodične snage i vrednosti, veštine komunikacije, veštine rešavanja problema, ojačavanje autoriteta roditeljskih figura, promovisanje odgovornog ponašanja, bes i njegova kontrola, prekid koursivne razmene, promena roditeljskih disciplinskih praksi, roditelji kao ključ za vršnjačku intervenciju, saradnja porodice sa školom, uključivanje šire socijalne podrške, nasilje u porodici i zloupotreba i zavisnost od psihoaktivnih supstanci.

Prednost ove forme u odnosu na druge je izlazak ka korisniku što smanjuje rizik od osipanja polaznika, rad sa celom porodicom i preko nje sa drugim sistemima kojima mlada osoba pripada, prilagođavanje programa specifičnostima porodice. *Nedostatak* ovog pristupa je ekonomska zahtevnost, to što se program ne može primenjivati ako nije dobijena saglasnost za učešće u programu i mlade osobe i njenih roditelja, kao i trajanje programa koje je suviše kratko za rešavanje dubljih i ozbiljnijih porodičnih problema.

OPTIMUS za roditelje

OPTIMUS za roditelje nastao je kao odgovor na potrebe roditelja da dobiju neku podršku i onda kada mlada osoba ne prihvata tretman i/ili kada drugi roditelj ne prihvata tretman.¹³³ Najuspešniji moduli iz programa *OPTIMUS za porodice* i najprimerenije intervencije iz programa *OPTIMUS za mlade* su prilagođene radu sa roditeljima. Priređen je program radionica koje omogućuju roditeljima da u vršnjačkoj grupi uče veštine roditeljstva koje su specifično potrebne za prevladavanje problema u ponašanju kod njihovog deteta. Može da se primeni samostalno ili u kombinaciji sa *OPTIMUS-om* za mlade, kada dalje najbolje rezultate. *Obuka* za primenu programa traje 4 dana.

Cilj tretmana je unapređenje ličnih kapaciteta i socijalnih kompetenci roditelja / roditeljskih figura dece i mladih u sukobu za zakonom i/ili sa problemima u ponašanju. Posebni ciljevi su: podsticanje i osposobljavanje roditelja za odgovorno roditeljstvo; prevazilaženje problema u vaspitavanju dece; zadovoljavanje potreba svoje dece i konstruktivna saradnja sa relevantnim sistemima.

Namenjen je roditeljima / roditeljskim figurama dece i mladih sa problemima u ponašanju, koji su dovoljno motivisani za ovu vrstu rada da dolaze redovno na radionice.

¹³³ Hrnčić, J., Despotović–Stanarević, V., Džamonja–Ignjatović, T. (2010) „OPTIMUS za roditelje”, U: Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (ur.) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod sa socijalnu zaštitu, str. 135-143.

Obuhvata 12 radionica za grupni rad sa roditeljima / roditeljskim figurama iz 6-10 porodica mladih sa problemima u ponašanju. Svaka radionica traje 90 min. Radionice se realizuju jednom nedeljno kad god je to moguće. Ceo program traje od 3 do 4 meseca. Teme radionica su: motivaciju roditelja za pozitivnu promenu, razvoj osetljivosti i responsivnosti roditelja na dečje potrebe, naglasak na snagama i resursima roditelja i porodice, unapređenje veština komunikacije, kognitivna rekonstrukcija disfunkcionalnih uverenja, kontrola besa, veštine konstruktivnog rešavanja problema i konflikata, razvoj odgovornog ponašanja u porodici, efikasno disciplinovanje deteta, razvijanje saradnje sa ostalim sistemima u zajednici i generalizacija stečenih veština u drugim situacijama.

Prednosti ove forme u odnosu na druge su ekonomičnost grupnog rada sa roditeljima, učenje roditeljskih veština u vršnjačkoj grupi i mogućnost da jedan roditelj pohađa radionice i kada ostali članovi porodice nisu za to otvoreni. *Nedostaci* su da tretman nije prilagođen specifičnim potrebama pojedine porodice, kao i dolazak na sastanke van svoje kuće koji povećava rizik od osipanja polaznika.

Evaluacija programa OPTIMUS

Programi *OPTIMUS za mlade* i *OPTIMUS za porodice* su u svojoj pilot formi primenjeni u 3 beogradske opštine: Novi Beograd, Čukarica i Voždovac. U program su uključene i porodice 36 mladića uzrasta 15-19 godina koji su pokazivali probleme u ponašanju u toku najmanje 6 meseci i bili u sukobu sa zakonom (osumnjičeni ili osuđeni za barem jedno krivično delo) u trenutku primene programa. Realizovan je 2009/2010. godine od strane 27 stručnjaka iz centara za socijalni rad u ovim opštinama, posebno obučenih za primenu programa. Paralelno su primenjene posete porodicama i radionice, uglavnom jednom nedeljno.

Posebno mesto u realizaciji programa je imala njegova evaluacija, koja je je obuhvatala više izvora procene i više pristupa.¹³⁴ Evaluativne upitnike za procenu efekata tretmana su popunjavali i realizatori i korisnici programa. Početnu i završnu procenu na skalama procene (Lista ponašanja deteta Ahenbaha – CBCL i Skala socijalizacije – S-skale, Momirovića i sar.) dali su adolescenti (samoprocena) i njihovi roditelji (procena ponašanja adolescenta) – razlika između ove dve procene je ukazivala na efekat tretmana (test-retest metod).

¹³⁴ Hrnčić, J., Džamonja-Ignjatović, T., Despotović-Stanarević, V. (2010) „Polazne osnove programa OPTIMUS”, u: Hrnčić, J., Džamonja-Ignjatović, T., Despotović-Stanarević, V. (ur.) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod sa socijalnu zaštitu; Hrnčić, J., Džamonja-Ignjatović, T., Despotović-Stanarević, V. (2011) „Evaluacija efekata programa integracije mladih u sukobu sa zakonom”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol. 5, br. 5, str. 261-277.

Evaluativni upitnici su pokazali da su učesnici programa pokazali zadovoljstvo sopstvenim učešćem u programu i njegovim efektima na mladu osobu i porodicu. Kvalitativna procena efekata tretmana poseta porodicama od strane realizatora je ukazala da su na kraju programa porodice efikasnije rešavale i prevazilazile probleme mlade osobe i bile uspešnije u zadovoljavanju potreba svojih članova, a da su mladi smanjili svoje probleme u ponašanju, dok su razvili svoje prosocijalne veštine i povećali svoje angažovanje u školi i školski uspeh, kao i svoju uključenost u porodicu i u prosocijalne vršnjačke grupe i aktivnosti. Test-retest metod je pokazao značajno smanjenje antisocijalnog ponašanja mladih i povećanje njihovih prosocijalnih veština. Još jedan pokazatelj uspešnosti programa je malo osipanje uzorka – samo dve od 36 porodica (5.5%) su odustale, i to tek u trećoj trećini programa.

Pokazalo se da kod nekih porodica postoji potreba da se program nastavi i posle 12 radionica i poseta porodicama, da bi se stabilizovala postignuta promena i obezbedila njena održivost. Evaluacija je pokazala i značaj *uvremenjenosti* programa u odnosu na krivičnopravni postupak. Efekat programa je bio veći kod porodica mladih kod kojih je nedavno pokrenut krivični postupak.

Rezultati sugerišu da je program uspešan u realizaciji svojih ciljeva, kao i da odgovarajuća, relativno kratka obuka može da osposobi profesionalce u centrima za socijalni rad za efikasnu primenu ovako obuhvatnog programa tretmana mladih i njihovih porodica.

OPTIMUS, vaspitni nalozi, vaspitne mere i ustanove

Prikazani programi su primereni za upotrebu u okviru nekoliko mera predviđenih *Zakonom o maloletnicima*:

- ▶ u okviru vaspitnog naloga *uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu* (čl. 7) i posebne obaveze istog naziva (*uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu*, čl. 14) mogu se primeniti *radionice sa mladima*;
- ▶ u okviru vaspitne mere *pojačan nadzor roditelja* mogu se primeniti *radionice sa roditeljima* kao forma podrške roditeljima, koja često nedostaje u praksi realizacije ovog naloga;
- ▶ u okviru vaspitne mere *pojačan nadzor organa starateljstva* preporučuje se primena *poseta porodici* kao intenzivnija forma tretmana namenjena ozbiljnijim formama antisocijalnog ponašanja;
- ▶ u okviru vaspitne mere *pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika* mogu se primeniti *sve tri forme*;

- ▶ u okviru *zavodskih mera* (upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravni dom, upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje) mogu se primeniti *radionice sa mladima*.

OPTIMUS programi se mogu sprovoditi u okviru savetovališta za mentalno zdravlje, psihijatrijskih ustanova, vaspitnih ustanova, centara za socijalni rad, osnovnih škola, privatnih savetovališta... Ipak, smatramo da su ustanove u kojima bi se najefikasnije primenjivali ovi programi *dnevni boravci za decu i mlade sa problemima u ponašanju*, kada bi ovaj vid usluge bio šire prisutan u našem društvu.

Zaključak

Promene zakonskih i strateških dokumenata u Republici Srbiji otvorile su nove mogućnosti tretmana mladih sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom, u pravcu usklađivanja s međunarodnim instrumenatima. Pokazalo se da nedostaju tretmani koji bi bili usklađeni sa ovim regulativama, kao i sa kulturnim običajima kao i načinima funkcionisanja krivičnog, socijalnog i zdravstvenog sistema u našoj zemlji. Program *OPTIMUS – Obuhvatni program tretmana i integracije mladih u sukobu sa zajednicom* je pokušaj da se razviju primereni i efikasni specijalizovani tretmani za ovu osetljivu grupu mladih. Program obuhvata tri forme tretmana – *radionice za mlade, radionice za roditelje i posete porodicama*. Svaka forma sadrži po 12 susreta u trajanju od 90 do 120 minuta, koji se optimalno odražavaju jednom nedeljno. Svaka forma tretmana se može primenjivati samostalno, kada ima posebne prednosti, ali i nedostatke. Jedan od načina da se prevaziđu nedostaci je primena u kombinaciji sa drugim formama OPTIMUS-a. Posebno se preporučuje kombinacija radionica sa mladima sa nekom formom rada sa roditeljima (radionice sa roditeljima ili posete porodici).

Evaluacija paralelne primene programa radionica za mlade i poseta porodici je pokazala da je program efikasan u smanjenju antisocijalnog ponašanja, povećanju prosocijalnog ponašanja i poboljšanju integracije mlade osobe u zajednicu, kao i da unapređuje kompetencije i kvalitet odnosa u porodici. *Uvremenjenost* početka programa je izuzetno značajna, a poželjno je i da se *dužina* programa poseta porodicama prilagođava individualnim potrebama porodice.

Uspeh programa ukazuje na *značaj edukacije kadrova* koji će da primenjuju program u praksi. Nažalost, nedostaju društvene strukture potrebne da se ovi programi realizuju u okviru svakodnevnih stručnih aktivnosti. *Dnevni boravci za decu i mlade sa problemima u ponašanju*, u kojima je najprimerenije da se forme OPTIMUS-a primenjuju, još nisu postali dostupna usluga u našoj sredini.

Literatura

Henggeler, S. W., Schoenwald, S. K., Borduin, C. M., Rowland, M. D., Cunningham, P. B. (1998) *Multisystemic Treatment of Antisocial Behaviour in Children and Adolescents*, New York: The Guilford Press

Hrnčić, J. (2006) „Modeli i praksa restorativnog pravosuđa”, u: Džamonja–Ignjatović, T., Žegarac, N. (ur.) *Medijacija, koncepti i konteksti*, Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, str. 130-140.

Hrnčić, J. (2009) *Prestupništvo mladih: rizici, tokovi i ishodi*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Hrnčić, J., Despotović–Stanarević, V., Džamonja–Ignjatović, T. (2010) „OPTIMUS za porodice”, u: Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (ur.) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod sa socijalnu zaštitu, str. 93-133.

Hrnčić, J., Despotović–Stanarević, V., Džamonja–Ignjatović, T. (2010) „OPTIMUS za roditelje”, u: Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (ur.) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod sa socijalnu zaštitu, str. 135-143.

Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (2010) „OPTIMUS za mlade”, u: Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (ur.) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod sa socijalnu zaštitu, str. 65-91.

Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (2010) „Polazne osnove programa OPTIMUS”, u: Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (ur.) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod sa socijalnu zaštitu, str. 47-64.

Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (2011) „Evaluacija efekata programa integracije mladih u sukobu sa zakonom”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol 5, br. 5, str. 261-277.

Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (ur.) (2010) *Deca i mladi sa problemima ponašanja: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod sa socijalnu zaštitu

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta (2004) Beograd: UNICEF

Libman, M., Hrnčić, J. (2007) *Priručnik za specijalističku obuku u vetinama medijacije između oštećenog i maloletnog učinioca*, Beograd: Centar za medijaciju

Lipsey, M. W. (1995) „What do we learn from 400 research studies on the effectiveness of treatment with juvenile delinquents?” u: McGuire (ed.) *What Works: Reducing Reoffending – Guidelines from research and practice*, New York: John Wiley & Sons Ltd, str. 63-78.

Lipsey, M. W. Chapman, G. I., Landenberger, N. A. (2001) „Cognitive behavioral programs for offenders”, u: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol 578, br. 1, str. 144-157.

Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za malolentičko pravosuđe (2004) Beograd: UNICEF

Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mere alternativne institucionaonom tetmanu (2004) Beograd: UNICEF

Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

Zehr, H. (2002) *The Little Book of Restorative Justice*, Intercourse, PA: Good Books

Žegarac, N., Medić, S, Išpanović, V., Brkić, M., Kozarčanin, L., Grujić, D., Pejaković, Lj., Vujošević, M., Stojanović, M., Jovanović, V. (2005) *Strategija razvoja socijalne zaštite*, Beograd: Ministarstvo zapošljavanja i socijalne politike

Iskustva i izazovi u radu sa porodicama sa decom sa problemima u ponašanju

Lidija Filipovski*

Uloga roditelja i porodični faktori rizika problema u ponašanju dece

Roditelji i porodica imaju centralnu ulogu u socijalizaciji deteta pored nesumnjivo važnih drugih vanporodičnih faktora i uticaja (uticaj vršnjaka, škole, medija, kulture, itd). Na osnovu iskustva iz terapijske prakse i grupnog rada sa roditeljima čija deca imaju problem u ponašanju smatramo da kvalitet roditeljskog odnosa sa detetom predstavlja jedan od najznačajnijih porodičnih faktora rizika tj. zaštite za adekvatan socijalni razvoj deteta.

Istraživanja o roditeljstvu¹³⁵ govore da ono što roditelji čine ima presudan značaj za socijalnu prilagođenost mladih. Zato smo u terapijskoj praksi sa porodicama, kao i grupnom radu sa roditeljima posebno isticali važnost načina na koji roditelji realizuju svoju roditeljsku ulogu – važnost postupaka i reakcija roditelja prema deci, smatrajući važnim šta čine, šta ne čine i posebno kako nešto čine.

Patterson i saradnici¹³⁶ ukazuju na sledeća pravila efikasnog roditeljstva koja su važna za pozitivan razvoj mladih:

- ▶ građenje pozitivnog odnosa i pozitivne komunikacije sa adolescentom;
- ▶ efikasno upravljanje ponašanjem adolescenta: postavljanje granica, konstruktivno korisćenje nagradi i kazni, efikasna kontrola besa i agresije;
- ▶ konstruktivno rešavanje konflikata i konstruktivna komunikacija;
- ▶ adekvatan roditeljski nadzor i kontrola.

Programom „Umem bolje” prevenirano je delovanje sledećih porodičnih faktora rizika antisocijalnog ponašanja kod dece:

- ▶ nedostatak pozitivnih afektivnih odnosa između roditelja i dece;
- ▶ nedovoljna senzitivnost i responsivnost roditelja prema potrebama deteta;

* Lidija Filipovski je psiholog i porodični psihoterapeut u Savetovalištu za brak i porodicu Gradskog centra za socijalni rad u Beogradu. Bavi se edukativnim radom profesionalaca iz sistema socijalne zaštite, kao i profesionalaca iz obrazovnog sistema.

¹³⁵ Dishion, T. J., Loeber, R. (1985) „Male adolescent marijuana and alcohol use: The role of parents and peers revisited”, u: *The American Journal of Drug Alcohol Abuse*, vol. 11, br. 1-2, str. 11-25.

¹³⁶ Patterson, G. R., Reid, J. B., Dishion, T. J. (1992) *Antisocial Boys*, Eugene: Castalia

- ▶ neadekvatno stimulisanje prosocijalnog ponašanja, komunikacije i rešavanja problema;
- ▶ neefikasno disciplinovanje deteta;
- ▶ neadekvatna roditeljska kontrola i nadzor;
- ▶ modelovanje agresivnim i devijantnim ponašanjem roditelja.

Roditelji mogu da utiču na razvoj problema u ponašanju dece na dva načina:

- ▶ podsticanjem problema u ponašanju dece (direktni negativni porodični uticaj);
- ▶ odsustvom ili nedostatkom stimulisanja prosocijalnog ponašanja kod dece (indirektni negativni porodični uticaj). Indirektni negativni porodični uticaji mogu da se manifestuju i kroz nedostatak roditeljskih veština za razvijanje prosocijalnog ponašanja kod deteta, kao i putem onemogućavanja autonomije i procesa individuacije kod deteta.

Sistemska porodična terapija i problemi u ponašanju mladih iz sistemske perspektive

Mnogi teoretičari sistemske perspektive (Minuchin, Bowen, Haley, itd.) kao i istraživanja koja su se odnosila na karakteristike porodičnog funkcionisanja¹³⁷ ukazali su na važnost sledećih porodičnih faktora rizika za razvoj problematičnog ponašanja u ranoj i kasnijoj adolescenciji:

- ▶ problemi porodične organizacije, nejasno definisane porodične uloge i granice;
- ▶ jednaka moć roditelja i dece i konfuzna hijerarhijska organizacija;
- ▶ slaba roditeljska koalicija, nedoslednost u ponašanju roditeljskog para;
- ▶ hronični roditeljski konflikt;
- ▶ postojanje koersivnih (nasilnih) obrazaca u porodici i slab kvalitet emotivnih veza u porodici;
- ▶ nesigurni osećajni obrasci povezanosti između roditelja i dece;
- ▶ faktor roditeljskog stresa (depresivnost, bolesti zavisnosti, mentalna bolest, ozbiljni zdravstveni problemi i dr.)
- ▶ nasilje u porodici;
- ▶ slabi adaptacioni mehanizmi porodice (coping mehanizmi) i porodični resursi;
- ▶ visok nivo izvanporodičnog stresa i nizak nivo socijalne podrške;
- ▶ nepovoljni transgeneracijski uticaji i modeli roditeljskih uloga.

¹³⁷ Olson, D. H., Russell, C. S., Sprenkle, D. H. (1989) *Circumplex Model: Systemic Assessment and Treatment of Families*, New York: Haworth Press; Kuburić, Z. (1994) *Porodica i psihičko zdravlje dece: odnos između prihvaćenosti dece u porodici i psihičkih smetnji u adolescenciji*, Beograd: Teološki institut za obrazovanje, informacije i statistiku

Sistemska porodična terapija ima za cilj da smanji opšti nivo dezorganizacije unutar porodičnog sistema i da modifikuje porodične obrasce komunikacije koji podržavaju antisocijalno ponašanje. Fokus je na promeni faktora unutar sistema: jasna međugeneracijska hijerarhija, razvijanje toplih i podržavajućih odnosa u porodici, jasna komunikacija, jasna pravila i uloge u porodici. Takođe se jako puno radi na komunikacionim veštinama kako roditelja tako i dece (rešavanja konflikata, pregovaranja), na razvijanju roditeljske kooperativnosti i međusobne saradnje, itd.

Porodični terapeuti ističu da porodice čija deca imaju delinkventno ponašanje karakteriše visok nivo defanzivne komunikacije i niži nivo podržavajuće komunikacije.

Patterson i Dishion¹³⁸ ističu da koersivni (nasilni) procesi u interakcijama roditelja-dete doprinose ranom javljanju agresivnog ponašanja kod dece, dok u adolescenciji predstavljaju važan faktor rizika za razvijanje antisocijalnog ponašanja. Koersivni obrasci predstavljaju obrasce prisilnih i nasilnih interakcija između roditelja i deteta koji se ponavljaju i koji su u literaturi poznati i kao „koersivni mehanizam”. Koersivni mehanizmi prave dvostruku štetu – adolescent će biti manje spreman da shvata ulogu roditelja ozbiljno, a roditelj će da izbegava ulogu nosioca vodeće uloge u porodici. Sa druge strane, što se učestalost ciklusa prisilnih interakcija povećava, time se učestalost pozitivne interakcije između roditelja i deteta smanjuje.

Koersivni obrasci karakteristični su upravo za one porodice koje imaju nizak nivo podrške između roditelja ili izvanporodične podrške, sa visokim nivoom stresa – razvojne ili nerazvojne prirode, sa veoma rigidnim i isključivim sistemom uverenja roditelja koji pripisuju problematično ponašanje deteta isključivo njegovim unutrašnjim karakteristikama.

Zato je rad sa roditeljima na promeni njihovog sistema uverenja veoma važan deo sistemskog pristupa.

Kod parova koji su zarobljeni u hroničnom partnerskom ili roditeljskom konfliktu – deca su često „utrugljena” u roditeljski konflikt, a simptom koji dete razvija (kao što je poremećaj ponašanja ili agresivnost) ima funkciju regulisanja tenzije u roditeljskom odnosu i prekidanja roditeljskog konflikta. Pored procesa triangulacije deteta, mehanizmi pomoću kojih roditeljski konflikt može takođe negativno da utiče na razvoj deteta su: modelovanje neadekvatnog načina nošenja sa problemima u ljudskim odnosima, prekidanje roditeljske prakse tako da dete ne dobija potrebne konsekvence za svoje ponašanje, generalno ometanje detetovih adaptacionih mehanizama.

¹³⁸ Patterson, G. R., Dishion, T. J. (1985) „Contributions of families and peers to delinquency”, u: *Criminology*, br. 23, str. 63-79.

Kod takvih roditeljskih parova nema jasne granice između njihovih partnerskih i roditeljskih uloga i često probleme iz partnerskih uloga prenose na roditeljsko funkcionisanje. Takvi roditelji ne mogu da uspostave zdravu roditeljsku koaliciju, često ih karakteriše nizak stepen diferenciranosti njihovog sopstva, ličnosti (*self-a*).

Nedoslednost i nepostavljanje jasnih pravila i granica otežavaju proces odrastanja i sazrevanja mladih i suštinski onemogućavaju psihološku separaciju adolescenta od porodice a time ometaju i proces individuacije kod mladih.

Sistemska porodična terapija je delotvorna u radu sa porodicama gde su procesi triangulacije prisutni i može da postigne dobre rezultate u detriangulaciji dece iz roditeljskog konflikta i pomaganju porodici da izađe iz zastoja.

Emotivni odnos između roditelja i deteta kao faktor rizika problema u ponašanju deteta

U ovom radu smo se fokusirali na sledeća dva značajna aspekta emotivnog odnosa između roditelja i dece i to kroz:

- ▶ Povezanost afektivnih odnosa (obraci osećajne povezanosti, tj. *attachment* obrasci) i strategije afektivne regulacije roditelja;
- ▶ Povezanost afektivnog odnosa sa veštinom roditeljskog nadzora.

Osećajna povezanost i afektivna regulacija – važni faktori u etiologiji i tretmanu poremećaja ponašanja kod dece

Nedavna istraživanja¹³⁹ afektivne regulacije i osećajne povezanosti između roditelja i dece sugeriraju da ove dve strategije leže u osnovi razvoja antisocijalnog ponašanja kod dece i mladih. Margaret K. Keiley, sistemski terapeut, ističe da prekid u afektivnoj povezanosti (u „attachment” obrascima) između roditelja i dece često rezultira teškoćama u afektivnoj regulaciji, uključujući eskalaciju negativnih emocija, eskalaciju konflikata ili agresivne interakcije između roditelja i dece (koersivnih obrazaca).

Afektivna regulacija podrazumeva adekvatnu unutrašnju regulaciju osećanja (samokontrolu) i adekvatnu spoljašnju, socijalnu kontrolu emocija. Uključuje: svesnost, toleranciju, emotivnu ekspresiju i kontrolu emocija (psihološku i bihevioralnu). Afektivna regulacija se ko-konstruiše kao deo procesa osećajne povezanosti između roditelja i dece. Dakle, ovladavanje emocijama je razvojno postignuće koje deca uče i koje se modeluje, pre svega kroz emotivni odnos roditelja prema deci tj. emotivni odgovor roditelja prema detetu.

¹³⁹ Keiley, K. M. (2002) „Attachment and Affect Regulation: A Framework for Family Treatment of Conduct Disorder”, u: *Journal Family process*, vol. 41, br. 3, str. 477-493.

John Byung-Hall je u okviru teorije o osećajnoj povezanosti govorio o značaju kreiranja „sigurne baze” za psihološki razvoj i odrastanje dece, ističući važnost kvaliteta osećajne povezanosti između roditelja i dece, njihove osećajne interakcije.

U sigurnoj osećajnoj povezanosti između roditelja i dece („sigurni *attachment*”) roditelj je emotivno topao, senzitivan, dostupan, a dete oseća podršku, prijatnost i sigurnost. Komunikacija je funkcionalna i primerena.

U nesigurnom osećajnoj povezanosti („nesigurni *attachment*”) roditelj može biti: a) emocionalno nedostupan, odbijajući – tada dete razvija „nesiguran, izbegavajući afektivni odnos”; emocionalni odnos se marginalizuje, a komunikacija ograničava na ljutnju, teskobu, duševnu bol; b) nekonzistentan – tada dete razvija „ambivalentno-nesigurnu osećajnu povezanost”, dete postaje preoprezno, na stres reaguje pojačanim strahom i ljutnjom prema roditelju. Nesigurno osećajno povezivanje je čest faktor u etiologiji poremećaja ponašanja kod dece. Nesigurno osećajno povezivanje interferira sa detetovom sposobnošću da rukovodi svojim emocijama (posebno važno u situacijama stresa) i istražuje svoje samopouzdanje u novim situacijama.

U grupnom i terapijskom radu sa roditeljima naglašavamo važnost učenja funkcionalne afektivne regulacije kao faktora održavanja emotivno sigurnog odnosa sa detetom. Roditelji uče kako neefikasne strategije afektivne regulacije vode: a) povećanju negativnih emocija u odnosu roditelj – dete, kao što su nepoverenje, nedostatak empatije, nesigurnost; b) dovode do emocionalnog udaljavanja (nerazumevanja, međusobnog neprihvatanja) ili prekida afektivnog odnosa sa detetom; c) kako potkrepljuju agresivni odgovor kod deteta, što vodi gubitku samopoštovanja kod deteta i roditelja i sprečava konstruktivnu komunikaciju i rešavanje konflikata.

Roditelji uče veštine adekvatnog rukovođenja svojim emocijama u odnosu prema deci, uče kako da zaustave eskalaciju negativnih emocija i koersivnih obrazaca i kako da prepoznaju i ispolje svoja skrivena, ranjiva osećanja (tuga, beznađe, očaj, nemoć, bol) što im omogućava da sačuvaju kvalitetan i emotivno siguran odnos sa detetom. Suštinski, roditelji mogu da uče da na drugačiji način odgovore detetu, manje oštro, sa većim prihvatanjem i razumevanjem za potrebe deteta.

Povezanost afektivnog odnosa roditelja i deteta, strategije roditeljskog nadzora sa problemima u ponašanju deteta

Psiholozi koji su proučavali vezu između vrste porodica i određenih problema u socijalnom razvoju i funkcionisanju dece¹⁴⁰ istakli su važnost dve porodične dimenzije:

¹⁴⁰ Pipher, M. (1997) *Reviving Ophelia: Saving the Selves of Adolescent Girls*, New York: Ballantine Books

- ▶ kvaliteta afektivne veze roditelja i deteta (sa jedne strane roditelji puni ljubavi, topline, prihvatanja i razumevanja deteta i sa druge strane, roditelji koji ne razumeju, ne prihvataju ili otvoreno odbacuju dete);
- ▶ veštine strategije nadzora (sa jedne strane, roditelji koji malo nadziru, nezahtevni, previše liberalni i sa druge strane, roditelji koji su skloni strogom nadziranju i neadekvatnoj kontroli).

Interakcija ovih dimenzija proizvodi različite porodične odnose koji utiču na ponašanje i socijalni razvoj deteta na sledeći način:

- ▶ roditelji koji malo nadziru, a skloni su neprihvatanju i nerazumevanju deteta – imaju decu sa mnoštvom raznih problema (delinkvencija, zavisnost od droga);
- ▶ roditelji koji su skloni strogoj kontroli i nepopustljivosti, sa malo emotivne topline i prihvatanja – imaju decu koja su socijalno neprilagođena i sa problemom samopouzdanja;
- ▶ roditelji koji malo nadziru i mnogo popuštaju imaju veoma impulsivne, neodgovorne i nesamostalne adolescente;
- ▶ roditelji koji imaju adekvatan i primeren nadzor i kontrolu sa dovoljno čvrstine ali i prihvatanja i razumevanja za potrebe deteta (čvrsti, ali emotivno topli i prihvatajući, puni ljubavi) imaju samostalne, socijalno odgovorne i samopouzdate tinejdžere.

Iskustva i izazovi u terapijskom radu sa porodicama čija deca imaju problem u ponašanju

Naše iskustvo u terapijskom radu sa porodicama čija deca imaju probleme ponašanja ukazuje na to da najjače uverenje koje imaju roditelji jeste verovanje da nešto sa detetom nije u redu ili da je problem unutar deteta.

U tom smislu, u terapijskoj praksi uočili smo dve grupe roditelja:

- ▶ roditelji koji su „pregaženi negativnim emocijama” u odnosu na dete, dakle emocionalno investirani ka negativnostima, i
- ▶ roditelji koji zauzmu poziciju sibling-roditelja – roditelji koji zanemaruju ili izbegavaju svoju decu – emotivno dezangažovani roditelji.

Izazovi za terapeuta u terapijskom radu sa dinamikom negativnih emocija u porodici ili emotivno dezangažovanih roditelja su veliki. Rad na „otporu” roditelja da se menjaju predstavlja najteži aspekt rada za terapeuta koji testira snage terapeuta i njegovu motivaciju za rad. Suštinska promena u radu sa takvim porodicama je pomoći roditeljima da preuzmu odgovornost za svoju roditeljsku ulogu.

Proces promene koji daje rezultate su mali koraci koji podržavaju roditelja u vodećoj ulozi, pozitivne strategije za preusmeravanje negativne emocionalne energije u porodici. Tehnike refremiranja i istraživanje porodičnog, transgeneracijskog ili šireg socijalnog konteksta su veoma značajne jer zaustavljaju destruktivne procese etiketiranja i okrivljavanja i otvaraju nove perspektive. Podsticanje i pomoć roditeljima da otkriju i prepoznaju svoje snage jeste dobra strategija za pozitivnu promenu u ovakvim porodicama jer roditelji ne dobiju poruku zbog koje bi mogli da se osećaju krivim. Dobro je jasno dati do znanja roditeljima da ih vidimo kao deo rešenja a ne problema, da se roditeljstvo uči, da je to proces a ne datost ili stanje i da zahteva znanje, rad, angažovanje i pre svega izbor i odluku roditelja da rade i preispituju svoju roditeljsku ulogu.

Rad na promeni uvreženog verovanja da je odgovornost samo na detetu i da je problem isključivo unutrašnje prirode, kao i rad na poboljšanju kvaliteta odnosa sa detetom, kako na emotivnom tako i na komunikacionom planu predstavlja glavni fokus rada i najdelikatniji posao, kako u terapijskom procesu tako i u iskustveno-edukativnom grupnom radu.

Na kraju, ovaj rad završavam citatom psihoterapeutkinje Violet Ouklander, koja se dugo godina bavi psihoterapijskim radom sa decom i adolescentima koja imaju problem poremećaja ponašanja i koji osvetljava problem iz perspektive deteta, njegovog unutrašnjeg plana, posebno njegovih emocija i doživljaja sebe:

„Agresivni akti nisu čista ekspresija besa nego zaobilaženje ispoljavanja pravih osećanja. Najčešće dete nije odjednom postalo agresivno. Proces je obično postepen. Sigurno je da je dete svoje potrebe izražavalo na suptilnije načine, ali odrasli nisu bili dovoljno senzibilni i adekvatno odgovorili na njih. Ponašanja koja odrasli vide kao antisocijalna često su očajnički pokušaji deteta da se ponovo uspostavi socijalna veza. Dete koje je agresivno, nije sposobno ili nije naučilo da svoja prava osećanja saopšti na neki drugi način.

Dete koje se ponaša destruktivno vidim kao dete koje ima duboko osećanje besa, odbačenosti, nesigurnosti, anksioznosti, osećanje da je povređeno i često veoma difuzni doživljaj sebe. Takođe ima veoma nisko mišljenje o sebi. Za izražavanje onoga što oseća ili nije sposobno ili nije voljno ili se plaši. Ako ispolji osećanja može da izgubi snagu koju je skupilo za agresivno ponašanje. Ono oseća da to radi da bi preživelo.”

Smatram da je za profesionalce koji rade sa porodicama i decom sa problemima u ponašanju veoma važno da sagledaju i razumeju složenost perspektiva iz koje mogu da razmatraju i tretiraju problem. To je značajno jer u našoj stručnoj javnosti i praksi prevlađuje parcijalan pristup i često nesinhronizovanost i nedovoljna saradnja između različitih službi i institucija koje su pozvane da se bave ovom problematikom.

Intervencije i modaliteti rada koji se primenjuju u radu sa porodicama čija deca imaju agresivno ponašanje su često proizvoljne, neusaglašene, često nedovoljne i neefikasne za složenost problema. S obzirom na to da u stručnoj praksi uglavnom preovlađuje individualni pristup kao preferirani modalitet rada sa decom ili adolescentima – sistemski način koji uključuje rad sa celom porodicom kao i drugim važnim podsystemima (kao što su škola, vršnjačka grupa, itd.) daje kompleksniju sliku i efikasniju intervenciju.

Sistemski način mišljenja podrazumeva uključivanje svih važnih osoba iz detetovog okruženja i sagledavanje složenosti i povezanosti konteksta koji održavaju problem unutar različitih socijalnih sistema kojima adolescent pripada (*self* deteta, porodica, škola, vršnjačka grupa, šira zajednica).

Multiperspektivnost, sistematično i dosledno negovanje preventivnih programa kao i odgovarajuće multisistemski intervencije koje će tretirati problem paralelno na više nivoa mogu dati daleko bolje rezultate u radu sa ovom problematikom.

Literatura

Byung-Hall, J. (1995) „Creating a Secure Family Base: Some Implications of Attachment Theory for Family Therapy”, u: *Journal Family process*, vol 34, br. 1, str. 45-58.

Carr, A. (2000) „Evidence-based practice in family therapy and systemic consultation”, u: *Journal of Family Therapy*, vol 22, br 1, str. 29-60.

Dishion, J., Kavanagh, K. (2001) *Intervening in Adolescent Problem Behavior, A Family-centred approach*, New York: The Guilford press

Dishion, T. J., Loeber, R. (1985) „Male adolescent marijuana and alcohol use: The role of parents and peers revisited”, u: *The American Journal of Drug Alcohol Abuse*, vol. 11, br. 1-2, str. 11-25.

Erikson, E. (1976) *Omladina, kriza, identifikacija*, Titograd: Pobjeda

K. Keiley, M. (2002) „Attachment and Affect Regulation: A Framework for Family Treatment of Conduct Disorder”, u: *Journal Family process*, vol. 41, br. 3, str. 477-493.

Kuburić, Z. (1994) *Porodica i psihičko zdravlje dece: odnos između prihvaćenosti dece u porodici i psihičkih smetnji u adolescenciji*, Beograd: Teološki institut za obrazovanje, informacije i statistiku

Olson, D. H., Russell, C. S., Sprenkle, D. H. (1989) *Circumplex Model: Systemic Assessment and Treatment of Families*, New York: Haworth Press

Ouklander, V. (1998) *Prozori u svet naše dece: geštalt terapeutski pristup deci i adolescentima*, Beograd: Nolit

Patterson, G. R., Dishion, T. J. (1985) „Contributions of families and peers to delinquency”, u: *Criminology*, br. 23, str. 63-79.

Patterson, G. R., Reid, J. B., Dishion, T. J. (1992) *Antisocial Boys*, Eugene: Castalia

Pipher, M. (1997) *Reviving Ophelia: Saving the Selves of Adolescent Girls*, New York: Ballantine Books

Uloga i značaj organa starateljstva u krivičnom postupku prema maloletnicima

Nada Maletić*

Snježana Jović

Uvodne napomene

Delatnost i praksa centara za socijalni rad definisana je kroz više zakonskih akata: *Zakonom o socijalnoj zaštiti*, *Porodičnim zakonom* i *Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*). Svaki zakon, sa svoje strane, određuje zadatke kao i nadležnosti centara za socijalni rad.

U odnosu na korisničku grupu maloletnih učinilaca krivičnih dela, međusobna koordinacija, definisanje obaveza i odgovornosti i komunikacijskih linija utvrđuje se i Pravilnikom o primeni, koji definišu resorna ministarstva – Ministarstvo pravde i Ministarstvo rada i socijalne politike. U odnosu na populaciju maloletnih učinilaca krivičnih dela, centar za socijalni rad ostvaruje ciljeve i principe socijalne zaštite da „stvari jednake mogućnosti za samostalan život i podstiče na socijalnu uključenost, očuva i unapredi porodične odnose, kao i unapredi porodičnu, rodnu i međugeneracijsku solidarnost”. Svoje aktivnosti definiše kao usluge socijalne zaštite, a to su „pružanje podrške i pomoći pojedincu i porodici radi poboljšanja, odnosno očuvanja kvaliteta života, ili otklanjanja ili ublažavanja rizika nepovoljnih životnih okolnosti, kao i stvaranje mogućnosti da samostalno žive u društvu”.

S druge strane, novi *Zakon o maloletnicima* promovise alternativne krivične sankcije i primenu različitih diverzionih mera i postupaka, koji omogućavaju skretanje sa klasičnog krivičnog postupka. *Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta*, kao i sva akta Ujedinjenih nacija u odnosu na malololetničko pravosuđe i postupanje sa maloletnicima, ne propisuju ponašanje i delatnost policije i pravosuđa već svih koji rade sa maloletnicima i bave se decom da razvijaju mere kao što su briga, usmeravanje, nadzor, prihvatanje, obrazovanje, programe stručne obuke i druge mere podrške detetu i porodici kako bi se obezbedilo postupanje koje odgovara najboljoj dobrobiti dece.

* Nada Maletić je pedagog, specijalista medijacije, voditelj slučaja u Gradskom centru za socijalni rad u Beogradu, odeljenje Novi Beograd. Učesnica je u projektnim aktivnostima koje se tiču realizacije tretmana mladih koji su bili u krivičnom postupku i preventivnih programa za bolesti zavisnosti. nada.maletic3@gmail.com

Tako centar za socijalni rad ostvaruje i principe međunarodnih konvencija koje je prihvatila naša država, te je dužan da ih inkorporira u svoj rad.

Svi napred navedeni zakonski akti, koji definišu praksu centara za socijalni rad, relativno su novi, još uvek se uvode u praksu i još uvek se čekaju podzakonska akta koja će tu praksu precizno definisati i dati joj postojani okvir i tok. Aktuelno, centri za socijalni rad se nalaze i u transformaciji rada, odnosno primenjuje se *Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad*. Ovaj pravilnik kao osnovnu promenu, uvodi novu metodu rada – metod vođenja slučaja. Vođenje slučaja je „sistemski pristup socijalnom radu, koji obuhvata aktivnosti procene, aranžiranja pristupa uslugama, planiranja, koordinisanja, nadgledanja i evaluacije usluga koje treba da odgovore na potrebe konkretnog korisnika”. Voditelj slučaja je „stručni radnik koji je zadužen za konkretan slučaj koji utvrđuje i koristi profesionalne i druge resurse centra ili drugih ustanova i organizacija u lokalnoj zajednici, koji su neophodni za zadovoljavanje i prevazilaženje potreba i problema, odnosno pružanje odgovarajućih usluga korisniku”. Pravilnik dalje definiše osnovne postupke – procenu, planiranje, način vođenja evidencije i dokumentaciju, kao i organizacione aspekte, ovde je pre svega interesantno, mogućnost formiranja tima i u radu sa maloletnicima (ranije je stručni tim bio obavezan).

Sada, kada sve ovo imamo u vidu, suočavamo se sa činjenicom da su zahtevi i obaveze sasvim veliki, a da sami zakonski akti još uvek nisu dostigli stepen pune primene, te da se i sami centri nalaze u tranzitornom procesu reforme. Kako odgovoriti svim zadacima!?

Uloga organa starateljstva u postupku procene, sačinjavanje stručnog nalaza i mišljenja za sud, odnosno tužilaštvo, kao i u realizaciji vaspitnih mera (tretmana) manje više je poznata. Ona je bila veoma dobro definisana i nosi dugogodišnje iskustvo iz rada stručnih timova u centru za socijalni rad.

Mi bismo želeli da prikažemo onaj deo rada u centru za socijalni rad koji je manje vidljiv, manje poznat i nažalost manje korišćen u zaštiti maloletnika u krivičnom postupku, a čini nam se da toliko može biti plodonosan za sve postupke prema maloletnim učinocima krivičnih dela, za same maloletnike i njihove porodice, kao i za zajednicu u celini. Taj aspekt rada, čini se, najsadržajnije odgovara onim zadacima koji stoje pred praksom socijalnog rada, a koje smo naglasili u prethodnom odeljku. Taj deo angažovanja centra se odnosi na intervencije, mere i usluge voditelja slučaja u periodu od dolaska prijave u centar (prijave MUP-a) do konačne odluke suda ili tužilaštva u odnosu na maloletnika. Želeli bismo da promovišemo manje zastupljen rad i ulogu organa starateljstva kao i da otvorimo razmenu ideja i informacija u vezi sa prednostima i teškoćama sa kojima se suočavamo u ovakvom pristupu u radu sa maloletnicima koji su u krivičnom postupku. Imajući navedeno u vidu, odlučili

smo se za prikaz studije slučaja želeći da demonstriramo praktičan rad, i kroz njega istaknemo prednosti ovakavog rada kao i da oslikamo prepreke koje postoje da bi se više primenjivao. Takođe smo želeli da razmotrimo neka od mogućih rešenja, koja bi doprinela da ovakav pristup u radu sa maloletnicima intenzivnije funkcioniše.

Studija slučaja

Osnovni podaci o maloletniku i porodici:

Maloletnik, star 16 godina, redovan učenik 2. razreda srednje stručne škole. Maloletnik je rođen u potpunoj porodici. Roditelji su ujednačenog obrazovno/kulturnog nivoa, kao i socioekonomskih uslova, pripadaju solidno situiranim porodicama. U okviru porodica nije bilo ozbiljnijih problema u funkcionisanju članova porodice, niti hroničnih oboljenja.

Od treće godine, posle razvoda braka roditelja maloletnik živi u porodici sa majkom i njenim roditeljima. Kontakti sa ocem odvijali su se normalno, roditelji su imali dobru saradnju i komunikaciju. Saradnja roditelja se pogoršala u periodu kada su počele da se manifestuju teškoće u funkcionisanju maloletnika, da bi u vreme kritičnog događaja bila prekinuta komunikacija među roditeljima. Maloletnik je prestao da komunicira sa ocem u tom periodu.

Lični kapaciteti maloletnika

Maloletnik je normalnog psihofizičkog razvoja, bez razvojnih zastoja i teškoća u funkcionisanju. U osnovnoj školi je bio odličan učenik. Prvi razred srednje škole završio je sa dobrim uspehom. Prvo polugodište drugog razreda je završio sa pet negativnih ocena. Pad efikasnosti u školskom uspehu i neredovno pohađanje škole počelo je krajem drugog polugodišta prvog razreda da bi problemi kulminirali u drugom razredu (prvo polugodište). U tom periodu manifestovani su i drugi problemi u ponašanju, promene u izboru vršnjačke grupe i druženje sa marginalnim grupama, nepoštovanje, otpor prema zahtevima porodice i autoriteta, gubitak interesovanja za bavljenje sportom. Sa roditeljima su odnosi bili značajno promenjeni. Poslednju godinu dana sa ocem gotovo da nije kontaktirao, odbijao je kontakte sa njim, a sa majkom je bio često u konfliktu i bez podrške. Sa marihuanom je počeo da eksperimentiše u drugom polugodištu prvog razreda, da bi je sve češće koristio tokom leta i do decembra meseca (u drugom razredu) kada je uhvaćen od strane policije.

Podaci o delu i statusu maloletnika po privođenju:

Maloletnik je prvi put na evidenciji centra po prijavi MUP-a. Na teret mu je stavljeno izvršenje krivičnog dela posedovanja i stavljanja u promet opojnih droga/marihuane.

Maloletnik je neposredno posle privođenja od strane policije bio u šoku. Imao je strah od revanšizma vršnjačke grupe, trpeo je pritiske vršnjaka. Manifestovao je i tugu, jer je povredio i razočarao roditelje, posebno majku za koju je bio vezan i na nju više upućen. Želeo je da ga roditelji ponovo poštuju, plašio se da će ga roditelji odbaciti. Bio je motivisan da nešto promeni, želeo je da povрати izgubljeno poverenje. Takođe, želeo je da ga drugovi iz kraja i odeljenja uvažavaju, osećao je strah da će posle privođenja i sudskog postupka biti odbačen. Plašio se i da će pod pritiskom nastaviti sa druženjima sa rizičnim vršnjacima. Imao je osećanje bespomoćnosti. Roditelji su bili u šoku zbog događaja, iskustvo sa policijom za njih je bilo izuzetno traumatično. Osećali su strah za dete, za njegov budući razvoj, naročito od moguće zloupotrebe opijata, kao i strah od posledica zbog dela za koje se tereti. Roditelji su želeli da povrate poverenje, ali je njihova zabrinutost da će maloletnik ponoviti delo stalno kvarila odnose sa njihovim sinom. Takođe su želeli da uspostave ranije međusobne odnose saradnje i komunikaciju koja je nestala kako je problem sa njihovim sinom rastao, ali su bili zabrinuti u vezi sa tim i nisu ništa činili u tom pravcu. Želeli su da povrate poverenje i bili motivisani da uspostave raniju kontrolu u odnosu na dete.

Maloletnik i porodica su prvi put kontaktirani po prijavi MUP-a (dva meseca posle kritičnog događaja). Maloletnik nije koristio marihuanu, a roditelji su ga redovno kontrolisali pomoću testova urina. U odnosu na maloletnika preduzeli su mere, ograničili druženje i kretanje, oduzeli mobilni telefon i pojačali nadzor. Izlasci su bili ograničeni – samo subotom do 9 sati u kraju. Maloletnik je redovno pohađao nastavu i bez ikakvog suprostavljanja izvršavao zadatke koje su roditelji očekivali, ali su svi strepeli i kod svih je postojao visok stepen tenzije, nesigurnost, sa slabom komunikacijom, a reagovanje maloletnika bilo je više motivisano strahom i poslušnošću, a manje naznakama usvajanja i razvijanja lične odgovornosti i potojanosti u razvoju identiteta.

Na osnovu rezultata početne procene definisan je problem, potrebe maloletnika i porodice, snage i rizici. Zajedno sa maloletnikom i roditeljima sačinjen je plan usluga, intervencija i mera koje će biti preduzete.

Oblasti na kojima je rađeno:

- ▶ Podrška ličnim kapacitetima i razvoju maloletnika kroz kontinuirane razgovore, sa osvetljavanjem bolnih i spornih ličnih pitanja i dilema – osvetljavanje, razjašnjavanje, obavezivanje.
- ▶ Rad sa roditeljima, redefinisanje uloga i odgovornosti u odnosu na maloletnika kao i na planu međusobnih odnosa. Definisani su zadaci i aktivnosti roditelja (rad na pravilima u porodici, granicama, sadržajima i aktivnostima).
- ▶ Školovanje maloletnika, obaveze i odgovornosti maloletnika i roditelja, definisani zadaci i aktivnosti.

- ▶ Vršnjačka grupa, nošenje sa vršnjačkim pritiskom, podrška maloletniku, odgovornost i aktivnosti, edukovanje roditelja: KO? Ko će da bude, ŠTA? Šta će da rade, KADA? U koje vreme, GDE? Mesto gde će da budu. Ovo su pitanja koja pomažu da bi se lakše stekao uvid i poverenje, ali i kontrola situacije: ponašanja svakog i kontrola negativnih osećanja koja mogu da kompromituju pozitivne procese.
- ▶ Porodične vrednosti, organizovanje zajedničkih aktivnosti koje neguju porodične vrednosti i zajedništvo, kao resurs podrške za svakog člana.

Održano je pet sastanaka u periodu od tri meseca, pre nego što je stigao zahtev Višeg suda. U ponovnom pregledu su definisane aktuelne potrebe maloletnika i porodice, procenjeno aktuelno stanje, kao i mogućnosti roditelja, dakle nakon perioda aktivnog rada sa maloletnikom i porodicom. Sačinjen je nalaz i mišljenje, sa akcentom na aktivnostima koje su preduzete od strane maloletnika i roditelja, kao i na efekte promene. Na glavnom pretresu doneta je mera Ukora. Aktuelno, maloletnik je okončao srednju školu i upisao prvu godinu fakulteta. U razgovoru sa stručnim radnikom roditelji i maloletnik su manifestovali zadovoljstvo podrškom koja im je u tom periodu bila pružena. Povratili su poverenje, razvili stabilnost i sigurnost i imaju jasan doživljaj da su napredovali.

Prednosti ovakvog načina rada

Uvremenjenost intervenisanja: maloletnik i porodica su dobili usluge koje prate njihove aktuelne potrebe, odnosno podršku u rešavanju problema. Oslanjanje na lične snage korisnika maloletnika i porodice, kao i korišćenje onih motivacionih aspekata krizne situacije: zabrinutost, potreba za sigurnošću i promenom, strah od kazne...

Dostupnost usluge: usluge su dobili u centru što olakšava rad, jer se koristila činjenica da su uspostavljeni odnosi poverenja sa maloletnikom i porodicom – napravljen savez, koji je korišćen u radu na promeni. Roditelji i maloletnik su bili utoliko više motivisani i sve se odvijalo u kontinuitetu procesa koji je započeo i razvoja odnosa koji je nastupio.

Potpunost procene: sve to se koristi u ponovnom pregledu (proceni) koji je korišćen za nalaz i mišljenje sudu. Potpunije i sa većim stepenom sigurnosti se obezbeđuje uvid u problem i potrebe maloletnika, kao i stepen angažovanja maloletnika u promeni, odnosno pouzdanost promene; potpuna procena i pouzdanost sistema podrške maloletniku – roditeljski sistem, vršnjačka grupa.

Ušteda u resursima sistema, jer se ne angažuju drugi sistemi (npr. zdravstvo) kada centar za socijalni rad može da pruži potrebne intervencije. Poznato je da se često pojavljuje i problem da za mnoge teškoće maloletnih učinilaca krivičnih dela sistem u stvari ne nudi prave resurse (savetovališta...), tako da su ili prepušteni sebi, ili se angažuje centar za socijalni rad.

Otvaranje prostora za primenu principa restorativne pravde: ovakvo intervenisanje u centrima za socijalni rad omogućava i da se inicira primena vaspitnog naloga i primene principi restorativnog pravosuđa, naravno, u odnosu na ona dela, kako to propisuje zakonodavac.

Postizanje preventivnog delovanja: svaka kriza nosi rizične aspekte, odnosno mogućnost da se razvijaju strategije odnošenja sa kriznim doživljavanjima koje su neefikasne, iz kojih se ne razvija nova snaga i nove veštine, novi kvalitet svih aktera (deteta, roditelja i njihovih odnosa). Ovakvim delovanjem se daje šansa da se upravo deluje na te strategije samoodbrane i unapredi sistem i osigura rast i razvoj.

Prepreke

Da bi se ovakav način rada primenjivao u praksi centara za socijalni rad neophodno je da postoje profesionalci koji imaju posebnu senzitivnost za ovu populaciju i njene teškoće. Nedostatak profesionalnog znanja i iskustva za ovu oblast rada je ozbiljna prepreka i svaki centar za socijalni rad bi trebalo da radi na razvoju profesionalnih resursa za rad na ovim problemima.

Nepostojanje programa tretmana, ranije koncipiranih, sa profesionalcima koji bi bili obučeni za njihovu primenu. Ovo bi olakšalo rad i profesionalca učinilo sigurnijim. Stručni radnik bi imao „alatke” kojim bi mogao da pristupa detetu i porodici, a svoju profesionalnu inventivnost bi mogao da koristi na unapređenje pristupa, modifikovanje konkretnom slučaju, umesto da stalno kreće od početka.

Vođenje slučaja, kao metod rada, nosi značajne teškoće: voditelj slučaja je istovremeno angažovan i u drugim oblastima, na drugoj vrsti problematike, što mu ograničava mogućnost da se posveti radu na ovoj problematici i da se u tom radu usavršava. Voditelj je prinuđen da u svom radu, a uzimajući u obzir i broj slučajeva kojima biva zadužen, „skače” sa jednog slučaja na drugi. Tako se izgubi i na vremenu, produžava rad, a intervencije bivaju odlagane, odnosno neuvremenjene.

Zadaci koji stoje pred socijalnom zaštitom, kako bi se unapredila praksa rada sa maoletnim učiniocima krivičnih dela

Da bi način rada prikazan u studiji slučaja dobio primenu u praksi centara za socijalni rad neophodno je da se sami centri, ali i saradnički sistemi (policija, sudstvo, zdravstvo) organizovanije i dosledno, sa svešću o postojanju resursa koji nije iskorišćen, posvete unapređenju rada koji bi nosile i organizacione promene i razvijanje kvaliteta ponude, odnosno usluga, odnosno profesionalaca koji će se posebno baviti ovom populacijom korisnika usluga centara za socijalni rad.

Potrebno je posvetiti se „negovanju” profesionalaca koji imaju razvijenu osetljivost za ovu populaciju. „Specijalizacija” voditelja slučaja ne mora da ugrozi sam metod rada, već zahteva druge vrste promena – pre svega organizacione.

Postojanje specijaliziranosti kao i postojanje virtuelnih timova, zahteva da se u sistemu rukovođenja ova specijaliziranost poštuje kao element za primenu principa konstruktivnog pristupa radu službe, najboljeg korišćenja resursa raspoloživih stručnjaka, kao i poštovanje principa unapređenja stručnog standarda rada, odnosno kvaliteta rada.

Kontinuirane edukacije profesionalaca da bi imali specijalizirana znanja i iskustva iz ove oblasti su neophodne, s obzirom na brzu promenljivost u ovoj problematici kao i činjenice koja je svim profesionalcima iskustveno poznata: složenost slučajeva je sve veća, skoro uvek višeproblemska, a maloletnik i porodica su često izolovani i prepušteni sami sebi u okruženju u kome se problem i razvio, bez ikakve podrške.

Razvijanje kratkih programa rada, tretmana sa ovom populacijom, i maloletnika i njihovih roditelja, neophodno je. Centri za socijalni rad još uvek imaju takve profesionalce (socijalne radnike, pedagoge i psihologe) koji bi tretmanske programe mogli primeniti, a čak i koncipirati. Potrebna je podrška i podsticaj u njihovom kreativnom obraćanju sopstvenom radu i praksi. Ne mora profesionalac u centru – voditelj, biti samo „skretničar” u vođenju slučaja, već treba iskoristiti njegov resurs profesionalnosti, ali i resurs odnosa, radnog saveza koji je nužno da u radu sa korisnicima ostvari, pa ga upotrebiti i u pravcu intervenisanja kod maloletnika i porodice.

S obzirom na karakteristike ove populacije, kao i težinu problema koje ona nosi, korisno je predvideti rad sa malim grupama korisnika, koje će voditelj ili tim voditi kroz intervencije, i moći primeniti i metode iz grupnog rada.

Naravno, neophodno je da u centru postoji otvorenost za primenu programa tretmana koji imaju sistemski pristup i predviđaju rad sa maloletnikom, porodicom i grupama.

Ukoliko se pristupi ovakvom definisanju standarda kvaliteta rada i obogaćivanje usluga, neophodno je da se definišu norme i standardi o broju slučajeva kojim se jedan stručni radnik (ili tim) može zaduživati.

Verovatno ovde dolazimo i do pitanja novca, odnosno finansiranja ovakve organizacije i kvaliteta usluga. Na ovo pitanje nemamo odgovor, već samo drugo pitanje: Da li je je skuplje prepustiti ove mlade ljude i njihove porodice sebi, sa rizikom da propadnu, puštati da se koriste skupi resursi sistema (sudski postupci...), ili delovati preventivno i podsticati snage maloletnika i porodice i njihovu konstruktivnu uključenost u zajednicu?

Literatura

Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, „Službeni glasnik RS”, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – dr. pravilnik i 1/2012 – dr. Pravilnik

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

Zakon o socijalnoj zaštiti, „Službeni glasnik RS”, br. 24/2011

Uloga organizacije civilnog društva u primeni Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica

Radomir Jevtić

Uvod

Marginalizovan pristup u zaštiti dece i mladih sa rizičnim oblicima ponašanja, prisutni stereotipi u zaštiti maloletnih učinilaca krivičnih dela, nedostatak podzakonskih akata, nedefinisane procedure i standardi, nedovoljna obučenost i nemotivisanost profesionalaca u sistemu zaštite dece i mladih..., ogledalo su dosadašnje prakse i razlozi zbog kojih *Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*), ni posle više od šest godina od usvajanja i primene, nije doživeo punu afirmaciju.

U cilju unapređenja primene *Zakona o maloletnicima* i stvaranja održivih uslova za sprovođenje organizovane zaštite dece u riziku i mladih sa problemima u ponašanju, a kroz implementacije lokalne Strategije socijalne zaštite za period od 2007. do 2012. godine, Grad Kruševac je, u partnerstvu sa Ministarstvom rada i socijalne politike Republike Srbije, 2009. godine pristupio organizovanju usluge Centar za dnevni boravak dece i mladih u riziku, u okviru koga se, između ostalog, sprovodi i deo alternativnih i diverzionih mera, propisanih *Zakonom o maloletnicima*. Usluga je organizovana na principima saradnje i partnerstva javnog i civilnog sektora, a u skladu sa postavkama novog *Zakona o socijalnoj zaštiti* i, kao takva, ocenjena je kao primer dobre prakse u Republici Srbiji. U svrhu uspostavljanja održive usluge u lokalnoj zajednici, Grad Kruševac je ustupio prostor u centru grada sa celokupnom infrastrukturom (grejanje, voda, komunalije, telefonska linija, električna energija) i prihvatio da finansira programske aktivnosti, a Ministarstvo je učestvovalo u finansiranju adaptacije, opremanju prostora i edukaciji kadrova. Pored toga, skupštinskom odlukom, ova usluga je definisana kao pravo građana u socijalnoj zaštiti, čime su se stekli održivi uslovi za uspostavljanje i razvoj usluge. Grad je organizovanje i pružanje usluge poverio Centru za socijalni rad Kruševac, u partnerstvu sa organizacijama civilnog društava: „Evrokontakt” i „Korak napred” iz Kruševca, koja je počela rad sa korisnicima 18. novembra 2009. godine.

* Radomir Jevtić, diplomirani specijalni pedagog, predsednik UO organizacije civilnog društva „Korak napred” – Udruženje za zaštitu i unapređenje položaja dece i mladih iz Kruševca

Organizacija i metodologija rada sa korisnicima

U cilju uspostavljanja efikasne i operativne međusektorske saradničke mreže, kao i definisanja zajedničkih procedura u organizovanoj zaštiti dece i mladih u riziku na lokalnom nivou, početkom 2010. godine je definisan i zaključen *Protokol o međusektorskoj saradnji i postupanju u zaštiti dece i mladih* u riziku između relevantnih institucija na lokalnom nivou.

Protokol su potpisali:

- ▶ Grad Kruševac – kao naručilac i finansijer usluge,
- ▶ Centar za socijalni rad – kao organ starateljstva,
- ▶ Školska uprava za Rasinski okrug – ispred osnovnih i srednjih škola,
- ▶ Viši sud u Kruševcu,
- ▶ Više javno tužilaštvo u Kruševcu,
- ▶ Udruženje „Korak napred” – kao neposredni pružalac usluge i organizacija koja se bavi zaštitom i unapređenjem položaja dece i mladih,
- ▶ Javno komunalno preduzeće,
- ▶ Međuopštinska organizacija slepih i slobovidih,
- ▶ Dom za decu „Jefimija”, kao saradnička institucija u realizaciji vaspitnih naloga i posebnih obaveza sa maloletnim učiniocima krivičnih dela.

Protokolom je predviđeno da se u sistem zaštite mogu uključiti i drugi akteri lokalne zajednice uz potpisivanje adekvatne izjave kojom prihvataju ponuđeni protokol.

Kako protokol ne bi doživeo sudbinu „mrtvog slova na papiru”, svi potpisnici protokola su delegirali po jednog svog predstavnika u međusektorski tim za praćenje sprovođenja protokola, usklađivanja aktivnosti i njegove eventualne dopune i unapređenja.

Centar za dnevni boravak dece i mladih u riziku radi svakodnevno i svoje aktivnosti organizuje prilagođeno potrebama korisnika.

U radu sa korisnicima su, pored rukovodioca dnevnog boravka, angažovana još četiri stručna saradnika, i to: dva specijalna pedagoga u svojstvu voditelja i asistenta voditelja dnevnog boravka i dva edukovana volontera – diplomirani psiholog i apsolvent na psihologiji.

Svi članovi stručnog tima angažovani u radu sa korisnicima i predstavnici saradničkih institucija prošli su obuku kroz dva akreditovana programa Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu: „Podsticanje prosocijalnog i prevencija agresivnog ponašanja mladih” i „Dnevni boravak – mogući odgovor na potrebe dece i mladih sa poremećajem u ponašanju”.

Ciljna grupa, korisnici i metodologija rada sa korisnicima

Ciljna grupa su:

- ▶ Deca i mladi sa rizičnim ponašanjem i njihove porodice, koji imaju potrebu za organizovanijom neposrednom i sistematičnijom zaštitom i podrškom u skladu sa postojećim, ali nedovoljno organizovanim uslugama. Njihova potreba je da ne budu stigmatizovani u socijalnoj sredini i da ovladaju socijalnim veštinama u cilju uspešne socijalizacije i rehabilitacije;
- ▶ Saradničke institucije i profesionalci (centar za socijalni rad, socijalne, obrazovne i zdravstvene institucije, policija, sud i tužilaštvo, lokalna samouprava, NVO, volonteri, mediji) koji imaju potrebu za dodatnim informisanjem, edukacijom i pružanjem usluga u integrisanom sistemu, kao i za razmenom profesionalnih iskustava i primera dobre prakse.

Korisnici su deca i krivično neodgovorni maloletnici koji manifestuju početne oblike rizičnog ponašanja, uzrasta od 10 do 18 godina i njihove porodice, uključeni u preventivne programe rada, i krivično odgovorni maloletnici, uzrasta od 14 do 18 godina, kojima je izrečena neka od diverzionih mera i vaspitne mere.

Pri određivanju donje starosne granice za uključivanje korisnika, vodili smo se ocenom da se period prelaska učenika od razrednog na predmetnog nastavnika (4. na 5. razred), najčešće podudara i sa prvim nesnalaženjima u socijalnoj sredini i početkom adolescentnog perioda, pa se u tom periodu manifestuju i ozbiljnije pojave problematičnog ponašanja deteta, koje može biti indikator za primenu preventivnih programa u radu sa detetom. Međutim, to ne znači da se kroz praksu i u skladu sa potrebama, starosna granica nije snižavana i na niže uzraste dece, ali i povećavala na mlađa punoletna lica (do 20 godina), koja su se samoinicijativno javljali za usluge i uključivanje u programe dnevnog boravaka.

Programi sa korisnicima realizuju se u trajanju od 6 meseci do 2 godine i u dosadašnjem periodu, u programe dnevnog boravka su uključena 63 korisnika, a samo u toku 2011. godine pruženo je ukupno 740 dnevnih usluga, kako direktnim korisnicima (deci, mladima i članovima njihovih porodica), tako i indirektnim korisnicima (građanima, predstavnicima saradničkih institucija).

Analizirajući strukturu korisnika, pored starosnog kriterijuma, sve korisnike uključene u programe dnevnog boravka možemo podeliti po više osnova:

- ▶ U odnosu na način uključivanja, na korisnike uključene: 1) po predlogu centra za socijalni rad ili druge saradničke institucije (škola, dom za decu...); 2) samoinicijativno ili na predlog roditelja; 3) krivično odgovorne maloletnike, a po nalogu suda ili tužilaštva;

- U odnosu na razloge i vrste programa: 1) preventivni – za decu i mlade sa rizičnim ponašanjem, i 2) kurativni – krivično odgovorni maloletnici za realizaciju vaspitnog naloga (član 7, st. 1, t. 5. *Zakona o maloletnicima*), vaspitnih mera posebnih obaveza (član 14, st. 1, t. 8. *Zakona o maloletnicima*) i vaspitne mere pojačan nadzor uz dnevni boravak (čl. 18. *Zakona o maloletnicima*).

Metodologija rada sa korisnicima zasnovana je na principu poštovanju osnovnih potreba korisnika i principima organizovanja dnevnih boravaka, kao usluge u sistemu socijalne zaštite. S obzirom na karakteristike dece i mladih sa problemima u ponašanju – da najčešće dolaze iz nedovoljno ili nefunkcionalnih porodica, nepovoljnog socijalnog okruženja, da su u adolescentnom ili predadolescentnom periodu, opterećeni nizom razvojnih problema koje nisu u stanju sami adekvatno da rešavaju, da su otežano socijabilni – metodologija rada je zasnovana prevashodno na savremenim metodama individualnog rada sa korisnicima, kao i grupnog rada i grupnih aktivnosti. Za realizaciju individualnog programa rada sa korisnikom, zaduženo je posebno lice u dnevnom boravku u svojstvu mentora, koji, pored neposrednog rada i podrške korisniku, koordinira vaspitne uticaje i uključuje u realizaciju programa članove porodice, škole, socijalne službe i druge članove saradničke i socijalne mreže.

Ovakav individualizovan pristup, zasnovan na individualnim programima rada (IPT), u praksi se pokazalo veoma uspešan, jer je osnovna potreba ove populacije da im se posveti individualna pažnja, podrška i nadzor. Definisanjem individualnog programa rada, pored rada sa neposrednim korisnikom, planiraju se aktivnosti i sa porodicom i užom socijalnom mrežom, a sve sa ciljem sinhronizovanja vaspitnih uticaja (porodične konferencije, konferencije slučaja).

U tu svrhu, a u nedostatku neophodnih podzakonskih akata kojima bi se definisale procedure i metodološki postupci u realizaciji programa sa korisnicima, zaključen je Protokola o saradnji i postupanju u zaštiti dece i mladih u riziku. Metodološkim uputstvom su definisani postupci uključivanja korisnika, procedure u definisanju i realizaciji programa sa korisnicima, metode i tehnike u radu sa korisnicima, socijalnom i saradničkom mrežom i izveštavanje uputnog organa.

Iskustva u radu sa korisnicima

Prva iskustva upućuju na zaključak da su najbolji rezultati u radu sa korisnicima u direktnoj korelaciji sa motivom uključivanja u program.

U tom smislu, najbolji rezultati postižu se u radu sa decom, mladima i njihovim porodicama koji su uključivani po predlogu centra za socijalni rad ili su se samoinicijativno obratili za pomoć, jer je njihov stepen saradnje na programu

veoma visok, pošto su već svesni rizika zbog koga su se obratili za pomoć i veoma su motivisani za saradnju.

Veoma značajni efekti postignuti su i u radu sa maloletnim izvršiocima krivičnih dela prema kojima je izrečena neka od pravosudnih mera (vaspitnih i alternativnih), koji su tu meru shvatili kao ozbiljnu šansu za pozitivnom promenom. Međutim, pojedini maloletnici i njihovi roditelji, te mere i dalje doživljavaju formalistički, što je rezultat „halo efekta” iz prethodnog perioda, kada se uspešnost realizacije izrečene mere merila eventualnim recidivom u vršenju krivičnih dela, a ne intenzitetom istinske promene u ponašanju. U rad sa takvim maloletnicima bilo je neophodno intenzivnije angažovanje predstavnika organa starateljstva, suda i tužilaštva, što je rezultiralo pozitivnim promenama u stavu prema ovim merama.

Analizirajući dinamiku pokrenutih maloletničkih postupaka i izrečenih vaspitnih i alternativnih mera u periodu od 2008. do 2012. godine (zaključno sa 22.5.2012), na osnovu podataka Višeg suda i Višeg javnog tužilaštva u Kruševcu, evidentno je povećanje predmeta i lica u maloletničkim krivičnim postupcima (posebno u poslednje dve godine), kao i broj izrečenih vaspitnih i alternativnih mera. Iz sledeće tabele se vidi da se broj izrečenih vaspitnih naloga, u odnosu na ukupan broj predmeta i lica u maloletničkim postupcima kretao u petogodišnjem proseku oko 15%, što je značajno iznad proseka Republike Srbije, koji se kreće oko 4%. Takođe je u porastu i broj izrečenih vaspitnih mera i posebnih obaveza u čijoj realizaciji se organizacije civilnog društva javljaju kao partneri i pružaoci usluge.

Pregled ukupno izrečenih vaspitnih naloga i vaspitnih mera

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012. (do 22.5.)
Ukupno predmeta	137	125	129	151	55
Ukupno mal. lica	223	184	182	217	95
Izrečeno vaspitnih naloga	24	34	14	26	19
% vaspitnih naloga	10,8%	18,5%	7,7%	12%	20%
<u>Izrečeno vaspitnih mera iz otvorene zaštite</u>		47	35	48	61
Pojačanog nadzora		37	29	30	39
Pojačanog nadzora uz dnevni boravak		1	1	3	0
Posebnih obaveza		9	5	6	12
% vaspitnih mera		18,7%	14,3%	13%	19,7%

Nešto lošiji efekti postignuti su u radu sa korisnicima koji dolaze iz nefunkcionalnih porodica, koje nisu iskreno zainteresovane za saradnju, nego u programima dnevnog boravka traže priliku za obezbeđenje nekog sitnog benefita ili alibija za svoju nefunkcionalnost. Takve porodice su često problematičnije od deteta koje je uključeno u program, pa tako predstavljaju generator za antisocijalno ili delinkventno ponašanje deteta. U ovakvim slučajevima je veoma značajna uloga organa starateljstva zbog mogućnosti izricanja preventivnog i korektivnog nadzora, a u krajnjem slučaju i predlaganja postupka za preispitivanje roditeljskih kompetencija u smislu ograničenja ili oduzimanja roditeljskog prava.

Teškoće u realizaciji usluge, generalno posmatrajući, karakteristične su za uvođenje i pilotiranje inovativne usluge. I pored organizovane dobre saradničke mreže, teškoće u realizaciji usluge su:

- ▶ Nedovoljno razumevanje i nepoverenje prema inovativnim aktivnostima i uslugama je karakteristika našeg mentaliteta, pa je ova smetnja bila veoma izražena na samom početku rada sa korisnicima. Usluga je često tretirana kao neobavezujuća, „privatna” i privremena aktivnost bez mogućnosti održivosti;
- ▶ Nedovoljno poznavanje problematike organizovane zaštite dece i mladih je i dalje prisutna kod dela stručnih saradnika u institucijama koje su nadležne za sprovođenje organizovane zaštite dece i mladih. Deo stručnih saradnika, posebno u školama, nije se bavio decom sa problematičnim oblicima ponašanja sistematično (nego disciplinski), a deo stručnih radnika u centrima za socijalni rad (voditelji slučajeva) nisu imali prethodna iskustva i dovoljna stručna znanja u radu sa ovom populacijom;
- ▶ Opstrukcija dela stručnih saradnika zbog sujeta i „konkurencije” je, s druge strane, prisutna kod stručnih saradnika koji su se bavili ovom populacijom kroz kategorijalni način rada u centrima za socijalni rad, pa uključivanje drugih subjekata i drugačijeg pristupa zaštiti ove populacije su često doživljavali kao „konkurenciju, preotimanje posla” i tome slično;
- ▶ Nedovoljna senzibilisanost institucija i saradnika je prisutna kod dela saradnika i institucija, koji „beže” od rada sa „problematičnom” decom i mladima i takvo angažovanje često smatraju „gubljenjem vremena i iscrpljivanjem na beznačajnim slučajevima”;
- ▶ Stereotipi prema pravosudnim merama su ozbiljna smetnja u radu sa krivično odgovornim korisnicima. Kod dela stručnih radnika uključenih u proces zaštite krivično odgovornih maloletnika često je prisutno shvatanje da se vaspitne mere iz otvorene zaštite izriču pro forme, da su neobavezne i formalne, zbog čega ih maloletnici često doživljavaju kao „oslobađajuću presudu”. Njena uspešnost

se ne meri stvarnim promenama u ponašanju, nego činjenicom da li su ili nisu recidivirali u vršenju krivičnih dela;

- ▶ Otpori u porodici su veoma česta pojava, posebno u nefunkcionalnim porodicama, koje su najčešće i same generator problematičnog ponašanja njihove dece. Nespremni na suštinske promene u porodici i porodičnim odnosima, uključivanje u bilo kakve programe tretiraju kao balast, „pametovanje”, jer „oni sami najbolje znaju šta je najbolji interes njihovog deteta”, u programu traže mogućnost za zadovoljenje sitnog benefita (da se detetu poprave ocene u školi) ili mogućnost da svoju odgovornost prenesu na nekog drugog („eto vam ga pa radite šta znate, ja mu ne mogu ništa!”). Prisutna je pojava da se maloletnici i roditelji direktno suprotstavljaju primeni vaspitnih mera, svesni činjenice da se, u praksi, retko primenjuje institut zamene vaspitne mere strožijom (čl. 24. *Zakona o maloletnicima*);
- ▶ Finansiranje i obezbeđenje održivosti usluge je poseban i veoma ozbiljan problem. On je u direktnoj korelaciji sa političkim interesima i prioritetima lokalne vlasti, mogućnostima budžeta i senzibilitetom donosilaca odluka. Sistemski nije jasno definisano ko i na koji način treba da finansira ovakve aktivnosti. Lokalna samouprava smatra da nije dužna da finansira programe koji su iz nadležnosti ministarstava nadležnih za socijalnu zaštitu i pravdu, a sa nivoa Republike još uvek nije zaživelo finansiranje inovativnih usluga od posebnog značaja u socijalnoj zaštiti putem namenskih transfera sredstava, definisanih u članu 213. st. 1 t. 3. novog *Zakona o socijalnoj zaštiti*;
- ▶ Nedovoljno poverenje u organizacije civilnog društva kao stručne partnere u pružanju usluge. Ove organizacije još uvek nisu dovoljno prepoznate kao istinski i kvalitetni partneri i resurs u organizovanju usluga, na način kako to predviđa novi *Zakon o socijalnoj zaštiti*¹⁴¹ u delu poveravanja usluga. Postoje mišljenja da je neophodno da se sačeka sa standardizacijom usluga i licenciranjem organizacija i pojedinaca, a zanemaruje se činjenica da se mnoge usluge već godinama sprovode, a da nisu standardizovane i da proces licenciranja tek predstoji u socijalnoj zaštiti. Potrebno je voditi se iskustvima prethodne prakse da je standarizovanju usluga prethodilo pilotiranje istih uz podršku Fonda za socijalne inovacije, što bi se moglo primeniti i kod organizovanja i uspostavljanja i ovog vida usluge.

Preporuke za unapređenje ove usluge u lokalnoj zajednici

Na osnovu trogodišnjeg iskustva u organizovanju i sprovođenju usluge i uz realno sagledavanje svih mogućnosti i problema, preporuke za unapređenje usluge se odnose na sledeće:

¹⁴¹ „Službeni glasnik RS”, br. 24/2011

- ▶ Obezbediti održivost usluge na osnovu ponuđenih zakonskih rešenja. Usvajanjem novog *Zakona o socijalnoj zaštiti* i *Zakona o maloletnicima*, stvoren je adekvatan pravni okvir za održivi razvoj usluge, što je od posebnog značaja, jer je rad sa decom i mladima kontinuirana i trajna aktivnost;
- ▶ Doslednost u sprovođenju usluge je od ključnog značaja, posebno prema krivično odgovornim korisnicima, koji su uključeni u programe prema *Zakonu o maloletnicima*, a po zahtevu suda i tužilaštva. To je prilika da se razbiju nasleđeni stereotipi o kojima je bilo reči i da se krivičnopravna zaštita organizuje na zakonom propisan način. U tom smislu je od ključnog značaja uspostavljena saradnja sa nadležnim sudom i tužilaštvom, koja je u našem slučaju primerna;
- ▶ Neophodno je uskladiti *Zakon o socijalnoj zaštiti* i *Zakon o maloletnicima*. U toku je proces izmena i dopuna *Zakona o maloletnicima*, koji je potrebno iskoristiti za neophodno sinhronizovanje *Zakona o maloletnicima* sa *Zakonom o socijalnoj zaštiti*, koji zagovara pluralizam pružalaca usluga, a *Zakon o maloletnicima* ga nije u dovoljnoj meri precizirao, što često stvara zabunu u tumačenju;
- ▶ Edukacije saradnika i razvoj partnerstva. S obzirom na to da je reč o inovativnoj usluzi, koja se sprovodi po međusektorskom principu, edukacija partnera i razvoj partnerske mreže je od ključnog značaja za organizovanje, sprovođenje i održivost ove značajne usluge. U tom smislu je posebno značajno partnerstvo sa organizacijama civilnog društva, kao budućim i mogućim pružaocima usluge u socijalnoj zaštiti, a u skladu sa domaćim i stranim primerima dobre prakse;
- ▶ Obezbeđenje održivosti kroz Odluku o pravima građana treba da predstavlja imperativ, jer su preventivne aktivnosti i dnevni boravci zakonom definisani kao nadležnost lokalne samouprave, pa samim tim je neophodno da se tretiraju kao pravo građana u socijalnoj zaštiti, utvrđeno Odlukom o pravima građana;
- ▶ Definisati održivo finansiranje u skladu sa *Zakonom o socijalnoj zaštiti*. Dok se ne obezbede uslovi za trajno finansiranje usluge u skladu sa zakonom, neophodno je definisati privremene načine finansiranja, po principu finansiranja pilotiranih usluga u socijalnoj zaštiti od strane Fonda za socijalne inovacije.

Ovaj koncept organizovanja usluge dnevnog boravka za decu i mlade sa problemima u ponašanju pokazao se veoma uspešan i kao oblik neposredne zaštite i podrške korisnicima, ali i kao održiv sistem organizovanja zaštite i pune implementacije *Zakona o maloletnicima*, zasnovan na poveravanju usluge organizacijama civilnog društva, principima međusektorske saradnje i usklađen sa *Zakonom o socijalnoj zaštiti*.

Na konkursu Fonda „Mesta u srcu”, uz podršku i u saradnji sa TACSO Srbija (Evropska kancelarijom za tehničku podršku organizacijama civilnog društva), namenjenom organizacijama koje su u 2010. godini sprovele projekte sa najpozitivnijim efektima

u lokalnoj zajednici, udruženje „Korak napred” iz Kruševca je za ovako organizovan koncept zaštite dece i mladih u riziku, oktobra 2011. godine, nagrađeno za najbolje lokalno partnerstvo i najbolju građansku inicijativu, a Studijom organizacije „Amity”: „Analiza praksi primene vaspitnih naloga i posebnih obaveza u Srbiji”, usluga „Centar za dnevni boravak dece i mladih u riziku” je ocenjena kao primer dobre prakse u Republici Srbiji.¹⁴²

¹⁴² www.amity-yu.org/index.php?option=com_content&view=article&id=161:primena-vaspitnih-naloga-i-posebnih-obaveza-kod-dece-poinioca-krivinih-dela&catid=34:sadraj

Literatura

Stakić, Đ. Stakić, M. (2006) „Planiranje i programiranje vaspitno-terapeutskog rada sa decom i omladinom sa poremećajima u ponašanju, emocionalnom i socijalnom razvoju”, u: *Priručnik za stručnjake u socijalnoj zaštiti i maloletničkom pravosuđu*, Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

Zakon o socijalnoj zaštiti, „Službeni glasnik RS”, br. 24/2011

Studija organizacije „Amity”: „Analiza praksi primene vaspitnih naloga i posebnih obaveza u Srbiji”, realizovana u okviru projekta: „Mapiranje resursa u lokalnim zajednicama za realizaciju vaspitnih naloga/posebnih obaveza”, a u okviru programa: „Unapređenje dostupnosti pravde u Republici Srbiji”, u saradnji sa International menagment group (IMG) i uz podršku Ministarstva spoljnih poslova Kraljevine Norveške.

**IZVRŠENJE VASPITNIH
MERA I KAZNE
MALOLETNIČKOG
ZATVORA**

Kažnjavanje maloletnika u krivičnom pravu

Prof. dr Dragan Jovašević*

Uvod

Maloletničko krivično pravo¹⁴³ predviđa tri osnovne vrste krivičnih sankcija koje se mogu izreći od strane suda maloletnim učiniocima krivičnih dela, na način, u postupku i pod uslovima koji su predviđeni zakonom. To su: 1) vaspitne mere, 2) kazna maloletničkog zatvora i 3) mere bezbednosti. To su zakonom predviđene mere društvenog reagovanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela koje izriču zakonom određeni organi (viši sud – a do 1. januara 2010. godine okružni sud – sudija za maloletnike i veće za maloletnike) u cilju zaštite društva od kriminaliteta kroz vaspitanje, prevaspitanje i pravilan razvoj maloletnika.¹⁴⁴

Vaspitne mere¹⁴⁵ su osnovna vrsta maloletničkih krivičnih sankcija, odnosno osnovne mere društvene reakcije na maloletnički kriminalitet. One se izriču redovno, po pravilu, ubičajeno u zakonom predviđenom sudskom postupku.¹⁴⁶ Mogu se izreći svim maloletnim učiniocima krivičnih dela (kako mlađim, tako i starijim maloletnicima), a pod određenim uslovima i prema mlađim punoletnim licima. Smisao primene ovih posebnih mera jeste da se maloletniku obezbedi prioritarno vaspitanje ili, tačnije, prevaspitanje (tzv. socijalizacija) uz što manje elemenata prinude.¹⁴⁷

Uvođenje vaspitnih mera u sistem krivičnog prava prekinulo je dugu, viševekovnu krivičnopravnu tradiciju isključivog kažnjavanja mladih delinkvenata i dece, istina redukovanim kaznama koje su inače izricane i punoletnim (odraslim) učiniocima krivičnih dela. Tako, maloletnici sada prestaju da budu „zločinci u malom” i postaju posebna kategorija učinilaca krivičnih dela. Supsidijarno, i to samo izuzetno kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi i kada sud dođe do uverenja da se svrha maloletničkih krivičnih sankcija ne može ostvariti primenom vaspitnih mera, sud može starijem maloletniku izreći posebnu vrstu kazne – kaznu maloletničkog zatvora.

* Prof. dr Dragan Jovašević je redovni profesor Pravnog fakulteta u Nišu.

¹⁴³ Jovašević, D. (2011) *Maloletničko krivično pravo*, Niš: Pravni fakultet, str. 7-14.

¹⁴⁴ Jovašević, D. (2010) *Položaj maloletnika u krivičnom pravu*, Niš: Pravni fakultet, str. 67-72.

¹⁴⁵ Jovašević, D. (2010) *Krivično pravo, Opšti deo*, Beograd, str. 267-273.

¹⁴⁶ Licu koje je u momentu izvršenja krivičnog dela bilo mlađe od 16 godina mogu se izreći samo vaspitne mere, bez obzira na to što je u momentu donošenja odluke imalo preko 16 godina (rešenje Okružnog suda u Požarevcu, Kž. 356/98 od 2. septembra 1998. godine).

¹⁴⁷ Jovašević, D. (2011) *Leksikon krivičnog prava*, Beograd, str. 168.

No, ova se kazna može izreći samo starijem maloletniku kao učiniocu teškog krivičnog dela. Znači, kazna maloletničkog zatvora se nikada ne izriče obavezno, ne može se izreći svakom maloletnom licu i ne može se izreći za svako učinjeno krivično delo.

Pojam i elementi kazne maloletničkog zatvora

Iako sva savremena krivična zakonodavstva u sistemu krivičnih sankcija predviđaju više različitih vrsta vaspitnih mera koje se primenjuju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, time ipak nije isključena potreba za kažnjavanjem maloletnika.¹⁴⁸ Uostalom, dugi istorijski pregled razvoja maloletničkog krivičnog prava pokazuje da su od najstarijih vremena prema maloletnicima primenjivane različite vrste i mere kazni.¹⁴⁹ Takva je situacija i danas. Te kazne su u početku bile iste one kazne koje su zakoni propisivali prema punoletnim licima kao učiniocima krivičnih dela, da bi se tek kasnije prema maloletnicima primenjivale posebne vrste kazni koje su specifične samo za ovu kategoriju učinilaca krivičnih dela.¹⁵⁰

U sistemu savremenog maloletničkog krivičnog prava preovladavaju dva sistema kažnjavanja maloletnih učinilaca krivičnih dela.¹⁵¹ Prema prvom sistemu, prema maloletnicima se za učinjeno krivično delo mogu izreći kazne koje se inače izriču i punoletnim licima. Pri tome se „maloletnički uzrast” učinioca dela ceni kao olakšavajuća ili kao ublažavajuća okolnost (doduše fakultativnog karaktera). Ovakvo rešenje danas usvajaju krivična zakonodavstva: Austrije, Ruske federacije, Švedske, Norveške, Finske, Ukrajine. No, takvo rešenje je poznavalo i naše ranije krivično zakonodavstvo koje je bilo u primeni do 1959. godine kada je noveliran Krivični zakonik FNRJ iz 1951. godine. Prema drugom sistemu, prema maloletnicima se primenjuju posebne vrste kazne – kazna maloletničkog zatvora. Ovakvo je rešenje danas u primeni u zakonodavstvu: Srbije, Crne Gore, Hrvatske, Nemačke, Bosne i Hercegovine.

Primena kazni prema maloletnim učiniocima krivičnih dela je opravdana, pravična i logična. Naime, i među maloletnim licima javljaju se takva lica koja pokazuju visok i kontinuiran stepen vaspitne zapuštenosti, koji često, obično u dužem vremenskom periodu, u povratu vrše teška krivična dela, često sa elementima nasilja, sa prouzrokovanim teškim posledicama.¹⁵²

¹⁴⁸ Đukić, B., Jovašević, D. (2010) *Kriminalitet maloljetnika i mjere društvene reakcije u Republici Srpskoj*, Banja Luka, str. 79-84.

¹⁴⁹ Cvjetko, B. (2004) „Zakonska i sudska politika kažnjavanja maloljetnika i mlađih punoljetnika kaznom maloljetničkog zatvora”, u: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, broj 2, str. 841-865.

¹⁵⁰ Jovašević, D. *Maloletničko krivično pravo*, op. cit. str. 173-176.

¹⁵¹ Grbić, N. (2009) „Međunarodni standardi koji se odnose na maloljetne učinioce krivičnih djela”, u: *Pravna riječ*, Banja Luka, broj 19, str. 371-376.

¹⁵² Perić, O. (1982) „O kažnjavanju maloletnika”, u: *Pravni život*, Beograd, broj 3, str. 297-300.

Tako, danas, brojna krivična zakonodavstva poznaju u strukturi krivičnih sankcija kojima se nastoji postići efikasna, kvalitetna i zakonita zaštita i obezbeđenje najznačajnijih društvenih dobara i vrednosti i kaznu maloletničkog zatvora (kao posebnu vrstu kazne lišenja slobode.¹⁵³ Istina, u teoriji¹⁵⁴ se mogu naći i takva shvatanja prema kojima postoji samo jedna kazna zatvora kao vrsta krivičnih sankcija koja se može javiti u više oblika (formi) kao što su:¹⁵⁵ 1) kazna zatvora, 2) kratkotrajna kazna zatvora, 3) kazna dugotrajnog (ili doživotnog) zatvora i 4) kazna maloletničkog zatvora.

Maloletnički zatvor¹⁵⁶ je jedina vrsta kazne u sistemu maloletničkih krivičnih sankcija u Republici Srbiji (čl. 28-38. *Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*). To je posebna vrsta kazne koja se sastoji u oduzimanju slobode kretanja starijem maloletnom učiniocu težeg krivičnog dela za u sudskoj odluci određeno vreme i njegovom smeštanju u određenu ustanovu.¹⁵⁷ Po formi je to kazna lišenja slobode koja je slična kazni zatvora koju sud izriče punoletnim učinocima krivičnih dela. Ali po ciljevima koje treba da postigne, ova je kazna veoma bliska vaspitnim merama.

Karakteristike kazne maloletničkog zatvora

Osnovne karakteristike kazne maloletničkog zatvora u krivičnom pravu Republike Srbije jesu sledeće:¹⁵⁸

- ▶ To je najteža vrsta maloletničke krivične sankcije i jedina vrsta kazne koja se može izreći maloletnom učiniocu krivičnog dela u Republici Srbiji,¹⁵⁹ doduše sa dva ograničenja: a) ova se kazna ne može izreći svakom maloletniku (već samo starijem maloletniku – dakle licu uzrasta od 16 do 18 godina u vreme izvršenja krivičnog dela) i b) ova se kazna ne može izreći za svako učinjeno krivično delo, već samo za teže delo za koje je u zakonu propisana kazna zatvora preko pet godina;¹⁶⁰

¹⁵³ Grozdanić, V., Škorić, M. (2009) *Uvod u kazneno pravo*, Opći dio, Zagreb, str. 175.

¹⁵⁴ Horvatić, Ž., (2003) *Kazneno pravo*, Opći dio, Zagreb, str. 174.

¹⁵⁵ Selinšek, Lj. (2007) *Kazensko pravo*, Ljubljana, str. 264-266.

¹⁵⁶ Perić, O. (1979) *Maloletnički zatvor*, Beograd, str. 13.

¹⁵⁷ Stojanović, Z., Perić, O. (1996) *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije i Krivični zakon Crne Gore sa objašnjenjem*, Beograd, str. 51-55.

¹⁵⁸ Jovašević, D. (2006) „New juvenile criminal law in the Republic of Serbia”, u: *Free Law Journal*, Budapest, broj 3, str. 181-198.

¹⁵⁹ Kokolj, M. (1995) *Specifičnosti kazne maloletničkog zatvora*, *Zbornik radova, Aktuelna pitanja maloletničke delikvencije i mere za obezbeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku*, Beograd, str. 14-26.

¹⁶⁰ Milošević, N. (2001) „Maloletnički zatvor – zakonodavstvo i praksa”, u: *Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije*, Beograd, broj 1, str. 7-19.

- ▶ To je sankcija kojom se ostvaruju ciljevi specijalne i generalne prevencije budući da se njenom primenom vrši pojačani uticaj na maloletnog učinioca da ubuduće ne vrši krivična dela, kao i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela;
- ▶ Dva su uslova za izricanje maloletničkog zatvora:¹⁶¹ a) izvršeno krivično delo i b) krivica učinioca ispoljena u visokom stepenu. To je jedina maloletnička krivična sankcija pri čijem izricanju je sud obavezan da utvrđuje postojanje i stepen krivice njegovog učinioca;
- ▶ Kazna maloletničkog zatvora se odmerava po posebnim pravilima među kojima poseban značaj imaju subjektivne okolnosti vezane za ličnost učinioca i objektivne okolnosti vezane za prirodu i težinu učinjenog krivičnog dela;
- ▶ Kazna maloletničkog zatvora se izriče u trajanju od šest meseci do pet godina. Ova se kazna uvek izriče na pune godine i mesece. No, pored ovog opšteg maksimuma, zakon poznaje i još jedan maksimum – od deset godina. Maloletnički zatvor u trajanju do deset godina se može izreći u dva slučaja: a) kada je učinjeno krivično delo za koje je u zakonu propisana kazna zatvora od dvadeset godina ili teža kazna i b) kada je učinjeno u sticaju najmanje dva krivična dela za koja je u zakonu propisana kazna zatvora teža od deset godina. Pri tome je zakon postavio ograničenje prema kome se kazna maloletničkog zatvora ne može izreći u trajanju koje je duže od zakonom propisane kazne zatvora za učinjeno krivično delo;
- ▶ Za krivična dela u sticaju¹⁶² maloletnički zatvor se izriče po posebnim pravilima. To su sledeća pravila: a) ako stariji maloletnik učini više krivičnih dela u sticaju, a sud nađe da za svako krivično delo treba izreći kaznu maloletničkog zatvora, odmeriće po slobodnoj oceni za sva dela u sticaju jednu kaznu maloletničkog zatvora u zakonom određenim granicama, b) ako sud nađe da za neko krivično delo u sticaju koje je učinio stariji maloletnik treba izreći vaspitnu meru, a za neko delo kaznu maloletničkog zatvora, tada će sud za sva dela u sticaju izreći samo jednu kaznu maloletničkog zatvora, v) sud za krivična dela u sticaju utvrdi kaznu zatvora i kaznu maloletničkog zatvora, tada izriče jedinstvenu kaznu zatvora shodno pravilima za odmeravanje kazne za dela u sticaju učinjena od punoletnih lica (sistem asperacije – član 60. stav 4. *Krivičnog zakonika Republike Srbije*) i g) ako sud nađe da za neko krivično delo u sticaju treba izreći vaspitnu meru, a za neko delo kaznu zatvora, tada izriče samo kaznu zatvora. Na isti način sud će postupiti i kada odmerava kaznu osuđenom licu (ako se posle izrečene osude utvrdi da je osuđeni pre ili posle njenog izricanja izvršio drugo krivično delo);

¹⁶¹ Joksić, I. (2010) „Maloletnički zatvor – kao ultima ratio u sankcionisanju maloletničke delikvencije”, u: *Glasnik AK Vojvodine*, Novi Sad, broj 9, str. 386-399.

¹⁶² Izricanje kazne maloletničkog zatvora primenom odredaba o sticaju kao i za punoletna lica, predstavlja povredu Krivičnog zakona (rešenje Vrhovnog suda Srbije Kžm. 524/97 od 14. novembra 1997. godine).

- ▶ Kazna maloletničkog zatvora ne povlači pravne posledice osude koje se sastoje u zabrani sticanja određenih prava;¹⁶³
- ▶ Lice kome je izrečena kazna maloletničkog zatvora sud može uslovno otpustiti sa daljeg izdržavanja kazne pod sledećim uslovima:¹⁶⁴ a) ako je maloletnik izdržao trećinu izrečene kazne, ali ne pre nego što je proteklo šest meseci. Ovo su znatno blaži uslovi za davanje uslovnog otpusta nego što *Krivični zakonik Republike Srbije*, posle novele iz septembra 2009. godine, traži za davanje uslovnog otpusta osuđenom punoletnom licu (kada se zahteva izvršenje najmanje dve trećine izrečene kazne) i b) ako se na osnovu postignutog uspeha u izvršenju izrečene kazne maloletničkog zatvora može očekivati da će se maloletnik na slobodi dobro ponašati i da neće vršiti krivična dela. Uz dati uslovni otpust sud može maloletniku da odredi i neku od mera pojačanog nadzora uz mogućnost primene jedne ili više posebnih obaveza. Ovako dati uslovni otpust se može opozvati iz razloga, na način i pod uslovima kao što se on opoziva i u slučaju izrečene kazne zatvora punoletnom učiniocu krivičnog dela;
- ▶ Zastarelost izvršenja izrečene kazne maloletničkog zatvora nastupa ako je proteklo: a) deset godina od osude na maloletnički zatvor u trajnju preko pet godina, b) pet godina od osude na maloletnički zatvor u trajanju preko tri godine i v) tri godine od osude na maloletnički zatvor u trajanju do tri godine;
- ▶ Podaci o osudi na kaznu maloletničkog zatvora mogu se dati samo zakonom izričito određenim organima i to: a) sudu, javnom tužiocu i organu unutrašnjih poslova u vezi sa krivičnim postupkom koji se vodi protiv lica koje je ranije bilo osuđeno, b) organu koji učestvuje u postupku davanja amnestije, pomilovanja, rehabilitacije ili odlučivanja o prestanku pravnih posledica osude, kao i v) organima starateljstva kad je to potrebno za vršenje poslova iz njihove nadležnosti;
- ▶ Ako za vreme trajanja vaspitne mere sud izrekne starijem maloletniku kaznu maloletničkog zatvora, u tom slučaju vaspitna mera prestaje sa izvršenjem kada osuđeni započne sa izdržavanjem izrečene kazne. Ako, pak, za vreme trajanja vaspitne mere sud izrekne punoletnom licu kaznu maloletničkog zatvora ili kaznu zatvora u trajanju od najmanje jedne godine, vaspitna mera prestaje kada ovo lice započne sa izdržavanjem kazne, a ako je izrečena kazna maloletničkog zatvora ili zatvora u kraćem trajanju, sud će u presudi odlučiti da li će se posle izdržane kazne nastaviti sa izvršenjem vaspitne mere ili će se potpuno obustaviti njeno izvršenje;¹⁶⁵

¹⁶³ Vidi: Karamitrov, Đ. (1981) *Izvršavanje na vaspitne merki i kazneta maloletnički zatvor vo SR Makedonija*, Skoplje.

¹⁶⁴ Jovašević, D. (2011) „Primena kazne maloletničkog zatvora – stanje i mogućnosti”, u: *Teme*, Niš, broj 2, str. 421-439.

¹⁶⁵ Milošević, N. (2004) „Pravo na slobodu maloletnika – naše zakonodavstvo i međunarodni dokumenti”, u: *Pravni život*, Beograd, broj 9, str. 657-672.

- ▶ Lice kome je izrečena kazna maloletničkog zatvora ne može za vreme njenog izvršenja da vrši izborne funkcije u državnim organima, organima teritorijalne autonomije, organima lokalne samouprave, organima upravljanja, poslovnim organima ili drugim organima u preduzećima ili drugim organizacijama koje posluju državnom imovinom, odnosno organizacijama kojima je zakonom povereno vršenje određenih javnih ovlašćenja;
- ▶ Evidenciju o izrečenim kaznama maloletničkog zatvora vodi viši sud koji je sudio u prvom stepenu;
- ▶ Osuda na kaznu maloletničkog zatvora podleže rehabilitaciji (zakonskoj i sudskoj) na isti način, pod istim uslovima i u identičnom postupku koji su propisani za osude punoletnog lica.

Uslovi za izricanje kazne maloletničkog zatvora

Kazna maloletničkog zatvora¹⁶⁶ je hibridna krivična sankcija koja je po svojoj formi kaznena mera sa izraženim elementima represije, ali je, po sadržini, suštini i cilju koji treba da ostvari, vaspitna mera.¹⁶⁷ U naše krivično pravo je ova kazna uvedena novelom *Krivičnog zakonika FNRJ* iz 1959. godine (iako je i pre toga pod određenim uslovima bilo moguće kažnjavanje čak i mlađeg maloletnika).¹⁶⁸ Ova kazna se može izreći ako su ispunjeni zakonom predviđeni kumulativni uslovi (član 28. *Zakona o maloletnicima*).¹⁶⁹ To su sledeći uslovi:¹⁷⁰

- ▶ Da je učinilac krivičnog dela stariji maloletnik¹⁷¹ tj. lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo šesnaest godina, a nije navršilo osamnaest godina;
- ▶ Da je maloletnik učinio krivično delo za koje je u zakonu propisana kazna zatvora teža od pet godina;

¹⁶⁶ Obradović, D. (2006) „Krivičnopravne odredbe o maloletnicima i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni”, u: *Zbornik radova Nova rešenja u krivičnom zakonodavstvu i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni*, Zlatibor, str. 254-276.

¹⁶⁷ Perić, O. (1975) „Pogoji za uspešnost tretmana maloletnih prestupnika”, u: *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Ljubljana, broj 1, str. 22-29.

¹⁶⁸ Milošević, N. (2001) „Maloletnička delikvencija – stanje, zakonodavstvo i praksa”, u: *Zbornik radova Kriza i reforma pravosuđa*, Beograd, str. 216-220.

¹⁶⁹ Milošević, N. (2000) „Maloletnički zatvor”, u: *Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije*, Beograd, broj 2, str. 7-19.

¹⁷⁰ Jovašević, D. (2010) „Maloletno krivično zakonodavstvo i savremene tendencije krivičnoporaven represije”, u: *Zbornik radova Savremene tendencije krivičnopravne represije kao instrument suzbijanja kriminaliteta*, Bijeljina, str. 167-210.

¹⁷¹ Ricijaš, N. (2005) „Obilježja maloljetnika koji izvršavaju kaznu maloljetničkog zatvora”, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, Zagreb, broj 1, str. 89-105.

- ▶ Da je maloletnik izvršio krivično delo sa visokim stepenom krivice.¹⁷² To je stepen krivice iznad uobičajenog, normalnog, prosečnog stepena svesne i voljne upravljenosti učinioa prema izvršenom krivičnom delu. Da li postoji visok stepen krivice starijeg maloletnika, predstavlja faktičko pitanje koje sudsko veće mora da reši u svakom konkretnom slučaju.¹⁷³ Tako visok stepen krivice ne postoji ako je u konkretnom slučaju ostvaren neki od subjektivnih osnova za ublažavanje kazne (npr. bitno smanjena uračunljivost), i
- ▶ Da je sud došao do uverenja da zbog prirode i težine učinjenog krivičnog dela i visokog stepena krivice nije opravdano izreći vaspitnu meru.¹⁷⁴ Težina krivičnog dela znači postojanje jačeg obima i većeg intenziteta povrede (a izuzetno i konkretnog ugrožavanja) zaštićenog dobra. To ukazuje na obim i intenzitet posledice krivičnog dela. Ali, ovu okolnost treba ceniti i u sklopu vrste napadnutog dobra i potrebe društva da obezbedi njegovu efikasnu i kvalitetnu zaštitu, što ukazuje na prirodu krivičnog dela. U sudskoj praksi je sporno¹⁷⁵ kako treba tumačiti ovaj uslov u slučaju „pokušanog krivičnog dela” (kada posledica dela po prirodi ovog instituta izostaje).¹⁷⁶

Ovaj uslov¹⁷⁷ ukazuje na izuzetan karakter primene kazne maloletničkog zatvora čak i u slučaju kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi. Za izricanje kazne maloletničkog zatvora potrebna je i ocena suda, zasnovana na izvedenim ličnim i materijalnim izvorima dokaza, da u konkretnom slučaju ne bi bilo opravdano izreći vaspitnu meru.¹⁷⁸

¹⁷² Mitrović, Lj. (2009) „Maloljetničke krivične sankcije u novom Zakonu o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Strpske”, u: *Pravna Riječ*, Banja Luka, broj 19, str. 279-280.

¹⁷³ Bitno smanjenje uračunljivosti u vreme izvršenja krivičnog dela isključuje postojanje visokog stepena krivice kao jednog od uslova za izricanje kazne maloletničkog zatvora (rešenje Vrhovnog suda Srbije Kžm. 72/95 od 22. avgusta 1995. godine).

¹⁷⁴ Pri opredeljenju da izrekne kaznu maloletničkog zatvora umesto vaspitne zavodske mere, sud treba da ceni objektivne uslove za izricanje, teške posledice dela, visok stepen krivice, ličnost maloletnika, njegov raniji život i pobude iz kojih je delo izvršio (presuda Vrhovnog suda Srbije Kžm. 42/2000 od 5. septembra 2000. godine); Pri odlučivanju o izricanju kazne maloletničkog zatvora i njene visine maloletniku koji je navršio 16 godina za nova krivična dela ceniće se i činjenica da je on pre toga kao mlađi maloletnik izvršio krivična dela silovanja, drske krađe i prevare (presuda Vrhovnog suda Srbije Kžm. 17/2003 od 4. novembra 2003. godine).

¹⁷⁵ Stojanović, Z. *Krivično pravo*, Opšti deo, *op. cit.* str. 354.

¹⁷⁶ Milošević, N. (2000) „Maloletnički zatvor”, u: *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, broj 3, str. 71-86.

¹⁷⁷ Cajner Mraović, I. (1996) „Delikvencija mladih”, u: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, broj 2, str. 448-465.

¹⁷⁸ Teške posledice dela kao jedan od uslova za izricanje kazne maloletničkog zatvora ne proizlaze isključivo iz takvih posledica koje su nastale za oštećenog i njegovu imovinu, već i iz ostvarenih okolnosti koje im daju takav karakter (rešenje Vrhovnog suda Srbije Kžm. 20/94 od 27. maja 1994. godine).

Znači, maloletnički zatvor¹⁷⁹ je kazna supsidijarnog karaktera čija je primena uvek fakultativna.¹⁸⁰ Kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi, sud starijem maloletniku odmerava kaznu maloletničkog zatvora¹⁸¹ u granicama zakonom propisane kazne za učinjeno krivično delo, imajući u vidu svrhu maloletničkog zatvora i uzimajući u obzir sve okolnosti (olakšavajuće i otežavajuće), a naročito:¹⁸² 1) stepen zrelosti maloletnika i 2) vreme koje je potrebno za njegovo vaspitavanje i stručno osposobljavanje (član 30. *Zakona o maloletnicima*). Pri tome sud ne može izreći kaznu maloletničkog zatvora u trajanju dužem od propisane kazne za učinjeno krivično delo, ali on pri tome nije vezan za najmanju meru propisane kazne (za posebni minimum).¹⁸³

Izvršenje kazne maloletničkog zatvora

Kazna maloletničkog zatvora se izvršava shodno odredbama čl. 137-145. *Zakona o maloletnicima* u kazneno-popravnom zavodu za maloletnike. Osuđena lica kaznu izdržavaju zajedno, a odvojeno samo kada to zahteva zdravstveno stanje osuđenog ili potreba osiguranja bezbednosti i održavanja reda i discipline u kazneno-popravnom zavodu.¹⁸⁴ Kazna izrečena ženskim licima se izvršava u posebnom odeljenju kazneno-popravnog zavoda za žene.¹⁸⁵

U ovim zavodima¹⁸⁶ osuđena maloletna lica mogu da ostanu do navršene dvadeset treće godine života. Ako do ovog uzrasta lice ne izdrži izrečenu kaznu u potpunosti (a ne bude pušteno na uslovni otpust), upućuje se u kazneno-popravni zavod za punoletna lica.¹⁸⁷ Izuzetno, osuđeni stariji maloletnik koji je u međuvremenu navršio dvadeset tri godine života može ostati u kazneno-popravnom zavodu za maloletnike u dva slučaja.¹⁸⁸

¹⁷⁹ Jovašević, D. (2011) „Primena kazne maloletničkog zatvora – stanje i mogućnosti”, u: *Teme*, Niš, broj 2, str. 421-439.

¹⁸⁰ Simić, I., Petrović, M. (2002) *Krivični zakon Republike Srbije – praktična primena*, Beograd, str. 23-25; Čejović, B. (2002) *Krivično pravo*, Opšti deo, Beograd, str. 559-563.

¹⁸¹ Vučković, B., Vučković, V. (2009) „Krivične sankcije u Krivičnom zakoniku Crne Gore” u: *Pravna Riječ*, Banja Luka, broj 19, str. 172-175.

¹⁸² Kocijančić, E. (1996) „Kaznena djela maloljetnika”, u: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, broj 1, str. 143-158.

¹⁸³ Jovašević, D. (2006) „Krivične sankcije za maloletnike u novom krivičnom pravu Republike Srbije”, u: *Bezbednost*, Beograd, broj 5, str. 689-711.

¹⁸⁴ Jovašević, D. (2009) *Novine u izvršenju kazne zatvora u Republici Srbiji*, Zbornik radova iz penologije, Banja Luka, str. 33-72.

¹⁸⁵ Ricijaš, N. (2005) „Obilježja maloljetnika koji izvršavaju kaznu maloljetničkog zatvora”, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, Zagreb, broj 1, str. 89-105.

¹⁸⁶ Ferguson, T. (1952) *The young delinquent in his social setting*, London, New York, Toronto, str. 57-83.

¹⁸⁷ Gazivoda, S. (2007) *Novine i problemi u primeni maloletničkog zakonodavstva*, Zbornik radova, *Primena novog ZKP*, Beograd, str. 267-276.

¹⁸⁸ Jovašević, D. (2009) „Uloga krivičnih sankcija u uspostavljanju i zaštiti vladavine prava i pravne države” u: *Teme*, Niš, broj 3, str. 761-782.

a) ako je to potrebno radi završavanja njegovog školovanja ili stručnog osposobljavanja ili b) ako mu je do potpunog izdržavanja kazne ostalo vreme do šest meseci, ali najduže do navršene dvadesetpete godine života.¹⁸⁹

Kazna maloletničkog zatvora u uporednom pravu

Gotovo sva savremena krivična zakonodavstva u sistemu krivičnih pravnih mera reagovanja na kriminalitet, predviđaju i posebne vrste kazni koje se primenjuju prema maloletnim učiniocima teških krivičnih dela. I njihova primena se u velikoj meri naslanja na standarde utvrđene međunarodnopravnim aktima (donetim u okviru i pod okriljem univerzalne organizacije – Organizacije ujedinjenih nacija ili regionalne organizacije – Saveta Evrope). U tom smislu ćemo analizirati primenu kazni (u prvom redu kazne maloletničkog zatvora) prema maloletnim učiniocima krivičnih dela u više savremenih krivičnih zakon(ik)a.

Austrija

U Austriji je položaj maloletnika u krivičnom pravu uređen odredbama posebnog zakona – *Zakona o maloletnicima*¹⁹⁰ iz 1988. godine. Kao maloletnici, u smislu ovog zakona, smatraju se lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela bila u uzrastu od četrnaest do osamnaest godina (član 1. zakona). Takav maloletnik je po pravilu odgovoran za učinjeno krivično delo, osim ako iz određenih razloga on nije dovoljno zreo da uvidi nedopuštenost (protivpravnost) svog dela i da prema svom rasuđivanju postupa. Prema ovim učiniocima se i u austrijskom krivičnom pravu¹⁹¹ izriču iste kazne koje su inače propisane u zakonu za punoletna lica kao učinioce krivičnih dela. Pri tome se uzrast maloletstva smatra osnovom za blaže kažnjavanje takvih lica (fakultativna ublažavajuća okolnost).

Naime, prema maloletnim licima uzrasta od šesnaest godina u vreme izvršenja krivičnog dela se umesto kazne doživotnog zatvora ili kazne zatvora u trajanju od deset do dvadeset godina može izreći kazna zatvora u trajanju od jedne do petnaest godina (član 5. stav 2. tačka a. zakona). Ako se pak radi o izvršenju krivičnog dela za koje je u zakonu propisana kazna zatvora od deset do dvadeset godina, tada se maloletniku za isto delo može izreći kazna zatvora od šest meseci do deset godina (član 5. stav 3. zakona). Zakonom je dalje propisano da se maksimumi propisanih kazni zatvora maloletnom učiniocu takvog krivičnog dela pri izricanju smanjuju na polovinu, pri čemu sud nije vezan za minimum propisane kazne za to delo.

¹⁸⁹ Cvjetko, B. (2004) „Zakonska i sudska politika kažnjavanja maloljetnika i mladih punoljetnika kaznom maloljetničkog zatvora”, u: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, broj 2, str. 841-865.

¹⁹⁰ Jugendgerichtsgesetz – JGG, Bundesgesetzblatt (BGBl) (1988) No. 599.

¹⁹¹ Kimmel, J. (1954) *Oesterreiches Jugendstrafrecht*, Wien, str. 78-83.

Kazahstan

Krivični zakonik Republike Kazahstan iz 1997. godine sa izmenama i dopunama iz 2004. godine¹⁹² (kao i sva savremena krivična zakonodavstva koja su nastala na temeljima ranijeg socijalističkog sovjetskog krivičnog zakonodavstva) u sistemu krivičnih sankcija predviđa više vrsta kazni kao mera društvene reakcije na kriminalitet maloletnika. Pretpostavka za kažnjavanje je i ovde uzrast maloletnika od navršениh šesnaest godina u vreme izvršenja krivičnog dela. Izuzetno od ovog pravila, krivična odgovornost se može steći i sa navršениh četrnaest godina (a time i mogućnost kažnjavanja) pod uslovom da takav maloletnik učini u zakonu taksativno navedena krivična dela kao što su: ubistvo; silovanje; prinudni akti seksualnog karaktera; otmica; krađa; iznuda; namerno uništenje ili oštećenje imovine pod otežavajućim okolnostima i terorizam (član 15. stav 2. *Krivičnog zakonika*).

Član 79. *Krivičnog zakonika Republike Kazahstan* propisuje čak šest vrsta različitih kazni koje se mogu izreći maloletnim učiniocima krivičnih dela. To su: 1) novčana kazna – ova imovinska kazna se može izreći maloletniku samo u slučaju ako ima sopstvene prihode ili imovinu iz koje se ona može naplatiti. Izriče se u iznosu od 10 do 500 mesečnih iznosa u Republici i to u periodu od dve sedmice do šest meseci, 2) zabrana učestvovanja u određenim aktivnostima u periodu od jedne do dve godine, 3) rad u javnom interesu – kazna u vidu obavljanja određenog društveno korisnog rada u interesu zajednice u trajanju od 40 do 160 časova rada i to u vreme i na način kako se ne bi ometao rad ili obrazovanje maloletnika, 4) popravni rad u trajanju do jedne godine, ali samo ako se radi o maloletniku koji je stariji od 16 godina, 5) ograničenje slobode (arest) u vidu smeštaja maloletnika u određenu ustanovu u trajanju od jedne do dve godine i 6) maloletnički zatvor.

Kazna maloletničkog zatvora se sastoji u oduzimanju slobode kretanja u trajanju do deset godina, a izuzetno i do dvanaest godina u slučaju da se radi o izvršenju krivičnog dela ubistva pod otežavajućim okolnostima (što predstavlja faktičko pitanje koje sud utvrđuje u svakom konkretnom slučaju) ili ako u sticaju izvrši dva ili više krivičnih dela. Pri izricanju kazne maloletničkog zatvora zakon je postavio jedno ograničenje. Tako se ova kazna ne može izreći primarnom učiniocu krivičnog dela uzrasta od 14 do 18 godina (licu koje je prvi put izvršilo krivično delo male težine – krivično delo za koje je u zakonu propisana kazna zatvora do dve godine – član 10. stav 2. *Krivičnog zakonika*). Slično ograničenje postoji i za maloletnika uzrasta od 14 do 16 godina ako je po prvi put izvršio krivično delo srednje težine (krivično delo za koje je u zakonu propisana kazna zatvora do pet godina).

¹⁹² *Criminal code of the Republic of Kazakhstan* – Law No. 167 of 16. July 1997. and Law No. 10 of 9. December 2004.

Mađarska

*Mađarski Krivični zakonik*¹⁹³ iz 1978. godine sa izmenama i dopunama do 2005. godine, u glavi sedam, u odredbi člana 108. propisuje da je svrha kažnjavanja maloletnika prvenstveno u pravilnom vaspitanju maloletnika da bi postao koristan član društva u slučajevima kada se takva svrha ne može ostvariti primenom vapsitnih mera. Kao najteže vrste krivičnih sankcija koje se uopšte mogu izreći maloletnom učiniocu krivičnog dela predviđeno je više vrsta kazni. To su:

- ▶ maloletnički zatvor (član 110. *Krivičnog zakonika*) – oduzimanje slobode kretanja maloletnika koji je navršio šesnaest godina u vreme izvršenja krivičnog dela u trajanju od najmanje mesec dana do deset godina, odnosno izuzetno do petnaest godina u slučaju kada se radi o izvršenju krivičnog dela za koje je propisana kazna doživotnog zatvora. U ovom drugom slučaju se maloleniku koji nije navršio šesnaest godina u vreme izvršenja krivičnog dela ipak ne može izreći kazna u trajanju do petnaest godina. Ovako odmerena kazna maloletničkog zatvora se u smislu člana 111. *Krivičnog zakonika* izvršava u posebnoj ustanovi za maloletnike. No, osuđeni maloletnik se može i uslovno otpustiti od daljeg izdržavanja kazne zatvora (član 112. *Krivičnog zakonika*) pod uslovom da je izdržao najmanje trećinu izrečene kazne zatvora;
- ▶ društveno koristan rad – član 113. *Krivičnog zakonika* se kao posebna vrsta kazne izriče maloletnom učiniocu krivičnog dela koji je navršio osamnaest godina u vreme pravnosnažnosti donete sudske odluke;
- ▶ novčana kazna (član 114. *Krivičnog zakonika*) izriče se maloletniku ako ima sopstveni prihod ili imovinu, i
- ▶ zabrana obavljanja određenih javnih poslova (član 115. *Krivičnog zakonika*) – sporedna kazna koja se izriče supsidijarno samo u slučaju ako je maloletniku za učinjeno krivično delo izrečena kazna lišenja slobode u trajanju dužem od jedne godine. Primenom ove kazne maloletniku se zabranjuje obavljanje određenog u sudskoj odluci naznačenog javnog posla.

Norveška

*Krivični zakonik Kraljevine Norveške*¹⁹⁴ iz 1902. godine sa više izmena i dopuna do 2005. godine u članu 46. određuje da se kao maloletnik smatra lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo petnaest godina, ali još uvek nije navršilo osamnaest

¹⁹³ *Zakon IV o Krivičnom zakoniku* iz 1978. godine sa izmenama i dopunama *Zakona II* iz 2003. godine, Budapest, 2003. godine.

¹⁹⁴ The General Civil Penal Code of the Kingdom of Norway, Act No. 10. of 22. May 1902. and Act No. 131. of 21. December 2005.

godina. Prema ovim licima se izriče ista kazna koja je inače u zakonu propisana za punoletne učinioce krivičnog dela.

Dakle, i maloletnim učiniocima krivičnih dela se po pravilu izriče propisana kazna zatvora u trajanju od 14 dana do 15 godina (član 17. stav 1. tačka a. *Krivičnog zakonika*) pri čemu je prema ovim licima isključena primena najteže kazne – kazne dugotrajnog zatvora do 21 godine (osim ako se radi o najtežim krivičnim delima kao što su dela protiv nezavisnosti i bezbednosti države iz glave osam, dela protiv ustavnog uređenja i državne vlasti iz glave devet, dela protiv službene dužnosti iz glave jedanaest, dela protiv javne bezbednosti iz glave četrnaest i dela protiv života i tela iz glave dvadeset druge). Pri odmeravanju kazne, maloletniku se uzrast uzima kao ublažavajuća okolnost, pa se propisana kazna može u konkretnom slučaju ublažiti po vrsti ili meri kada se umesto propisane kazne zatvora takvom licu mogu izreći novčana kazna (član 26a. *Krivičnog zakonika*) ili kazna rada u javnom interesu (član 28a. *Krivičnog zakonika*).

Ruska federacija

*Krivični zakonik Ruske federacije*¹⁹⁵ u glavi 14. predviđa dve vrste krivičnih sankcija koje se mogu izreći maloletnim učiniocima krivičnih dela. To su: 1) kazne i 2) vaspitne mere prinudnog karaktera. Naime, prema maloletnicima kao učiniocima krivičnih dela se može izreći čak šest vrsta različitih kazni (što predstavlja izuzetno rešenje u savremenom maloletničkom krivičnom pravu). Tako u smislu člana 88. *Krivičnog zakonika Ruske Federacije*, maloletnom učiniocu krivičnog dela mogu se izreći sledeće kazne:¹⁹⁶

- ▶ Novčana kazna (štraf) ako su ispunjena dva uslova : a) ako se sa tim saglasi roditelj ili zakonski zastupnik maloletnika i b) ako maloletno lice raspolaže samostalno svojom zaradom ili imovinom koja se može naplatiti. U tom slučaju se maloletnom učiniocu krivičnog dela može izreći ova imovinska kazna u iznosu od 1.000 do 50.000 rubalja ili srazmerno visini zarađene plate ili drugih prihoda u periodu od dve nedelje do šest meseci;
- ▶ Lišenje prava na bavljenje određenom delatnošću u državnim organima, organima lokalne (mesne) samouprave ili druge profesionalne službe u trajanju od jedne do pet godina;
- ▶ Obavezni rad u slobodno vreme trajanju od 40 do 160 sati uz sledeća ograničenja: a) za lica uzrasta do 15 godina ova kazna može da traje najviše dva sata tokom dana i b) za lica u uzrastu od 15 do 16 godina najviše do tri sata tokom dana,

¹⁹⁵ Fedosova, I., Skuratova, T. *Ugolovnij kodeks Rossijskoj federaciji*, op. cit. str. 64-65.

¹⁹⁶ Raroga, A. I., Esakov, G. A., Čučaev, A. I., Stepalin, V. P. (2007) *Ugolovnoe pravo Rossii, Časti obščaja i osobennaja, Kurs lekcij*, Prospekt, Moskva, str. 182-185.

- ▶ Popravni rad – u trajanju do jedne godine;
- ▶ Izolacija (arest) – koja se može izreći samo maloletniku koji je uzrasta od šesnaest godina u trajanju od jednog do četiri meseca;
- ▶ Lišenje slobode u određenom trajanju do šest godina, osim u u slučaju izvršenja težeg krivičnog dela kada lišenje slobode može da traje do deset godina.¹⁹⁷

Finska

Položaj maloletnih učinilaca krivičnih dela i društvena reakcija na ovu vrstu kriminaliteta je u Republici Finskoj uređena odredbama *Zakona o mladim prestupnicima* iz 1940. godine, Eksperimentalnog zakona o maloletničkoj kazni iz 1996. godine i *Zakona o maloletničkoj kazni* iz 2004. godine. Ovim zakonskim rešenjima je određeno da se krivična odgovornost maloletnika (a time i mogućnost njihovog kažnjavanja) stiče sa navršениh 15 godina života u vreme izvršenja krivičnog dela, pri čemu se uzrast od 15 do 17 godina uzima kao olakšavajuća okolnost od značaja prilikom odmeravanja kazne u konkretnom slučaju.

Posebna vrsta kazne – maloletnička kazna, u finsko krivično pravo je uvedena relativno kasno – tek 1996. godine. Ova se kazna izriče maloletniku koji je učinio krivično delo u uzrastu od 15 do 18 godina pod uslovom da težina učinjenog dela, potreba maloletnika za rehabilitacijom i njegova sposobnost socijalne adaptacije ukazuju da je primena ove najteže krivične sankcije prema njemu opravdana. Ova se kazna sastoji iz dva dela. To su: a) posebne obaveze maloletnika – one se sastoje u obavezi maloletnika da obavlja određeni rad bez naknade u trajanju od deset do šezdeset časova. Na ovaj način, obavljanje različitih poslova i izvršavanje postavljenih zadataka od strane maloletnika omogućava da se unapredi njegovo socijalno prilagođavanje i osećaj odgovornosti i b) nadzor nad maloletnikom, njegovim životom i radom u trajanju od četiri meseca do jedne godine sa ciljem pružanja podrške i usmeravanja maloletnika. Ovaj nadzor sprovodi posebna služba za nadzor u saradnji sa nadležnim centrom za socijalni rad.

Švedska

*Krivični zakonik Kraljevine Švedske*¹⁹⁸ iz 1962. godine u poglavlju 29. koje se odnosi na odmeravanje kazne govori i o kažnjavanju maloletnih učinilaca krivičnih dela. Pri tome, sam zakon ne pravi razliku u kažnjavanju s obzirom na uzrast učinioaca krivičnog dela, što znači da se i prema maloletnicima primenjuju iste kazne koje su u zakonu propisane i za punoletna lica. U članu 6. poglavlja prvog, *Krivični zakonik*

¹⁹⁷ Raroga, A. I. (2008) *Ugolovnoe pravo Rossii, Obšaja čast, 2-e izdanje*, Eksmo, Moskva, str. 428-433.

¹⁹⁸ Bishop, N. *The Swedish Penal Code from 1962. and 1999.*

određuje da se kao maloletnici smatraju lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela navršila petnaest godina života, a nisu navršila osamnaest godina. Takvom se učiniocu krivičnog dela može izreći kazna zatvora ako u konkretnom slučaju nije moguće izreći vaspitnu meru upućivanja u zatvorenu ustanovu za brigu o maloletnicima (sentence to closed juvenile care), a uzrast učinioca u vreme suđenja ili neke druge okolnosti ukazuju na opravdanost primene upravo ove najteže kazne. Maloletniku se u tom slučaju izriče u zakonu propisana kazna za učinjeno krivično delo, ali se ona može i ublažiti (član 7. poglavlja 27).

Zaključak

Sledeći standarde sadržane u nizu univerzalnih i regionalnih međunarodnih dokumenata donetih u poslednje vreme (koji su nastali pod okriljem Konvencije o pravima deteta), Republika Srbija je 2005. godine donela poseban *Zakon o maloletnicima*. Tako je sveobuhvatno u jednom zakonskom tekstu u celini uređen (materijalni, procesni i izvršni) pravni položaj maloletnika kao učinilaca krivičnih dela, odnosno maloletnika kao žrtava krivičnih dela. U tom cilju naša država je izvršila kodifikaciju maloletničkog krivičnog prava na sličan način kao što su to učinile i druge evropske države poslednjih godina: Francuska, Nemačka, Hrvatska, Makedonija, Bosna i Hercegovina i dr.

Maloletničko krivično pravo predviđa dve osnovne vrste maloletničkih krivičnih sankcija. To su: a) vaspitne mere i b) kazna maloletničkog zatvora. To su zakonom predviđene mere društvenog reagovanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela koje izriču zakonom određeni organi (Viši sud – sudija za maloletnike i veće za maloletnike) u cilju zaštite društva od kriminaliteta kroz vaspitanje, prevaspitanje i pravilan razvoj maloletnika. Vaspitne mere su osnovna vrsta maloletničkih krivičnih sankcija. One se izriču redovno, po pravilu, uobičajeno. Mogu se izreći svim maloletnim učiniocima krivičnih dela (kako mlađim tako i starijim maloletnicima).

Supsidijarno, i to samo izuzetno, kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi i kada sud dođe do uverenja da se svrha maloletničkih krivičnih sankcija ne može ostvariti primenom vaspitnih mera, sud može starijem maloletniku izreći posebnu vrstu kazne – kaznu maloletničkog zatvora. Ovo je izuzetna mera koju primenjuju sudovi prema starijim maloletnicima kao učiniocima teških (uglavnom nasilničkih, imovinskih ili krvnih) krivičnih dela, sa visokim stepenom krivice. S obzirom na uslove primene i fakultativnost u izricanju ova kazna je prema statističkim podacima izricana do sada u malom broju slučajeva (do 2%).

Literatura

Bishop, N. *The Swedish Penal Code* from 1962. and 1999

Cajner Mraović, I. (1996) „Delikvencija mladih”, u: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, broj 2, str. 448-465.

Criminal code of the Republic of Kazakhstan – Law No. 167 of 16. July 1997. and Law No. 10 of 9. December 2004

Cvjetko, B. (2004) „Zakonska i sudska politika kažnjavanja maloljetnika i mlađih punoljetnika kaznom maloljetničkog zatvora”, u: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, broj 2, str. 841-865.

Cvjetko, B. (2004) „Zakonska i sudska politika kažnjavanja maloljetnika i mlađih punoljetnika kaznom maloljetničkog zatvora”, u: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, broj 2, str. 841-865.

Čejović, B. (2002) *Krivično pravo*, Opšti deo, Beograd, str. 559-563.

Đukić, B., Jovašević, D. (2010) *Kriminalitet maloljetnika i mjere društvene reakcije u Republici Srpskoj*, Banja Luka, str. 79-84.

Fedosova, I., Skuratova, T. *Ugolovnij kodeks Rossijskoj federaciji*, op. cit. str. 64-65.

Ferguson, T. (1952) *The young delinquent in his social setting*, London, New York, Toronto, str. 57-83.

Gazivoda, S. (2007) *Novine i problemi u primeni maloletničkog zakonodavstva*, *Zbornik radova, Primena novog ZKP*, Beograd, str. 267-276.

Grbić, N. (2009) „Međunarodni standardi koji se odnose na maloljetne učinioce krivičnih djela”, u: *Pravna riječ*, Banja Luka, broj 19, str. 371-376.

Grozđanić, V., Škorić, M. (2009) *Uvod u kazneno pravo*, Opći dio, Zagreb, str. 175

Horvatić, Ž., (2003) *Kazneno pravo*, Opći dio, Zagreb, str. 174.

Joksić, I. (2010) „Maloletnički zatvor – kao ultima ratio u sankcionisanju maloletničke delikvencije”, u: *Glasnik AK Vojvodine*, Novi Sad, broj 9, str. 386-399.

Jovašević, D. (2006) „Krivične sankcije za maloletnike u novom krivičnom pravu Republike Srbije” u: *Bezbednost*, Beograd, broj 5, str. 689-711.

Jovašević, D. (2006) „New juvenile criminal law in the Republic of Serbia”, u: *Free Law Journal*, Budapest, broj 3, str. 181-198.

Jovašević, D. (2009) „Uloga krivičnih sankcija u uspostavljanju i zaštiti vladavine prava i pravne države”, u: *Teme*, Niš, broj 3, str. 761-782.

- Jovašević, D. (2009) *Novine u izvršenju kazne zatvora u Republici Srbiji*, Zbornik radova iz penologije, Banja Luka, str. 33-72.
- Jovašević, D. (2010) „Maloletno krivično zakonodavstvo i savremene tendencije krivičnoporaven represije”, u: *Zbornik radova Savremene tendencije krivičnopravne represije kao instrument suzbijanja kriminaliteta*, Bijeljina, str. 167-210.
- Jovašević, D. (2010) *Krivično pravo, Opšti deo*, Beograd, str. 267-273.
- Jovašević, D. (2010) *Položaj maloletnika u krivičnom pravu*, Niš: Pravni fakultet, str. 67-72.
- Jovašević, D. (2011) „Primena kazne maloletničkog zatvora – stanje i mogućnosti” u: *Teme*, Niš, broj 2, str. 421-439.
- Jovašević, D. (2011) „Primena kazne maloletničkog zatvora – stanje i mogućnosti”, u: *Teme*, Niš, broj 2/2011. godine, str. 421-439.
- Jovašević, D. (2011) *Leksikon krivičnog prava*, Beograd, str. 168.
- Jovašević, D. (2011) *Maloletničko krivično pravo*, Niš: Pravni fakultet, str. 7-14.
- Jovašević, D. *Maloletničko krivično pravo, op. cit.* str. 173-176.
- Jugendgerichtsgesetz – JGG, Bundesgesetzblatt (BGBl) (1998) No. 599
- Karamitrov, Đ. (1981) *Izvršavanje na vaspitnite merki i kazneta maloletnički zatvor vo SR Makedonija*, Skoplje
- Kimmel, J. (1954) *Oesterrechtes Jugendstrafrecht*, Wien, str. 78-83.
- Kocijančić, E. (1996) „Kaznena djela maloljetnika” u: *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, broj 1, str. 143-158.
- Kokolj, M. (1995) *Specifičnosti kazne maloletničkog zatvora*, Zbornik radova, *Aktuelna pitanja maloletničke delikvencije i mere za obezbeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku*, Beograd, str. 14-26.
- Milošević, N. (2000) „Maloletnički zatvor”, u: *Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije*, Beograd, broj 2, str. 7-19.
- Milošević, N. (2000) „Maloletnički zatvor”, u: *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, broj 3, str. 71-86.
- Milošević, N. (2001) „Maloletnička delikvencija – stanje, zakonodavstvo i praksa”, u: *Zbornik radova Kriza i reforma pravosuđa*, Beograd, str. 216-220.
- Milošević, N. (2001) „Maloletnički zatvor – zakonodavstvo i praksa” u: *Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije*, Beograd, broj 1, str. 7-19.

Milošević, N. (2004) „Pravo na slobodu maloletnika – naše zakonodavstvo i međunarodni dokumenti”, u: *Pravni život*, Beograd, broj 9, str. 657-672.

Mitrović, Lj.(2009) „Maloljetničke krivične sankcije u novom Zakonu o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Strpske”, u: *Pravna Riječ*, Banja Luka, broj 19, str. 279-280.

Obradović, D. (2006) „Krivičnopravne odredbe o maloljetnicima i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni”, u: *Zbornik radova Nova rešenja u krivičnom zakonodavstvu i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni*, Zlatibor, str. 254-276.

Perić, O. (1975) „Pogoji za uspešnost tretmana maloletnih prestupnika” u: *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Ljubljana, broj 1, str. 22-29.

Perić, O. (1979) *Maloletnički zatvor*, Beograd, str. 13.

Perić, O. (1982) „O kažnjavanju maloletnika”, u: *Pravni život*, Beograd, broj 3, str. 297-300.

Presuda Vrhovnog suda Srbije Kžm. 17/2003 od 4. novembra 2003. godine)

Presuda Vrhovnog suda Srbije Kžm. 42/2000 od 5. septembra 2000. godine)

Raroga, A. I. (2008) *Ugolovnoe pravo Rossii, Obšaja čast*, 2-e izdanje, Eksmo, Moskva, str. 428-433.

Raroga, A. I., Esakov, G. A., Čučaev, A. I., Stepalin, V. P. (2007) *Ugolovnoe pravo Rossii, Časti obšaja i osobennaja, Kurs lekcij*, Prospekt, Moskva, str. 182-185.

Rešenje Vrhovnog suda Srbije Kžm. 20/94 od 27. maja 1994. godine

Rešenje Vrhovnog suda Srbije Kžm. 72/95 od 22. avgusta 1995. godine

Ricijaš, N. (2005) „Obilježja maloljetnika koji izvršavaju kaznu maloljetničkog zatvora”, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, Zagreb, broj 1, str. 89-105.

Ricijaš, N. (2005) „Obilježja maloljetnika koji izvršavaju kaznu maloljetničkog zatvora”, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, Zagreb, broj 1/2005. godine, str. 89-105.

Selinšek, Lj. (2007) *Kazensko pravo*, Ljubljana, str. 264-266.

Simić, I., Petrović, M. (2002) *Krivični zakon Republike Srbije – praktična primena*, Beograd, str. 23-25.

Stojanović, Z. *Krivično pravo*, Opšti deo, op. cit. str. 354.

Stojanović, Z., Perić, O. (1996) *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije i Krivični zakon Crne Gore sa objašnjenjem*, Beograd, str. 51-55.

Vučković, B., Vučković, V. (2009) „Krivične sankcije u Krivičnom zakoniku Crne Gore”, u: *Pravna Riječ*, Banja Luka, broj 19/2009. godine, str. 172-175.

Zakon IV o Krivičnom zakoniku iz 1978. godine sa izmenama i dopunama Zakona II iz 2003. godine (2003), Budapest

The General Civil Penal Code of the Kingdom of Norway, Act No. 10. of 22. May 1902. and Act No. 131. of 21. December 2005

Krivične sankcije prema maloletnicima – stanje i primena

Tatjana Skakavac*

Uvodne napomene

Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*) iz 2005. godine,¹⁹⁹ Srbija se svrstala među većinu zemalja koje su na ovakav način rešile maloletničko zakonodavstvo. Ovim zakonom je uveden čitav niz novina, među kojima su posebno značajne mere alternativnog karaktera: vaspitni nalozi i posebne obaveze. Vaspitni nalozi nisu krivične sankcije, već mere diverzionog karaktera, kojima se krivična odgovornost maloletnika usmerava ka vansudskom ishodu. Njihova svrha je izbegavanje štetnog dejstva od vođenja krivičnog postupka prema maloletniku. Posebne obaveze su takođe novina novog maloletničkog krivičnog prava. Za razliku od vaspitnih naloga, posebne obaveze su vrsta krivičnih sankcija, odnosno vaspitnih mera koje imaju, pre svega, usmeravajuću i upozoravajuću komponentu, pri čemu se posebno naglašava njihov alternativni karakter. Izricanjem posebnih obaveza izbegava se primena sankcija sa poluinstitucionalnim i institucionalnim tretmanom kao višim i značajnijim nivoom intervencije u odnosu na ličnost maloletnika.

Svrha krivičnih sankcija prema maloletnicima je da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu. Svrha maloletničkog zatvora je, pored svrhe vršenja pojačanog uticaja na maloletnog učinioca da ubuduće ne vrši krivična dela, i uticaj na druge maloletnike da ne vrše krivična dela. Inače, u krivičnopravnoj teoriji dominira shvatanje da su krivične sankcije za maloletnike, pre svega, u svrsi pomoći i socijalizacije, gde će na najmanju moguću meru biti svedeni elementi prinude i represije i ugrožavanje prava i sloboda, a značajno više unapređeni aspekti preduzimanja neophodnih vaspitnih, obrazovnih i drugih mera, a sve u cilju otklanjanja mogućnosti koje doprinose asocijalnom i kriminalnom ponašanju. Uostalom, to je i svrha opredeljenja

* Tatjana Skakavac, master – diplomirani pravnik, asistent na Fakultetu za pravne i poslovne studije „Dr Lazar Vrkatić” Novi Sad. tatjana.skakavac@gmail.com

¹⁹⁹ „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005

savremenog maloletničkog krivičnog prava. Da bi se ovaj cilj ostvario, naši propisi koji se odnose na maloletnike, moraju biti usaglašeni sa: „Havanskim pravilima”, koja u odnosu na maloletne učinioce krivičnih dela zahtevaju isključenje ili svođenje na minimum bilo kakvog oblika lišenja slobode; odnosno *Konvencijom UN o pravima deteta*, koja zahteva od država potpisnica da predvide, kad god je moguće i poželjno, mere postupanja sa decom i maloletnicima koja su prekršila zakon, bez pribegavanja sudskom postupku. To podrazumeva da se umesto krivičnih sankcija, primene različite mere alternativnog karaktera, kao što su vaspitni nalozi, uputstva, zabrane ili preporuke čiji je cilj da se izbegne ili odloži vođenje krivičnog postupka prema maloletnom učiniocu krivičnog dela.

Uvođenje alternativnih mera prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, zapravo je i najvažnija inovacija novog maloletničkog krivičnog prava Republike Srbije. Pored vaspitnih naloga, koji nemaju karakter krivičnih sankcija, naglašeni alternativni karakter imaju i novouvedene krivične sankcije, posebne obaveze, jer se njihovom primenom smanjuje institucionalni karakter društvenog reagovanja prema maloletnicima. Ostvarenje svrhe navedenih alternativnih mera umonogome zavisi i od njihove primene u praksi.

Vaspitni nalozi

Vaspitni nalozi predstavljaju instrumente diverzifikacije (skretanja, preusmeravanja) društvene reakcije uperene prema maloletnim prestupnicima, pokušajem njenog preobražaja u primarno nepenalno reagovanje.²⁰⁰ Svrha vaspitnih naloga je da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se obustavi postupak, odnosno da se primenom vaspitnog naloga utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela.

Prema maloletnom učiniocu krivičnog dela mogu se primeniti jedan ili više vaspitnih naloga za krivično delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina. Vaspitni nalog prema maloletniku može primeniti nadležni javni tužilac za maloletnike ili sudija za maloletnike. Uslovi za primenu vaspitnog naloga su: priznanje krivičnog dela od strane maloletnika i njegov odnos prema krivičnom delu i oštećenom.

Za primenu vaspitnog naloga, potrebno je da maloletnik prizna izvršenje krivičnog dela, kao i da ima određeni odnos prema krivičnom delu i oštećenom, što u svakoj konkretnoj situaciji ceni javni tužilac i sudija za maloletnike. Vaspitni nalozi se ne mogu izreći prema mlađim punoletnim licima, niti punoletnim licima ako su krivično delo izvršili kao maloletnici.

²⁰⁰ Knežević, S. (2010) *Maloletničko krivično pravo*, Niš: Pravni fakultet, str. 34.

Naši propisi poznaju sledeće vrste vaspitnih naloga:

- ▶ poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela;
- ▶ redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao;
- ▶ uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
- ▶ podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga;
- ▶ uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu.

Pri izboru vaspitnog naloga nadležni javni tužilac za maloletnike i sudija za maloletnike uzeće u obzir u celini interes maloletnika i oštećenog, vodeći računa da se primenjivanjem jednog ili više vaspitnih naloga ne ometa školovanje ili zaposlenje maloletnika. Vaspitni nalog može da traje najduže šest meseci, a u tom roku može se zameniti drugim vaspitnim nalogom ili ukinuti. Izbor i primenjivanje vaspitnog naloga vrši se u saradnji sa roditeljima, usvojioцем ili staraocem maloletnika i nadležnim organom starateljstva.

Krivične sankcije

Maloletnicima se za učinjena krivična dela mogu izreći sledeće vrste krivičnih sankcija:

- ▶ vaspitne mere;
- ▶ kazna maloletničkog zatvora, i
- ▶ mere bezbednosti predviđene članom 79. *Krivičnog zakonika*, osim zabrane vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti.

Mlađim maloletnicima mogu se izreći samo vaspitne mere. Starijim maloletnicima mogu se izreći vaspitne mere, a izuzetno može se izreći kazna maloletničkog zatvora. Pod uslovima predviđenim ovim zakonom maloletnicima se mogu izreći mere bezbednosti.

Vaspitne mere

Vaspitne mere su i dalje primarni vid suprostavljanja prestupništvu maloletnika. Usmerene su prema ličnosti maloletnika sa ciljem njegovog prevaspitanja i usmeravanja ka poštovanju osnovnih vrednosti u društvu i društvenih pravila. Vaspitne mere su krivične sankcije, kojima se utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnog prestupnika, na vaspitanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se stvorili uslovi za njegovu reintegraciju u društvenu zajednicu. Iako su vaspitne mere u osnovi

rehabilitacionog karaktera, one nisu lišene elemenata retributivnosti. U zavisnosti od ličnosti maloletnog delinkventa, on može biti upozoren na neprihvatljivost svog ponašanja i usmeren na buduće poželjno socijalno ponašanje, a može biti i institucionalno tretiran, sa ili bez izdvajanja iz dotadašnje sredine. Na taj način se proklamovana svrha vaspitnih mera konkretizuje kroz različite pristupe metodama vaspitnog uticaja na ličnost maloletnog prestupnika.²⁰¹

Prema našim propisima postoje sledeće vrste vaspitnih mera:

- ▶ mere upozorenja i usmeravanja;
- ▶ mere pojačanog nadzora i
- ▶ zavodske mere.

Mere upozorenja i usmeravanja

Mere upozorenja su najblaže krivične sankcije koje se izriču kada se proceni da je dovoljno da se takvim merama utiče na ličnost maloletnika i njegovo ponašanje. Moguće su dve vrste ovih mera:

- ▶ sudski ukor i
- ▶ posebne obaveze.

Sudski ukor je najblaža vaspitna mera, etičkog karaktera, koja se može izreći maloletnom učiniocu krivičnog dela za lakša krivična dela. Svrha ove mere je da se maloletniku ukaže na neprihvatljivost njegovog postupka i prekorom utiče na njegovo ponašanje, pri čemu mu se predočavaju oštrije krivične sankcije za slična ponašanja u budućnosti. Izriče se maloletniku u slučajevima kada se iz njegovog odnosa prema učinjenom krivičnom delu i njegove spremnosti da ubuduće ne čini krivična dela može zaključiti da je ta mera dovoljna i da ga samo treba prekoriti.

Posebne obaveze su do donošenja *Zakona o maloletnicima*, predstavljale mere koje su se mogle izricati samo uz mere pojačanog nadzora. Međutim, novim zakonskim rešenjima one su sada samostalne krivične sankcije koje pripadaju grupi vaspitnih mera upozorenja i usmeravanja. Izriču se ako se oceni da je odgovarajućim zahtevima ili zabranama potrebno uticati na maloletnika i njegovo ponašanje.

Sud može maloletniku izreći jednu ili više posebnih obaveza, i to:

- ▶ da se izvini oštećenom;
- ▶ da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao;
- ▶ da redovno pohađa školu ili ne izostaje sa posla;

²⁰¹ Knežević, S. (2010) *Maloletničko krivično pravo*, Niš: Pravni fakultet, str. 41-429.

- ▶ da se osposobljava za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima;
- ▶ da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
- ▶ da se uključi u određene sportske aktivnosti;
- ▶ da se podvrgne odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga;
- ▶ da se uključi u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu i da postupa po programima rada koji su za njega sačinjeni u tim ustanovama;
- ▶ da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili da se priprema i polaže ispite kojima se proverava određeno znanje;
- ▶ da ne može da napusti mesto prebivališta ili boravišta, bez saglasnosti suda i posebnog odobrenja organa starateljstva.

Sud će pri izboru pojedinih obaveza posebno voditi računa da one budu prilagođene ličnosti maloletnika i prilikama u kojima živi, ceneći pritom njegovu spremnost da saraduje u njihovom ostvarivanju.

Prilikom utvrđivanja obaveze naknade štete, sud će odrediti visinu i način naknade štete radom maloletnika, i to najviše 60 časova u periodu od tri meseca, koliko može trajati ova posebna obaveza, ali tako da taj rad ne ometa školovanje ili zaposlenje maloletnika. Rad u humanitarne svrhe maloletnika može trajati najviše 120 časova u periodu od šest meseci, koliko može trajati ova posebna obaveza, ali tako da taj rad ne ometa njegovo školovanje ili zaposlenje. Ostale posebne obaveze mogu trajati do godinu dana, s tim što ih sud može izmeniti ili obustaviti. Sud vrši nadzor nad izvršenjem posebnih obaveza, a o tome može tražiti izveštaj i mišljenje organa starateljstva. Kada izriče ovu vaspitnu meru, sud će maloletnika upozoriti da mu u slučaju neispunjenja jedne ili više posebnih obaveza one mogu biti zamenjene nekom drugom obavezom, odnosno drugom vaspitnom merom.

Mere pojačanog nadzora

Mere pojačanog nadzora su vaspitne mere koje se izriču maloletniku za koga se proceni da mu je potreban trajniji vaspitni tretman koji će biti realizovan uz stručni nadzor, ali bez izdvajanja maloletnika iz njegove sredine.

Po našim propisima postoje sledeće vrste mera pojačanog nadzora:

- ▶ pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca;
- ▶ pojačan nadzor u drugoj porodici;

- ▶ pojačan nadzor od strane organa starateljstva;
- ▶ pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika.

Pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca

Vaspitnu meru pojačanog nadzora od strane roditelja, usvojioca ili staraoca sud će izreći ako su roditelji, usvojilac, odnosno staralac propustili da vrše potrebnu brigu i nadzor nad maloletnikom, a u mogućnosti su da ovakvu brigu i nadzor vrše i to se od njih može s osnovom očekivati. Ova mera može da traje najmanje šest meseci, a najviše dve godine, s tim da sud naknadno odlučuje o njenom prestanku. Pri izricanju ove mere, sud daje roditelju, usvojiocu, odnosno staraocu potrebna uputstva i nalaže mu određene dužnosti koje treba da preduzme za vaspitavanje maloletnika, njegovo lečenje i otklanjanje štetnih uticaja na njega. Pored toga, sud tom prilikom može odrediti da organ starateljstva proverava njeno izvršenje i ukazuje pomoć roditelju, usvojiocu ili staraocu.

Pojačan nadzor u drugoj porodici

Ako roditelj, usvojilac, odnosno staralac maloletnika nisu u mogućnosti da nad njim vrše nadzor ili ako se to od njih ne može s osnovom očekivati, maloletnik će se smestiti u drugu porodicu koja je voljna da ga primi i koja ima mogućnosti da nad njim vrši pojačan nadzor. Pri izricanju ove mere sud će odrediti da organ starateljstva proverava njeno izvršenje i ukazuje pomoć porodici u koju je maloletnik smešten. Mera pojačanog nadzora u drugoj porodici može da traje najmanje šest meseci, a najviše dve godine, s tim da sud naknadno odlučuje o njenom prestanku. Izvršenje ove mere obustaviće se kada roditelji, usvojilac, odnosno staralac maloletnika steknu mogućnost da nad njim vrše pojačan nadzor ili kada prema rezultatu izvršenja mere prestane potreba za pojačanim nadzorom.

Pojačan nadzor od strane organa starateljstva

Ako roditelji, usvojilac, odnosno staralac maloletnika nisu u mogućnosti da vrše pojačan nadzor, a ne postoje uslovi za pojačan nadzor u drugoj porodici, maloletnik će se staviti pod nadzor organa starateljstva. Ova mera može da traje najmanje šest meseci, a najviše dve godine, s tim da sud naknadno odlučuje o njenom prestanku. Dok traje ova mera maloletnik ostaje kod svojih roditelja ili drugih lica koja ga izdržavaju, odnosno koja se o njemu staraju, a pojačan nadzor nad njim vrši određeno službeno lice organa starateljstva ili drugo stručno lice koje odredi organ starateljstva. Organ starateljstva brine se o školovanju maloletnika, njegovom zaposlenju, odvajanju iz sredine koja na njega štetno utiče, potrebnom lečenju i sređivanju prilika u kojima živi.

Pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika

Meru pojačanog nadzora uz obavezu dnevnog boravka u ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika, sud će izreći ako je uz neku od odgovarajućih vaspitnih mera pojačanog nadzora potrebno i angažovanje stručnih lica u posebnoj ustanovi koja se bavi vaspitavanjem i obrazovanjem maloletnika. Ova mera može da traje najmanje šest meseci, a najviše dve godine, s tim da sud naknadno odlučuje o njenom prestanku. Dok traje ova mera, maloletnik i dalje ostaje kod svojih roditelja ili drugih lica koja se o njemu staraju, a u toku dana provodi određeno vreme u ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika, ali tako da to ne ometa njegovo školovanje ili redovno odlaženje na posao. U takvoj ustanovi će se odgovarajućim vaspitnim i obrazovnim sadržajima uticati na budući život i ponašanje maloletnika u užoj i široj socijalnoj sredini. O izvršenju ove mere stara se organ starateljstva.

Zavodske mere

I pored nastojanja važećih zakonskih propisa da se prema maloletnicima prvenstveno primenjuju vaninstitucionalne mere, u praksi to nije uvek moguće. Naime, dešava se da je malololetni delinkvent do te mere vaspitno zapuštena osoba sa izraženom kriminalnom orijentacijom, da prethodno navedene mere neće imati nikakvog uticaja na njegovo popravljanje i prevaspitanje. U takvim slučajevima pribegava se izricanju neke od zavodskih mera. One se izriču maloletniku kome su potrebne trajnije mere vaspitavanja, lečenja i osposobljavanja, uz potpuno odvajanje iz dotadašnje sredine, radi vršenja pojačanog uticaja na maloletnika. Ove mere izriču se kao poslednje sredstvo i mogu trajati samo onoliko koliko je potrebno da se ostvari svrha vaspitnih mera.

Prema našim propisima, postoje sledeće zavodske mere:

- ▶ upućivanje u vaspitnu ustanovu;
- ▶ upućivanje u vaspitno-popravni dom i
- ▶ upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje.

Vaspitna mera upućivanja u vaspitnu ustanovu

Sud će izreći meru upućivanja u vaspitnu ustanovu kada maloletnika treba izdvojiti iz dotadašnje sredine i obezbediti mu pomoć i stalni nadzor od strane stručnih lica. Ova mera podrazumeva permanentan stručni tretman prilagđen ličnosti maloletnika. U vaspitnoj ustanovi maloletnik ostaje najmanje šest meseci, a najviše dve godine, s tim da sud svakih šest meseci razmatra da li postoje osnovi za obustavu izvršenja mere ili za njenu zamenu drugom vaspitnom merom.

Upućivanje u vaspitno-popravni dom

Sud će izreći meru upućivanja u vaspitno-popravni dom maloletniku prema kome, pored izdvajanja iz dotadašnje sredine, treba primeniti pojačane mere nadzora i posebne stručne programe vaspitavanja. Pri odlučivanju da li će izreći ovu meru sud će posebno uzeti u obzir sledeće:

- ▶ raniji život maloletnika;
- ▶ stepen poremećaja ponašanja;
- ▶ težinu i prirodu učinjenog krivičnog dela i
- ▶ okolnost da li je prema maloletniku ranije bila izrečena neka krivična ili prekršajna sankcija.

U vaspitno-popravnom domu maloletnik ostaje najmanje šest meseci, a najviše četiri godine, s tim da sud svakih šest meseci razmatra da li postoje osnovi za obustavu izvršenja mere ili za njenu zamenu drugom vaspitnom merom.

Upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje

Prema maloletniku ometenom u psihofizičkom razvoju ili sa psihičkim poremećajima sud može, umesto mere upućivanja u vaspitnu ustanovu ili vaspitno-popravni dom, izreći meru upućivanja u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje. Ova mera izreći će se umesto mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, ako se u posebnoj ustanovi za lečenje i osposobljavanje može obezbediti čuvanje i lečenje maloletnika i time postići svrha te mere bezbednosti. U posebnoj ustanovi za lečenje i osposobljavanje maloletnik može da ostane najviše tri godine, s tim da sud razmatra svakih šest meseci da li postoje osnovi za obustavu izvršenja mere ili za njenu zamenu drugom merom. Ako je ova mera izrečena umesto mere bezbednosti, maloletnik ostaje dok je potrebno, a kada navrší dvadeset jednu godinu izvršenje mere se nastavlja u ustanovi u kojoj se izvršava mera bezbednosti obaveznog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi.

Pri izboru vaspitne mere sud će posebno uzeti u obzir:

- ▶ uzrast i zrelost maloletnika;
- ▶ druga svojstva njegove ličnosti i stepen poremećaja u društvenom ponašanju;
- ▶ težinu dela;
- ▶ pobude iz kojih je delo učinjeno;
- ▶ životne prilike u kojima je maloletnik živeo (socijalna anamneza);
- ▶ ponašanje posle učinjenog krivičnog dela (sprečavanje ili pokušaj sprečavanja nastupanja štetnih posledica, nadoknada ili pokušaj nadoknade pričinjene štete, kajanje zbog učinjenog krivičnog dela i nastalih posledica i slično);

- ▶ ranije izrečene krivične ili prekršajne sankcije prema maloletniku i
- ▶ druge okolnosti od značaja za izricanje mere kojom će se najbolje postići svrha vaspitnih mera.

Kazna maloletničkog zatvora

Maloletnički zatvor predstavlja krivičnu sankciju koja se izuzetno može izreći samo starijem maloletniku koji je učinio krivično delo za koje je zakonom propisana kazna zatvora teža od pet godina, pod uslovom da mu zbog visokog stepena krivice, prirode i težine krivičnog dela ne bi bilo opravdano izreći vaspitnu meru.

Maloletnički zatvor ne može biti kraći od šest meseci ni duži od pet godina. Za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora dvadeset godina ili teža kazna, ili u slučaju sticaja najmanje dva krivična dela za koja je propisana kazna zatvora teža od deset godina, maloletnički zatvor može se izreći u trajanju do deset godina. Kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi, sud starijem maloletniku odmerava kaznu maloletničkog zatvora u granicama zakonom propisane kazne za učinjeno krivično delo imajući u vidu svrhu maloletničkog zatvora i uzimajući u obzir sve okolnosti (olakšavajuće i otežavajuće), a naročito stepen zrelosti maloletnika i vreme koje je potrebno za njegovo vaspitavanje i stručno osposobljavanje. Pri tome sud ne može izreći kaznu maloletničkog zatvora u trajanju dužem od propisane kazne za učinjeno delo, ali on nije vezan za najmanju meru propisane kazne.²⁰²

Svrha maloletničkog zatvora pretežnim delom se poklapa sa svrhom vaspitnih mera ali ima i nekih posebnosti. Primenom maloletničkog zatvora nastoji se da se ostvari pojačani uticaj na maloletne učinioce da ubuduće ne vrše krivična dela, kao i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela. Drugačije rečeno, u zakonu se podvlači specijalna prevencija i ističe generalna, što nije bio slučaj kod vaspitnih mera.²⁰³

Primena mera bezbednosti

Mere bezbednosti predstavljaju krivične sankcije, usmerene na anuliranje uzroka kriminalnog ponašanja lica kojima se izriču. Kao takve, usmerene su na ličnost učinioca, i mogu biti korisni instrumenti tretmana maloletnih učinilaca krivičnih dela.²⁰⁴ Normativnu osnovu za izricanje mera bezbednosti maloletnim delinkventima pruža *Zakon o maloletnicima*.

²⁰² Jovašević, D. (2006) *Krivično pravo, opšti deo*, Beograd: Nomos, str. 323.

²⁰³ Perić, O. (2005) *Komentar zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Službeni glasnik, str. 37.

²⁰⁴ Knežević, S. (2010) *Maloletničko krivično pravo*, Niš: Pravni fakultet, str. 95.

Mere bezbednosti mogu se izreći maloletnicima ako im je izrečena vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora. Mera bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara i mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana ne mogu se izreći uz mere upozorenja i usmeravanja. Mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi može se izreći samostalno.

Primena vaspitnih naloga i krivičnih sankcija u praksi pravosudnih organa

Primena vaspitnih naloga

Radi sagledavanje primene vaspitnih naloga u praksi pravosudnih organa u Republici Srbiji, poslužili smo se Izveštajem Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu za 2009. godinu.

U Tabeli br. 1. prikazan je broj primenjenih vaspitnih naloga po vrstama u Republici Srbiji, za 2007, 2008. i 2009. godinu.

Tabela 1. Maloletnici sa izrečenim vaspitnim nalogom

Vaspitni nalog:	2007.	2008.	2009.
Poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela	92	74	123
Redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao	21	25	28
Uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja	16	11	43
Podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga	5	6	4
Uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu	0	9	13
Ukupan broj maloletnika	134	125	211

Iz analize navedenih podataka možemo izvesti sledeće zaključke:

- ▶ primena vaspitnih naloga je zaživela u praksi, ali još uvek u nedovoljnoj meri;
- ▶ u primeni se izrazito favorizuju pojedine vrste vaspitnih naloga;
- ▶ primenom vaspitnih naloga, kao mera *sui generis*, rešava se ispod 10% krivičnih slučajeva maloletnika.

Kao što se iz navedene tabele vidi, u daleko najvećem broju slučajeva za period 2007-2009. godine, primenjuje se vaspitni nalog: poravnanje sa oštećenim, zatim rad u korist zajednice, redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao. Interesantno je da se vaspitni nalozi medicinskog karaktera vrlo retko primenjuju.

Navedeni podaci ukazuju da je još uvek prisutna nedovoljna upućenost sudija i tužilaca u sve mogućnosti koje pruža primena ove mere i čini se nedovoljna iskorišćenost u primeni pojedinih vaspitnih naloga. Ponekad nije dovoljno samo postići izmirenje između učinioca i žrtve krivičnog dela i nadoknaditi štetu pričinjenu krivičnim delom, već je za postizanje svrhe vaspitnih naloga neophodno primeniti i neke druge vaspitne naloge, koji bi takođe pozitivno uticali na pravilan razvoj ličnosti maloletnika.

Primena krivičnih sankcija

Maloletnička delinkvencija je po obimu značajno zastupljena u ukupnom kriminalitetu u većini zemalja u svetu.²⁰⁵ Radi sagledavanja problematike maloletničke delinkvencije u Republici Srbiji, odnosno maloletnih učinilaca krivičnih dela, poslužili smo se podacima Republičkog zavoda za statistiku koji objavljuje podatke o kriminalitetu maloletnih učinilaca krivičnih dela.²⁰⁶ Prikazani podaci odnose se na statističko istraživanje koje je sprovedeno u 2010. godini. Podaci o vrsti: krivičnih dela, odluke po krivičnoj prijavi, krivičnih dela za optužena i osuđena maloletna lica, kao i o vrsti odluke i izrečenim krivičnim sankcijama, dati su kao desetogodišnji prikaz i obuhvataju period 2000-2010. godine.

Prema *Zakonu o maloletnicima* koji je u primeni od 1. januara 2006. godine, krivični postupak prema maloletnicima pokreće se u svim slučajevima samo po zahtevu javnog tužioca za maloletnike, koji je obavezan da do kraja učestvuje u tom postupku. Javni tužilac podnosi zahtev za pokretanje pripremnog postupka. Postupak prema maloletniku u prvom stepenu vodi se pred sudijom za maloletnike i većem za maloletnike okružnog suda.

U statističkim istraživanjima o maloletnim učiniocima krivičnih dela obuhvaćeni su maloletni učinioci krivičnih dela – lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela imala navršениh 14, a nisu napunila 18 godina, prema kojima postupak po krivičnoj prijavi nije pokrenut ili je pripremnog postupak obustavljen, kao i prema kojima je krivični postupak pred većem pravnosnažno završen.

Prijavljenim maloletnim licem smatra se maloletnik prema kome postupak po krivičnoj prijavi nije pokrenut (prijava odbačena), prema kome je pripremnog postupak obustavljen ili je podnet predlog veću za maloletnike za izricanje kazne ili vaspitne mere. Pod pojmom *optuženo maloletno lice* podrazumeva se maloletnik prema kome je podnet predlog veću za maloletnike za izricanje kazne odnosno vaspitne mere, te je postupak pred većem završen odlukom kojom je: obustavljen postupak pred većem, izrečena mera bezbednosti bez izricanja kazne ili doneta odluka o izricanju kazne maloletničkog zatvora ili vaspitne

²⁰⁵ Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2009) *Kriminologija*, Niš: Pelikan print, str. 225.

²⁰⁶ Republički zavod za statistiku – Bilten br. 547, Beograd, 2012: <http://webzrs.stat.gov.rs>

mere. *Osuđeno maloletno lice* je maloletni učinilac krivičnog dela prema kome je odlukom suda izrečena sankcija – maloletnički zatvor ili vaspitna mera.

Tabela 2. Prijavljena maloletna lica, prema krivičnom delu, 2001-2010.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Republika Srbija	3640	3251	2415	3120	2945	3041	3434	4085	3497	3747
Krivična dela										
Protiv života i tela	289	369	310	374	402	436	432	592	461	482
Protiv sloboda i prava čoveka i građanina	12	12	15	15	8	24	16	45	46	74
Protiv polne slobode	20	39	35	29	32	54	65	70	47	67
Protiv imovine	2923	2374	1656	2128	1994	1931	2198	2471	2015	2142
Protiv privrede	40	55	42	49	33	19	27	18	39	14
Protiv zdravlja ljudi	43	67	70	150	99	114	109	116	104	175
Protiv bezbednosti javnog saobraćaja	128	138	84	127	112	151	200	241	207	153
Protiv javnog reda i mira i protiv saobraćaja	64	93	89	112	93	115	195	313	366	416
Ostala krivična dela	121	104	114	136	172	197	192	219	212	224

U Tabeli 2. vidljivo je da je broj prijavljenih maloletnih učinilaca krivičnih dela u posmatranom periodu, statistički gledano, u stagnaciji. Nešto vidljiviji pad zabeležen je 2003. godine, a kao razlog bi se mogao navesti sprovođenje policijske akcije „Sablja”, nakon ubistva tadašnjeg premijera Srbije Zorana Đinđića. Najveći broj prijavljenih maloletnih učinilaca krivičnih dela evidentiran je 2008. godine, što ukazuje na eskalaciju maloletničkog kriminaliteta, koji se može tumačiti određenim političkim, ali i ekonomskim faktorima. Sagledavajući strukturu krivičnih dela izvršenih od strane maloletnika, može se uočiti da dominiraju krivična dela protiv imovine kojih je evidentirano 2142 ili 57,16%, a zatim slede krivična dela protiv života i tela kojih je izvršeno 482 ili 12,86% i krivična dela protiv javnog reda i mira, 386 ili 10,30%. Prema tome, osnovna konstatacija je da maloletni učinioци najčešće vrše krivična dela protiv imovine, gde su najzastupljenije teške krađe (940) ili 43,89% i krađe, 443 ili 20,68%. U strukturi krivičnih dela protiv života i tela najzastupljenije krivično delo je laka telesna povreda, tačnije 239 ili 49,58%, a kod krivičnih dela protiv javnog reda i mira najviše je evidentiranih nasilničkih ponašanja, 308 ili 79,79%.

Tabela 3. Optužena maloletna lica, prema krivičnom delu, 2001-2010.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Republika Srbija	3277	3620	3089	2726	3232	2267	2501	2833	2465	2205
Krivična dela										
Protiv života i tela	261	319	403	332	401	309	421	388	369	278
Protiv sloboda i prava čoveka i građanina	3	1	10	10	14	17	23	18	17	29
Protiv polne slobode	16	18	26	28	22	28	35	38	43	30
Protiv imovine	2674	2929	2250	1972	2347	1494	1570	1807	1424	1256
Protiv privrede	34	29	33	43	24	15	22	15	16	14
Protiv zdravlja ljudi	20	47	41	73	94	141	117	142	127	124
Protiv bezbednosti javnog saobraćaja	104	122	100	110	101	71	105	107	89	81
Protiv javnog reda i mira i protiv saobraćaja	53	39	89	72	84	54	88	187	260	243
Ostala krivična dela	112	116	137	86	145	138	120	131	120	150

Analizirajući Tabelu 3, kada su u pitanju optužena maloletna lica, možemo uočiti da je u periodu 2001-2010. godine, statistički gledano, zabeležena stagnacija, izuzev što je 2002. godine zabeleženo nešto veće povećanje broja optuženih (3620). Najmanje optuženih lica evidentirano je 2010. godine (2205).

Tabela 4. Osuđena maloletna lica, prema krivičnom delu, 2001-2010.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Republika Srbija	2398	2322	2080	1983	2234	1566	1996	2229	1902	1640
Krivična dela										
Protiv života i tela	186	220	266	235	252	212	318	321	275	208
Protiv slobode i prava čoveka i građanina	3	-	5	9	13	12	18	14	15	22
Protiv polne slobode	14	13	20	21	19	19	27	31	38	17
Protiv imovine	1954	1856	1525	1425	1635	1033	1271	1424	1091	960
Protiv privrede	30	15	24	36	17	11	19	12	11	9
Protiv zdravlja ljudi	12	23	29	56	67	94	93	106	94	91
Protiv bezbednosti javnog saobraćaja	77	83	75	82	72	58	81	78	70	60
Protiv javnog reda i mira i pravnog saobraćaja	44	27	57	58	64	41	70	144	217	167
Ostala krivična dela	78	85	79	61	95	86	99	99	91	106

Kada je u pitanju broj osuđenih lica u posmatranom periodu, Tabela 4, statistički gledano, ukazuje na stagnaciju, izuzev zadnje posmatrane godine, kada je evidentno došlo do smanjenja broja osuđenih lica. To je i logično, s obzirom na to da je većina tih predmeta rešavana tokom 2011. ili 2012. godine.

Tabela 5. Osuđena maloletna lica, prema izrečenim krivičnim sankcijama, 2001-2010.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Republika Srbija	2398	2322	2080	1983	2234	1566	1996	2229	1902	1640
1) Mlađi maloletnici	833	862	776	688	763	490	830	992	791	670
Vaspitne mere	833	862	776	688	763	490	830	992	791	670
a) Mere upozorenja i usmeravanja	421	410	378	368	360	204	405	468	363	316
b) Mere pojačanog nadzora	382	416	371	298	377	255	385	460	387	320
c) Zavodske mere	30	36	27	22	26	31	40	64	41	34
2) Stariji maloletnici	1566	1460	1304	1295	1471	1076	1166	1237	1111	970
a) Maloletnički zatvor	22	32	11	10	7	17	30	17	19	5
Preko 5 do 10 godina	3	5	-	4	2	4	1	1	2	-
Preko 2 do 5 godina	4	7	2	2	1	3	4	7	4	1
Preko 1 do 2 godine (preko 6 meseci do 2 godine)	15	20	9	4	4	10	25	9	13	4
b) Vaspitne mere	1543	1428	1293	1285	1464	1059	1136	1220	1092	965
Mere upozorenja i usmeravanja	781	624	592	568	617	383	481	479	471	431
Mere pojačanog nadzora	702	730	656	659	793	605	614	684	573	509
Zavodske mere	60	74	45	58	54	71	41	57	48	25

Ako se pažljivo analizira Tabela 5 onda je uočljivo da se mlađim maloletnicima najviše izriču mere upozorenja i usmeravanja, a zatim mere pojačanog nadzora. Izuzetak su 2002, 2006. i 2009. godina, kada je izrečeno neznatno više mera pojačanog nadzora. Zavodske mere se očigledno izriču vrlo retko, što je u skladu sa intencijama pravosudnog sistema u ovoj oblasti. Što se tiče starijih maloletnika, situacija je znatno drugačija. Kada su u pitanju izrečene vaspitne mere, onda u posmatranom periodu dominiraju mere pojačanog nadzora, u odnosu na mere upozorenja i usmeravanja. Izuzetak je samo 2001. godina, kada je izrečeno neznatno više mera upozorenja i usmeravanja. U periodu 2006-2010. godina uočava se znatnije povećanje procenta

izrečenih mera pojačanog nadzora u odnosu na mere upozorenja i usmeravanja. Ovo ukazuje ili na pooštavanje kaznene politike sudova u tom periodu ili na pogoršanje maloletničke delinkvencije, što je izvesnije.

Zaključak

Na međunarodnom i evropskom nivou usvojeni su i razvijeni visoki standardi u pogledu adekvatne regulacije maloletničke delinkvencije. Većina savremenih država je usvojene međunarodne standarde implementirala u sopstveno zakonodavstvo. Republika Srbija se takođe može svrstati među zemlje koje su bar deklarativno i normativno prihvatile aktuelne međunarodne standarde u vezi sa problematikom maloletničke delinkvencije. Problem je još uvek u nedovoljnom i neefikasnom sprovođenju u praksi, iako je i na tom planu poslednjih godina učinjen značajan napredak.

Iz statističkog praćenja kriminaliteta vidljivo je da od ukupnog broja izvršenih krivičnih dela, oko 10% izvrše maloletna lica. Maloletnici najčešće vrše krivična dela iz oblasti opšteg kriminaliteta, gde dominiraju krivična dela protiv imovine, a zatim krivična dela protiv života i tela. Primena vaspitnih naloga prema maloletnicima je zaživela u praksi, ali još uvek u nedovoljnoj meri. Njihovom primenom, kao mera *sui generis*, rešava se ispod 10% krivičnih slučajeva maloletnika. Pored toga, u primeni se favorizuju pojedine vrste vaspitnih naloga. Da bi se obezbedila kvalitetnija primena vaspitnih naloga potrebni su odgovarajući institucionalni uslovi za njihovu primenu. Statistički gledano, u najvećem broju slučajeva primenjuje se vaspitni nalog: poravnanje sa oštećenim, zatim rad u korist zajednice, redovno pohađanje škole ili redovno odlazanje na posao, dok se vaspitni nalozi medicinskog karaktera vrlo retko primenjuju. Iz ovog proizlazi da je još uvek prisutna nedovoljna upućenost sudija i tužilaca u sve mogućnosti koje pruža primena pojedinih vaspitnih naloga. Za postizanje svrhe vaspitnih naloga neophodno je primeniti i neke druge vaspitne naloge, kako bi se time pozitivno uticalo na pravilan razvoj ličnosti maloletnika kroz ječanje njegove lične odgovornosti, kako u budućnosti ne bi vršio krivična dela.

Što se tiče primene krivičnih sankcija u praksi pravosudnih orgna, treba imati u vidu da je broj prijavljenih maloletnih učinilaca krivičnih dela u periodu 2001-2010. godina, statistički gledano, u stagnaciji. Nešto vidljiviji pad zabeležen je 2003. godine, a kao razlog bi se mogao navesti sprovođenje policijske akcije „Sablja”, nakon ubistva tadašnjeg premijera Srbije Zorana Đinđića. Najveći broj prijavljenih maloletnih učinilaca krivičnih dela evidentiran je 2008. godine, što ukazuje na eskalaciju maloletničkog kriminaliteta, koji se može tumačiti određenim političkim, ali i ekonomskim faktorima. Sagledavajući strukturu krivičnih dela izvršenih od strane maloletnika, može se uočiti da dominiraju krivična dela protiv imovine, a zatim

slede krivična dela protiv života i tela i krivična dela protiv javnog reda i mira. Prema tome, osnovna konstatacija je da maloletni učinioci najčešće vrše krivična dela protiv imovine, gde su najzastupljenije teške krađe i krađe. U strukturi krivičnih dela protiv života i tela najzastupljenije krivično delo je laka telesna povreda, a kod krivičnih dela protiv javnog reda i mira najviše je evidentiranih nasilničkih ponašanja, skoro 80%.

Kada su u pitanju optužena maloletna lica, takođe možemo uočiti da je u posmatranom periodu zabeležena stagnacija, izuzev što je 2002. godine zabeleženo nešto veće povećanje broja optuženih. Najmanje optuženih lica evidentirano je 2010. godine. Broj osuđenih lica u posmatranom periodu pokazuje stagnaciju, izuzev zadnje posmatrane godine, kada je evidentno došlo do smanjenja broja osuđenih lica. To je i logično, s obzirom na to da je većina tih predmeta rešavana tokom 2011. ili 2012. godine.

Analizom strukture izrečenih mera, uočljivo je da se mlađim maloletnicima najviše izriču mere upozorenja i usmeravanja, a zatim mere pojačanog nadzora. Izuzetak su 2002, 2006. i 2009. godina, kada je izrečeno neznatno više mera pojačanog nadzora. Zavodske mere se očigledno izriču vrlo retko, što je u skladu sa intencijama pravosudnog sistema u ovoj oblasti. Kada su u pitanju stariji maloletnici, dominiraju mere pojačanog nadzora, u odnosu na mere upozorenja i usmeravanja. Izuzetak je samo 2001. godina, kada je izrečeno neznatno više mera upozorenja i usmeravanja. U periodu 2006-2010. godina uočava se znatnije povećanje procenta izrečenih mera pojačanog nadzora u tom periodu, u odnosu na mere upozorenja i usmeravanja. Ovo ukazuje ili na pooštavanje kaznene politike sudova ili na pogoršanje maloletničke delinkvencije, što je realnije.

Literatura

Jovašević, D. (2006) *Krivično pravo, opšti deo*, Beograd: Nomos

Knežević, S. (2010) *Maloletničko krivično pravo*, Niš: Pravni fakultet

Konstantinović–Vilić, S., Nikolić–Ristanović, V., Kostić, M. (2009) *Kriminologija*, Niš: Pelikan print

Perić, O. (2005) *Komentar zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Beograd: Službeni glasnik

Republički zavod za statistiku – Bilten br. 547, Beograd, 2012: <http://webrzs.stat.gov.rs>

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS”, br. 85/05

Izvršenje vaspitnih mera i kazne maloletničkog zatvora

Stanka Simonović*

Uvod

Do donošenja *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*) 2006. godine, izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnicima u našem krivičnom zakonodavstvu bilo je uglavnom uzgredno regulisano, internim uputstvima i pravilnicima sve do 1951. godine kada je donet *Zakon o izvršenju kazni, mera bezbednosti i vaspitno-popravnih mera*, da bi 1970. godine bio donet *Zakon o izvršenju vaspitnih mera* koji je bliže regulisao tu materiju, a ta materija regulisana je i *Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija*, koji je donet 1977. godine.

Zakon o maloletnicima sadrži deo koji se odnosi na izvršenje krivičnih sankcija izrečenih od strane sudija za maloletnike. Članovima zakona od 87. do 98. propisane su osnovne odredbe o izvršenju krivičnih sankcija. Izvršenje vaspitnih mera i kazne maloletničkog zatvora regulisano je odredbama čl. 98. do čl. 146. *Zakona o maloletnicima*. Izvršenje vaspitnih mera predstavlja značajnu komponentu, i od postignutog uspeha u toj završnoj fazi bavljenja maloletnikom, u velikoj meri zavisi njegov dalji životni put, da li će se taj maloletnik ponovo pojaviti kao izvršilac krivičnih dela, odnosno u kojoj meri će se ostvariti specijalna i generalna prevencija.

Vaspitne mere

Mere upozorenja i usmeravanja

Sudski ukor

Izricanjem sudskog ukora (čl. 13. *Zakona o maloletnicima*) istu vaspitnu meru i izvršavamo, s tim što je prilikom izricanja uvek neophodno, odnosno obavezno ukazati maloletniku na potrebu njegovog budućeg ponašanja.

Posebne obaveze

*Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza*²⁰⁷ (u daljem tekstu: *Pravilnik*) pruža normativne okvire za realizaciju posebnih obaveza. Postoji mogućnost izricanja jedne

* Stanka Simonović je sudija za maloletnike Višeg suda u Pančevu.

²⁰⁷ *Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza*, „Službeni glasnik RS” br. 94/06

posebne obaveze ili više posebnih obaveza koje figuriraju kao samostalne krivične sankcije, a moguće je i izricanje vaspitne mere posebne obaveze i uz neku meru pojačanog nadzora, tj. kumulativno.

Kumulacija koju zakon predviđa ima za cilj maksimalnu individualizaciju krivične sankcije. Srećemo se u praksi sa problemima oko izvršenja posebnih obaveza, konkretno posebna obaveza čl. 14. st. 2. tač. 8. *Zakona o maloletnicima* (uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu i da se postupa po programima rada koji se za maloletnika sačine u tim ustanovama) kada se izrekne uz meru pojačanog nadzora organa starateljstva, centar za socijalni rad dostavlja program izvršenja meru pojačanog nadzora organa starateljstva a u isti taj program izvršenja uključuje i praćenje izvršenja posebne obaveze o kojoj je reč, iako je neophodno da program izvršenja posebne obaveze sačini savetovalište, odnosno odgovarajuća zdravstvena ustanova u kojoj se izvršava ta posebna obaveza.

Postoje problemi kod izvršenja posebnih obaveza čl. 14. st. 2. tač. 3. *Zakona o maloletnicima* ("da redovno pohađa školu ...") i čl. 14. st. 2. tač. 9. *Zakona o maloletnicima* ("da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili da se priprema i polaže ispite kojima se proverava određeno znanje") s obzirom na to da organi starateljstva nemaju dovoljno sredstava, odnosno postavlja se pitanje ko će snositi troškove realizacije tih posebnih obaveza. Posebna obaveza iz čl. 14. st. 2 tač. 6. *Zakona o maloletnicima* ("da se uključi u određene sportske aktivnosti") se gotovo i ne izriče, jer postoji problem vezan za izvršenje iste posebne obaveze.

Najčešće izricana posebna obaveza iz čl. 14. st. 2. tač. 5. *Zakona o maloletnicima* (da se bez naknade uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja) još se uvek na području nekih viših sudova uspešno ne izvršava, jer mnogi centri za socijalni rad nemaju na lokalnom nivou zaključene sporazume sa odgovarajućim ustanovama i organizacijama i to navode kao razlog za nemogućnost izvršenja navedene posebne obaveze.²⁰⁸ Međutim, vremenom, sve više centara za socijalni rad radi na tom planu, tako da se može zaključiti da je solidno stanje na teritoriji većine viših sudova. Međutim treba imati na umu da i tamo gde se izvršava ova posebna obaveza, organ starateljstva se ne pridržava odredaba *Pravilnika*, konkretno čl. 21, po kome određeno lice centra koje prati maloletnika treba da najmanje jednom mesečno izveštava sudiju za maloletnike o izvršenju posebne obaveze, što se u većini slučajeva i ne čini.

²⁰⁸ Tako je maja meseca 2012. godine Gradski centar za socijalni rad grada Beograda – odeljenje Grocka obavestio sudiju za maloletnike da do sada ni jednu posebnu obavezu iz čl. 14. st. 2. tač. 5. *Zakona o maloletnicima* nisu izvršili iz razloga što nemaju ni jedan zaključen poseban sporazum sa lokalnim ustanovama i organizacijama.

Vaspitne mere pojačanog nadzora

Zakon o maloletnicima poznaje četiri vrste vaspitnih mera pojačanog nadzora:

- ▶ Vaspitna mera pojačan nadzora od strane roditelja, usvojioca ili staraoca – čl. 15. *Zakona o maloletnicima*,
- ▶ Vaspitna mera pojačan nadzor u drugoj porodici – čl. 16. *Zakona o maloletnicima*,
- ▶ Vaspitna mera pojačani nadzor organa starateljstva – čl. 17. *Zakona o maloletnicima*,
- ▶ Vaspitna mera pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika – čl. 18. *Zakona o maloletnicima*.

Problem izvršenja postoji kod vaspitne mere pojačanog nadzora u drugoj porodici s obzirom na to da ne postoji spisak porodica u kojima bi se realizovala ova vaspitna mera, a i ne radi se na razvoju specijalizovanog hraniteljstva. Generalno, kod izvršenja mera pojačanog nadzora često nedostaje logistika organa starateljstva. Kod izvršenja vaspitne mere pojačanog nadzora organa starateljstva iz čl. 17. *Zakona o maloletnicima*, organi starateljstva dostavljaju često stereotipne planove tretmana i u mnogim slučajevima princip individualizacije nije ispoštovan. Uslova za izvršenje vaspitne mere iz čl. 18. *Zakona o maloletnicima* tj. pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika, to je vaspitna mera poluinstitucionalnog karaktera koja bi imala široku primenu jer se maloletnik ne izdvaja potpuno iz sredine u kojoj živi, a s druge strane, njegovo vreme bi bilo ispunjeno organizovanim sadržajima. Inače, ta vaspitna mera iz čl. 18. *Zakona o maloletnicima* izriče se uz neku od odgovarajućih vaspitnih mera pojačanog nadzora. Drugim rečima, radi se o kumulaciji neke od vaspitnih mera pojačanog nadzora čl. 15-17. *Zakona o maloletnicima* i vaspitne mere iz čl. 18. *Zakona o maloletnicima*.

Ono što je još uvek prisutno je nedovoljna povezanost, saradnja svih organa koji učestvuju u tom lancu izvršenja. U takvoj situaciji samo se prebacuje odgovornost jednih na druge i dokle god jedno lice ne bude snosilo odgovornost za maloletnika, neće biti zadovoljavajućeg uspeha, odnosno krajnji cilj – socijalna reintegracija maloletnika – neće se postići.

Zavodske mere

Zavodskim merama pribegavamo kada nemamo drugi izbor, smanjeno je vreme njihovog trajanja uz obavezu suda da svakih 6 meseci preispituje njihovu opravdanost.

Kod izvršenja vaspitne mere upućivanje u vaspitnu ustanovu (čl. 20. *Zakona o maloletnicima*) postoje problemi jer se u praksi sve svelo na dve vaspitne ustanove i to Zavod za vaspitanje dece i omladine u Beogradu i Vaspitnu ustanovu u Nišu. Problemi su oko izbora ustanova, oko troškova, te neorganizovanog korišćenje slobodnog vremena maloletnika tokom letnjih meseci.

Kod izvršenja vaspitne mere upućivanje u vaspitno-popravni dom (čl. 21. *Zakona o maloletnicima*) može se konstatovati da se izveštaji šalju za 6 meseci, da umnogome uspeh u izvršenju zavisi i od aktivnosti sudije za maloletnike i nadležnog Višeg javnog tužilaštva, realizujući svoje obaveze predviđene čl. 115. *Zakona o maloletnicima* – posetu najmanje dva puta godišnje. Prilikom posete obavlja se kontrolno ročište na kojima se dobijaju informacije od vaspitača i maloletnika o stanju maloletnika, eventualno o problemima izvršenja izrečene vaspitne mere, i ta poseta se uglavnom na to svodi od strane većine sudija za maloletnike i tužioca. Međutim, čl. 115. *Zakona o maloletnicima* reguliše, odnosno daje ovlašćenje sudiji za maloletnike da može da izvrši uvid u odgovarajuću dokumentaciju, da utvrđuje zakonitost i pravilnost postupanja, tako da bi se mogla proveriti dokumentacija u vezi sa disciplinskim postupcima prema maloletniku, posebno kada je u pitanju disciplinska mera izdvajanja u posebnu prostoriju – da li se vodi evidencija da li svakog dana lekar i vaspitač posećuju maloletnika, a upravnik ili lice kojeg on odredi na treći dan, te da li ukoliko se uoče neke promene isto navedena lica evidentiraju, i ako ima promena koje odgovarajuće mere se preduzimaju. Inače, poznato je da je čl. 132. *Zakona o maloletnicima* predviđena izuzetna mogućnost primene prinude prema maloletniku unutar vaspitno-popravnog doma, da li se vodi evidencija o primenjenoj prinudi, vrsti prinude i da li postoji mehanizam kontrole o tome da li je primenjena prinuda bila srazmerna opasnosti koja je pretila – sve to može biti kontrolisano od strane sudije za maloletnike. Članom 22. *Zakona o maloletnicima* reguliše uslovni otpust, a *Pravilnikom o kućnom redu vaspitno-popravnog doma*²⁰⁹ takođe je regulisan uslovni otpust i, po pravilniku, upravnik vaspitno-popravnog doma može na predlog vaspitača sudu podneti predlog za uslovni otpust maloletnika nakon što maloletnik provede 6 meseci u domu, normalno na osnovu postignutog uspeha u vaspitanju, na predlog vaspitača i pribavljenog mišljenja stručnog tima koji daju inicijativu da se pokrene postupak za uslovno otpuštanje, što se u praksi gotovo i ne čini. Da bi došlo do socijalne reintegracije maloletnika neophodno je da postoji i adekvatan postinstitucionalni prihvata, što je, u stvari, kruna izvršenja gde bi morao da postoji detaljan plan, program otpusta.

Vaspitna mera upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje (čl. 23. *Zakona o maloletnicima*) se ne izriče s obzirom na to da ne postoje uslovi za njeno izvršenje, iako je neshvatljivo da se do sada nije neka ustanova iz sistema zdravstvene zaštite odredila za tu namenu ili neko odeljenje u okviru određene zdravstvene ustanove. Kako je država obavezna da stvori odgovarajuće institucionalne kapacitete, ostaje da se u dogledno vreme problem reši.

²⁰⁹ *Pravilnik o kućnom redu u vaspitno-popravnom domu*, „Službeni glasnik RS”, br. 71.

Maloletnički zatvor

Odredbama *Zakona o maloletnicima* regulisano je izvršenje ove kazne koja, što se tiče samog izvršenja, sadrži elemente vaspitne mere i kazne. Iz razloga što sadrži elemente vaspitne mere primenjuje se čitav niz odredaba vezanih za izvršenje vaspitne mere upućivanja u vaspitno-popravni dom kao što su: upućivanje i prijem maloletnika, odlaganje i prekid izvršenja, razvrstavanje u vaspitne grupe, ishrana, pravo na posete, bavljenje fizičkom kulturom, mogućnost redovnog školovanja, disciplinsko kažnjavanje.

Među odredbama koje se tiču izvršenja kazne maloletničkog zatvora nema odredbe pomenutog čl. 115. *Zakona o maloletnicima* – obaveze da se maloletnici koji se nalaze u Kazнено-popravnom zavodu posećuju od strane tužioca i sudije za maloletnike. Članom 166. *Zakona o maloletnicima* predviđeno je da *Savet za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima* može da podnosi ministarstvu nadležnom za pravosuđe inicijative, predloge, mišljenje i analize koji se odnose na prestupništvo maloletnika i njihovu krivičnopravnu zaštitu, tako da bi u svakom slučaju trebalo da bude podneta inicijativa da se formiraju posebne organizacione jedinice koje će odgovarati za funkcionisanje maloletničkog pravosuđa.

Primena mera bezbednosti prema maloletnim učiniocima krivičnih dela

Vera Sofrenović*

Mere bezbednosti su vrsta krivične sankcije čije izricanje učiniocima krivičnih dela ima za cilj otklanjanje stanja i uslova koji mogu biti od uticaja da učinilac ubuduće ne vrši krivična dela. *Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*) i to odredbom člana 9, propisano je da se i maloletnim učiniocima krivičnih dela mogu izreći mere bezbednosti kao i punoletnim učiniocima, izuzev mere bezbednosti zabrane vršenja poziva, delatnosti i dužnosti. Odredbama člana 39. *Zakona o maloletnicima* bliže je određena primena mera bezbednosti prema maloletnicima. Naime, izričito je propisano da se mere bezbednosti maloletnicima izriču uz vaspitne mere ili kaznu maloletničkog zatvora. Jedini izuzetak je mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi koja se može izreći i samostalno. Dakle, iz navedenog proizilazi da se, za razliku od punoletnih neuračunljivih učinilaca, neuračunljivim maloletnicima ne može izreći mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi već samo maloletnicima koji su delo izvršili u stanju bitno smanjene uračunljivosti i to uz neku vaspitnu meru, s obzirom na to da kazna maloletničkog zatvora u tom slučaju ne bi došla u obzir zbog nepostojanja visokog stepena krivice. Takođe je navedenim odredbama člana 39. *Zakona o maloletnicima* isključena mogućnost da se mere bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara i obaveznog lečenja narkomana izriču uz vaspitne mere upozorenja i usmeravanja, to jest uz sudski ukor i posebne obaveze. Treba napomenuti da *Zakon o maloletnicima* ne pravi razliku između mlađih i starijih maloletnika kod primene mera bezbednosti, kao i da se maloletniku može izreći jedna ili više mera bezbednosti kad se za to steknu uslovi.

Kako *Zakon o maloletnicima* nije detaljnije propisao uslove za primenu pojedinih mera bezbednosti, postupak izricanja mera bezbednosti i njihovo izvršenje, to se prema maloletnicima shodno primenjuju odgovarajuće opšte odredbe *Krivičnog zakonika*, *Zakonika o krivičnom postupku* i *Zakona o izvršenju krivičnih sankcija*. Imajući u vidu povećanje broja maloletnika sa psihičkim i psihijatrijskim problemima i problemima ovisnosti od upotrebe opojnih droga i alkohola kod kojih je indikovano izricanje mera bezbednosti lečenja, kao i činjenicu da se u praksi upravo kod primene ovih

* Vera Sofrenović je sudija za maloletnike Višeg suda u Beogradu.

mera pojavljuju problemi u vezi sa postupkom izricanja, a naročito izvršenja, u ovom izlaganju posebno ću se osvrnuti na mere bezbednosti lečenja, a to su: obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi, obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi, obavezno lečenje narkomana, obavezno lečenje alkoholičara.

Ilustracije radi, uvidom u evidencije Višeg suda u Beogradu o izrečenim merama bezbednosti maloletnicima, počev od 2010. godine utvrđuje se povećanje broja izrečenih mera bezbednosti, pa je tako:

- ▶ u 2010. godini izrečena 1 mera bezbednosti i to obaveznog lečenja narkomana uz vaspitnu meru upućivanje u vaspitno-popravni dom;
- ▶ u 2011. godini izrečene su 3 mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana i to 2 uz vaspitnu meru upućivanje u vaspitno-popravni dom a 1 uz vaspitnu meru pojačanog nadzora od strane organa starateljstva;
- ▶ u 2012. godini, u prvom kvartalu izrečeno je 5 mera bezbednosti i to: 2 mere bezbednosti lečenja narkomana uz vaspitnu meru upućivanje u vaspitno-popravni dom, 1 mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi uz vaspitnu meru pojačanog nadzora od strane organa starateljstva, 1 mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi – samostalno, 1 zamena vaspitne mere upućivanje u vaspitno-popravni dom merom bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi.

Takođe se iz izvoda iz kartoteke Specijalne zatvorske bolnice u Beogradu utvrđuje povećanje broja izrečenih mera bezbednosti maloletnicima koje su se izvršavale u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu počev od 2007. godine pa do danas.

Kada je u pitanju postupak izricanja mera bezbednosti lečenja maloletnicima, možemo razlikovati postupak kada se mere bezbednosti izriču uz vaspitne mere ili kaznu maloletničkog zatvora i postupak koji se odnosi samo na slučaj kada se mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi izriče samostalno.

U prvom slučaju se u praksi, u stvari, sprovodi standardni postupak izricanja vaspitnih mera (uz meru bezbednosti) po održanom glavnom pretresu, uz obavezno izvršeno veštačenje i kod određenih mera bezbednosti obavezno i prisustvo veštaka na glavnom pretresu. Sud rešenjem, odnosno presudom određuje u kojoj zdravstvenoj ustanovi će se mera bezbednosti izvršiti.

U drugom slučaju radi se o postupku prema maloletniku koji je učinio protivpravno delo u zakonu određeno kao krivično delo, u stanju neuračunljivosti. U ovom postupku shodno se primenjuju odredbe *Zakonika o krivičnom postupku*, optužni akt nije predlog za izricanje krivične sankcije, već predlog za izricanje mere bezbednosti. Na glavni

pretres se, pored lica koja se moraju pozvati, obavezno pozivaju i veštaci. Obavezno učešće organa starateljstva je nesporno kao i pozivanje roditelja maloletnika. Javnost je isključena na glavnom pretresu. Međutim, ono što u ovom postupku predstavlja problem je slučaj kada maloletnik zbog svog zdravstvenog stanja nije sposoban da prisustvuje glavnom pretresu.

Naime, odredbom člana 506. stav 2. *Zakonika o krivičnom postupku* propisano je da će se okrivljeni pozvati na glavni pretres samo ako je njegovo stanje takvo da može prisustvovati glavnom pretresu, dok je odredbama *Zakona o maloletnicima* izričito propisano da se maloletniku ne može suditi u odsustvu (član 48. stav 1. *Zakona o maloletnicima*) i da je prisustvo maloletnika na glavnom pretresu obavezno (član 74. stav 3. *Zakona o maloletnicima*), pa se postavlja pitanje kako postupiti u tom slučaju? Stoga je neophodno ovu situaciju što pre regulisati.

Nadalje, poseban problem predstavlja izvršenje navedenih mera bezbednosti jer još uvek ne postoji zdravstvena ustanova specijalizovana za maloletnike u kojoj bi se izvršavale ove mere bezbednosti.

Naime, mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana i alkoholičara kada su izrečene uz vaspitnu meru upućivanje u vaspitno-popravni dom ili kaznu maloletničkog zatvora, izvršavaju se u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu, a kada su izrečene uz vaspitne mere pojačanog nadzora izvršavaju se u zdravstvenim ustanovama koje sud odredi, a to su najčešće zdravstvene ustanove u kojima su se maloletnici lečili pre izricanja mere bezbednosti (npr. Institut za mentalno zdravlje u Beogradu, Zavod za bolesti zavisnosti i drugo). Međutim, u tim zdravstvenim ustanovama lečenje je moguće samo na bazi dobrovoljnosti, te ustanove ne poseduju sistem obezbeđenja i čuvanja, tako da u slučajevima kada se maloletnik ne podvrgne lečenju ili samovoljno napusti lečenje, te zdravstvene ustanove nemaju mehanizam prinudnog izvršenja navedenih mera bezbednosti. U tom slučaju se najčešće pribegava, u praksi, zameni vaspitne mere pojačanog nadzora merom upućivanja u vaspitno-popravni dom, a mera bezbednosti se izvršava u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu.

Što se, pak, tiče izvršenja mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, ova mera se izriče uz vaspitne mere pojačanog nadzora, a izvršava takođe u zdravstvenoj ustanovi koju odredi sud. Ukoliko se maloletnik ne podvrgne lečenju ili samovoljno napusti lečenje, ili postane tako opasan po okolinu da je potrebno njegovo lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi, sud mu, shodno odredbama *Zakonika o krivičnom postupku*, može izreći meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi. U tom slučaju se praktično izrečena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi zamenjuje merom bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi koja

se izvršava u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu, dok bi izrečenu vaspitnu meru pojačanog nadzora trebalo obustaviti zbog nemogućnosti realizacije kao i s obzirom na to da mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi može da se prema maloletniku izvršava samostalno i bez vaspitne mere.

Kada se radi o izvršenju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, ova mera treba da se izvršava shodno odredbi člana 146. stav 1. *Zakona o maloletnicima* u posebnom odeljenju zdravstvene ustanove određenom za maloletnike, s tim što nije bliže određeno koja je to zdravstvena ustanova, dok je odredbom člana 192. stav 2. *Zakona o izvršenju krivičnih sankcija* propisano da se ova mera bezbednosti izvršava u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu, a izuzetno u drugoj zdravstvenoj ustanovi. Iako je osnivačkim aktom ove ustanove predviđena za lečenje punoletnih lica, to je jedina zdravstvena ustanova u kojoj se izvršava ova mera bezbednosti prema maloletnicima, kao i napred navedene mere bezbednosti izrečene uz zavodske vaspitne mere i kaznu maloletničkog zatvora. Svakako da Specijalna zatvorska bolnica u Beogradu, u kojoj pritom ne postoji posebno odeljenje za lečenje maloletnika, zbog preopterećenosti kapaciteta, višestrukih povratnika i brojnih narko-dilera nije pravo mesto za izvršenje mera bezbednosti prema maloletnicima.

Posebno je potrebno napomenuti da vaspitna mera upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje predviđena članom 23. *Zakona o maloletnicima*, ne može da se izriče maloletnicima jer takva ustanova još uvek ne postoji, a ovo se ističe stoga što je odredbom člana 23. stav 2. *Zakona o maloletnicima* propisano da će se ova mera izreći umesto mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi ako se u posebnoj ustanovi može obezbediti čuvanje i lečenje maloletnika i time postići svrha mere bezbednosti (valja napomenuti da se u Zavodima za vaspitanje dece i omladine u Beogradu i Knjaževcu i u Vaspitno-popravnim, domu u Kruševcu nalazi veliki broj dece i maloletnika sa raznim psihičkim problemima kojima je, u stvari, mesto u ovakvoj ustanovi).

Primeri iz prakse Odeljenja za maloletnike Višeg suda u Beogradu

Prvi primer: Odnosi se na maloletnog NN kome je izrečena vaspitna mera upućivanja u Vaspitno-popravni dom u Kruševcu, iako je veštačenjem utvrđeno da je dela izvršio u stanju bitno smanjene računljivosti, jer nije predloženo izricanje mere bezbednosti. Tokom izvršenja vaspitne mere zdravstveno stanje maloletnika se znatno pogoršalo, više puta je upućivan na lečenje u Specijalnu zatvorsku bolnicu u Beogradu, vaspitna mera nije mogla da se izvršava o čemu je sud obavešten od strane Vaspitno-popravnog doma u Kruševcu kroz vanredne izveštaje o zdravstvenom stanju maloletnika i šestomesečni izveštaj. Naređeno je komisijsko veštačenje maloletnika, utvrđena je šizofrena klinička slika i predloženo izricanje mere bezbednosti obaveznog

psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi zbog opasnosti da maloletnik učini teže krivično delo. Po održanoj sednici veća za zamenu vaspitne mere u smislu člana 24. stav 1. *Zakona o maloletnicima*, doneto je rešenje kojim se vaspitna mera upućivanja u vaspitno-popravni dom zamenjuje predloženom merom bezbednosti. Pritom je sud „široko” tumačio navedenu odredbu člana 24. *Zakona o maloletnicima* jer je istom predviđena samo mogućnost zamene izrečene vaspitne mere drugom merom, ali ne i merom bezbednosti. Maloletni NN nalazi se na izvršenju mere bezbednosti u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu.

Postavlja se pitanje kako postupiti u slučaju ako prestane potreba za lečenjem i čuvanjem maloletnog NN u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu, a lekari predlože obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi, s obzirom na to da se ta mera bezbednosti ne može izreći samostalno bez izricanja vaspitne mere!? Ni ova situacija nije regulisana zakonskim odredbama.

Drugi primer: Odnosi se na maloletnog NN koji je izvršio protivpravno delo u zakonu određeno kao krivično delo u stanju neuračunljivosti i kome je po održanom glavnom pretresu izrečena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, kao samostalna mera. I ovaj maloletnik se nalazi u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu.

Kako postupiti u slučaju ako i kod ovog maloletnika prestane potreba za lečenjem i čuvanjem u zdravstvenoj ustanovi, a lekari predlože obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi, s obzirom na to da se ta mera bezbednosti uopšte prema *Zakonu o maloletnicima* ne može izreći samostalno, već samo uz vaspitnu meru (a koju sankciju nije moguće izreći zbog neuračunljivosti)!?

Zaključak: neophodno je preciznije regulisati primenu mera bezbednosti prema maloletnicima u *Zakonu o maloletnicima*, kao i što pre oformiti posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje maloletnika, odnosno specijalizovanu zdravstvenu ustanovu za lečenje maloletnih učinilaca krivičnih dela, shodno odredbama *Zakona o maloletnicima* i ratifikovanim Međunarodnim konvencijama iz oblasti zaštite prava deteta.

Efikasnost vaspitnih mera iz otvorene zaštite²¹⁰

Ljubinka Marković

Okvir procene

Objektivno sagledavanje postignutih efekata izrečenih vaspitnih mera moguće je jedino iz ugla ostvarene svrhe ovih krivičnih sankcija. Opšta svrha krivičnih sankcija je prema *Krivičnom zakoniku* određena članom 4. stav 2. koji glasi: „Opšta svrha propisivanja i izricanja krivičnih sankcija je suzbijanje dela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom.” *Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*) postavlja značajno šire zahteve pred krivične sankcije koje se izriču maloletnicima (ili mlađim punoletnim licima). Član 10. *Zakona o maloletnicima* glasi: „U okviru opšte svrhe krivičnih sankcija (član 4. *Krivičnog zakonika*), svrha krivičnih sankcija prema maloletnicima je da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu.” Polazeći od ovih odrednica utvrdila sam kriterijume na osnovu kojih je moguće objektivno sagledati efikasnost (ostvarenu svrhu) realizovanih vaspitnih mera.

Prvi kriterijum, „Pozitivna opšta ocena centra za socijalni rad” jeste neposredno preuzeta procena stručnog tima (voditelja slučaja) centra za socijalni rad o vaspitnom merom postignutim promenama u opštem funkcionisanju maloletnika.

Drugi kriterijum, „Novi krivični postupak” odnosi se na sudski postupak za krivična dela počinjena nakon izricanja vaspitne mere.

Treći kriterijum, „Bolji porodični odnosi” sagledavao je vaspitnom merom postignute promene na planu saniranja i unapređenja porodičnih odnosa maloletnika. Zdravi porodični odnosi faktor su koji povoljno utiče na psihosocijalni razvoj maloletnika i smanjuje mogućnost recidiva.

Četvrti kriterijum, „Bolji obrazovni status” utvrđuje da li je na obrazovnom planu maloletnik postigao pozitivne promene tokom realizacije vaspitne mere.

²¹⁰ *Napomena autora*: Originalni tekst je skraćen za potrebe Zbornika radova: „Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji”. Za potrebe ovog rada, izuzev samih propisa, nije korišćena druga literatura.

* Ljubinka Marković je diplomirani psiholog, samostalni savetnik za pitanja maloletničke delinkvencije Odeljenja za maloletnike Višeg suda u Beogradu. Stalni je konsultant Saveta za maloletnike.

Peti kriterijum, „Radno angažovanje”, uveden je na osnovu iskustvenog opažanja da se veliki broj maloletnika sa vaspitnom merom koja daje pozitivne rezultate, povremeno ili konstantno radno angažuje.

Pozitivna ocena postignuta na kriterijumu „Novi krivični postupak” ide u prilog proceni da izrečena vaspitna mera nije bila efikasna i nije ostvarila svoju svrhu. Pozitivna ocena na ostalim kriterijumima ide u prilog proceni da je vaspitna mera postigla svrhu.

U skladu sa *Krivičnim zakonikom* i *Zakonom o maloletnicima*, drugi kriterijum, „Novi krivični postupak” trebalo je da bude „recidivizam u vršenju krivičnih dela”. Ovaj faktor, međutim, nije jednostavno utvrditi iz brojnih razloga.

Tokom ovog rada nametala se potreba za još nekim kriterijumima (npr. socijalno funkcionisanje u vršnjačkoj i široj društvenoj sredini, zloupotreba psihoaktivnih supstanci...) koji bi bili praćeni. Zbog nemogućnosti da se čitav uzorak obuhvaćen analizom pouzdano „provuče” kroz te kriterijume, od njih se odustalo. Ovim radom, takođe, nije utvrđivano koja je vaspitna mera statistički bila najefikasnija. Bez dobro utvrđenih kriterijuma šta svaku vaspitnu meru čini efikasnom, ovi rezultati bi mogli dovesti do pogrešnih zaključaka o efikasnosti vaspitnih mera.

Procenom su obuhvaćene vaspitne mere iz otvorene zaštite: posebne obaveze (čl. 14. *Zakona o maloletnicima* – izrečen samostalno), pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca (čl. 15. *Zakona o maloletnicima* samostalno ili u vezi sa čl. 19. *Zakona o maloletnicima*, tj. uz jednu ili više posebnih obaveza), pojačan nadzor u drugoj porodici (čl. 16. *Zakona o maloletnicima* samostalno ili u vezi sa čl. 19. *Zakona o maloletnicima*, tj. uz jednu ili više posebnih obaveza) i pojačan nadzor organa starateljstva (čl. 17. *Zakona o maloletnicima* samostalno ili u vezi sa čl. 19. *Zakona o maloletnicima*, tj. uz jednu ili više posebnih obaveza), koje su tokom 2010. godine zakonski istekle, obustavljene ili preinačene u sednici veća, ili prestale da postoje zbog druge krivične sankcije.

Vaspitne mere pojačanog nadzora sa izrečenom jednom ili više posebnih obaveza (bilo ih je ukupno 30) nisu odvojeno razmatrane. Posebne obaveze samostalno spadaju u „blaže” vaspitne mere – mere upozorenja i usmeravanja. Izrečene uz pojačan nadzor imaju svrhu da kroz dodatno angažovanje i okupacioni tretman „pojačaju” vaspitnu meru pojačanog nadzora, te će u okviru te mere biti obrađivane.

Efekat zavodskih vaspitnih mera nije obuhvaćen ovim radom. Da li je zavodska vaspitna mera postigla svrhu moguće je utvrditi tek nakon određenog vremena po njenom isteku (godinu i više dana). Tek povratkom maloletnika u primarnu socijalnu sredinu, prolaskom perioda (re)adaptacije i (re)integracije i stvarnim konzumiranjem prava na slobodu izbora, može se procenjivati efekat izvršene vaspitne mere.

Realizacija vaspitnih mera iz otvorene zaštite podrazumeva ozbiljan uticaj nadležnih pojedinaca i institucija (sud, centar, roditelji...) na maloletnika, ali i dalje ostavlja značajnu slobodu maloletniku da sam bira, odlučuje i realizuje svoje odluke u prostoru, vremenu i socijalnoj sredini koju odabere. Stoga se efekti ovih vaspitnih mera mogu sagledati već u trenutku njihovog prestanka (svakako i ranije).

Metodologija

Korišćen je metod neposrednog uvida u pojedinačne predmete izvršenja vaspitne mere (IVM predmete) i posrednog procenjivanja efekta vaspitne mere – na osnovu izveštaja i stručne procene centra za socijalni rad o realizaciji vaspitne mere. Postignute promene su sagledavane u komparaciji statusa maloletnika u vreme poslednjeg izveštaja i statusa u vreme obrade za potrebe krivičnog postupka u kojem je navedena vaspitna mera izrečena.

Ocenjivanje efekata vaspitne mere preko pet navedenih kriterijuma bilo je binarno – kriterijum je zadovoljen (+) i kriterijum nije zadovoljen (–). Procena je rađena na uzorku vaspitnih mera otvorenog tipa izrečenih i izvršenih u Višem sudu u Beogradu, arhiviranih tokom 2010. godine. Tokom 2010. godine, u Višem sudu u Beogradu ukupno je bila aktivna 621 vaspitna mera, od toga 545 vaspitnih mera otvorenog tipa.

Važno je napomenuti da ovim brojevima nisu obuhvaćene vaspitne mere sudskog ukora. Ova najblaža vaspitna mera – mera upozorenja i usmeravanja, nema trajanje, praćenje i kontrolu kao ostale vaspitne mere. Za sudski ukor se ne otvara karton izvršenja vaspitne mere (IVM karton). Sud ne raspolaže podacima o efektima ove vaspitne mere. Čak ni recidivizam, kao što je već rečeno, nije moguće pratiti, s obzirom na „prerastanje” statusa maloletstva kao i poseban način vođenja evidencija o izrečenim vaspitnim merama.

Procena je rađena na uzorku od 254 IVM predmeta Višeg suda u Beogradu, vezanih za vaspitne mere iz otvorene zaštite, a arhiviranih u 2010. godini. Tokom 2010. godine, u Višem sudu u Beogradu je ukupno arhivirano 292 IVM predmeta (Tabela 1).

Tabela 1. Vaspitne mere (bez sudskog ukora) arhivirane u 2010. godini

Vaspitne mere zakonski istekle	Vaspitne mere obustavljene u sednici veća	Vaspitne mere preinačene u sednici veća	Vaspitne mere prestale zbog druge krivične sankcije	Ukupno
238	30	2	22	292

Od ukupno 292 arhivirana IVM predmeta bilo je 263 IVM predmeta vaspitnih mera iz otvorene zaštite. Razlozi arhiviranja ovih IVM predmeta dati su u Tabeli 2.

Tabela 2. Vaspitne mere iz otvorene zaštite arhivirane u 2010. godini

Vaspitne mere zakonski istekle	Vaspitne mere obustavljene u sednici veća	Vaspitne mere preinačene u sednici veća	Vaspitne mere prestale zbog druge krivične sankcije	Ukupno
225 (85,5%)	15 (5,7%)	1 (0,4%)	22 (8,4%)	263 (100%)

Devet predmeta (mere zakonski istekle) nije moglo biti korišćeno za obradu zbog neažurnog izveštavanja centra za socijalni rad. Obradivano je 254 IVM predmeta. Uzorak su činili uglavnom maloletnici – muškarci, njih 250. Zanimljivo mali broj maloletnica, njih četiri (1,57%), nije otvorio mogućnost obrade uzorka po polu. Podaci dobijeni prostom distribucijom su kvantitativno i kvalitativno analizirani.

Rezultati procene

Dobijeni podaci dati su u Tabeli 3.

Tabela 3.

Ukupno vaspitnih mera	Pozitivna opšta ocena CSR	Novi krivični postupak	Bolji porodični odnosi	Bolji obrazovni status	Radno angažovanje
254	186	58	190	166	160
100.00%	73,2%	22,8%	74,8%	65,3%	62,9%

Centar za socijalni rad je za 186 od ukupno 254 maloletnika pod vaspitnom merom doneo pozitivnu opštu ocenu postignutih promena. Prema raspoloživim podacima, prema 58 maloletnika je pokrenut nov krivični postupak. Centar za socijalni rad je kod 190 maloletnika konstatovao bolje porodične odnose u odnosu na postojeće u vreme kada je delo izvršeno i krivični postupak vođen. Broj od 166 maloletnika je tokom realizacije vaspitne mere napredovao na obrazovnom planu. Napredovanje se odnosilo kako na postignuti uspeh, tako i na samu motivaciju da se angažovano obrazuju u skladu sa svojim kapacitetima. Njih 160 je tokom realizacije vaspitne mere ispoljilo motivaciju da samostalno, na društveno poželjan način, privređuje. Bili su radno angažovani povremeno ili trajno. Novi krivični postupak je pokrenut prema 58 (22,83%) maloletnika (punoletnika) iz posmatranog uzorka. Dvadesetdvojici je

izrečena nova krivična sankcija, što je bio razlog arhiviranja IVM predmeta. Ostalima (36) je vaspitna mera zakonski istekla a novi postupak nije okončan. Prema još šestorici maloletnika iz uzorka pokretan je novi postupak pred većem za maloletnike, ali za krivična dela učinjena pre izricanja vaspitne mere. Postupci su obustavljeni, a realizacija vaspitne mere je uspešno nastavljena. Oni nisu obrađivani kao „recidivisti”.

Prema vrsti vaspitne mere koja im je izrečena, ova grupa maloletnika prema kojima je pokrenut nov krivični postupak stratifikovana je u Tabeli 4.

Tabela 4.

Član 14. Zakona o maloletnicima	Član 15. Zakona o maloletnicima	Član 16. Zakona o maloletnicima	Član 17. Zakona o maloletnicima	Ukupno
5	15	0	38	58
8,64%	25,86%	0,00%	65,52%	100,00%

Iz Tabele 4. je evidentno da je u ovoj grupi najveći broj maloletnika sa najjačom merom iz otvorene zaštite. Statistički gledano, na svaka tri maloletnika koji su ponovo u krivičnom postupku, dvoje je sa vaspitnom merom iz čl. 17. *Zakona o maloletnicima*. U grupi „recidivista” najređi su maloletnici sa najblažom vaspitnom merom – član 14. *Zakona o maloletnicima*.

Vaspitna mera je imala određene pozitivne efekte i kod maloletnika koji su ponovo u krivičnom postupku (Tabela 5).

Tabela 5. Procena efekta vaspitnih mera za vreme kojih je pokrenut novi krivični postupak

Pozitivna opšta ocena	Bolji porodični odnosi	Bolji obrazovni status	Radno angažovanje
11	14	10	9
18,97%	24,14%	17,24%	15,52%

Stručna procena nadležnog centra za socijalni rad je kod svakog četvrtog „recidiviste” utvrdila boljitak na planu porodičnih odnosa, za svakog petog data je pozitivna opšta procena, takođe, obrazovni status svakog petog iz ove grupe je bio bolji, a gotovo svaki šesti se radno angažovao. Za 13 (5,12%) maloletnika, koji nisu činili nova krivična dela, opšta ocena centra i postignute promene na kontrolisanim varijablama (kriterijumima) su negativne. Iako primena čl. 10. *Zakona o maloletnicima* u ovom

slučaju može značiti da svrha vaspitne mere nije ostvarena, smatram da se u skladu sa čl. 4. st. 2 *Krivičnog zakonika* može zaključiti da značajni pozitivni efekti mere ipak postoje. Maloletnik nije počinio novo krivično delo u periodu od jedne (čl. 14. *Zakona o maloletnicima*), tj. dve godine (čl. 15, 16, 17) od pravnosnažnosti vaspitne mere (podsetimo, ove mere su zakonski istekle). Svakako da je od izricanja – glavnog pretresa – proteklo i više vremena (i još više od činjenja krivičnih dela). Kod 183 (72.05%) maloletnika iz uzorka, došlo je do značajnih pozitivnih promena u svim statusima. Efekat izrečene vaspitne mere se nije ograničio samo na izostanak vršenja krivičnih dela. Oni su po proceni centra za socijalni rad unapredili svoje opšte funkcionisanje (Tabela 6).

Tabela 6. Procena efekta vaspitnih mera kod kojih nije pokretan novi krivični postupak

Pozitivna opšta ocena	Bolji porodični odnosi	Bolji obrazovni status	Radno angažovanje
183	176	156	151
93,37%	89,80%	79,59%	77,04%

Poređenjem ove dve grupe maloletnika sa vaspitnim merama uočljivo je da je najviši efekat ostvaren na kriterijumu „pozitivna opšta ocena centra za socijalni rad” u grupi maloletnika koji tokom realizacije vaspitne mere nisu imali novi krivični postupak. U grupi koja je imala novi krivični postupak, najsnažniji efekat je ostvaren na planu boljih porodičnih odnosa. Prikaz komparacije u Tabeli 7.

Tabela 7. Ostvarene vrednosti (u %) po posmatranim kriterijumima za grupu maloletnika bez novog krivičnog postupka i grupu sa novim krivičnim postupkom

	Bez novog krivičnog postupka	Novi krivični postupak
Pozitivna opšta ocena u %	93,37	18,97
Bolji porodični odnosi u %	89,80	24,14
Bolji obrazovni status u %	79,59	17,24
Radno angažovanje u %	77,04	15,52

Analiza rezultata

Analizom dobijenih rezultata može se zaključiti da je svrha vaspitnih mera u posmatranom uzorku od 254 maloletnika kojima je Viši (Okružni) sud u Beogradu izrekao neku od vaspitnih mera iz člana 14, 15 (samostalno ili u vezi sa čl. 19), 16 (samostalno ili u vezi sa čl. 19) i člana 17. (samostalno ili u vezi sa čl. 19) *Zakona o maloletnicima*, a koja je tokom 2010. godine zakonski istekla, preinačena ili obustavljena, apsolutno ostvarena kod 183 (72.05%) maloletnika. Oni su ostvarili bolje opšte funkcionisanje, bolje porodične odnose, napredovali na planu obrazovanja, periodično ili trajno se radno angažovali i protiv njih nije pokretan nov krivični postupak. Broj od 13 (5,12%) maloletnika nije bio u novom krivičnom postupku ali nije ostvario bolje opšte funkcionisanje, bolje porodične odnose, nije napredovao na planu obrazovanja i nije se radno angažovao. Može se zaključiti da je svrha vaspitne mere delimično ostvarena. Prema 58 (22,83%) maloletnika je pokrenut novi krivični postupak. Posmatrano iz ugla *Krivičnog zakonika* nije ostvarena svrha ove krivične sankcije. Posmatrano iz ugla *Zakona o maloletnicima* i kod ove grupe maloletnika prisutni su neki pozitivni efekti vaspitne mere. Stručna procena nadležnog centra za socijalni rad je kod svakog četvrtog „recidiviste” utvrdila boljitak na planu porodičnih odnosa, za svakog petog data je pozitivna ocena opšteg funkcionisanja, obrazovni status svakog petog iz ove grupe je bio bolji, gotovo svaki šesti se radno angažovao.

Neki faktori efikasnosti vaspitnih mera

Ovim radom nisu direktno bili obuhvaćeni faktori koji utiču na ostvarenje svrhe vaspitnih mera, ali su svakako značajni za razumevanje dobijenih rezultata. Da li će vaspitna mera biti efikasna i ostvariti svoju svrhu u prvom redu zavisi od toga da li je kao krivična sankcija dobro odmerena.

Sudija za maloletnike ne sagledava samo težinu krivičnog(ih) dela. Pri odlučivanju o krivičnoj sankciji sudija sagledava individualne karakteristike maloletnika, stepen strukturisanosti kriminogenog ponašanja, kapacitete maloletnika za promene, kapacitete roditelja, njegove primarne i šire socijalne sredine da podrže pozitivne promene maloletnika, ali i opšte kapacitete društva (države) koji treba da omogućé primerenu realizaciju vaspitne mere. Sagledavanje i odmeravanje ovih faktora, koji utiču na efikasnost vaspitne mere, sudija za maloletnike u prvom redu vrši na osnovu stručne procene i mišljenja nadležnog organa starateljstva. Što je kvalitetnija i preciznija procena nadležnog centra z asocijalni rad, to je veća mogućnost da krivična sankcija bude dobro odmerena i da ostvari svoju svrhu. U najvećem broju predmeta prioritet ima princip dobro odmerene i objektivno zasnovane krivične sankcije.

Iako *Zakon o maloletnicima* i *Krivični zakonik* nisu predvideli ništa slično, u praksi se često pominje „princip postupnosti u izricanju krivičnih sankcija maloletnicima” – od blažih ka strožijim. Ovo naročito dolazi do izražaja kada se odlučuje o dilemi: zavodska mera ili vaspitna mera otvorenog tipa. Iz materijala se uočava da je najveći broj „recidivista” imao izrečenu najjaču vaspitnu meru iz otvorene zaštite. Gotovo u svakom od ovih predmeta izveštaji u smislu čl. 64. nadležnog centra za socijalni rad, ukazivali su da je rad sa maloletnikom i adekvatan tretman gotovo nemoguć u uslovima otvorene zaštite. Sud je ipak odlučio da maloletniku „da još jednu šansu”. Nije pouzdano zaključiti da ovaj princip nepovoljno deluje na efikasnost vaspitnih mera, jer nemamo podatke koliko je maloletnika ovu šansu pozitivno iskoristilo, tj. u kom broju je svrha krivične sankcije bila ostvarena „blažom” vaspitnom merom.

Izvensudski faktori koji utiču na efikasnost vaspitnih mera vezani su u prvom redu za normativne i faktičke kapacitete socijalne zaštite i profesionalnu osposobljenost predstavnika organa starateljstva/centara za socijalni rad. Od stručnosti ovih službi posredno zavisi izbor krivične sankcije, ali i direktno sama realizacija vaspitnih mera, koja im je poverena.

Važno je napomenuti neke od faktora koji su poslednjih godina opteretili (i umanjili) inače značajne kapacitete centara za socijalni rad. Reforma sistema socijalne zaštite „u hodu” (paralelno sa reformom pravosuđa); primena Pravilnika o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad; ukidanje specijalizovanih „timova za zaštitu vaspitno zapuštene dece” (kako su se ranije zvali) i prelazak na sistem voditelja slučaja; gubitak kadrova uopšte (normativima planiran manji broj stručnih radnika) i osipanje iskusnih stručnjaka; višegodišnje urušavanje ranije prisutnih „mreža podrške” u realizaciji vaspitnih mera (saradnja sa socijalnim službama radnih, obrazovnih, zdravstvenih i drugih organizacija); nedovoljno prostora za specijalizovanu edukaciju iz oblasti maloletničkog pravosuđa... i sama politika rada koja poslove vezane za maloletnike u sudskom postupku (kao i ostalu decu u sukobu sa zajednicom) stavlja na sam kraj liste prioriternih poslova Tima za decu. Dakle, preopterećeni voditelji slučaja, smanjenih profesionalnih kapaciteta, istovremeno postupaju u predmetima zbrinjavanja i brige o životno ugroženoj deci, deci lišenoj adekvatnog roditeljskog staranja, deci u postupku razvoda braka roditelja... Sve ovo posebno dolazi do izražaja i ima negativan uticaj u velikim centrima kao što je Gradski centar za socijalni rad u Beogradu.

Na efikasnost vaspitnih mera utiče još jedan značajan faktor. *Zakon o maloletnicima* je predvideo široku lepezu krivičnih sankcija za maloletnike. U praksi veliki broj predviđenih sankcija sudije ne izriču jer ih nije moguće realizovati zbog nepostojanja primerenih institucija i programa u socijalnoj zaštiti, zdravstvu, obrazovanju, lokalnoj

zajednici... Često ni nadležnim propisima u tim oblastima nisu bili predviđeni instituti koji postoje u *Zakonu o maloletnicima*. Na primer, u slučajevima kada sudija proceni da bi se svrha krivične sankcije mogla postići vaspitnom merom iz člana 18. *Zakona o maloletnicima* (pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika), ili člana 23. *Zakona o maloletnicima* (upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje), prinuđen je da donese drugačiju odluku, jer ne postoji „infrastruktura” u okviru koje bi se ove vaspitne mere realizovale. Opravdano se može očekivati da ovako izrečene krivične sankcije neće biti u dovoljnoj meri efikasne.

Zaključak

Rad koji je obuhvatio analizu 254 predmeta izvršenja vaspitne mere (IVM) Višeg suda u Beogradu, arhiviranih tokom 2010. godine, a koji su se odnosili na vaspitne mere otvorene zaštite i to iz člana 14. *Zakona o maloletnicima* i članova 15, 16. i 17, samostalno ili u vezi sa članom 19. *Zakona o maloletnicima*, pokazao je da su ove vaspitne mere bile efikasna krivična sankcija u 77,17%. U 72,05% su apsolutno ostvarile svoju svrhu (čl. 4. *Krivičnog zakonika* i čl. 10. *Zakona o maloletnicima*), a kod preostalih 5,12% svrha je ostvarena u smislu čl. 4. *Krivičnog zakonika*. Kod 22,83% vaspitnih mera kod kojih nije ostvarena svrha u smislu čl. 4. *Krivičnog zakonika*, može se zaključiti da, iako su ponovo u sudskom postupku, neki od maloletnika su unapredili svoje funkcionisanje po pojedinim posmatranim kriterijuma.

Kvalitativna analiza ovih predmeta je ukazala da je moguće vaspitne mere učiniti još efikasnijim krivičnim sankcijama. Podizanjem kapaciteta pravosudnih organa i centara za socijalni rad, formiranjem zakonom predviđenih ustanova i programa (koji u ovom trenutku ne postoje) i kontinuiranom zajedničkom obukom svih učesnika u krivičnom postupku prema maloletnicima (u cilju dobre interresorne operativnosti i boljeg korišćenja resornih kapaciteta) stvorili bi se uslovi da vaspitne mere u još većem procentu ostvare svoju svrhu.

Prednosti primene člana 18. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica – vaspitna mera pojačan nadzor uz boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika (primer dobre prakse)

Mirjana Sremački*

Aleksandra Birta

Jelena Zorić

Stana Todorčić

Uvodne napomene

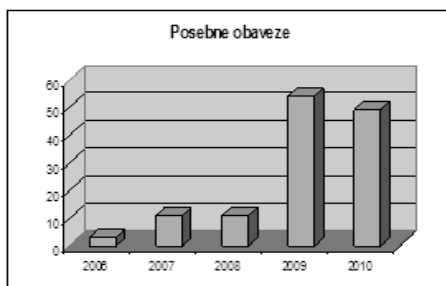
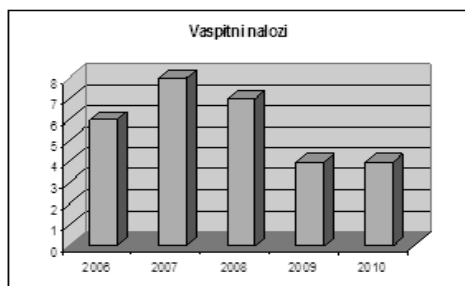
Novine koje je doneo *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*) obavezao je profesionalce iz različitih oblasti, koji se teorijski ili praktično bave antisocijalnim ponašanjem i kriminalitetom mladih, da se aktiviraju sa ciljem obezbeđivanja uslova za primenu zakona. Postignuta dobra saradnja između nadležnih institucija u Novom Sadu (Suda, Tužilaštva, MUP-a, Centra za socijalni rad) rezultirala je time da se već od 2006. godine krene sa izricanjem i realizacijom posebnih obaveza i vaspitnih naloga koje predviđa novi zakon.

* Mirjana Sremački je diplomirani psiholog i porodični terapeut. Zaposlena je u Centru za socijalni rad grada Novog Sada. Članica je radne grupe za pisanje predloga standarda i procedura za primenu vaspitnih naloga.

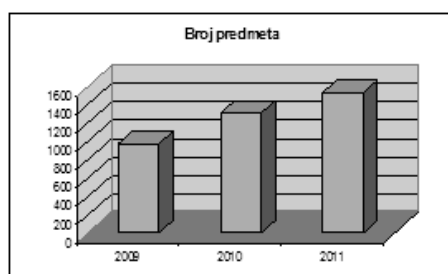
Aleksandra Birta je diplomirani psiholog. Zaposlena je kao psiholog u Službi za zaštitu dece i omladine Centra za socijalni rad grada Novog Sada. Realizovala je brojne treninge i predavanja na temu vršnjačkog nasilja i rada sa maloletnim prestupnicima.

Jelena Zorić je diplomirani psiholog. Zaposlena je kao psiholog u Službi za zaštitu dece i omladine Centra za socijalni rad grada Novog Sada. Realizovala je treninge i predavanja na temu roditeljstva, vršnjačkog nasilja i rada sa maloletnim prestupnicima.

Stana Todorčić je diplomirani pedagog. Zaposlena je u Službi za zaštitu dece i omladine Centra za socijalni rad grada Novog Sada. Koordinatorica je projekta koji se tiče dnevnog boravka za intenzivan rad sa maloletnim učiniocima krivičnih dela.

Posmatrajući tendenciju rasta broja predmeta vezanih za antisocijalna ponašanja dece i maloletnika u okviru Centra za socijalni rad u Novom Sadu, došlo se do zaključka da je i pored primene vaspitnih mera, naloga i posebnih obaveza, sve veći porast dece sa ozbiljnim i dugotrajnim smetnjama u ponašanju i emocionalnom i socijalnom razvoju. Krivična dela su sve teža, a problemi u ponašanju sve složeniji i veći.

	2009.	2010.	2011.
Maloletnici			
Antisocijalno ponašanje (intervencije)	60	72	110
Odbačaj krivične prijave (maloletnik ispod 14 godina života)	52	69	46
Pokretanje pripremnog postupak	773	893	963
Pokretanje prekršajnog postupka	90	281	415
UKUPNO	975	1315	1534

Nepostojanje tehničkih uslova rada i vremenskih ograničenja u radu stručnih radnika u velikoj meri otežava rad sa mladima te kategorije. Takođe, nepostojanje operacionalne definicije vaspitnih mera *Pojačan nadzor roditelja* i *Pojačan nadzor organa starateljstva* ukazuje na činjenicu da način realizacije ovih mera u najvećoj meri zavisi od motivacije i kreativnosti samog stručnog radnika. Imajući u vidu i neretko vrlo slabu motivaciju maloletnika i njegovih roditelja za saradnju sa stručnim radnikom,

realizacija vaspitnih mera se najčešće svodi na jedno do dva viđenja tokom trajanja izrečene mere, posebno ako se problemi u ponašanju ne manifestuju kroz vršenje novih krivičnih dela.

Imajući u vidu sve veću rezistentnost maloletnika na do sada primenjivane oblike tretmana, zaključili smo da je vreme za uvođenje novina u dotadašnji rad. Konkurs Republičkog fonda za socijalne inovacije uz podršku *Programa Ujedinjenih nacija za razvoj* (UNDP), na kome je jedan od prioriteta bio zaštita dece sa poremećajima u ponašanju, ukazao nam je na mogućnost da kroz organizovanje rada Dnevnog boravka ne samo da možemo omogućiti bolje sprovođenje *Zakona o maloletnicima* (kroz davanje mogućnosti sudu da prema članu 18. izriče vaspitnu meru *Pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika*), već možemo i unaprediti naš rad. Unapređenje rada smo videli u obezbeđivanju kontinuiteta u radu sa maloletnicima koji ostaju u svojoj porodici, čime smo očekivali veću uspešnost rezultata primene izrečenih vaspitnih mera i smanjenje recidiva vršenja krivičnih dela.

„Klub 08” – Dnevni boravak za intenzivan rada sa maloletnim učiniocima krivičnih dela

Dnevni boravak za intenzivan rad sa maloletnim učiniocima krivičnih dela „Klub 08” otvoren je 15. jula 2009. godine i kao projektna aktivnost realizovan je do 31. marta 2010. godine. Zahvaljujući entuzijazmu stručnih radnika, njihovim volonterskim angažovanjem, klub je nastavio rad narednih godinu dana kada su, usled nedostatka prostora za rad na redovnim delatnostima centra za socijalni rad, oduzete prostorije kluba. S obzirom na to da je *dnevni boravak za intenzivan rad sa maloletnim učiniocima krivičnih dela* uvršćen je u redovnu delatnost Centra za socijalni rad Grada Novog Sada, što je objavljeno u Službenom listu grada Novog Sada br. 46 od 03. 11. 2009. tačka 1.2. član 9, trenutno se prave planovi kako da se premoste aktuelni problemi i ponovo oživi dobra praksa u radu sa maloletnim učiniocima krivičnih dela.

Ciljevi projekta „Klub 08” bili su: 1) resocijalizacija dece i omladine sa poremećajima u ponašanju i njihova uspešna inkorporacija u društvenu sredinu kroz intenzivan tretman i 2) umrežavanje Centra za socijalni rad i ostalih institucija i organizacija koje rade sa decom i maloletnim licima sa problemima u ponašanju (sud, MUP, škole, zdravstvene ustanove, NVO, sportski klubovi), njihovim uključivanjem u aktivnosti projekta.

Ovako koncipiran program tretmana podržavao je osnovne principe i ciljeve Strategije razvoja socijalne zaštite u radu sa decom i mladima u sukobu sa zakonom i u riziku, uključujući: obezbeđivanje kvalitetnih usluga, poštovanje njihovog najboljeg interesa, dostupnost usluga, obezbeđivanje najmanje restriktivnog okruženja,

obezbeđenje i podsticanje participacije, odgovornosti i samostalnosti korisnika, unapređenje kvaliteta života ranjive i marginalizovane dece i mladih, osposobljavanje za produktivan život u zajednici, osposobljavanje za odgovorno roditeljstvo.

Način rada Klub 08 sa korisnicima zasnovali smo na klijentocentričnom pristupu, koji nam je omogućio da se za svakog korisnika kreira program rada u skladu sa ličnim potrebama i uočenim problemima. Korisnici su bili maloletni učinioci krivičnih dela kojima je izrečena vaspitna mera *Pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika*, ili vaspitna mera *Pojačan nadzor organa starateljstva*, ili se *po proceni voditelja slučaja* uključuju u aktivnosti Dnevnog boravka. U izradi plana tretmana ravnopravno su učestvovali maloletnik, jedan ili oba roditelja i voditelj slučaja. Na samom početku rada na tretmanu, potpisivao se Ugovor u kome su precizno bila definisane prava i obaveze svih učesnika izrade tretmana.

Kako bi olakšali proces rada Dnevnog boravka, operacionalno smo definisali strukturu rada, i to na dnevnom, nedeljnom i mesečnom nivou. Pravila rada svih učesnika smo detaljno formulisali i uloge precizno podelili. Takođe smo u okviru osmišljavanja sadržaja rada kreirali više internih obrazaca koji su nam u značajnoj meri olakšavali rad (materijal sa smernicama za rad za stručne radnike, lični list korisnika usluga Dnevnog boravka, individualni plan aktivnosti, dnevnik rada, Ugovor). Prve realizovane aktivnosti za cilj su imale edukaciju saradnika na projektu za rad u dnevnom boravku, kao i za specifičnosti rada sa mladima sa problemima u ponašanju. Potom smo održali edukaciju za volontere i voditelje radionica.

Realizovane aktivnosti vezane za korisnike smo podelili u nekoliko grupa

Psihološke radionice – u kojima su korisnici imali prilike da uz stručnu pomoć rade na problemima karakterističnim za njihov razvojni period (teme: Psihoaktivne supstance, Predrasude, Nasilje i navijanje, Donošenje dobre odluke, Moja porodica – moja grupa, Bliski odnosi, In/Out vrednosti, Problemi deteta i kako ih rešavati – radionica za roditelje). Pored jednodnevnih radionica, organizovali smo i programe radionica, koje su za cilj imale da edukuju polaznike nekim osnovnim veštinama komunikacije i rešavanja konkretnih problema. Teme realizovanih programa radionica bile su sledeće: Nenasilna komunikacija, Asertivni trening, Radionice za razvoj ličnosti (izgradnja pozitivne slike o sebi i pozitivnih očekivanja), Kreativno pisanje, Zdrave alternative – edukacija na teme HIV-a i polno prenosivih bolesti.

Kreativne radionice u okviru kojih su učesnici imali priliku da razvijaju svoje kreativne potencijale (pravljenje nakita, pisanje grafita, kreiranje grba i himne Kluba, i slično).

Predavanja i tribine – zamišljena su kao grupni rad u okviru koga bi određena tema mogla da se predstavi većem broju korisnika (teme: Adolescencija, Slobodno vreme

i organizacijske sposobnosti, Ispovest lečenog zavisnika, Dijalog sa sudijom za maloletnike, Roditeljstvo i problemi u ponašanju (za roditelje).

Savetodavni rad sa korisnicima i porodicom – ova usluga je pružala mogućnosti postavljanja zajedničkih ciljeva tretmana, praćenja realizacije istih, kao i uočavanje problema i posebnih potreba korisnika, a sve u skladu sa klijentocentričnim pristupom koji smo prethodno opisali. U savetodavni rad smo uključivali same korisnike, a po potrebi ili proceni stručnog radnika i roditelje i druge članove porodice.

Fakultativne aktivnosti – podrazumevale su gledanje filmova, igranje društvenih igara, sportske aktivnosti, čitanje tekstova i prezentacija na kompjuteru.

Za pomoć u učenju bili su angažovani i volonteri koji su uz saradnju stručnih radnika pružali pomoć u učenju i radili na usvajanju pravilnih metoda učenja korisnika.

Prednosti rada Dnevnog boravka

Nakon realizacije projekta „Klub 08”, uočene su sledeće prednosti takvog načina rada

Intenzivan i kontinuiran rad pruža mogućnost većeg uticaja na pozitivne promene u razvoju maloletnika. Češćim kontaktima i brojnijom ponudom različitih aktivnosti daje se mogućnost intenzivnijeg pozitivnog uticaja na ličnost i ponašanje maloletnika, tačnije na:

- ▶ otkrivanje nekih njihovih kapaciteta i sposobnosti koje nisu do sada bile prepoznate i naglašene, „forsirane” od strane njihovih roditelja ili okoline;
- ▶ jačanje lične odgovornosti korisnika;
- ▶ razvijanje osećanja pripadnosti grupi i vezanosti;
- ▶ sistematičan rad na izgradnji radnih navika i odgovornijeg odnosa prema obavezama.

Multifaktorski pristup pojavi delinkventnog ponašanja. Delinkventno ponašanje sigurno nije rezultat dejstva samo jednog faktora, već niza i spleta različitih okolnosti. Dnevni boravak pružio nam je veću mogućnost da negujemo multifaktorski pristup pojavi delinkventnog ponašanja, tj. da organizujemo aktivnosti koje će obuhvatiti sve faktore koji utiču na pojavu problematičnog ponašanja kod maloletnika (pojedinaac, porodica, vršnjačka grupa, škola, šira društvena sredina). Ovakvom organizacijom rada indirektno se pospešuje umrežavanje svih institucija koje imaju uticaja na suzbijanje delinkventnog ponašanja.

U mrežavanje Centra za socijalni rad sa ostalim institucijama. Iako nam je od velike važnosti bilo umrežavanje sa svim institucijama i organizacijama koje rade sa decom i maloletnim licima sa problemima u ponašanju (sud, tužilaštvo, MUP, škole,

zdravstvene ustanove, NVO, sportski klubovi), za realizaciju projekta od primarne važnosti bila nam je saradnja sa sudom i višim javnim tužilaštvom, jer smatramo da je neophodno da navedene institucije prepoznaju projekat kao dobar resurs za primenu ZM i da krenu sa izricanjem vaspitne mere *Pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika*. Novosadski Sud i Tužilaštvo pokazali su veliku zainteresovanost i pružili su podršku projektu, a sudije za maloletnike su u periodu trajanja projekta izrekli oko 20 prethodno pomenutih vaspitnih mera.

Kontinuitet u radu sa mladima koji imaju problem u ponašanju. Do sada je sprovođenje mere *Pojačan nadzor organa starateljstva* bilo ograničeno nedostatkom vremena i ljudskih resursa za česte, kontinuirane kontakte sa maloletnikom i njegovom porodicom, što se premostilo otvaranjem Dnevnog boravka.

Inovativan i sadržajni rad sa mladima. U odnosu na dotadašnji rad koji je podrazumevao isključivo savetodavni individualni rad sa korisnikom i njegovom porodicom, sada smo bili u mogućnosti da uvedemo nove metode individualnog i grupnog rada. Takođe, dali smo široku ponudu različitih tema koje su aktuelne i intrigantne za mlade.

Uticanje na pozitivne promene u ponašanju kroz fakultativne aktivnosti i zabavu. Realizovane aktivnosti zabavnog sadržaja su se pokazale kao korisne, jer se na taj način smanjivao otpor i nezainteresovanost korisnika, pridobila se njihova pažnja i lakše su im se približile neke osnovne vrednosti kojima trebaju da teže.

Na ovaj način omogućeno je i realizovanje sudske mere koja je do sada „živela samo u zakonu”, ali ne i u praksi. Prema članu 18. *Zakona o maloletnicima*, mera *Pojačan nadzor uz obavezu boravka u odgovarajućoj ustanovi za obrazovanje i vaspitanje* nije mogla da se izvršava zbog nedostatka odgovarajućeg prostora.

Organizovanjem Dnevnog boravka napravljen je most između mera iz otvorene i zatvorene zaštite. Do sada je intenzivan tretman realizovan samo u okviru institucija zatvorene zaštite, dok se organizovanjem Dnevnog boravka pruža mogućnost kontinuiranog rada sa maloletnikom, a da se pritom on ne izdvaja iz svoje porodice i šireg socijalnog okruženja.

Redovnom promocijom rezultata u radu Kluba 08 uticali smo na smanjenje stigmatizacije naših korisnika u društvu. Neretko su naši korisnici u društvu okarakterisani kao „večiti delinkventi”, tj. delinkventno ponašanje im se pripisuje kao trajna karakteristika ličnosti. Redovnom promocijom rezultata aktivnosti u Klubu 08, kao i uključivanjem samih korisnika u prezentovanje ličnog napretka, trudili smo se da utičemo na smanjenje predrasuda koje o njima postoje u društvu, kao i na podizanje svesti o odgovornosti koju svi imamo kada je u pitanju pojava delinkvencije.

Razvoj odnosa bliskosti i poverenja na relaciji voditelj slučaja – korisnik. Ovakvim pristupom maloletniku vremenom se na relaciji između voditelja slučaja i maloletnika formira bliskost i poverenje, tako da stručni radnik postaje pozitivan model i bitna figura za uticaj u daljem životu maloletnika.

Kvalitetno i strukturisano provođenje slobodnog vremena. Ne treba svakako zaboraviti još jednu važnu prednost, a to je svakako sama činjenica da se mladi sklanjaju na ovaj način sa ulice, da imaju manje vremena za dokolicu i „gluvarenje”, koje ih može dovesti do provokativnih i rizičnih situacija. Sem što provode vreme u okruženju koje vrši pozitivan uticaj, oni to vreme sada provode strukturisano i smisleno. Pored toga, mladi se kroz boravak u Klubu druže sa drugima koji su bili u sličnoj situaciji i sada stižu grupu podrške da „apstiniraju” od neprihvatljivog ponašanja.

Učestaliji kontakt sa roditeljima. Kontinuirano i često viđanje sa maloletnikom podrazumeva i redovan kontakt sa roditeljima, a ugovor koji se potpisuje na početku rada obavezuje ih na njihovo aktivnije učešće u realizaciji tretmana.

Opis aktuelnog stanja

Zakon o maloletnicima je počeo da se primenjuje još 2006. godine, a u okviru njega je pružena mogućnost sudijama da izreknu i vaspitnu meru *Pojačan nadzor uz obavezu boravka u odgovarajućoj ustanovi za obrazovanje i vaspitanje* (čl. 18. *Zakona o maloletnicima*). Međutim, u većem broju opština usluga Dnevnog boravka nikada nije ni organizovana. Tamo gde jeste, to je bilo uglavnom u vidu projektne aktivnosti, te se po prestanku finansiranja, on uglavnom ili gasio, ili je u velikoj meri suzio svoju ponudu, a zbog nepostojanja neophodnih sredstava.

Nepostojanje standarda usluga Dnevnog boravka

Između dnevnih boravaka koji su organizovani (i koji su još uvek aktuelni) postoje velike razlike, pre svega zbog nedostatka jasnih standarda usluga koje bi omogućile da oni deluju usaglašeno. Razlike se pre svega tiču načina organizovanja Dnevnog boravka: vreme rada (pre/posle podne, vikendom, 24h), vrste i sadržaj aktivnosti (individualne/grupne, savetodavni rad / radionice, formalni rad / slobodne aktivnosti i okupljanja, i slično), podela i vrsta uloga ljudi angažovanih u dnevnom boravku, minimalni broj angažovanih ljudi, nužne kompetence zaposlenih (npr. zahtev za određenom strukom angažovanih ljudi).

U praksi su nerazjašnjene uloge i nadležnosti vezane za primenu usluge Dnevnog boravka, a predviđene novim *Zakonom o socijalnoj zaštiti*. Takođe, između *Zakona o maloletnicima* i novog *Zakona o socijalnoj zaštiti* postoji izvesna neusaglašenost, kada je u pitanju usluga Dnevnog boravka. Naime, po *Zakonu o maloletnicima*, usluga Dnevnog

boravka se obavlja u „odgovarajućoj ustanovi za obrazovanje”, a po *Zakonu o socijalnoj zaštiti* to postaje lokalna usluga, nezavisna od ustanova za obrazovanje. U vreme pisanja ovog rada podzakonski akti koji bi regulisali ovu materiju a na osnovu *Zakona o socijalnoj zaštiti* još uvek nisu doneti, tako da smo trenutno u situaciji „status quo” – zbog nejasno definisanih aktera koji bi trebalo da preuzmu organizaciju i vođenje Dnevnog boravka, oni se ne otvaraju, a sudije tako nemaju mogućnost da izriču vaspitnu meru predviđenu članom 18. *Zakona o maloletnicima*. Zbog svakodnevnog direktnog kontakta sa maloletnim učiniocima krivičnih dela i glavne uloge u koordinaciji izrečenih vaspitnih mera, centri za socijalni rad su ti koji možda najviše osećaju potrebu za otvaranjem Dnevnog boravka, kao dodatne mogućnosti uspešne rehabilitacije maloletnika koji nisu izdvojeni iz porodica. Međutim, zbog velikog obima posla, voditelj slučaja u centru za socijalni rad uglavnom nije u mogućnosti da preuzme inicijativu organizovanja i vođenja Dnevnog boravka. Tim povodom, u budućnosti bi trebalo jasno razdvojiti dve uloge: osoba koja koordinira realizaciju vaspitne mere i osoba koja je voditelj samog tretmana. Jasno je da je koordinacija uloga voditelja slučaja, dok bi voditelj samog tretmana u Dnevnom boravku trebalo da bude neko ko je angažovan u agenciji/organizaciji/udruženju/ustanovi koja je otvorila dnevni boravak. Do sada je vrlo često te dve uloge preuzimala jedna osoba, što se pokazalo kao neefikasno i neodrživo.

Postoje i akreditovani programi obuke stručnih radnika, ali se oni uglavnom ne realizuju. Trenutno postoje dva programa obuke za razvoj profesionalnih kompetencija stručnjaka za pružanje usluga i tretmana u okviru socijalnih službi: „OPTIMUS i Dogovor – kako to divno zvuči”. Sekretarijat za socijalnu zaštitu izašao je u susret rešavanju problema tako što je akreditovao ove programe za obuku stručnih radnika. Međutim, problem je što inicijativa za učešće i finansiranje u programima ostaje na samom stručnom radniku, te se zbog toga ovi programi slabo realizuju.

Zaključna razmatranja

Na kraju ovog teksta nameće se zaključak da još uvek nisu stvoreni svi uslovi da se u skladu sa zakonskim odredbama i principima restorativnog pravosuđa, pravilno i uspešno primenjuju sveobuhvatni vaninstitucionalni modeli rada sa decom i mladima sa problemima u ponašanju. Iz tog razloga neophodno je učešće svih aktera u obezbeđivanju uslova za standardizaciju, organizovanje i implementaciju usluga Dnevnog boravka, kako bi oni napokon zaživeli, i samim tim bi neometano mogao da se sprovodi *Zakon o maloletnicima*, a maloletnici bi dobili mogućnost bogatijih i organizovanijih usluga, pritom jednakog kvaliteta i prilagođenih njihovim potrebama.

Literatura

Hrnčić, J. (2009) *Prestupništvo mladih: rizici, tokovi i ishodi*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Hrnčić, J., Džamonja–Ignjatović, T., Despotović–Stanarević, V. (2010) *Deca i mladi sa problemima u ponašanju: usluge i tretmani u zajednici*, Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.91-053.6(497.11) (082)

343.8-053.6(497.11) (082)

343.137.5(497.11) (082)

Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji
: zbornik radova sa druge godišnje konferencije
Saveta za praćenje i unapređenje rada organa
krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija
prema maloletnicima

Uredila Ivana Stevanović

Beograd : Centar za prava deteta, 2012

Beograd : Igam

327 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Tiraž 500

Str. 7-14: Predgovor / urednica Ivana Stevanović

Napomene i bibliografske reference uz tekst

Bibliografija uz većinu radova.

ISBN 978-86-83109-54-8

1. Стевановић, Ивана [уредник]

[аутор додатног текста]

a) Малолетнички криминалитет - Сузбијање

- Србија - Зборници

b) Малолетници - Кривични поступак

- Србија - Зборници

c) Кривичне санкције - Извршење

- Малолетници - Србија - Зборници

COBISS.SR-ID 195135756

Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji

*Zbornik radova sa Druge godišnje konferencije
Saveta za praćenje i unapređenje rada organa
krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija
prema maloletnicima*